

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ І ПРАВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ І ПРАВА
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СУСПІЛЬНИХ НАУК
КРЕМЕНЕЦЬКА ОБЛАСНА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ ІМ.
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ**

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКО-УЧНІВСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

***«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ І СВІТУ
ОЧИМА МОЛОДІ»
(17 травня 2024 р.)***

Харків–2024

УДК94(477)

*Затверджено Вченою Радою факультету історії і права Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
Протокол № 10 від 22.05.2024 року*

Актуальні питання історичного розвитку України і світу очима молоді (17 травня 2024 р.) / за заг. ред. проф. О. О. Ніколаєнко. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2024. 237 с.

Редакційна колегія:

Мартінова І. С., канд. іст. наук, доцент, зав. кафедри історії України
Гончарова О. С., канд. іст. наук, доцент, доцентка кафедри історії України
Ніколаєнко О. О., докт. іст. наук, професорка кафедри історії України

Тематика статей охоплює актуальні проблеми всесвітньої історії та історії України, формування інтелектуального потенціалу української нації через систему національної освіти; розгляду історії навчальних закладів; персоналіям науковців та освітян.

Видання розраховане на науковців, здобувачів освіти різних рівнів, усіх, хто цікавиться історією України.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів посилань, приміток, коментарів відповідає автор/ка(автори) публікації.

©Автори публікацій, 2024

©Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, 2024

ЗМІСТ

Арутюнян Каріна. ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА: ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ, ЙОГО ВИДАТНІ ВИПУСКНИКИ ТА ВИКЛАДАЧІ.	7
Божок Вікторія. ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОЇ ГРОМАДИ В 1870-1890-Х РР.	12
Бойко Іван. ГРИГОРІЙ КАВУН ТА ПІДРИВ ДІЯЛЬНОСТІ РАДЯНСЬКИХ ШПИГУНІВ В СЕЛІ СТАРИЙ ОЛЕКСИНЕЦЬ НА ТОГОЧАСНІЙ ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ	18
Бутенко Аліна. ВЧЕНІ, ЩО ВІДКРИЛИ СВІТ	21
Василига Валерія. ІСТОРІЯ КОЗАЦТВА В НАЗВАХ ЗБРОЙНИХ ЧАСТИН ЗСУ	27
Воронко Ярослава. ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІКО-КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 9 КЛАСІ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛЦЕЮ)	34
Гаяць Людмила. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО РЕЛІГІЮ ТА ДУХОВНІСТЬ	39
Готовцева Світлана, ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІМПЕРАТОРА ХІРОХІТО В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: РЕАЛЬНІСТЬ ТА МІФИ	41
Гусениця Анна. ТЕХНОЛОГІЇ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ	45
Гуша Діана. РОЛЬ ЖІНОЦТВА В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ ОУН-УПА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ»	51
Даннікова Таїсія. ЗОФІЯ КОССАК-ЩУЦЬКА УЧАСНИЦЯ РУХУ ОПОРУ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ	55
Джаббаров Владислав. ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА: ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ТА УСПІХУ	60
Джаббарова Діана. ВІД ПОЧАТКІВ ДО ВИСОТ: ІСТОРІЯ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОГО НАУКОВОГО ЛЦЕЮ № 27 У СЕРЦІ КУЛЬТУРНОГО ТА НАУКОВОГО ХАРКОВА	63
Діхтярук Софі. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ РОМАНА БЖЕСЬКОГО ЯК ОДВІЧНА БОРОТЬБА ЗА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ	66
Довбиш Вікторія. ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МІСТА ВОВЧАНСЬКА ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	71

Д'якова Поліна. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В МІСТІ ХАРКОВІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ–ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	76
Єрохіна Євангеліна. ХАРКІВСЬКИЙ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ НАУКОВИЙ ЛІЦЕЙ №27: ІСТОРІЯ УСПІХУ БЕЛІНСЬКОГО А.А	81
Запара Анастасія. УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ: ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ТА ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ	84
Запара Анна. ВНЕСОК ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ	88
Запара Максим. УКРАЇНСЬКА ГРИВНЯ ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ	91
Зацарний Сергій. М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ В ОЦІНЦІ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ.	96
Ігнатюк Діана. ШЛЯХ ТІЛА ТА ДУШІ ПІСЛЯ СМЕРТІ ЗГІДНО УЯВЛЕНЬ ГОМЕРІВСЬКОГО ПЕРІОДУ	101
Natia Kortiev, Ani Shashiashvili, Tamar Gavashelishvili, Nanuki Saginashvili. GEORGIA-TURKEY SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL-ECONOMIC RELATIONS OF THE 20TH CENTURY. FINALLY, IN THE XXI CENTURY. IN 10 YEARS (1992-2012)	108
Катрун Тарас. ТОМАШ МАСАРИК В ІСТОРІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1914-1918).	114
Клусович Артем. ВНЕСОК НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАШОЇ ДЕРЖАВИ	121
Короваєнко Поліна. ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ІВАНОВИЧА ЯВОРНИЦЬКОГО	127
Костюк Станіслав. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА ПОСТАТЬ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА – ПОЛІТИЧНОГО І ВІЙСЬКОВОГО ДІЯЧА «ДОВГОГО ХІХ СТОЛІТТЯ».	132
Котова Валерія. І. М. СТЕШЕНКО – ПЕРШИЙ ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР І МІНІСТР НАРОДНОЇ ОСВІТИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ	136
Куклін Іван. НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО	143
Кучериненко Владислав. ВІДПОЧИНОК МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У 1920 – ТІ РР.(НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА) (ПО МАТЕРІАЛАМ ПРЕСИ)	147
Лейба Єгор. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ БАЛТІЇ: ТЕОРЕТИКО – ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	151

Лисенко Михайло. СТАНОВИЩЕ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ТА ДІТЕЙ-СИРИТ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ М. ХАРКОВА)	156
Макаренко Анастасія. «ФЕНОМЕН АКТОРА ТА РЕЖИСЕРА Л.КУРБАСА. ЙОГО ВНЕСОК В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	159
Москальова Анастасія. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ: ОСОБЛИВОСТІ «ФОРМУЛИ ДИКТАТУРИ» КІМІВ	162
Нікіфоров Михайло. ПРОБЛЕМА ПОШУКУ УСИПАЛЬНИЦІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: МІФИ, ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН	166
Останін Вадим. БУДІВНИЦТВО ЗАЛІЗНИЧНИХ КОЛІЙ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1860-Х – 1970-Х РОКАХ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ	170
Парахотін В. РОБОТА КОМІСІЙ ПО ПЕРЕГЛЯДУ СЛІДЧИХ СПРАВ ЩОДО РЕПРЕСОВАНИХ ОСІБ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950-Х – СЕРЕДИНІ 1960-Х РОКІВ	176
Петрик Тетяна, Градовий Олександр, Стрельченко Анна. ОСОБЛИВОСТІ «РОЗПОРЯДЖЕННЯ МІНІСТРА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ ВІД 10 ЖОВТНЯ 1927 Р. ПРО КВАЛІФІКАЦІЮ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОПІКИ» ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.	181
Ригін Ярослав. РОЗКУРКУЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗНИЩЕННЯ ПРАЦЬОВИТОГО СЕЛЯНСТВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБИСТОГО ЩОДЕННИКА ОПРИШКА І.Д.)	184
Рябініна Софія. ВПЛИВ ІДЕЙ Г.С.СКОВОРОДИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ	190
Сміян Анна, МИКОЛА СУМЦОВ: ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ	193
Стародуб Дар'я. РОСІЯ – НЕПРАВИЛЬНА ІМПЕРІЯ, УКРАЇНА ЯК ФЕНОМЕН НЕПРАВИЛЬНОЇ КОЛОНІЇ	198
Столярова Марія. ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ «РЕПІНСЬКІ МІСЦЯ ЧУГУЄВА»	204
Філіп'єва Марина. ВІШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖАНА МОНЕ, ОДНОГО З БАТЬКІВ-ЗАСНОВНИКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	211
Чашкін Вадим. ЖІНОЧЕ ЛІДЕРСТВО У ПОЛІТИЦІ: ОСОБИСТІСТЬ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР У КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І ВИКЛИКІВ	217
Чиж Олексій. СТВОРЕННЯ ІРРЕГУЛЯРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ АРМІЇ В ЧАСИ	

УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П. СКОРОПАДСЬКОГО	220
Шкуро Софія. ГЕОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ КНДР: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ	227
Ющенко Вероніка. РОЛЬ ЖІНОК В АРМІЯХ ВОЮЮЧИХ ДЕРЖАВ: Україна -ІЗРАЇЛЬ	229

Арутюнян Карина

Учениця 10 класу Комунального закладу
«Харківський ліцей №93 Харківської
обласної ради»

Науковий керівник: Діас Германов Е.А.
вчитель історії, правознавства та
громадянської освіти Комунального закладу
«Харківський ліцей №93 Харківської
обласної ради»

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА: ІСТОРІЯ, ЗАСНУВАННЯ, ЙОГО ВИДАТНІ ВИПУСКНИКИ ТА ВИКЛАДАЧІ.

Університет заснований 17 листопада 1804 року з ініціативи видатного просвітника Василя Каразіна за кошти місцевої громади, а урочисто відкритий 29 січня (17) 1805 року. Після Львівського національного університету імені Івана Франка — другий за віком найстаріший університет України. Університет вписав багато яскравих сторінок в історію українського національного відродження ХІХ–ХХ століть, дав потужний імпульс перетворенню Харкова на великий науковий і культурний центр, освітянську столицю України, по праву посідає вищі шаблі міжнародних і всеукраїнських рейтингів серед класичних університетів і добре відомий далеко за межами України.

До структури університету входили чотири факультети: політичних наук (богослов'я, церковна історія, філософія права, політична економія), фізико-математичний (теоретична і практична фізика, математика, астрономія, хімія, ботаніка, сільське господарство та інші), медичний та філологічний. При університеті планувалося створення підрозділу, який би забезпечував учбовий процес навчальними посібниками, а також таких інститутів: учительського або педагогічного, медичного, клінічного, акушерського мистецтва. Передбачалася також друкарня для видання навчальних книг та поширення наукових знань, створення вчених товариств, благодійних фондів для надання допомоги малозабезпеченим студентам.

З університетом пов'язане видання перших вітчизняних газет і часописів, створення перших наукових товариств. За роки існування університет закінчили понад 130 тисяч осіб. Імена вихованців університету увічнені в географічних назвах, назвах космічних об'єктів, рослин і мінералів, законів і формул. Близько 60 випускників університету стали дійсними членами і членами-кореспондентами Національної Академії наук України.

Становлення Харкова як великого промислового, наукового, культурного центру відбулося завдяки діяльності університету. Багато вулиць міста названо на честь професорів, науковців, вихованців університету. Університет стояв у джерел усієї вищої освіти Харківщини. Від нього походять Національна юридична академія, Національна фармацевтична академія, Харківський

медичний університет, Харківський педагогічний університет, Харківська зооветеринарна академія, Харківська академія культури, Харківський економічний університет та інші вищі навчальні заклади.

Підготовка фахівців у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна здійснюється за 115 спеціальностями та спеціалізаціями, охоплює весь спектр сучасної класичної університетської освіти. Університет є головною науковою організацією кількох міжнародних космічних програм. Науковці університету співпрацюють за міжнародними програмами з ученими США, Канади, Німеччини, Туреччини, Китаю, Японії, Швейцарії, Болгарії, Англії та інших країн світу[1].

Університет дав початок розвитку мистецтв і наук. Значення університету для нашого краю, України в цілому, важко переоцінити. Багато наукових і навчальних закладів, що існують сьогодні в Харкові, ведуть свій родовід саме звідси. Історія Харківського національного університету є невід'ємною частиною інтелектуальної, культурної та духовної історії України. З ним пов'язані імена таких всесвітньо відомих учених, науковців та просвітителів, як П. Гулак-Артемівський, О. Ляпунов, М. Костомаров, М. Бекетов, Д. Багалій, А. Краснов, М. Остроградський, В. Стеклов, О. Потєбня, О. Погорелов. Харківський університет – єдиний в Україні, де навчалися і працювали три лауреати Нобелівської премії – біолог І. Мечников, економіст С. Кузнець, фізик Л. Ландау.

У 1804 р. було засновано історико-філологічний факультет. Серед викладачів та вихованців університету дореволюційного та радянських часів були такі видатні історики як академіки Ізмаїл Срезневський, Олексій Деревицький, Микола Костомаров, В. С. Іконников, Марин Дринов, В. К. Надлер, Микола Сумцов, Дмитро Багалій, Ф. І. Шміт, Дмитро Яворницький, Матвій Яворський, Владислав Бузескул, Олександр Шліхтер[2].

Леонід Арсенійович Булаховський — це український мовознавець-славіст. У 1910 році з дипломом I ступеня та золотою медаллю закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. Працював викладачем гімназії. У 1916 році став доцентом Харківського університету. Був також професором Пермського, Харківського, Московського, Київського університетів. Протягом 1946–1947 років — завідувач кафедри української мови, а протягом 1947–1960 років — кафедри слов'янської філології Київського університету. Протягом 1944–1961 років — директор Інституту мовознавства Академії наук УРСР, у 1957–1961 роках — голова Українського комітету славістів. У 1939 році був обраний академіком Академії наук УРСР, а в 1946 році — членом-кореспондентом Академії наук СРСР. Заслужений діяч науки УРСР з 1941 року.

Леонід Арсенійович був відповідальним редактором та одним з авторів фундаментального «Курсу сучасної української літературної мови», автором підручників для середньої та вищої шкіл. У його доробку майже 400 наукових праць, зокрема «Вступ до мовознавства», «Нариси з загального мовознавства», «Питання про походження української мови». Він досліджував давньоруські

пам'ятки XII–XIV століть, розробляв українську лексикографію. Мовознавець зробив вагомий внесок в упорядкування українського правопису. Науковець усупереч формально-граматичному напрямку обґрунтував положення про єдність граматики з орфографією та стилістикою. Багато працював над загальними й конкретними проблемами методики викладання української мови. На честь Леоніда Арсенійовича Булаховського названа одна з вулиць у Києві[4].

Отто Людвігович Струве — видатний американський астроном, один із найбільш відомих астрофізиків ХХ століття. У 1919 році закінчив Харківський університет, виборовши право на диплом Першого ступеня. Після закінчення навчання був залишений в університеті для отримання професорського звання, але після зайняття Харкова армією генерала Денікіна разом з іншими студентами та молодими викладачами вступив до її лав. У 1920 році емігрував до США, де працював асистентом, а згодом професором астрономії Чиказького університету, директором Єрксської обсерваторії. Вчений також заснував при Техаському університеті обсерваторію Мак-Дональд. Протягом 1959–1962 років Отто Людвігович — директор Національної радіоастрономічної обсерваторії США у Грін Бенк. За його ініціативи в обсерваторії було споруджено найбільший на той час у США 42-метровий радіотелескоп. У 1952 році вченого обрано президентом Міжнародного астрономічного союзу.

Наукові дослідження Отто Струве присвячені питанням теоретичної й практичної спектроскопії, фізики зоряних атмосфер. Він один із перших серед астрономів виявив і довів обертання одиничних зірок. Разом з Григорієм Шайном розробив метод визначення швидкостей осевого обертання зірок. Отто Людвігович уперше вирахував відстань до центру Галактики. Йому також належить заслуга виявлення водню в міжзоряному просторі за допомогою розробленого ним у співавторстві небулярного спектрографа. Вчений проводив дослідження спектрів пекулярних зірок, міжзіркового газу й полів іонізованого водню. Він був автором гіпотези еволюції зірок.

Отто Струве — член Академій наук США, Франції, Німеччини, Великобританії, Бельгії, Канади, Нової Зеландії, іноземний член Лондонського Королівського товариства, входив до складу багатьох інших наукових товариств у різних країнах світу. Його велика за обсягом бібліографія налічує понад 1 000 робіт. Іменем вченого названо астероїд, кратер на Місяці, а також телескоп в обсерваторії Мак-Дональд (США)[5].

Михайло Іванович Ситенко – відомий хірург-ортопед, травматолог. Він є випускником медичного факультету Харківського університету 1910 року. Був залишений для підготовки до професорського звання на кафедрі оперативної хірургії і топографічної анатомії, одночасно працював у факультетській хірургічній клініці.

У 1911 році почав працювати в Харківському жіночому медичному інституті. Протягом 1914–1920 років — військовий лікар-хірург, з 1921 року — головний лікар Харківського медико-механічного інституту. З 1926 року і до

кінця життя працював директором Українського державного клінічного інституту ортопедії і травматології. Був засновником і першим завідувачем кафедри ортопедії при Харківському інституті вдосконалення лікарів. У 1935 році обраний членом-кореспондентом Академії наук УРСР.

Наукові праці вченого присвячені питанням воєнно-польової хірургії, псевдоартрозів, застосуванню кісткової пластики, вроджених деформацій опорно-рухового апарату тощо. Він запропонував кілька ортопедичних операцій, створив нові форми травматологічних лікувальних установ в Україні. У 1940 році ім'я Михайла Івановича Ситенка було надано Інституту ортопедії і травматології у м. Харків (тепер Інститут патології хребта і суглобів імені професора М. І. Ситенка НАМН України). На його честь у приміщенні інституту встановлено меморіальну дошку[6].

Микола Федорович Сумцов — це вітчизняний фольклорист, етнограф і історик, літературознавець та громадський діяч. Закінчив зі срібною медаллю Другу Харківську гімназію, а у 1875 році — історико-філологічний факультет Харківського університету, у якому й працював приват-доцентом, потім професором, був завідувачем університетського етнографічного музею, у 1897–1919 роках — головою Харківського історико-філологічного товариства.

Микола Федорович був одним із ініціаторів заснування Української академії наук та відкриття в Харкові Громадської бібліотеки (зараз Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка). Він є автором понад 1 500 наукових і науково-популярних праць з української фольклористики та етнографії, історії української літератури XVIII–XX століть.

Окрему сторінку в його науковій діяльності становлять праці, присвячені етнографії та історії Слобожанщини. Науковець працював над створенням систематизованої історії української літератури XVII–XVIII століть, склав хрестоматію української літератури. Низка праць присвячена історії західноєвропейської літератури, образотворчому мистецтву, історії Харківського університету[5].

Микола Сумцов був відомий і як захисник та популяризатор української національної культури. Він активно відстоював право на існування української мови в друкованих виданнях та під час викладання навчальних дисциплін у початковій, середній та вищій школі. 1907 року саме Микола Сумцов, перший серед харківської професури, почав читати лекції українською мовою.

Меморіальна дошка на честь вченого встановлена на будівлі центральної наукової бібліотеки Каразінського університету по вул. Університетській. Його ім'ям названий Харківський історичний музей, де з 1995 року проводяться Сумцовські читання.[6]

Почесними членами та почесними докторами університету в різні часи було обрано визначних діячів науки та культури різних країн: І. В. Гете і О. Гумбольдта, І. Франка і Л. Толстого, П. Семенова-Тян-Шанського та інших. У 1910 року вперше в історії звання почесного доктора російської історії в Харківському університеті отримала жінка — історикиня та етнографиня

Олександра Єфименко. Серед почесних докторів університету був Михайло Грушевський, який був головою Української Центральної Ради.[7]

З університетом пов'язане видання перших вітчизняних газет і часописів, створення перших наукових товариств. Університет імені В. Н. Каразіна у Харкові має дивовижну та багату історію, яка простягається на протязі багатьох десятиліть. Протягом свого існування університет зробив неймовірний внесок у розвиток науки, освіти та культури. Його випускники та викладачі стали справжніми новаторами в різних галузях знань, від математики та фізики до медицини та гуманітарних наук.

Університет імені В. Н. Каразіна завжди був в центрі наукових та освітніх досягнень. Засновані в ньому факультети ініціювали значний прогрес у різних галузях, від розвитку політичних наук до вивчення фізики та математики. Важливим етапом в історії університету було створення наукових товариств та видання перших вітчизняних газет і часописів, що сприяло поширенню знань та інтелектуальному розвитку суспільства.

Також слід відзначити, що університет імені В. Н. Каразіна був місцем, де великих учених не лише навчали, а й формували як науковців. Відомі імена, такі як І. Мечников, С. Кузнець, та Л. Ландау, стали світовими авторитетами у своїх галузях завдяки своїм винаходам та дослідженням, які вони проводили, починаючи свій науковий шлях саме в університеті імені В. Н. Каразіна.

Отже, університет імені В. Н. Каразіна — це не просто освітній заклад, а справжня наукова та культурна скриня скарбів, яка прославляє Україну на світовій арені. Його історія є важливою частиною культурної спадщини країни та джерелом натхнення для майбутніх поколінь науковців та мислителів. Усі ці роки Каразінський університет змінювався та переймав найкращий світовий досвід. Він єдиний український заклад вищої освіти, що за результатами рейтингу QS World University увійшов до 500 кращих університетів світу[8].

Джерела та література

- 1.Офіційний сайт університету;Історична довідка URL:https://old.karazin.ua/ua/general/our_university/history#:~:text=83
- 2.Офіційний сайт університету;Асоціація випускників URL:<https://karazin.ua/universitet/asotciatcia->
- 3.Офіційний сайт університету;Видатні випускники Каразінського університету: мовознавець Леонід Булаховський URL:<https://karazin.ua/news/vydatni-vypusknyky-karazinskoho-universytetu-movoznavets-le/>
- 4.Офіційний сайт університету; Видатні випускники Каразінського університету: астроном Отто Струве URL: <https://karazin.ua/news/vydatni-vypusknyky-karazinskoho-universytetu-astronom-otto/>

5.Офіційний сайт університету;Видатні випускники Каразінського університету: ортопед Михайло СитенкоURL:<https://karazin.ua/news/vydatni-vypusknyky-karazinskoho-universytetu-ortoped-mykhai/>

6.Офіційний сайт університету ;Видатні випускники Каразінського університету: академік Микола Сумцов

URL:<https://karazin.ua/news/vydatni-vypusknyky-karazinskoho-universytetu-akademik-mykol/>

7.Харківський університет: історія.

URL:<https://ru.osvita.ua/vnz/reports/history/32180/>

8.Офіційний сайт університету;Чому обирають Каразінський?URL:<https://karazin.ua/universitet/chomu-obiraiut>

Божок Вікторія,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди
Науковий керівник:
д-р іст. наук, доц., проф. кафедри історії України ХНПУ імені Г.С. Сковороди
Ніколаєнко О. О.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОЇ ГРОМАДИ В 1870-1890-Х РР.

Актуальність. Основою сильною сучасної української держави має бути модерна українська нація. Незважаючи на те, що після проголошення незалежності та більш ніж тридцятирічного існування самостійної України процес формування нації процес її формування не завершився, українське суспільство продовжує проходити через складні випробування: війну, політичну нестабільність та соціально-економічну кризу. Ці обставини вимагають значного посилення процесів консолідації в суспільстві. Одним із способів вирішення цього питання є звернення до історичних витоків формування сучасної української нації. Важливим етапом у цьому процесі був період другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Саме тоді, з 1860-х років, під впливом національно-визвольних подій у Європі та антикріпосницької реформи 1861 року, відбувалося пробудження інтелектуальних і моральних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя Російської імперії, що привело до потужної просвітницької діяльності української інтелігенції. Діяльність громад означала початок масового національного руху в Наддніпрянській Україні, а їхні теоретичні здобутки стали основою для розробки майбутньої незалежницької державної

Аналіз досліджень та публікацій. Предметом дослідження сучасних вітчизняних істориків історія громад, їхня діяльність, погляди їхніх представників вже виступала. Як суспільно-культурне та громадсько-політичне

явище, як систему світоглядних цінностей, що притаманна усім складникам вітчизняного національного руху характеризували роботу громад вітчизняні дослідники О. Болдирєв[3], А. Катренко[7], А. Кучеренко [8], Т. Нагайко [9], С. Світленко[12] та ін. Основним напрямком діяльності Одеської громади присвячені роботи О. Болдирєва[1; 2], М. Слабченка[13], С. Чмир [15] та ін. Отже науковцями зроблено багато для вивчення проблеми становлення та діяльності українських громад, однак деякі факти з діяльності Одеської громади ще потребують додаткового вивчення для з'ясування її ролі у суспільно-політичних процесах Наддніпрянської України 1870-х – 1890-х років. З'ясувати кількісний та якісний склад громади, основні напрями діяльності громадівців, допомагають джерела особового походження активних діячів суспільно-політичного руху 1870-х – 1890-х років: Є. Чикаленка [14], С. Єгунової-Щербини [6], М. Драгоманова [4; 5], Д. Овсянико-Куликовського [10]

Метою даної статті є розгляд діяльності громадівців в Одесі 1870-х – 1890-х рр.

Процес українського націєтворення у ХІХ столітті був тісно пов'язаний з діяльністю інтелігенції, яка стала носієм нових суспільних та національних ідеалів. Висунення її як рушійної сили українського суспільства в цей період не було винятковим явищем. Усі тогочасні так звані неісторичні народи, які втратили свою державність і перебували у складі імперій, розвивалися як нації в умовах модернізаційних змін завдяки інтелектуальним і організаційним зусиллям своєї інтелігенції. Осередком формування національно свідомої еліти, яка ініціювала процес національного становлення, розробляла національну ідею та активно сприяла її пробудженню і формуванню в свідомості українців стало університетське середовище. Саме тут створюються громадські об'єднання – громади, які через культурницьку діяльність сприяли формуванню національної свідомості українців. Виникла така організація і в Одесі. На той час місто та його громадське життя мали, на думку очевидців, свої неповторні риси. Історик М. Є. Слабченко формулював їх так: «...Трохи відокремлене положення Одеси серед українських міст, віддаленість від таких центрів, як Київ чи Харків, молодість університету, торговельний характер та різнонаціональність міста й інші причини сприяли ізольованості Одеси як українського центру. Водночас ні в одному місті України не можна було знайти такої боротьби інтересів, як в Одесі. Зокрема, перемоги на українському культурному фронті тут діставалися дуже важко. З іншого боку, ніде не реагували на політичні та інші події з таким завзяттям, як саме тут» [13, с.179].

Одеська громада була створена у 1876 році невдовзі вона стала другою за чисельністю членів на теренах України. Тоді як полтавська, харківська та чернігівська українські громади об'єднували приблизно 50–60 осіб, одеська налічувала близько 100 [12, с. 10]. Значні зусилля до створення громади доклали педагоги Л. А. Смоленський, М. І. Климович, М. Боровський і студент університету А.В.Крижанівський. Членами Одеської громади були педагоги О. Андрієвський, М. Ковалевський, поет і перекладач, композитор П. Ніщинський, бібліограф і етнограф М. Комаров, етнограф і статистик Є. Борисов, історик

літератури, мовознавець Д. Овсянико-Куликовський, М. Боровський, В. Мальований та ін. [14, с.41]. У 1879 році влада завдала громаді важких втрат, заславши до Східного Сибіру деяких найбільш активних членів (Є. І. Борисова, М. В. Ковалевського, В. Г. Мальованого, Я. М. Шульгіна). Однак громада зімкнула свої лави, об'єднавшись навколо двох безперечних лідерів: гімназійного викладача історії Л. А. Смоленського та нотаріуса, відомого бібліографа, критика, фольклориста, лексикографа і перекладача М. Ф. Комарова (Комаря).

Згідно з визначенням дослідниці С. Г. Чмир щодо Одеської громади та її відмінностей, з перших років існування громади виділялися такі особливості, як більш демократичний склад порівняно з елітарною «старокиївською» громадою. За винятком окремих осіб (М. М. Коцюбинський в «одеський» період свого життя, М. Ф. Комаров, Я. М. Шульгін, Є. Х. Чикаленко), що залишили тривкий слід в українській культурі, громаду складали переважно викладачі середніх навчальних закладів, лікарі, юристи та службовці міської управи. Громада проявляла значну толерантність у національному питанні. Зокрема самі керівники громади не були українцями за походженням. Так, М. Ф. Комаров був росіянином, а Л. А. Смоленський мав змішане, російсько-українсько-франко-німецьке етнічне коріння [15, с. 107]. Також характерними рисами були прихильність до драгоманівських ідей та тісні контакти з представниками революційного народництва і російськими лібералами. До Одеської громади, на відміну від Київської, приймали також і жінок (дружини Смоленського та Комарова, Є.О.Крижанівська та інші) [1, с. 49].

Організаційний устрій Одеської громади мав головні риси неписаного статуту старої Київської громади. Прийняття в члени громади відбувалося надзвичайно ретельно: за рекомендацією двох громадівців, після оголошення нової кандидатури на двох зібраннях, за умови відсутності сумнівів чи заперечень, шляхом таємного і обов'язково одноголосного голосування на третьому засіданні. Мінімальні вимоги до кандидатів включали високі моральні якості, стійкість національно-демократичних переконань і здатність бути корисним справі українського відродження. Національне походження не мало значення, а головним було саме національно-політичне «самовизначення» особи. Згідно з Л. А. Смоленським, кожен громадівець мав підтримувати мінімум два принципи: народність даної країни визначалася складом її селянського населення; і особа, яка проживала як постійний мешканець цієї країни, повинна щиро служити інтересам її народу [6, с.192]. Зібрання громади відбувалися раз на два тижні (звичайно у неділю на квартирі Л. А. Смоленського). Офіційного голови в громаді не було, тому на засіданні головував господар дому. На відміну від інших громад, на зібрання допускалися не лише члени громади, але й їхні родичі та знайомі, тому вони були досить масовими, збиралося до 50 осіб. Ці зустрічі, як засвідчують їх учасники, були обернені на інтереси конспірації [10, с. 44]. Фінансування громади здійснювалося за рахунок щомісячних членських внесків, які збиралися за принципом прогресивного самообкладання. Це означало, що сума

внесків залежала від можливостей кожного учасника і коливалася від 1 до 10 карбованців. На початку кожного засідання проводилося фінансове звітування, і оголошувалися прізвиська боржників. Л. А. Смоленський у громаді виконував роль скарбника, ідеолога та «душі і розуму» громади. М. Ф. Комаров був «міністром закордонних справ», який піклувався про зв'язки з іншими громадами та Галичиною і надавав інформацію про новини україністики. М. І. Климович був хранителем сталості організаційних традицій, а Є. Х. Чикаленко виступав як «спонсор» видавничих підприємств [15, с. 108].

Громадівці мали широкі прогресивні демократичні погляди на національні, соціальні та політичні питання, але, за спогадами М. Драгоманова, «деталі політичних і соціальних бажань українців були тоді дуже різноманітні і не зовсім виразні» [4, с. 119]. Він зазначав, що серед них були такі, хто прагнув «підняти чорноробів, вигнати усе панство й начальство з України й створити вільну козацько-мужицьку державу або хоча б повернути таку свободу, яку мала Україна в Московському царстві за часи гетьманів» [5]. Однак «більшість не була такою радикальною й захоплювалася літературними та національно-художніми справами, а також педагогічними, бо всі українці стояли за народну мову в школах» [4, с. 119]. Державницькі позиції меншості не втілювалися в конкретних практичних діях і не були покладені в основу жодного статуту чи програми. Поміркована частина громадівців обмежувалася вимогами культурно-національної автономії. Істотна різниця у соціально-політичних переконаннях і в загальному розумінні призначення громади існувала і між лідерами одеської громади. Л.А. Смоленський вважав себе вірним прихильником М. П. Драгоманова та пропагував ідеали республікансько-федеративного устрою та еволюційно-демократичного соціалізму. Проте водночас він відзначав певний фаталізм у оцінці перспектив національного відродження, стверджуючи, що «чи будемо ми працювати над відродженням української нації, чи ні, а вона таки воскресне, бо коли настане в Росії якась конституція чи взагалі свобода, то народ скористається цією свободою для свого відродження», посилаючись на приклади національного пробудження слов'янських народів Австрійської імперії після революції 1848–1849 років [14, с.10–11].

Метою своєї діяльності Одеська громада, як і інші українські громади, визначала формування національної свідомості та самосвідомості українського народу, пробудження його національної гідності. Це досягалося шляхом залучення до здобутків української та світової культури через навчання грамоти, рідної мови, читання, математики, історії, народної культури, а також через прилучення до книги, театру та інших культурних надбань. Громадівців об'єднувала любов до України, її мови, культури, історії. Г. Житецький з цього приводу констатував наступне: «об'єднувала їх одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, ...одна загальна течія відродженої і натхненої віри в українську самостійність, любов до рідного краю і люду» [2, с. 33].

У 1881 році до Одеси переїхали Олександр Олександрович та Софія Федорівна Русови. Так як гуртки 1870-х років багато уваги приділяли розвитку

освіти та самоосвіти, то Софія та Олександр Русови систематизували каталог російських і українських книжок, підготували вибірку віршів Тараса Шевченка для дітей, з метою покращення освіти серед населення. Українські роботи друкувалися легально, але деякі з них були цензурою заборонені. У 1884 році Олександр Русов був притягнутий до відповідальності в Одесі за розповсюдження вилучених з обігу каталогів, переклад «творів тенденційного характеру» на українську мову, а також за участь у Єлисаветградському народолюбському гуртку [9, с. 45].

У 1884–1888 роках Одеська «Громада» вже не була розгалуженою і багаточисельною організацією, а перетворилася на гурток, який об'єднався навколо М.Ф. Комарова. Він наголошував на необхідності для громадян просувати українську науку, літературу та мистецтво, бо без цього не може відбутися національне відродження [11, с. 44]. На відміну від 1870-х років, коли Одеська громада була близька до народних мас, у 1880-х вона втратила цей зв'язок. Проблема полягала в тому, що ще у 1876 році, при створенні Одеської «Громади», була спроба об'єднання дій громадівців і революціонерів-народників. На зібранні, що відбулося в квартирі члена гуртка молодих громадівців В. Мальваного, на якому були присутні від громадівців О. Андрієвський, Є. Борисов, С. Подолинський, а від народників – В. Дебагорій-Мокрієвич, Я. Стефанович, А. Желябов, С. Чубаров, було досягнуто домовленості про спільні дії. За словами автора одного із досліджень, співпраця молодих громадівців і народників у Одесі, де у 1870-х роках існувало багато революційних гуртків, була найбільш плідною [7, с. 90].

Громадівці Одеси активно залучалися до роботи народницьких гуртків, привертаючи особливу увагу більш радикально налаштованої молоді. Наприклад, один з членів Одеської «Громади», Татаров, брав участь у терористичному народницькому гуртку, організованому С. Чубаровим. У 1894 році до складу Одеської «Громади» належали близько 25 осіб, серед яких були М. Боровський, А. Крижанівський, М. Климович, П. Климович, О. Андрієвський, Г. Андрієвський, К. Іващенко, І. Руденко, Г. Смирнов, О. Левицький, П. Злотчанський, А. Синявський, О. Погибка, Д. Сигаревич, Є. Чикаленко, І. Луценко, Ф. Шульга та інші. [8, с. 69]. Значне скорочення членів організації пояснюється тим, що Українська інтелігенція, яка об'єднувалася в «Громадах», виявляла не задоволення лише культурно-освітньою роботою в умовах суворої заборони української мови та культури. Радикальні члени «Громад», зокрема молодь, прагнули до політичної діяльності [3, с. 48].

Таким чином, Одеська громада була динамічним та активним об'єднанням українських інтелектуалів, які працювали над зміцненням української національної свідомості, розвитком культури та освіти. З 1870-х до 1890-х вона активно сприяла українському видавництву, організовувала культурні заходи, фінансувала видання та підтримку українських діячів. Одеська громада також відзначала ювілеї видатних українських постатей, сприяючи популяризації української мови, культури та національної свідомості.

Вона сприяла формуванню громадської свідомості українського народу та готували підґрунтя для подальшого розвитку України як суверенної держави.

Література.

1. Болдирєв О. В. Одеська громада 70-х років XIX ст. *Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму та капіталізму*. К.; Запоріжжя, 1991. С. 41–57
2. Болдирєв О.В. Одеська громада: історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX – поч. XX ст. Одеса, 1994. 144 с.
3. Болдирєв О.В. Перша спроба організації української політичної партії. *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 47–55.
4. Драгоманов М. Автобіографія. *Самі про себе*. Нью-Йорк, 1989. С. 115–146. URL : <https://diasporiana.org.ua/memuari/7443-sami-pro-sebe-avtobiografiyi-vidatnih-ukrayintsiv-hih-go-stolittya/> (дата звернення: 25.03.2024)
5. Драгоманов М.П. Переднє слово (до Громади 1878 р.). URL : <http://litopys.org.ua/drag/drag11.htm> (дата звернення: 27.03.2024)
6. Єгунова-Щербина С. Одеська громада кінця 1870-х років : Спомини. *За сто літ*. ДВУ, 1928. Кн.2. С. 189-199.
7. Катренко А. Одеська громада 70-90-х років XIX ст. *Київська старовина*. 1998. № 2. С. 84–95.
8. Кучеренко А.А. Діяльність «Громад» Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині XIX ст. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Серія: Історія. Миколаїв, 2002. Вип. 17. С.67–72.
9. Нагайко Т. «Вони шукали дверей до світу»: до питання теоретико-методологічної візії українського громадівського руху. *Часопис української історії*. 2017. № 35. С. 43–50. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ChasUkr_2017_35_8 (дата звернення: 20.04.2024).
10. Овсяніко-Куликовський Д.Н. Літературно-критическиеработы : В 2-х томах. Т.2. М., 1989. 542 с.
11. Рябінін-Скляревський О.О. Комаров М. Ф. як культурний одеський діяч (1888-1913). *Україна*. 1929. Кн. 38. С. 40–49.
12. Світленко С.І. Українські громади другої половини XIX–XX ст. (Особливості ідеології та діяльності). *Київська старовина*. 1998. № 2. С. 9–28.
13. Слабченко М. Культурно-наукове життя Одеси в 1914-24 рр. *Україна*. 1925. Кн.5. С. 178–183.
14. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). Львів, 1925. Ч.2. 504 с.

15. Чмир С. Г. Одеська громада в українському національному русі (кінець XIX – початок XX ст.). *Південна Україна XX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ*. Запоріжжя, 1998. Вип. 1 (4). С.107–114.

Бойко Іван,

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня історичного факультету ТНПУ ім. В.Гнатюка
Науковий керівник: док. іст. наук, проф. професор кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Алексієвець Л.М.

Григорій Кавун та підриг діяльності радянських шпигунів в селі Старий Олексинець на тогочасній території Польщі

У міжвоєнний період прикордонні селища, які знаходилися в складі Польщі, стали особливою територією, де відбувалася інтенсивна розвідувальна діяльність. Ці райони відзначалися не лише політичною напруженістю, але й стратегічним значенням через своє розташування на кордоні з Радянським Союзом. Вони відігравали важливу роль у геополітичних та військових стратегіях обох країн.

Радянські шпигуни оперативно використовували ці території для отримання важливої інформації щодо військових планів та стратегій Польщі та її союзників. Вони активно діяли у цих місцях, намагаючись отримати секретну інформацію щодо військових рухів, політичних рішень та інших аспектів, що могли вплинути на відносини між країнами. Вони здійснювали різноманітні способи збору даних, від підкупу місцевих жителів до використання технічних засобів спостереження. Ця активна розвідувальна діяльність створювала напруженість у відносинах між країнами та між місцевими жителями. Вона також мала великий вплив на формування політичних стратегій та рішень в обох країнах, і сліди цієї діяльності можна відстежити у подальшому розвитку подій у регіоні [4].

Одним з сіл, яке відігравало важливу роль у контексті радянської розвідувальної діяльності в регіоні, було село Старий Олексинець. Перед 1921 роком воно входило до складу Російської імперії. У міжвоєнний період стало частиною Польщі, а розташовувалося приблизно за 40 кілометрів від польсько-радянського кордону [2; 3].

Старий Олексинець, маючи статус містечка у той час, відігравало важливу роль як адміністративний центр гміни, до складу якої входило близько 20 населених пунктів. Це зробило його привабливим об'єктом для радянських

шпигунів, які здійснювали активну розвідку, збираючи інформацію про політичну, соціальну та військову ситуацію у цьому регіоні. Старий Олексинець був ледь не одним із вузлових пунктів у мережі шпигунської діяльності в прикордонній зоні між Польщею та Радянським Союзом[4; 5].

У 1932 році розвідка СРСР зазнала великого краху в регіоні Староолексинецької гміни. Органи СРСР, сподіваючись на успішні операції та здійснення шпигунських дій, вклали величезні зусилля в інфільтрацію та збір інформації. Однак відомості про їхні плани виявилися в руках польських контррозвідувальних служб завдяки діяльності жителя села Старий Олексинець, Григорія Пилиповича Кавуна[1; 4].

Григорій Пилипович Кавун народився 23 квітня 1902 року в селі Старий Олексинець. Закінчив 2-х класне сільське училище. Його батько довгий час служив вахмістром прикордонної сторожі за часів російської імперії. У 1912 році батьки Григорія, два брати – Олексій та Петро і сестра Олександра, виїхали до містечка Плужне (сучасна Хмельницька область). Григорій залишився проживати у Старому Олексинці, де відкрив свою кузню та став працювати ковалем. Після революції 1917-1921 рр. Григорій втратив зв'язок із сім'єю. У 1924 році він пройшов службу в польській армії строком 3 місяці. Григорій не займався ні політичною, ні громадською, ні соціальною активністю, але попри це він став ключовою особою, що поклала крах радянській шпигунській системі в Староолексинецькій гміні[1].

7 серпня 1932 року до Григорія Кавуна прибула жінка, що представилася Євдокією Бовтун – жителькою села Кривчики, що неподалік Вишнівця. Вона надала Григорію лист, автором якого був його брат Олексій. Як виявилось пізніше, Олексій працював в системі розвідки СРСР. Він передав лист своєму брату, у якому просив його приєднатися до співпраці, збираючи важливу інформацію про внутрішньополітичну ситуацію в прикордонних регіонах Польщі. Працювати Григорій мав під керівництвом досвідченого шпигуна Олексія Лівинця, який був братом вище зазначеної Євдокії Бовтун, яка теж вже працювала на користь радянської держави. Григорій не дав відповіді Євдокії, сказавши що він подумає над пропозицією [1].

Вже 10 серпня 1932 року, Григорій відніс лист брата до польської поліції де на допиті видав прізвища та імена шпигунів, зокрема Євдокію Бовтун та її брата. Наступного дня у Кривчиках була затримана Євдокія Бовтун та її чоловік, яких польський суд засудив до 10 років позбавлення волі. А Олексій Лівинець був оголошений в розшук. Польська поліція провела рейди перевірок у Староолексинецькому та Вишнівецькому округах, де було розкрито багато радянських агентів. Також було посилено роботу польської прикордонної служби, у районі Шумська, де на початкових етапах фіксували десятки випадків нелегального перетину кордону. Розвідувальна система СРСР у цьому регіоні зазнала краху[1; 4].

Під арешт польських каральних органів потрапив і сам Григорій Кавун. Поляки підозрювали, що хоч чоловік добровільно здав польській владі велику розвідувальну групу, він теж може бути причетним до цієї діяльності. 11 серпня

1932 року, Григорія було викликано до Кременця на допит, як свідка. Проте після допиту, чоловіка відправили до Тернополя із поручником. Там після ще одного допиту йому запропонували їхати працювати у кузні до Підволочиська. Чоловікові пообіцяли зарплатню від 150 злотих в місяць. Польська поліція таким чином хотіла перевірити, чи вийде хтось ще зі шпигунів, на зв'язок з Григорієм у Старому Олексинці [1; 6].

На вокзалі у Підволочиську Григорія чекав невідомий чоловік, який відвів його до будинку де представив йому кімнату, у якій йому доведлось жити. Перебування у Підволочиську теж містило своєрідну перевірку, адже місто розташовувалось у безпосередній близькості до радянського кордону, що могло змусити Кавуна втекти на територію СРСР. Але пробувши у цьому місті три доби, Григорія перевезли до Скалата. Аргументували це тим, що у Підволочиську не знайшлося роботи для нього [1].

У Скалаті йому запропонували працювати у військовій частині та Григорій не погодився. Знову ж таки, поляки намагалися надати можливість Григорію працювати у важливому для радянської розвідки секторі, але і цю перевірку чоловік пройшов. Тоді йому запропонували роботу в кузні у Скалаті за 50 злотих в місяць, проте Григорій відмовився і від цієї роботи, вважаючи її низько оплачуваною. І це був ще один з пунктів плану поляків, так як чоловік пройшов перевірку і своїми діями та рішеннями підтверджував, що не має ніякого відношення до радянської розвідки, поляки намагалися перестрахуватися і запропонувати чоловікові переїхати зі сім'єю до Скалата, вивівши його зі звичного життєвого середовища. Григорія відправили назад до Старого Олексинця, де він ще пів року стояв на умовному арешті польською поліцією. Потім його справу закрили, а арешт скасували [1].

Після повернення до Старого Олексинця радянської влади у 1939 році, справа Кавуна знову була піднята на поверхню. У вересні 1939 року з Євдокії Бовтун були зняті обвинувачення та звільнено з ув'язнення. 12 жовтня 1939 року каральними органами УРСР було арештовано Кавуна Григорія Пилиповича. Слідство тривало до 25 жовтня 1940 року, коли Григорію оголосили вирок у вигляді ув'язнення до виправно-трудової колонії терміном на 8 років за активну боротьбу проти революційного руху за відновлення радянської влади. Подальша доля Григорія Пилиповича та його сім'ї не відома. У 1989 році до Староолексинецької селищної ради надходив запит по мешканцям села з прізвищем Кавун, адже за статтею I Указу Президії Верховної ради СРСР від 16 січня 1989 року «Про встановлення справедливості по відношенню до жертв репресій 1930 - 1940-х рр.» Григорій Кавун претендував на реабілітацію. Проте станом на 1989 рік у Старому Олексинці жителів з прізвищем Кавун не зафіксовано [1].

Отже, прикордонні селища в міжвоєнний період стали центром інтенсивної розвідувальної діяльності через їхнє стратегічне розташування. Радянські шпигуни використовували ці території для збору важливої інформації, а їхні дії створювали напруженість у відносинах між Польською державою та СРСР. Село Старий Олексинець, як важливий адміністративний

центр, стало об'єктом для радянської розвідки, проте крах їхньої діяльності у цьому регіоні у 1932 році свідчить про успішність контррозвідувальних заходів, проведених польськими службами. Важливу роль у цих заходах відіграв Кавун Григорій Пилипович. Спочатку він доніс польській поліції про діяльність Бовтун Євдокії та її брата. А згодом це викликало хвилю перевірок та розслідувань, що призвело до краху розвідувальних агентур СРСР в прикордонній зоні в цьому регіоні. Сам Григорій Кавун також потрапив під підозру польських каральних органів, за що з ним було проведено декілька перевірок. Попри те Кавун повернувся до Старого Олексинця, хоч і перебував під контролем польської поліції. З поверненням радянської влади у село в 1939 році, Григорій Пилипович був ув'язнений радянськими каральними органами по звинуваченню у боротьбі проти революційного руху за відновлення радянської влади. Діяльність Григорія Кавуна призвела до знищення розвідки СРСР у Вишнівецькому та Староолексинецькому окрузі. Але з огляду на те, що у міжвоєнний період політична ситуація була не стійкою і у 1939 році на західну Україну повернулася радянська влада, Григорій потрапив під слідство УРСР. Таким чином, розвідувальна діяльність у прикордонних селищах відіграла важливу роль у геополітичних та військових стратегіях країн та впливала на подальший розвиток подій у регіоні. Саме тому вчинок Григорія Пилиповича був дуже важливим для Польської держави та був сприйнятий, як зрада радянськими каральними органами.

Джерела та література:

1. Справа по звинуваченню: Кавуна Григорія Пилиповича за ст. 54-13 КК УРСР. ДАТО. Ф. Р-3429. Опис 3. Справа 109. Оригінал. Машинопис.
2. Швидкий Євген. Опис подій, які відбувалися на території, яку нині займає село Очеретне з його полями і лісами. Тернопіль. Лілея. 2008 р.
3. Довгополюк, В. Старий Олексинець [Текст] / В. Довгополюк, Г. Івахів, Г. Шегера. *Тернопільщина. Історія міст і сіл : у 3 т.* Т. 2. Тернопіль, 2014. С. 591—595 : фот. кольор.
4. Шегера Г.О., Старий Олексинець в коротких історичних нарисах, переказах і легендах. Тернопіль. Лілея 2003. 112 с.
5. OleksiniecStary. *SłownikgeograficznyKrólestwaPolskiego*. — Warszawa : Druk «Wieku», 1902. Т. XV, cz. 2. S. 405.

[URL:https://irp.te.ua/staryj-oleksynecz-lopushnenska-gromada-ternopilska-oblast/](https://irp.te.ua/staryj-oleksynecz-lopushnenska-gromada-ternopilska-oblast/)

Бутенко Анна

учениця 6-3 класу Комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської

Науковий керівник:

Глива Ю.В., вчитель історії Комунального
закладу «Харківський фізико-

ВЧЕНІ, ЩО ВІДКРИЛИ СВІТ

Коли ми говоримо про великих людей, у пам'яті відразу спливають великі полководці, що мечем розсували межі своїх царств, художники, що зобразили як всесвітньо відомі війни, так і Джоконду, що пройшла крізь віки. Про вчених згадують лише потім. Адже саме вчені і є тією силою, яка крутить колесо Історії. Фізики, хіміки, біологи та багато інших зробили незаперечний внесок у розвиток людської цивілізації, а отже й у події, що круто змінювали ситуацію в житті держав на полі бою. Чого варта вже лише одна катапульта, винайдена Архімедом!

Наука ніколи не йшла окремо від життя простих людей, хоча вчені безпосередньо не ходили в бій за освоєння нових територій, але результатами їхньої праці користувалися всі. Кораблі мандрівників і піратів борознили простори океанів, орієнтуючись на карти зоряного неба, використовували навігаційні прилади, вступали в боротьбу за допомогою все більш досконалої зброї.

Мало хто замислюється, використовуючи результати праці вчених, чого їм коштував їхній винахід, а він коштував не лише безсонних ночей у пошуках вирішення завдання, а іноді й життя, яке переривали не лише невдале проведення дослідів, а й страти за інакодумство.

Ньютон на схилі років якось писав: «Якщо я бачив далі за інших, то тому тільки, що стояв на плечах гігантів» [4]. Одним із цих гігантів був Коперник, перший астроном нашого часу. Згадаймо ж трьох із них: Миколу Коперника, Джордано Бруно та Галілео Галілея - астрономів, людей, які відкрили Всесвіт. Їхні наукові відкриття всесвітньо відомі, тому особливо цікаво який шлях привів їх до них.

Характер малює візерунок долі. Коперник зовсім не схожий на Бруно та Галілея. Весь у собі. Не шукав прихильників, не рвався у суперечку. Однак, якщо суперечка виникала, без пафосу, жесту і пози, з непохитною завзятістю стояв він на своєму, у своїй небагатослівній важкій переконаності. Він мало цікавився думками інших. Однаково посміхався, коли хвалили і коли ганьбили, і в усмішці цій була якась зневажлива байдужість. Ніколи не прагнув пропагувати свої ідеї, знайти однодумців, залучити учнів. Але в той же час він, зовсім не потайливий, зовсім позбавлений будь-яких суєтних страхів з приводу можливого невизнання його авторитету.

Народився у 1473 році в польському місті Торунь (на березі ріки Вісли) в сім'ї купця, що приїхав з Німеччини. Микола був молодшим серед чотирьох дітей в сім'ї. Після смерті під час чуми батька, турботу про племінника прийняв на себе його дядько - єпископ Лукаш Ваченроде, брат матері. Чоловік владний, похмурий і неприборканий у пристрастях людських і політичних, прозваний «чортом» тевтонськими лицарями і польським королем, він мав у житті лише одну ніжну прихильність – племінника, якого балував у молоді роки, якому

допомагав до самої своєї смерті. Це він влаштував так, що у свої 24 роки Коперник став каноніком у соборі у Фромборку (рибальському містечку на Віслі), цей собор мав господарства, мисливські угіддя та рибальські заплави, якими керував капітул та доходи з яких ділили між собою нечисленні каноніки та прелати. Це дядько дав йому освіту спочатку у школі святого Яна, потім у Краківському університеті, послав його до Італії доучуватися.

Італія на межі XVI століття, Італія чарівних творінь зрілості Леонардо да Вінчі та молодості Мікеланджело, що відкрила для себе Платона і переосмислює Аристотеля, спрямована на казковий політ Відродження. У цій Італії Коперник прожив десять років. Він мав вивчати канонічне право у Болоньї, а вивчав усе, крім канонічного права: живопис, математику, астрономію, філософію, грецьку мову. Десять років в Італії перетворили його з розпещеного своїм благополуччям каноніка на серйозного дослідника, на широкоосвічену людину, яка виховала у собі потребу постійного критичного переосмислення непорушних істин.

У 1498 році Микола Коперник був затверджений заочно в сані каноніка Фромборкського капітулу. Повертатися у Фромборк йому зовсім не хотілося й він постійно просить про відстрочки у капітулу, вивчає юриспруденцію і медицину. На батьківщину Коперник повернувся в кінці 1503 року і згодом посів посаду каноніка у Фромборке.

Він прожив там у маленькій вежі фортечної стіни 30 років. Ночами він спостерігав зірки, не дивуючись на незручності через частини туманів з Віслянської затоки. Коперник, великий астроном, нічого не відчинив у небі. Він шукав там лише підтверджень своєї правоти. Геліоцентрична система світу була його великим осяянням. За сотні років до Коперника говорили і писали про нерухомість Сонця та обертання Землі, сотні не пояснених птоlemeївською системою фактів протягом багатьох століть накопичували у своїх фоліантах зоречети Греції, Італії, арабського світу.

У "Малому коментарі", написаному приблизно в 1516 році, Коперник коротко описує стародавні пояснення рухів планет, після чого формулює основні положення геліоцентричної системи світу. В основу свого вчення Коперник кладе сім аксіом - основні положення нової астрономії. Також Коперник побудував вічний каталог нерухомих зірок. Проте у системі Коперника була відсутність доказів. Робота його полягала головним чином у математичних обчисленнях. Власне спостереження його проводилися за допомогою саморобних інструментів найпримітивніших пристроїв.

Накопичені дослідження необхідно було систематизувати. Коперник довго не міг приступити до видання своєї книги, але нарешті зважився. Ця робота називалася «Про звернення небесних сфер». У ній викладається загальний погляд на небесну механіку з погляду нерухомості Сонця та обертання Землі, пояснення руху Землі, Місяця, планет, зірок. Згідно з новим вченням, у центрі Всесвіту знаходиться Сонце, а Земля – одна з планет, що рухаються навколо Сонця. Однак, Коперник вважав Всесвіт невизначено великим, але, мабуть, кінцевим.

Років за 30 до видання своєї великої книги він розсилав до різних країн рукописні копії свого конспекту майбутнього твору. Він був уже старий, коли вирішив надрукувати головну працю свого життя, сумнівів у своїй правоті він не мав. У 1542 році сильна легенева кровотеча та параліч правої сторони тіла прикували його до ліжка. Коли в 1543 році привезли довгоочікувану книгу, він уже був непритомний, тільки водив рукою по палітурці. Помер він того ж дня. Могили не зберіглося. Книжка залишилася.

Спочатку церква не звернула увагу на філософські наслідки самої можливості поставлення Землі в один ряд з іншими планетами, але коли у Коперніка з'явилися послідовники, в 1616 році "виправила" свою "помилку" - декретом інквізиції книга Коперніка була внесена "аж до виправлення" в індекс заборонених книг і залишалася під забороною до 1833 року.

Джордано Бруно у своїх поглядах на Всесвіт пішов значно далі від Коперніка. Бруно зруйнував кришталеву сферу нерухомих зір та відстоював думку про те, що Всесвіт безмежний у просторі й часі...

Джордано Бруно (справжнє ім'я Філіп) народився 1548 р. в містечку Нолі поблизу Неаполя. Його батько був солдатом-найманцем, мати - убогою селянкою. Хлопчиною Бруно було віддано до монастиря, де він став послушником домініканців і узяв ім'я Джордано, там він у монастирській бібліотеці десять років вивчав думки Аристотеля, європейських, арабських і античних філософів. У монастирі Бруно детально вивчив книгу Коперніка "Про обертання небесних сфер" та сміливо виступив проти поглядів Аристотеля, вказуючи на їхню наївність та невідповідність з даними спостережень. Бруно, розвиваючи ідеї Коперніка, розбив куполи небесних сфер із закріпленими на них вічно зірками і першим із людей не злякався безмежності космосу.

Джордано Бруно завжди з абсолютною відвертістю відстоював свої більш ніж крамольні погляди. Він органічно не міг кривити душею, зрада своїх переконань була для нього страшнішою за смерть. І коли він був поставлений перед дилемою зречення чи смерть, він після тяжких роздумів вибрав смерть. Вибрав не з гордості, не з фанатичної впертості, а лише з переконань, що покаяння перекреслить усю працю його життя, що зречення це теж загибель, але загибель вже безглузда. Він сам писав, що «смерть в одному столітті дарує життя у всіх майбутніх століттях».

Все життя Бруно визначається двома складовими: пропаганда власних філософських та наукових поглядів – гоніння та переслідування, спричинені цією пропагандою. Запідозрений у ересі, Бруно втік з монастиря, залишивши Італію та 17 років тинявся по країнах Європи, таких як Швейцарія, Франція, Англія та Німеччина.

Його життя було аж занадто яскравим. У 28 років він утік з Риму, в Женеві він потрапив у лапи кальвіністів і потрапив до в'язниці, в Тулузі його мало не побили наймані папством студенти, у Парижі він був на честі, давав уроки королю, але написав комедію і знову небачений скандал, потім інший

скандал в Оксфорді, він повертається до Франції і знову прагне участі в диспутах. Знову йому кричать, що він оббрехав Аристотеля.

Спіраль гонінь дедалі швидше обертає його. У Падуї йому не дають кафедру, за рік її отримав молоденький тосканець Галілео Галілей. У цей час Бруно пише свої славетні книги, блискуче виступає у диспутах, і скрізь врешті-решт його змушують припинити пропагування своїх ідей. У своїх книгах "Бенкет на попелі", "Про причину, початок і єдине" та інших Бруно виступає як один з основоположників сучасного матеріалістичного природознавства, викладаючи вчення про матеріальну єдність світу, безмежного в просторі й часі, формулює закон збереження матерії.

Знову Венеція. Бруно потрапив на суд за доносом свого учня, який вважав, що той знає бісівські секрети досягнення слави та багатства та приховує їх від нього. Максимум, що загрожувало Бруно, це посилення в глухий монастир, але Бруно знову не стримався і почав суперечки про віру та Бога вже у в'язниці. Вісім років він сидів у в'язниці, але не покався у своїх поглядах. На думку багатьох біографів Бруно, він не загинув би на вогнищі, якби не його виступи проти монастирських прибутків та маєтків та вимагання їх конфіскування. Саме на цьому питанні, як впливають з протоколів допитів, інквізитори зосередили свою основну повагу. Як відомо, на судовому процесі про навчання Коперника мова в цілому не йшла.

Свята інквізиція цього вже не вибачила. І точка життя – в'язанки сухого хмизу на площі Квітів. Вислухавши вирок, він сказав: "Ви, напевне, з більшим страхом оголосили мені вирок, ніж я його вислухав", а потім декілька разів додав: "Спалити - не означає спростувати"...

Попіл вогнища, на якому було його спалено, кинуте у ріку Тібр, щоб від "єретика" не залишилося ніяких слідів. У 1889 р. на площі Квітів у присутності шести тисяч делегатів від усіх країн і народів світу було відкрито пам'ятник. На ньому напис: "9 червня 1889. Джордано Бруно. Від століття, яке він передбачив, на тому місці, де було запалено вогнище"...

Галілео Галілей – засновник сучасної дослідної науки, старший із п'ятих дітей у знатній, але бідній родині, народився 1564 року в італійському місті Пізі. Щастя і нещастя розподілилося у його долі дуже нерівномірно: світла і весела юність та грозний захід його життя.

У дитинстві починав вивчати церковну латину. До 18 років Галілей не знав математики. Пізніше, як і батько, почав займатися музикою, любив малювання. Після закінчення школи він за бажанням батька до Пізанського університету з наміром вивчати медицину.

Студенти до вивчення медицини повинні прослухати підготовчий курс аристотелівської філософії, що складався з метафізики та математики. Зачитувався книгами Евкліда та Архімеда. Його філософські симпатії ще невизначені, а знання поверхові. Він чув про нову систему світу, запропоновану Коперником, але вважав, що це найчистіша дурість. Лекції про вчення Коперника викладачі читали з глузуванням.

Ще в період свого учнівства Галілей зробив важливе відкриття ізохронізму хитання маятника. Будучи в Пізанському соборі під час архієрейського богослужіння, Галілей звернув увагу на коливання люстри, яке не припинялося довгий час. Рахуючи удари свого пульсу, оскільки годинника тоді не існувало, він помітив, що на кожне своє коливання люстра вживає однаковий час. Як відомо, у цьому полягає один із законів руху маятника. Це було перше відкриття Галілея. Згодом він застосував цю властивість маятника до влаштування годинника. Завдяки теорії Архімеду Галілей винайшов гідростатичні ваги. Ці винаходи і стали початком його популярності.

Поступово Галілей зовсім залишив птолемеєву систему устрою світу, з нерухомою Землею і світилами, що рухаються навколо, і рішуче став на бік Коперника. З першого кроку своєї діяльності як викладача та вченого Галілей стає, таким чином, у різку суперечність із панівними поглядами, повстаючи проти найбільших авторитетів Аристотеля та Птолемея.

Досліди з падінням тіл незабаром призвели Галілея до відкриття іншого, важливішого закону падіння тіл. Приблизно в цей час Галілей влаштував відомий креслярський прилад – пропорційний циркуль.

Незабаром після свого переїзду в Падую Галілей удосконалив і винайшов безліч технічних приладів – лінзу, телескоп, мікроскоп, магніт, повітряний термометр, барометр та ін. Відкрив Чумацький шлях, супутники Юпітера, а згодом і Сатурн.

Відкриття і гаряче бажання пояснити їх значення публіці, які безперервно йшли один за одним, розмовляти з нею з приводу їх змусили Галілея створити періодичне видання «Зірковий Вісник». Проживши 20 років у Падуї, він повертається до Флоренції. Здобувши місце професора в Пізанському університеті, Галілей почав викладати фізику. Сформулював закон постійного прискорення руху падаючих тіл, розробив динаміку. сформулював перші закони вільного падіння тіла, дав суворе формулювання понять швидкості та прискорення, усвідомив вирішальне значення інерції руху тіл.

1616 року церква забороняє книгу Коперника. Чи зрозумів він, що заборона це не лише помста мертвому Копернику, а й загроза йому, живому Галілею? Він наївно сподівався, що новий тато Урбан VIII, його співрозмовник майже друг, зніме заборону з вчення Коперника.

У 1632 році 68-річний Галілей випустив головну книгу свого життя «Діалог про дві найголовніші системи світу». У ньому він окреслив новий тип світогляду, новий підхід до науки. Він довів, що для формулювання чітких суджень щодо природи вченим слід враховувати лише об'єктивні властивості, що піддаються точному виміру. Лише за допомогою кількісного аналізу наука може набути правильних значень про світ.

Ватикан розлютився. Свята інквізиція викликала його на суд, який тривав понад два місяці. Чотири допити щоразу вбивали волю старого. «Прийняття великої людини було глибоке і повне, - писав один із французьких біографів Галілея. – У цьому приниженні він був доведений до зречення найгарячіших

переконань вченого і до муки людини, переможеної стражданням і страхом багаття...» [1, с.69].

22 червня 1633 року в церкві монастиря святої Мінерви в присутності всіх прелатів і кардиналів суду, уклінний, він прочитав зречення. Дев'ять років, осліплий і хворий, він залишався «в'язнем інквізиції». Він помер поблизу Флоренції на 78 році життя.

У Бруно забрали життя, у Галілея честь, а Копернику навіть не загрозували. Здивувалися, критикували, навіть висміювали в балаганних комедіях, але що таке блазневий ковпак у порівнянні з холодною підлогою катівні Галілея та з гарячим хмизом багаття Бруно! Розглянувши життєвий шлях цих великих людей науки, зрозумівши якою важкою працею і життям вчені платили за те, чим ми користуємось сьогодні, хочеться ще раз приклонити свою голову перед їх талантом, мужністю та силою волі й дати собі за поруку, обравши свій шлях до доброї справи, ніколи з нього не сходити.

Джерела та література

1. Голованов Я.К. Етюди про вчених: 2-ге вид., допов., 1976. 416 с.
2. Астроном та вчений Микола Копернік. Реферат. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/astronom/25842/>
3. Джордано Бруно: біографія та наукові доробки. Реферат. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/astronom/22665/>
4. Николай Коперник и ГалилеоГалилей. Реферат. URL: <https://xreferat.com/9/1109-1-nikolaiy-kopernik-i-galileo-galileiy.html>

Василига Валерія,

учениця 9 класу Харківського ліцею № 51
Харківської міської ради

Науковий керівник:

Бармас О.В., вчитель історії Харківського ліцею
№ 51 Харківської міської ради

ІСТОРІЯ КОЗАЦТВА В НАЗВАХ ЗБРОЙНИХ ЧАСТИН ЗСУ

Козацтво виникло ще в XV столітті, але його вплив на історію та культуру нашого народу відчувається й зараз. Українське козацтво було активною силою в боротьбі проти іноземних окупантів та проти експансії інших держав. Козацтво в історії України визначалося своєю комбінацією воєнної вправності, політичної активності та культурного внеску, що залишило віддзеркалення в різних аспектах життя та розвитку країни. І не випадково саме зараз, коли наша країна переживає скрутні часи війни, суспільство знов повертається до історії козацтва, його традицій, цінностей, символіки.

Постановка проблеми. Меморіалізація козацтва є важливою складовою процесу формування історичної пам'яті. Історія козацтва є частиною

національної спадщини України, і звертання до цієї історії може зміцнювати патріотизм та національну самосвідомість. В умовах агресії може служити як засіб для об'єднання суспільства та мобілізації національних ресурсів для захисту країни. Звернення до історії козацтва може допомогти українцям укріпити свою національну ідентичність та зберегти культурні та історичні цінності. Головним завданням цього дослідження є аналіз відображення козацької історії в сучасних збройних силах України через назви воєнних формувань.

Історіографія меморіалізації козацтва охоплює широкий спектр досліджень, які присвячені пам'яті козацької епохи в різні періоди історії України. Такий аналіз дає змогу розуміти, як і чому козацтво стає об'єктом меморіалізації та як це впливає на сучасне сприйняття та конструкцію національної ідентичності. В соціокультурному контексті цю проблему досліджували такі вчені, як Олександр Удод, Юрій Михайло [11], В. Масенко [12], Т. Брагіна [2]. Вони звернули увагу на політичні, соціальні та культурні аспекти козащини, які стають об'єктами меморіалізації. Слід окремо визначити колосальну роботу, що ведеться співробітниками Національного заповідника «Хортиця» [6]. Нажаль, системних досліджень меморіалізації козацтва в сучасних збройних силах України істориками проведено не було.

Основна частина. При аналізі структури Збройних сил України було виявлено, що багато військових частин з метою «відновлення історичних традицій національного війська щодо назв військових частин, зважаючи на зразкове виконання покладених завдань, високі показники у бойовій підготовці» [15] отримали почесні найменування, пов'язані з історією козацтва. Варто виділити певні групи воєнних формувань, які пов'язані з іменами гетьманів, іменами кошових отаманів, героями козацької історії. В окрему групу ми виділили військові частини, які мають зв'язок з історією козащини, але не підпадають під вище зазначену систематизацію.

Гетьмани в історії України відігравали важливу роль в період Великого князівства Литовського та пізніше в складі Російської імперії. Гетьмани були військовими лідерами та командувачами козацької армії. Вони грали ключову роль у захисті кордонів країни від зовнішніх загроз. В руках гетьмана зосереджувалася велика влада: він командував армією під час походів, контролював діяльність генерального уряду, вів зовнішню політику та виконував деякі інші функції. Гетьмани підтримували розвиток культури та освіти в Україні. Наприклад, гетьман Іван Мазепа сприяв перетворенню Києво-Могилянської колегії на академію, яка стала центром вивчення гуманітарних та наукових дисциплін, підтримував вчених, таких як Феофан Прокопович, Йоасаф Краковський. Також велику роль гетьмани надавали збереженню традицій козацтва. Так, при створенні першої писаної Конституції в 1710 році, Пилип Орлик прописав усталений звичай збирати Генеральну раду тричі на рік на Різдво, Пасху та Покрова.

Аналізуючи структуру Збройних сил України, можна звернути увагу на принцип обрання гетьмана-символа для конкретної військової частини.

43-тя окрема артилерійська бригада обрала ім'я гетьмана Тараса Трясила. Тарас Фёдорóвич (Трясило) був гетьманом запорізьких козаків, активно брав участь у боротьбі за визволення України з-під влади Речі Посполитої, очолював одне з найпотужніших повстань 1630 року. Він реформував козацьке військо, посиливши роль кавалерії. Про його подвиги писав славетний Кобзар Тарас Шевченко. Саме за сприяння Тараса Трясила було відновлено православну церкву.

14-та радіотехнічна бригада та окрема президентська бригада обрали для себе ім'я Богдана Хмельницького. Ця надзвичайна людина стоїть у витоків української державності. Він був політиком, полководцем та дипломатом. Богдан Хмельницький організував та очолив повстання проти панування шляхти в Україні, яке перетворилося на національно-визвольну війну. Саме в цей період з'являється на мапі Європи нова козацька держава – Військо Запорозьке.

Ім'я Івана Виговського обрали 540-й зенітний ракетний Львівський полк, 4-та окрема танкова бригада та 58-ма окрема мотопіхотна бригада. Цікаво, але за життя він не набув такої популярності, як зараз. Двічі проти Івана Виговського повставала Запорізька Січ, не оцінивши його бажання зберегти державність шляхом поступок й компромісів з Річчю Посполитою. Але на сучасному етапі історії велике значення має саме найбільш гучна перемога українського війська над армією Московського царства під Конотопом в 1659 році.

54-та окрема механізована бригада імені гетьмана Івана Мазепи отримала почесну назву у травні 2020 року [17]. Іван Мазепа був українським військовим, політичним і державним діячем. Гетьман щиро фінансував розвиток мистецтва, зокрема архітектури й малярства, прикрасив українські міста спорудженими й реставрованими чудовими храмами. Але слід зазначити, що одним з найризикованих рішень гетьмана Мазепи був перехід на бік Швеції у Північній війні. Так, він не отримав перемоги, але на той момент це була майже єдина можливість розірвати стосунки з Московською державою.

201-ша зенітна ракетна бригада обрала ім'я Пилипа Орлика. Він відомий як політичний діяч Війська Запорізького, дипломат. Після смерті Мазепи, гетьмана обох берегів Дніпра, Орлик став гетьманом у вигнанні у місті Бендери. Пилип Орлик став автором першої писаної Конституції в історії Європи Нового часу. Саме його «Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького» є визначною пам'яткою в історії української державності. Його життя відзначається довготривалою боротьбою проти Московського царства, згодом, Російської імперії, і, хоча похід Антимосковської коаліції в 1711 році не був переможним, до кінця свого життя Пилип Орлик не залишав спроби підірвати могутність Московії.

44-та окрема артилерійська бригада отримала ім'я Данила Апостола. був миргородським полковником, гетьманом Війська Запорізького, один з ініціаторів и авторів Коломацьких чолобитних, метою яких було захистити Гетьманщину від зловживань Малоросійської колегії. Він здобував фортеці

Кизикермен і Очаків. Взяв участь у Північній війні в боях під Ерестофером в Лівонії та в битві під Варшавою. Обережний та дипломатичний, він дотримувався політики лавірування, але саме його правління вважається частковим поверненням автономії Гетьманщини.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що, обираючи почесні найменування, бійці збройних формувань ЗСУ керувалися, по-перше, значущістю гетьмана як керівника держави, його військовими та дипломатичними здобутками та ставленням до московської/російської держави. В цьому простежується вплив сучасних подій, які сприяють піднесенню національно-патріотичних почуттів, й зумовлено відповідним відношенням наших співвітчизників до «північного сусіда».

Запорозька Січ і козацтво загалом грали значущу роль у формуванні національного образу України, і отамани були ключовими постатями в цьому історичному процесі. Кошові отамани Запорізької Січі були військовими лідерами, які командували козацькими військами. Отамани відігравали ключову роль у формуванні політичної системи та внутрішньої організації Запорізької Січі. Отамани укладали угоди з іншими державами. Їхні дії в сфері міжнародних відносин визначали статус Запорізької Січі та взаємовідносини із сусідніми державами. Запорозька Січ була важливим економічним центром, і керівники козацтва дбали про розвиток ремесла та сільського господарства. І, головне, козацькі кошові отамани, як Президент зараз, були гарантами збереження козацьких традицій, звичаїв та способу життя. Не випадково імена славетних кошових осяють найкращі воєнні формування Збройних сил України.

57-ма окрема мотопіхотна бригада отримала ім'я Костя Гордієнка. Він очолював Запорізьку Січ під час подій Північної війни. Кошові отамани не підкорялися гетьманам Війська Запорізького, часто вели самостійну політику. Але Кость Гордієнко підтримав Івана Мазепу в його прагненні відірвати наші землі з-під влади Московського царства. Це коштувало йому батьківщини. Після зруйнування Петром I Чортотлицької Січі, він заснував Олешківську Січ, підтримав Пилипа Орлика у його боротьбі.

Звісно, не можна оминати увагою славного кошового Івана Сірка, чиє ім'я отримала 92-га окрема механізована бригада. Звідки він походить, достовірно невідомо. Його постать овіяна легендами. В усній народній творчості він виявляється козаком-характерником, навіть чаклуном [8]. Відомо, що він провів більш, ніж 60 битв і жодної не програв. Заарештований московською владою, він був засланий до Сибіру, але його повернули за особистим проханням польського короля [7]. Він часто змінював союзників та політичні орієнтири, але ніколи не зраджував козацькому братству. Вірний традиціям національний герой нашої країни й досі приносить вдачу нашій армії.

Іменем останнього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського названа 27-ма реактивна артилерійська бригада. Саме за його перебування при владі Запорізька Січ поступово перетворюється на державу з розвиненою економікою, торгівельними зв'язками і, головне, демократичними

традиціями. Він брав участь у російсько- турецькій війні 1768-1774 років, штурмував фортецю Очаків. Але російська імперія йому віддячила зруйнуванням Запорізької Січі та 25-річним ув'язненням.

Слід звернути увагу на ще одну постать Головного отамана Холодноярської республіки Костя Пестушка(17-та окрема танкова бригада). Його ім'я не пов'язано напряму з історією Запорізької Січі, але під час визвольних змагань 1918-1921 років саме Холодний Яр створювався відповідно історичних козацьких традицій. Холодноярська республіка стала символом боротьби за національну ідентичність проти Денікіна, більшовиків. Козаки Холодного Яру до останнього героїчно боролися за свою самопроголошену республіку.

Таким чином можна зробити висновок, що кошові отамани, чії імена були взяті військовими частинами Збройних сил України, уособлювали самобутнє козацтво, наполегливо боролися проти ворогів нашої землі, були прикладами героїзму та воєнної вдачі.

Видатні герої козацької доби, такі як Максим Кривоніс, Михайло Тиша, грають важливу роль у формуванні історичної свідомості та української ідентичності. Герої козацької доби представляють символ боротьби українського народу за свободу та незалежність. Герої козацької доби виступають як історичні зразки справедливості, що борються проти несправедливості та висловлюють волю народу. Їхні вчинки стають прикладом для наслідування в боротьбі за права та свободу. Загальною роллю цих героїв є створення національного образу та підтримка національного самосприйняття, що відіграє важливу роль у формуванні української ідентичності.

Одна з найяскравіших історичних постатей козащини – Іван Богун. Його ім'я було присвоєно 1-шій окремій бригаді спеціального призначення з самого початку формування, з березня 2022 року [3]. Легендарний полковник, талановитий й винахідливий, він «мав удачу лиса». Герой битви за Вінницю, Кам'янець-Подільський, Монастирище та інші місця, він взяв на себе відповідальність й у трагічнішій події 1651 року – Берестецькій битві. Один з небагатьох, хто наважився піти проти Богдана Хмельницького, коли той уклав союз з Московським царством та не підтримав рішення Переяславської ради. Виступив проти Івана Виговського, коли він підписав Гадяцький договір з Річчю Посполитою [9].

156-й зенітний ракетний полк носить ім'я Максима Кривоноса. Це герой національно-визвольної війни середини XVII століття під проводом Богдана Хмельницького, друг славнозвісного гетьмана. Велику славу він здобув у битві під Корсунем та Пилявцями, під час облоги Львова захопив Високий замок, який до нього ніхто не зміг взяти [9. С.48].

54-й розвідувальний батальйон носить ім'я звягельського (волинського) полковника Михайла Тиші, ще одного героя національно-визвольної війни. Він відзначився під час воєнних кампаній 1648-1649 років, захопив багато волинських міст, таких як Острог, Луцьк, Рівне. Особливо відзначився у Збаразько-Зборівській кампані [4].

Таким чином, обираючи імена козацьких героїв для військових частин ЗСУ, увага приділяється саме періоду Національно-визвольної війни українського народу середини 17 століття, як події, яка започаткувала саме українську державність.

Деякі збройні частини зв'язали свої почесні назви з загальними поняттями, пов'язаними з історією козацтва. Наприклад, 55-та окрема артилерійська бригада отримала почесну назву «Запорізька Січ». Ця військова частина була сформована ще за часів СРСР, має славу історію. В 1992 році вперше саме ця дивізія (потім переформована у бригаду) опрацьовувала пуски реактивних систем «Смерч»[5]. З 2018 року за бойові заслуги бригаді було присвоєно почесне найменування «Запорізька Січ» [14]. Як славні козаки-запорожці сучасні герої несуть в своїх серцях патріотичний вогонь, боронять свободу нашої Батьківщини. Як справжні запорожці, вони воювали під Маріуполем, й зараз славні воїни захищають традиційні козацькі землі: Херсонську та Запорізьку області.

Унікальна 25-та окрема повітрянодесантна бригада, яка може десантуватися з парашутами разом з технікою (навіть з БТР), отримала почесне найменування Січеславської. І дійсно, високо тримає славу Січі Запорізької військового формування, яке виконувало навіть миротворчі місії на території колишньої Югославії в Косово під егідою ООН. Під час російсько-української війни бригада воювала за Слов'янськ, Красний Лиман, брала участь у боях за Донецький аеропорт [18].

Своєрідний міст від козацького минулого до сьогодення проходить крізь Першу світову війну. Молодіжні організації під назвою «Січ»потім стали основою для формування військової частини в австрійській армії під назвою «Легіон Українських Січових Стрільців». Вони брали участь у війні на боці Австро-Угорської імперії, розраховуючи на визнання української автономії, потім, коли почалася українська революція, брали участь у поході на Правобережжя. Найменування саме цих послідовників козацьких традицій було присвоєно 223 зенітному ракетному Терехівському полку Повітряних Сил Збройних Сил України [16].

В самому серці козацьких земель, у Білій Церкві, була сформована 72-го окрема механізована бригада, яка з 2017 року носить назву Чорнихзапорожців. З 2014 року військова частина утримувала оборону біля Маріуполя та Волновахи, воювали у Луганській області та на Донеччині. У 2022 році бійці Чорних запорожців тримали оборону Києва, боролася за Бахмут. Історія почесного найменування бригади починається майже 100 років тому. Чорними запорожцями називали воєнну частину, яка створилася під час Української держави гетьмана Скоропадського, який зробив великий внесок у відродження козацтва. Як і сто років тому, бійці 72-й окремої механізованої бригади несуть свою варту на півдні нашої країни, визволяючи Херсонську область.

Ще одна подія, яка є своєрідним мостом між давньою історією Запорізької Січі та сучасністю – це історія Холодноярської республіки. На території сучасної Черкаської області, там, де колись розгорталися події Коліївщини, з

1919 по 1922 роки існувала невеличка республіка, побудована за козацькими традиціями, яку радянська влада не могла подолати тривалий час і, навіть, розробила цілу операцію з її знищення. [10. С. 410]. Саме цю почесну назву «Холодний Яр» отримала 93-тя окрема механізована бригада. Як і повстанці сто років тому, бійці бригади захищали нашу країну на Донбасі під Добропіллям, Первомайським, Дебальцевим, Іловайськом, на Харківському напрямку. Саме ці бійці не дали захопити ворогу наше місто.

Таким чином, можна зробити висновок, що в назвах збройних частин ЗСУ відображені ті події, ті цінності, які тривалий час складають саму суть нашої національної гордості. Історичний ланцюжок проходить від часів козацтва крізь добу боротьби за українську державу, що супроводжувалося відродженням козацьких традицій, до сьогодення. Сучасність спирається на минуле. Сучасність є підґрунтям нашого майбутнього.

Джерела та література

1. Бабка В. Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні. Дисертація ... канд. політичних наук:23.00.03. Ніжин 2016. 243 с.
2. Брагіна Т.М. Меморіалізація козацтва в українській культурі: тези конференції. *Соціально-політична активність молоді в умовах формування громадянського суспільства: Науково-практична конференція з міжнародною участю, присвяченої Дню Соборності України 20 – 21 січня 2017 року*. Харків. 2017. С.23-25.
3. Бригада Богуна//Телеграм-канал. URL: <https://t.me/s/bohunbrigade>
4. Горобець В.М. ТИША Михайло. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Tysha_M.
5. Зайцев В. Топ-10 фактів про 55-ту окрему артилерійську бригаду «Запорізька Січ» АрміяFM/ 02.03.2021 URL: <https://web.archive.org/web/20210302194337/https://www.armyfm.com.ua/top-10-faktiv-pro-pro-55-tu-okremu-artilerijsku-brigadu-zaporizka-sich/>
6. Заповідна Хортиця. *Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці»*. Запоріжжя, Національний заповідник «Хортиця», 2010. 380 с.
7. Коляда І. А., Биба Є. В. Отаман Іван Сірко . Харків: Фоліо, 2012. 121 с.
8. Кошовий Іван Сірко (легенда) // Українські традиції URL:<https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/lehendy/1431-koshovyi-ivan-sirko-legenda>
9. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини — Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 452 с.
10. Масенко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості . *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С.37-41.
11. Юрій М., Удод О. Меморіалізація історичної та соціокультурної травми українського народу після польсько-литовського завоювання. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 9. С. 217-223. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Yurii_Mykhailo/Memorializatsiia_istorychnoi_ta_sotsio_kulturnoi_travmy_ukrainskoho_narodu_pislia_polsko-lytovskoho_z/

12. Морозов А. Г. Холодноярська республіка (1921). *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. ;Інститут історії України НАН України. Київ :Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т — Я. 784 с.*

13. Назарова Є. Козацькі символи у сучасних військових емблемах України. Радіо Свобода 31.01.2023 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kozacki-symvoly-zsu/32246509.html>

14.Указ Президента України від 22.08.2018 №232/2018 “Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України та уточнення деяких найменувань”. Президент України. Офіційне інтернет-представництво / URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2322018-24690>

15. Указ Президента України від 21.08.2021 №414/2021 Про присвоєння почесного найменування 25 окремих повітрянодесантній Дніпропетровській бригаді Десантно-штурмових військ Збройних Сил України // Президент України. Офіційне інтернет-представництво / URL:<https://www.president.gov.ua/documents/4142021-39881>

16. Указ Президента України від 23.08.2021 №416/2021 Про присвоєння почесного найменування 223 зенітному ракетному Тербовлянському полку Повітряних Сил Збройних Сил України. Президент України. Офіційне інтернет-представництво / URL:

<https://www.president.gov.ua/documents/4162021-39889>

17. УКАЗ Президента України від 06.06.2020 № 168/2020 Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Сухопутних військ Збройних Сил України. Президент України. Офіційне інтернет-представництво / URL:https://ips.ligazakon.net/document/U168_20?an=1 с

18. Халілов Р. Таємниці шевронів. Що розповідають про військових їхні нарукавні знаки. *Українська правда*. 21.-6.2023. URL:

<https://www.pravda.com.ua/articles/2023/06/21/7407754/>

Воронко Ярослава,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня 11-УІзм групи, факультету гуманітарно-технологічного КОГПА ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник:

канд.філос. наук,доц. старшавикладачкакафедриісторії та методики навчанняКОГПА ім. Тараса ШевченкаМороз О.В.

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 9 КЛАСІ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ)

Формування інформаційної компетентності учнів на уроці історії означає їх здатність ефективно знаходити, оцінювати та використовувати історичний матеріал. Це включає вміння шукати літературні джерела, аналізувати їх достовірність та значущість, усвідомлювати різноманітні погляди на історичні події та процеси, а також навички відтворювати та передавати інформацію, аргументувати власні висновки зрозуміло та переконливо. Інформаційна компетентність сприяє розвитку критичного мислення, здатності аналізувати історичні факти з різних точок зору, а також формує розуміння того, як історична інформація впливає на сучасні події та суспільство.

У цьому контексті формування інформаційної компетентності учнів під час вивчення історико-краєзнавчого матеріалу є важливим, оскільки особистість учня формується за допомогою знань про особливості історико-краєзнавчого розвитку малої батьківщини, розуміння її ролі в історичному, духовно-культурному та освітньо-просвітницькому житті всієї країни в контексті національно-культурної ідентичності. Особливо це важливо для підростаючого покоління. У даній роботі зроблено спробу продемонструвати можливі варіанти вивчення історико-краєзнавчого матеріалу учнями 9 класу на прикладі ознайомлення з історичними аспектами освітньо-виховної та просвітницької діяльності Кременецького ліцею на Волині у контексті опрацювання теми «Розвиток освіти й культури в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття».

Трансформація сучасної цивілізації в інформаційне суспільство передбачає формування інформаційної компетентності людини, що стає вирішальним фактором ефективності праці та повсякденного життя. Вона проявляється як здатність критично мислити та вимагає наявності аналітичних, передбачувальних та прогностичних навичок сприйняття та застосування інформації. В сучасному розумінні інформаційна компетентність передбачає: «ознайомлення – учень визначає кількість інформації з проблеми та можливість її опрацювання; репродукція – учень вивчає масив інформації з проблеми, накопичує її; перетворення – критичне осмислення масиву інформації: порівняння фрагментів з різних джерел однієї тематики, визначення їх достовірності; вилучення робочої інформації: її узагальнення; творчий етап – створення власного інтелектуального продукту на основі отриманої та перетвореної інформації: формулювання гіпотез, їх перевірка і доведення, створення власних теорій, написання творчих робіт, художніх творів» [5].

Інформаційна компетентність, перш за все, вимагає формування універсальних навичок мислення і вирішення завдань. До них відносять уміння спостерігати і робити логічні висновки, використовувати різні знакові системи і абстрактні моделі, аналізувати ситуацію з різних точок зору, розуміти загальний контекст і приховане значення висловів, неухильно самостійно

працювати над підвищенням своєї компетентності в цій сфері. Інформаційна компетентність учнів передбачає їх здатність ефективно та високоякісно працювати з різними джерелами історичної інформації, конструювати усні й письмові висловлення щодо історичних фактів, постатей та теорій. Критеріями розвитку цієї компетенції є наступні вміння учнів: самостійно тлумачити зміст історичних джерел та розуміти в них відображені історичні факти, явища та події; критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела, виявляти тенденційну інформацію та пояснювати її необ'єктивність; визнавати та приймати різноманітні точки зору; використовувати довідкову літературу, інтернет і т.д. для самостійного пошуку інформації; створювати образи минулого у словесній формі: опис (картинний, аналітичний), оповідання (образне, конспективне, сюжетне) та образну характеристику; систематизувати історичну інформацію, створюючи таблиці (хронологічні, синхроністичні, конкретизуючі, порівняльні тощо), схеми та різні типи планів (простий, розгорнутий, картинний тощо); передавати історичні поняття, зв'язки та тенденції історичного розвитку за допомогою пояснень, доведень, міркувань та узагальнювальних характеристик [4, с. 164].

Компонент знань інформаційної компетентності включає у себе уявлення та розуміння різних видів історичних джерел, їх особливостей, методів пошуку, аналізу та інтерпретації, здатність порівнювати та аргументовано критикувати джерела, розрізняти факти від думок, а також навички систематизації інформації. Вивчення історичної діяльності Кременецького ліцею на Волині варто розпочати із з'ясування історичних, суспільно-політичних та культурних передумов створення цього навчального закладу. Відомо, що розвиток науки, культури та освіти тісно пов'язаний зі станом суспільно-політичного життя країни, тому питання освіти та її розвитку потребує комплексного розгляду низки проблем, пов'язаних з історичним та політичним контекстом попередньої епохи.

На уроці історії України в 9 класі по темі «Розвиток освіти й культури в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття» варто використати історико-краєзнавчий матеріал щодо освітньо-виховної та просвітницької діяльності Кременецького ліцею. Джерельною основою для учнівсько-дослідницької роботи можуть стати історико-краєзнавчі дослідження українських та зарубіжних авторів з питань розвитку освіти XIX ст. та діяльності Кременецького ліцею; полемічна та мемуарна література досліджуваного періоду; українська, польська та російська періодична преса; довідниково-бібліографічна література; збірники документів; архівні матеріали. Ознайомлення із різними історичними джерелами щодо діяльності цього навчального закладу на Волині може включати відвідини учнями музеїв міста Кременця, зокрема, вони можуть працювати з архівними матеріалами Кременецького краєзнавчого музею або відвідати музей історії освіти, що знаходиться у КОГПА ім. Тараса Шевченка. Історико-краєзнавчі екскурсії такого плану дадуть змогу учням детально ознайомитися із історією створення Кременецького ліцею; діяльністю провідних історичних постатей, вчених та

громадських діячів; особливостями потужної матеріально-технічної бази тощо. Як відомо, згаданий навчальний заклад мав велику бібліотеку, ботанічний сад, астрономічну обсерваторію, метеорологічну станцію, а також фізичний, зоологічний, мінералогічний і нумізматичний кабінети. У 1810 році при гімназії було створено друкарню (за два десятиліття її діяльності тут побачили світ понад 140 видань) [6].

Формування інформаційної компетентності також вимагає створення власного інтелектуального продукту на основі отриманої та перетвореної інформації. Для дев'ятикласників пропонується попрацювати над науковими дослідженнями. Відомо, що Кременецький ліцей виховав у своїх стінах цілу плеяду талановитих діячів, що своєю працею сприяли розвитку суспільно-наукової думки XIX–XX століть. Учні пропонується написання рефератів про життя та творчість відомих випускників ліцею, серед яких скульптор Томаш-Оскар Сосновський, польські письменники Юзеф Коженьовський, Антоній Мальчевський, Тимко Падура, Кароль Сенкевич, Тимон Заборовський, Томаш Олізаровський, Станіслав-Габріель Ворцель та ін. або організувати прес-конференцію «Відомі випускники Кременецького ліцею». Завдання до виконання: оберіть відомого випускника Кременецького ліцею і підберіть з додаткових джерел інформацію про нього. Напишіть розгорнуту (за пам'яткою) його характеристику.

Використання краєзнавчого принципу навчання є важливою умовою успішності школярів по формуванню необхідних предметних компетентностей. Історичне минуле, рідна природа, суспільно-політичне життя є важливим предметом історико-краєзнавчої роботи. Вивчаючи розвиток освіти й культури в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття на прикладі історії та діяльності Кременецького ліцею на Волині, варто наголосити на багатому педагогічному досвіді Кременецького ліцею у плані організації наукових та громадських товариств вихованців; різноманітній організації дозвілля учнів – малювання, фехтування, співи, плавання, краєзнавча робота та ін., що безумовно заслуговують на особливу увагу та обговорення серед учнів [3, с. 406].

Перевірка рівня сформованості інформаційної компетентності передбачатиме відповідну систему завдань для контролю відповідно до компетентісно орієнтованого навчання [1, с. 5]. Серед них варто виділити наступні: дайте відповіді на запитання до історичного джерела (заздалегідь підготовлене вчителем): 1. Про які права та обов'язки тогочасних учнів Кременецького ліцею дізналися з джерела? 2. Що зі шкільних звичаїв збереглося донині, а що змінилося? 3. Які християнські (моральні) цінності прагнули втілювати в шкільному житті викладачі ліцею? 4. Використовуючи уривок з джерела, доповніть текст про розвиток освіти на Волині в кінці XVIII – першої половини XIX століття.

Загалом, в методичному арсеналі вчителя повинні бути такі питання і завдання: «Чим мотивоване твердження більшості істориків, що багато вчених-істориків вважають єзуїтську систему освіти на Волині польською? Чи згодні

ви з такою точкою зору?» або «Чому в літературі поширена загальна назва напіввищого навчального закладу на Волині «Кременецький ліцей», хоча заклад у різні періоди мав різні назви – Волинська гімназія, Волинський ліцей, Кременецький ліцей? До якої думки схиляєтеся ви?» і т.п. Систематизувати історичну інформацію учні можуть також, складаючи відповідні таблиці (хронологічні, синхроністичні, конкретизуючі, порівняльні та ін.).

Інформаційна компетентність передбачає уміння учнів працювати з різними джерелами історичної інформації, користуватися довідковою літературою, інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації. Учням можна запропонувати наступні завдання: - Підготуйте коротке повідомлення про «Правила користування бібліотекою Волинського ліцею», «Відновлення діяльності Кременецького ліцею у ХХ столітті». - Складіть «Список підручників, що використовувались в Кременецькому ліцеї у 1816–1822 рр.». - Що Ви дізналися про відкрите у 1930 р. в Кременці фотографічне товариство та фотоательє, організоване учнями ліцею?

Результати історико-краєзнавчої роботи залежать від того, як учитель уміє організувати учнів. Особлива увага приділяється роботі зі здібними та обдарованими дітьми. Учні, які займаються краєзнавством, набувають навичок, необхідних в житті. Вони краще підготовлені до практичної діяльності, мають міцніші знання з основ наук. Таким чином, формування інформаційної компетентності допомагає розвивати науково-дослідницькі навички учнів, розвиває вміння працювати з різними джерелами інформації. У свою чергу, знання учнем історії своєї малої Батьківщини формує в нього повагу до власного народу та своєї Батьківщини, бережливе ставлення до навколишньої природи; впливає на виховання національної свідомості, високої моральної, активної, громадянської позиції.

Значення історико-краєзнавчої роботи важко переоцінити, адже вчителі залучають учнів до активної дослідницької діяльності по збору історичного та краєзнавчого матеріалу, до вивчення життєвого і творчого шляху визначних людей краю. Крім того, «сухий» історичний матеріал краєзнавство робить цікавим, адже діти самі стають свідками історичних подій, їх дослідниками, вони отримують змогу здійснювати порівняльний аналіз подій і явищ історії краю з подіями та явищами, що відбуваються на території країни в цілому.

Джерела та література

1. Баханов К. О. Компетентнісний підхід у цільовому компоненті навчання історії в школі. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2013. №3. С. 5.
2. Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи. *Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р.* / За наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королько. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2022. 200 с.

3. Павленко В.В. *Волинський ліцей як чинник освітнього розвитку Волинського регіону: історичний аналіз*. Професійно-педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. 436 с.
4. Пометун О. І. *Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник* / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
5. Прокопчук М.М. Формування інформаційної компетентності в учнів на уроках історії. URL:http://www.myhailo-prokopchuk.edukit.mk.ua/dosvid/formuvannya_v_uchniv_informacijnoi_kompetentnosti_iz_zastosuvannyam_zasobiv_naocnosti/ (дата звернення: 01.05.2024).
6. Собчук В.Д. Кременецький ліцей. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kremenetskii_Litsei (дата звернення: 26.04.2024).

Гаяць Людмила,

магістр релігієзнавств історичного факультету ТНПУ імені В. Гнатюка

Науковий керівник:

канд. іст. наук, доц., доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства ТНПУ імені В. Гнатюка Федорів І. О.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО РЕЛІГІЮ ТА ДУХОВНІСТЬ

Михайло Грушевський – автор багатьох фундаментальних праць з історії України, її культури, освітнього й церковного руху. Питання духовності українського народу, місце і значення релігії в його житті, ставлення до цього феномену не могли не привертати уваги видатного історика.

Основну увагу автор відводить з'ясуванню релігії як суспільного і духовного феномену. У своїх працях він не лише описував становище релігії в суспільстві, її впливи на різні сторони життя народу, але й торкався питань про її специфіку й сутнісні ознаки, окреслював своє бачення структури цього феномена [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, с. 300].

Проте в його спадщині ми не знайдемо відокремленого аналізу релігії. Проблеми релігії вписуються автором у контексті його історичних, етнографічних, соціологічних, літературознавчих досліджень, статей, рецензій тощо.

У двотомній праці І. Патриля «Джерела і бібліографія історії Української Церкви», виданій у Римі 1975 р., зазначено, що кількість сторінок, присвячених релігійним питанням, лише у фундаментальній «Історії України-Руси» М. Грушевського досягає тисячі [7, с. 78]. Але навіть у такій спеціальній праці

вченого, як «З історії релігійної думки на Україні», немає звичної для таких видань дефініції релігії, визначення її функції тощо. Тому відтворення релігієзнавчих поглядів ученого передбачає аналіз всієї його наукової спадщини [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**,с. 300].

Вона дає підстави для тверджень про те, що протягом усього свого творчого життя М. Грушевський дотримувався як усталених поглядів на сутність релігії, так і уточнював, поглиблював їх залежно від визнання тих чи інших положень. Аналіз праць дослідника показує, що для означення феномена релігії він уживає такі поняття, як «релігійний світогляд», «поганський світогляд», «тотемістичний світогляд» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, 315-337; 3, 125-145].

Як бачимо, уже у цих підходах міститься розуміння релігії як способу самовизначення людини та спільноти у світі. А тому попередньо припускаємо, що релігію український вчений трактував, перш за все, як явище світогляду. Релігія, вважав дослідник, це – «система обрядів і відправ і той світогляд, що лежить в її основі». [4, с. 227].

Специфічною ознакою релігії, на його думку, є віра в надприродне. Такий висновок ґрунтується уже на тому, що інтерпретацію будь-яких релігійних вірувань дослідник завжди розпочинав з характеристики духів, ідолів, богів тощо і зараховував їх до категорії надприродного. [6, с. 1].

Однак, з'ясування особливостей витлумачення вченим специфічної ознаки релігійного світогляду не знімає питання розуміння ним сутнісних ознак релігії. Визначення предметного поля релігії таким, яким воно постає, зокрема через звернення до проведеного ним порівняльного аналізу передхристиянського світогляду української суспільності й християнської релігії [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**,с. 302].

Урозумінні М.Грушевського, основними проблемами релігії постає ставлення людини до життя (смысл і оцінка свого життя, моральна відповідальність за життя, гріх і спокута); оцінка людиною смерті (сутність смерті, ідея посмертної відплати); ставлення людини, соціальної спільноти до інших людей і спільнот (проповідь релігійної винятковості, милосердя-немилосердність, любов, гуманність); розуміння людиною людини і світу (аскетизм, солідарність)[5, с. 145].

Ці проблеми дослідник часто називав моральними. За своїм змістом вони є смисложиттєвими, оскільки торкаються найважливіших граней сенсу людського існування. Іншими словами, йдеться про ті проблеми, які кожна людина неминуче мусить вирішувати, аби виправдати своє буття у світі. Саме тому, як вважав учений, релігія є для кожної людини справою найбільш делікатною, «постає способом її заспокоєння в питаннях совісті» [5,с. 145].

З вищесказаного можна зробити такий висновок: у науковій спадщині М. Грушевського релігія постає способом усвідомлення й вирішення соціальним суб'єктом тих проблем, які становлять для нього смысл і мету буття, визначають його ставлення до світу. Відтак релігія і постає як форма

самовизначення соціального суб'єкта, специфічною ознакою якої, як вже зазначалося, є віра в надприродне.

Отже, можна припустити, що елементами релігійного феномену, згідно з поглядами М. Грушевського, є світогляд, обряди і культу. При цьому центральне місце посідає релігійний світогляд.

Джерела та література

1. Релігієзнавство України. В 2-х книгах. Книга перша: Релігієзнавча думка України другого тисячоліття. Колективна монографія. За наук.ред. д. філос. наук В. Климова та А. Колодного. Київ, 2013. 439 с.
2. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. К.: Наук. думка, 1991. Т. 1: До початку XI віка. 648 с.
3. Грушевський М. Початки громадянства (Генетична соціологія) / Укр. соціол. інст-т. Відень, 1921. 330 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. / Упоряд. В. Яременко. К.: Либідь, 1993. Т.1. 391 с.
5. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. *Духовна Україна*: Зб. тв. К., 1994. С. 136–255.
6. Кондратик Л. Михайло Грушевський про релігію як форму самовизначення особи та спільноти. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 50. С. 140–144.
7. Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. Т. 1. Рим, 1975. 376 с.

Готовцева Світлана,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С.

Сковороди

Науковий керівник: канд. іст. наук,

доц., в.о. зав. ідувачки кафедри всесвітньої історії ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Ямпольська Л. М.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІМПЕРАТОРА ХІРОХІТО В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: РЕАЛЬНІСТЬ ТА МІФИ

З 25 грудня 1926 р. по 7 січня 1989 р. тривав найдовший в історії Японії XX ст. період Сьова («Просвітлений мир»), назва якого була девізом правління імператора Хірохіто. Імператор Сьова, відомий також як Хірохіто, є однією з найвизначніших постатей в історії сучасної Японії. Його правління припало

начаси великих трансформацій, що відбувалися в Японії в ХХ ст., стало періодом не лише масштабних перетворень і потрясінь, але й значних викликів, які дотепер здійснюють вплив на сучасний світ.

Дослідження ролі імператора Хірохіто та його впливу на політику Японії ХХ ст. актуальне з різних причин. По-перше, Японія на сьогодні є важливим гравцем у глобальній політиці та економіці, тому розуміння її історії та культурних традицій є важливим для багатьох аспектів міжнародних відносин. По-друге, з огляду на складність історичних подій, що оточували імператора Хірохіто, його правління залишається предметом дискусій щодо справжньої ролі у прийнятті рішень про війну та мир у Другій світовій війні. Нарешті, зростаючий інтерес до вивчення культурних і політичних аспектів розвитку Японії забезпечує актуальність дослідження періоду Сьова і його спадщини для різних груп науковців та істориків. Не в останню чергу дослідження правління імператора Хірохіто дозволяє зрозуміти причини та наслідки соціально-економічних і політичних перетворень у Японії та вплив цих процесів на сучасну геополітичну та внутрішньополітичну ситуацію в країні. Одним із важливих наукових завдань є розуміння впливу подій Другої світової війни на формування обличчя сучасної Японії, яка після Другої світової війни пережила швидке економічне зростання та стала важливим гравцем на міжнародній арені. Розуміння того, які принципи та ідеї лежали в основі реформ, проведених під час правління імператора Хірохіто, допомагає у формуванні стратегій міжнародної співпраці та управління в сучасному світі.

Метою нашого дослідження є аналіз політичної діяльності імператора Хірохіто під час Другої світової війни через призму реалій і міфів.

Ще до початку правління імператора Хірохіто в країні спостерігалося відчутне зростання комуністичних і соціалістичних симпатій, які загрожували ідеології кокутай [1], що ґрунтувалася на основах тенноїзму – звеличенні культу імператора, якому особисто належить суверенітет над державою, з огляду на його сакральне походження як «втілення божества» та віри в непорушність сталого порядку, в той час як народу в державі надавалося другорядне місце. Опозиція Комуністичної партії Японії знайшла свій крайній прояв у замаху на тоді ще крон-принца Хірохіто у 1923 р., що став відомий як Тораномонський інцидент [2]. Внаслідок цього у 1925 р. був прийнятий Закон про збереження миру, який полягав у забороні створення будь-якої партії чи об'єднання, що мали б на меті замах на систему кокутай, та вважався одним із перших державних документів, які стали відліком для посилення мілітаристських настроїв у державі. В подальшому цей закон використовувався для виправдання переважної більшості репресій проти лівих сил, які відбувалися в 1930-х – 1940-х рр. Коронація Хірохіто та початок епохи Сьова спочатку знайшли схвальний відгук в японському суспільстві, що поклало великі надії на нового імператора. Такої ж думки дотримувалися й іноземні періодичні видання, які з позитивного боку висвітлювали подію коронації Хірохіто [3, р. 10].

Ще з 1900 р. право вето на формування кабінету міністрів мали імператорська армія та імператорський флот, що поступово стало визначати

посилення військової влади та мілітаристських настроїв в уряді. З початком 1930-х рр. ці настрої знайшли свій прояв у Мукденському інциденті 1931 р., який був використаний Японією як привід для окупації та встановлення маріонеткового уряду в Маньчжурії. Проведення такої загарбницької операції порекомендували Хірохіто його начальники штабу та прем'єр-міністр Фумімаро Коноє, проти чого імператор не висловив заперечень [3, р. 30]. Проте у щоденнику камергера Кураджі Огури згадуються вагання Хірохіто: починати чи ні повномасштабну війну з Китаєм. Агресивна політика Японії одразу ж ізольовала її на міжнародній арені, спровокувавши вихід з Ліги Націй та зближення з урядами Адольфа Гітлера в Німеччині та Беніто Муссоліні в Італії. Здебільшого відсторонений від прийняття рішень Хірохіто між тим був у руках військово-бюрократичної верхівки символом для успішного просування мілітаристських ідей у маси [4, р. 521]. Успішно розвивався культ імператорської влади, значний внесок у цей процес здійснювався державними та військовими діячами Японської імперії.

На початку 1935 р. у Японії розгорнулася широка громадська дискусія навколо офіційної доктрини держави, запропонованої в 1914 р. професором права Мінобе Такуцїті. В ній стверджувалося, що «суверенітет належить державі, а імператор є вищим органом держави» [5]. Незважаючи на активні спроби пояснити свою позицію, не ставлячи під сумнів авторитет імператора, ідеї Мінобе не тільки зазнали критики, а й викликали суворе відторгнення з боку влади, що навпаки в той час намагалася закликати націю до фанатичного патріотизму, який невдовзі знайшов свій прояв у створенні «Спеціального ударного корпусу божественного вітру» і явищі пілотів-камікадзе.

Однак пасивним спостерігачем подій імператор не був. Він здійснював ретельний контроль над використанням хімічної зброї в Китаї та санкціонував атаку на Перл-Харбор у 1941 р. [6, р. 432]. Навіть після Другої світової війни, коли нова Конституція за американським зразком позбавила його суверенітету, він продовжував втручатися в політику. Дослідники зібрали 3152 первинних матеріалів, в тому числі ті, про існування яких раніше не було відомо, як-от мемуари адміністратора Сабуро Хякутаке, ад'ютанта імператора у 1936-1944 рр. Вони задокументували послання Хірохіто синтоїстським божествам, детально описуючи його роль як головного священика державної релігії; зібрали важливі матеріали про точний час, дати та місця імператорських аудієнцій із цивільними та військовими чиновниками і дипломатами.

У той час як деякі західні дослідники, зокрема журналісти Пітер Дженнінгс і Тодд Брюстер, стверджують, що під час Другої світової війни імператор Хірохіто був «обурений» японськими військовими злочинами та діяльністю багатьох суспільних інститутів, які проголошували свою лояльність до нього», інші історики, такі як Герберт П. Брікс і Марк Фелтон, а також експерт з міжнародних відносин Китаю Майкл Тай зазначають, що Хірохіто особисто запропонував стратегію «випаленої землі», реалізовану в Китаї з 1942 по 1945 рр., яка покладає на нього відповідальність за смерть мільйонів китайських громадян [7, р. 221; 8, р. 625].

Загальновідомим є той факт, що протягом Другої світової війни Хірохіто неодноразово порушував традицію «імператорського мовчання» і втручався у справи війни та миру, якими першочергово займалися саме міністри держави. Цікавою є трансформація поглядів самого Хірохіто з приводу ведення війни: якщо на початку Другої світової, коли для всього уряду війна здавалася більш пріоритетною, ніж мир, Хірохіто наполягав на вирішенні конфлікту мирним шляхом; однак зі вступом Японії у війну імператор відкинув усі сумніви і був гостро зацікавлений у повній перемозі [8, р. 745]. Він також з оптимізмом сподівався відвідати після війни південну частину Тихого океану – регіон, який, на його думку, на той час стане частиною території Японської імперії.

Разом з капітуляцією Японії 2 вересня 1945 р. уряд розпочав кампанію, метою якої було максимально зняти з імператора відповідальність за атаку на Перл-Харбор. Таким чином, вже до моменту особистої зустрічі Хірохіто з генералом Дугласом Макартуром Міністерство внутрішніх справ Японії опублікувало заяву про те, що імператор не брав участі у військових нарадах і не був сповіщений про напад, що готувався на Сполучені Штати Америки. Хірохіто після завершення війни також наполягав на тому, що він усіма силами намагався її уникнути, але боявся, що відкрита протидія призведе до військового перевороту, що було в той час прийнято західними державами за істину, надавши імператору Хірохіто імідж пацифіста, змушеного схвалювати дії своїх генералів проти власної волі.

Таким чином, пріоритетом Хірохіто після капітуляції Японії стало збереження трону та уникнення трибуналу якості військового злочинця. Командувач американськими окупаційними військами в Японії генерал Д. Макартур також бачив потенціал у збереженні влади в руках Хірохіто. На його думку, співпраця з імператором могла б позитивно вплинути на сприйняття японцями окупації США, зберігаючи при цьому принцип неперервності влади та символічності постаті імператора в очах японського суспільства.

Проголошення «Декларації про людську природу» імператором за вимогою Д. Макатура у 1946 р. відоме не лише тим, що цей документ спровокував прийняття нової конституції Японії 3 травня 1947 р., а й тим, що «Декларація...» фактично скасовувала статус імператора як втілення божества в очах західного світу. Однак текст декларації, що починається цитуванням «П'яти пунктів імператорської клятви» імператора Мейдзі, спростовує цей намір, натомість показуючи, що насильницька демократизація Японії не є чимось необхідним, оскільки Японія стала демократичною державою ще в епоху Мейдзі [9; 10].

Післявоєнний розвиток японської історичної науки разом із публікацією недоступних раніше документів, щоденників і спогадів як імператора, так і всієї правлячої верхівки Японії, радикально змінили ту оцінку, яку як самі японці, так і західні дослідники зараз дають імперській політиці. Незважаючи на те, що сумніви щодо невтручання Хірохіто у політику держави існували завжди, зараз достовірно відомо, що офіційні накази уряду проходили через затвердження

імператором. Також беззаперечним залишається факт частих скликань урядових засідань самим Хірохіто, з яким обговорювалися стратегії та наміри військових генералів щодо їхніх подальших дій у війні. Міфічний образ Хірохіто як імператора-пацифіста на сьогоднішній день є фактично повністю спростованим численними документами, які підтверджують, що політична діяльність Хірохіто протягом Другої світової війни була доволі активною, але не позбавленою певних сумнівів і ризиків.

Джерела та література

1. John S. Brownlee. *Four Stages of the Japanese Kokutai (National Essence)*. University of British Columbia, 2000. URL: <https://www.adilegian.com/PDF/brownlee.pdf>
2. Meyer Isaac. *Transcript of the Episode. The Great Treason Incident: Anarchism in Japan*, 2014. URL: <https://libcom.org/article/great-treason-incident-anarchism-japan>
3. [Fujimoto Hiroshi](#). *Fifty Years of Light and Dark – the Hirohito Era*. Hardcover, 1975. 464 p.
4. Bergamini David. *Japan's Imperial Conspiracy*. Morrow, 1975. 1364 p.
5. Mauch Peter. *Emperor Hirohito's Post-Surrender Reflections*. *Journal of American-East Asian Relations*, 2022. URL: https://www.academia.edu/95196606/Emperor_Hirohito_s_Post_Surrender_Reflections
6. Dower, John W. *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II*. New York: W.W. Norton & Co, 1999. 676 p.
7. *Hirohito and War: Imperial Tradition and Military Decision Making in Prewar Japan*; by Peter Wetzler. Honolulu: University of Hawaii Press, 1998. 294 p.
8. Brix Herbert P. [Hirohito and the Making of Modern Japan](#). New York. [HarperCollins](#), 2001. 832 p.
9. Anderman Laura. *Hirohito and the Declaration of Humanity: Portrayal of the Emperor in American Media*, 2010. URL: <http://www.lauraanderman.com/uploads/2/1/2/8/21283382/ningensengen.pdf>
10. Hamai Kazufumi, Mauch Peter. *Japanese Primary Sources Relating to World War II: Post-Cold War Developments*. *The Journal of American-East Asian Relations*. 2022. June 29. P. 192–220. URL: https://brill.com/view/journals/jaer/29/2/article-p192_005.xml

Гусениця Анна

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара ДНУ імені Олеся Гончара

Науковий керівник: док. політ. наук,
проф.професоркафедриміжнароднихвідносин
ДНУімені Олеса Гончара Висоцький О.Ю.

ТЕХНОЛОГІЇ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

Технології культурної дипломатії в сучасному світі відіграють важливу роль у формуванні та підтримці міжнародних відносин, зміцненні міжкультурного діалогу та сприянні взаєморозумінню між націями. Україна, як країна з багатою культурною спадщиною та складною історією, має великий потенціал у використанні культурної дипломатії для просування своїх національних інтересів та зміцнення позиції на міжнародній арені.

У контексті повномасштабної війни росії проти України, культурна дипломатія стає критично важливим засобом впливу для залучення міжнародної підтримки та захисту національної ідентичності. Дослідження ефективних технологій реалізації культурних ініціатив матиме позитивний вплив на розвиток культурної дипломатії України та, як наслідок, закріплення її статусу на міжнародній арені у боротьбі за мир та суверенітет.

Актуальність теми обумовлена тим, що дослідження технологій культурної дипломатії дозволяє всебічно проаналізувати та цілісно переосмислити накопичене щодо культурної дипломатії теоретичне знання з позицій його цілеспрямованого та систематичного використання в практично-політичній сфері, тим самим сприяючи перетворенню цього знання в конкретні пропозиції щодо ефективного забезпечення реалізації інтересів України на світовій арені шляхом використання культурної спадщини.

Технології культурної дипломатії, як важливий інструмент для захисту інтересів країн на міжнародній арені, потребують більшої уваги з боку фахівців. Наявні дослідження, як правило, обмежені аналізом теоретичних концепцій та прикладів зарубіжних акторів без згадки практичного виміру використання отриманих знань в реальній дипломатичній стратегії. Фундаментальну основу досліджень щодо української культурної дипломатії та її технологій заклали західні та вітчизняні актори, серед яких: М. Бугайов, К. Булега, Т. Грачевська, С. Катажина, А. Коберська, Ю. Корнійчук, І. Паніна, В. Парчевська, О. Розумна, О. Філатова, М. Шкурко, Л. Шпаковськи та ін.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб визначити суть і особливості ефективного використання технологій культурної дипломатії як інструментів для зміцнення позицій України на світовій арені. Це дозволить не лише глибше проаналізувати теоретичні знання в цій галузі, а й зробити їх придатними для практичного застосування у відповідній сфері.

Поява нових конфліктів та ескалація геополітичних суперечок, загальне зростання глобальної нестабільності, а також низький рівень здатності міжнародних учасників захищати свої інтереси у світовому масштабі підкреслюють важливість використання технологічних аспектів міжнародних відносин, зокрема інструментів культурної дипломатії. Важливо усвідомлювати, що успішне досягнення цілей на міжнародній арені

визначається ефективністю впливу на глобальну громадську думку. У цьому контексті використання технологій культурної дипломатії стає ключовим фактором успіху для міжнародних учасників у змінних умовах швидкого технологічного прогресу.

Українська дослідниця О. Розумна відокремлює в культурній дипломатії внутрішній і зовнішній аспекти, де внутрішній пов'язує зі зміною парадигми культури та культурної політики, зокрема змісту і якості культурного продукту, а зовнішній – із забезпеченням іміджу й успішності міжнародних відносин країни [1].

За американським дослідником Ф. Баргхорном «культурна дипломатія» тлумачилася як маніпуляція культурними матеріалами і кадрами з пропагандистською метою. Важливо розуміти, що культурна пропаганда є не просто атрибутом культурної дипломатії, а основною технологією, яка використовується для нав'язування цільових культурних значень та формування необхідних уявлень через використання культурних спотворень [2].

Тож, культурна дипломатія – це система заходів, спрямованих на сприяння взаєморозуміння, зміцнення міжнародних відносин та формування позитивного іміджу країни через культурний обмін, публічні виставки, мистецькі проекти, освітні програми та інші культурні ініціативи з залученням відповідних технологій. Важливо зазначити, що діяльність сфера культурної дипломатії не обмежується лише офіційними представництвами країни за кордоном чи дипломатичними місіями. Її можуть здійснювати люди, які не дотичні до міжнародних відносин, але своїми силами просувають українські наративи та підвищують імідж країни шляхом використання технологій культурної дипломатії.

На основі запропонованого визначення культурної дипломатії, актуальним стає питання ефективних методів та засобів для досягнення її мети, або ж її технологій. Технології в цьому контексті виступають як засоби оптимізації процесу з використанням менших ресурсів. Таким чином, під технологіями культурної дипломатії можна розглядати ефективні методи просування інтересів міжнародних акторів шляхом використання елементу культури.

Культурна дипломатія України пройшла складний шлях у процесі свого формування від відсутності стратегічного бачення реалізації цього напрямку з боку уряду та асоціації з росією в очах міжнародної спільноти до усвідомлення важливості зміцнення державного іміджу та готовності популяризувати культурну спадщину, як елемент української самобутності. Потреба в підтримці міжнародної спільноти заради встановлення миру змусила голос культури лунаати гучніше та масштабніше.

Сутність української культурної дипломатії нині полягає саме в глибокому переосмисленні самобутності культури України та використанні якомога більшого спектра технологій для підвищення міжнародного іміджу, забезпечення національної безпеки та привернення уваги до України.

Відповідно до Стратегії публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки головними суб'єктами публічної дипломатії України (відтак, і культурної дипломатії, як одного з напрямків) є Міністерство закордонних справ (профільний структурний підрозділ – Департамент комунікацій та публічної дипломатії), закордонні дипломатичні установи країни та Український інститут. Також для формування цілісного позитивного іміджу України у світі, згідно із стратегією, можуть долучатися недержавні суб'єкти [3]. Розвиток та зміцнення культурної дипломатії також підтримують інституції державної влади, неурядові організації, митці, громадські діячі, вчені, журналісти, політики та студенти. Велику роль у формуванні іміджу України за кордоном відіграє українська діаспора.

Застосування системного підходу до формування позитивного образу України в глобальному контексті є ключем побудови ефективних зовнішніх зносин країни. Культура, в усіх своїх проявах, демонструє теми та сюжети, що є важливими та актуальними для сучасності. Вона стає доступною для всіх в ері цифровізації, що стирає обмеження у часі та просторі для розповсюдження інформації.

Виставкова діяльність, кіно, медіа, мистецтво, література тощо стають ефективними інструментами культурної дипломатії завдяки своїй особливості та різноманітності підходів. З початком повномасштабного вторгнення використання цих технологій стало більш актуальним. Нині українська культурна дипломатія покликана демонструвати реалії війни різноманітними способами. Ба більше, процес активізації використання культурних елементів у дипломатії спричинив зростання інтересу міжнародної громадськості не лише до подій в Україні, а і її культури та історії зокрема.

Українське кіномистецтво, як ефективна технологія культурної дипломатії, продемонструвало високі результати в контексті представництва цієї сфери за кордоном. Підвищення кількості показів українських кінофільмів з елементами демонстрації культурної спадщини має високий вплив на громадську думку іноземних держав щодо України.

Протягом періоду незалежності українські фільми зібрали в кінотеатрах за кордоном суму в \$47 мільйонів. Фільм Олександра Рубана та Олега Маламужа «Мавка. Лісова пісня» (2023 р.) була представлена у 148 країнах світу – це найвищий показник у історії національного кінематографа. У 2024 році кінофільм Мстислава Чернова «20 днів у Маріуполі» отримав «Оскар» у категорії «Найкращий документальний повнометражний фільм». Українське кіно представлено на таких престижних кінофестивалях, як Берлінале, Канни, Венеція та Сан-Себастьян тощо [4].

Виставкова діяльність є відносно новою для української культурної дипломатії. Як технологію, її особливо часто почали використовувати після повномасштабного вторгнення на виклик воєнним злочинам росії та нав'язаними стереотипам. Українське мистецтво, яке раніше у світової спільноти часто асоціювалося з російським, тепер сприймається за кордоном як частина української культури.

Наприклад, проєкт «RussianWarCrimes» («Російські воєнні злочини») від PinchukArtCentre став важливим інструментом культурної дипломатії, показуючи світові злочини російських окупантів на території України. Ініціатива демонструє виставки тематичних світлин, як віртуально, так і наживо. Використання Інтернету є важливим аспектом у цьому процесі. Матеріали проєкту доступні онлайн, що дає можливість всім зацікавленим особам ознайомитися з ними, незалежно від місця проживання. Це робить інформацію про воєнні злочини легко доступною, що збільшує світову увагу до проблеми та підтримку для українського суспільства [5].

Загалом, сфера образотворчого мистецтва має значний потенціал в контексті культурної дипломатії. Можливість доступу до музеїв, галерей, виставок, майстерень, творчих лабораторій і майстер-класів є важливим елементом для популяризації української культури серед міжнародної спільноти.

Наприклад, існує значне зацікавлення до української авторської художньої кераміки. Починаючи з 2014 року, чернівецька «Steinbarggallery&safe» реалізує проєкти міжнародних творчих практикумів-симпозіумів під назвою «Буковина». Окрім українських художників, участь у них активно беруть митці з Румунії, Японії, Чехії, Польщі та інших країн. Тут створюються умови для різноманітних експериментів і вивчаються техніки різних регіонів і країн. Це безумовно сприяє обміну досвідом між митцями з різних країн та популяризації української культури, в образі художньої кераміки, серед громадськості іноземних країн [6].

Медіа, в усій своїй різноманітності форм і форматів, стають не лише засобом комунікації та розваги, але й важливим інструментом культурної дипломатії. Медіа є каталізатором процесу формування глобальної культурної ідентичності. Завдяки обміну ідеями та цінностями через медіа, народи знаходять спільність у різноманітності, що сприяє зближенню культур та створює підґрунтя для глибокого взаєморозуміння та співпраці.

Існування якісних онлайн-медіа сприяє не лише розширенню аудиторії для культурних продуктів, але й підвищує інтерес до культури та мистецтва інших народів. Інтеграція медіа в дипломатичні зусилля допомагає презентації важливих для країни меседжів за кордоном. Так, наприклад, медіа «WithUkraine» має понад 300 тисяч підписників у соціальних мережах та орієнтується саме на закордонну аудиторію. Автори публікацій розповідають про українську культуру і не тільки англійською мовою, що робить ці теми доступними для широкої аудиторії громадян інших країн [7].

У контексті культурної дипломатії, літературавиступає важливою технологією для побудови міжнародних стосунків, зміцнення міжкультурного діалогу та відтворення національного образу в очах світової спільноти. Відображаючи життя, традиції, історію та цінності різних культур, література стає своєрідним містком між народами.

Бібліотеки, розташовані за межами держави, не лише забезпечують доступ до матеріалів, але й активно сприяють культурній дипломатії серед

місцевого населення. Вони пропонують широкий спектр послуг не лише студентам та громадянам, які зацікавлені у культурі даної держави, але й особам із різноманітними інтересами. Наприклад, навчальні курси з використання цифрових технологій або інформація про програми співпраці та грантові можливості від вітчизняних авторів [8].

Проте, попри використання різноманітних технологій культурної дипломатії представники міжнародної спільноти часто не мають достатньої інформації про поточні культурні проекти України. Обмін між провідними українськими та міжнародними артінституціями, зазвичай, обмежений невеликою кількістю мистецьких заходів. В міжнародному культурному товаристві досі бракує англomовного видавничого матеріалу про українських митців, їхню історію та виставкову діяльність, а також про український артриннок. Цей факт не означає неефективну роботу культурного дипломатичного сектору, але лише закріплює тезу, що це правильний шлях, який потрібно розвивати й надалі.

Отже, технології культурної дипломатії України є різноманітними. Використання виставок, кіно, медіа, літератури та мистецтва в дипломатичних цілях сприяє порозумінню та співпраці між різними країнами та культурами. Культура здатна зближувати людей, сприяти діалогу, розвитку взаєморозуміння та побудові мостів між різними культурними спільнотами. Ці інструменти створюють можливості для обміну ідеями, творчого вираження, поглиблення знань про інші культури та відкриття нових горизонтів для співпраці та взаємодії. Використання технологій у культурній дипломатії допомагає популяризувати культурну спадщину в нові та ефективні способи.

Подальші наукові розвідки можуть включати дослідження наступних аспектів: Порівняльний аналіз з іншими країнами: Порівняльне дослідження стратегій та практик культурної дипломатії України з іншими країнами, що дозволить визначити найбільш ефективні підходи та переваги. Вивчення впливу технологій на ефективність культурної дипломатії: Детальне дослідження того, як використання конкретних технологій впливає на ефективність культурної дипломатії та сприяє залученню уваги до української культури за кордоном. Розробка іміджу України в онлайн-середовищі: Дослідження можливостей побудови позитивного іміджу України через інтернет та соціальні медіа з використанням сучасних технологій. Ці напрямки досліджень можуть сприяти розвитку більш глибокого розуміння ролі технологій у впровадженні культурної дипломатії України та сприяти розробці більш ефективних стратегій у цій сфері.

Джерела та література

1. *Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України*: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. О. П. Розумної, Т. В. Черненко. Київ: НІСД, 2016. 92 с.
2. Barghoorn F. C. *The Soviet Cultural Offensive. The role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy*. Princeton, 1960. 353 p.

3. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/publicdiplomacy-strategy.pdf> (дата звернення: 07.05.2024)
4. Карманська Ю. «Мавка», «Ціна правди» та «Скажене весілля». Які українські фільми зібрали найбільші бокс-офіс за кордоном – Forbes.ua. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/za-period-nezalezhnosti-ukrainski-filmi-zibrali-v-kinoteatrakh-za-kordonom-47-mln-os-10-strichok-yaki-zarobili-naybilshe-tam-e-kino-andriya-ermaka-08012024-18314> (дата звернення: 07.05.2024).
5. Бугайов М. В. Блоги як інструмент культурної дипломатії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 2. С. 48–56.
6. Зіненко Т. Інноваційні форми співпраці у художній кераміці: світовий та український контекст. . *Культурологічний альманах* 2017. Вип. 5. С. 37–40.
7. WithUkraineMedia. URL: <https://www.withukraine.online/>. (dateofaccess: 08.05.2024).
8. СерокаК. Роль бібліотек, які функціонують поза територією держави у культурній дипломатії. *Культурологічний альманах*. 2017. Вип. 5. С. 120–124.

Гуца Діана.

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: канд. іст. наук, асистент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка Шкабко С. І.

РОЛЬ ЖІНОЦТВА В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ ОУН-УПА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ

В умовах нацистської окупації та активного ведення партизанської боротьби постала гостра потреба в медичній та гуманітарній роботі з повстанцями та мирним населенням.

Загалом, окрім своїх світоглядних та політичних переконань, особисті стосунки з чоловіками, які були членами ОУН та бійцями УПА, були важливим фактором, який збільшував мотивацію жінок до вступу в ОУН та активної участі в діяльності УПА. У спогадах жінок часто зустрічаються розповіді про те, як дружина йшла у підпілля вслід за чоловіком, дівчата заради любові лікували та переховували повстанців, сестри опікувались братами тощо [4, с. 593].

Установка на романтичні стосунки з протилежною статтю, що є притаманною для юнацького віку, підсилювалася ідеалізованим образом відважного образу повстанця, що відображав героїзм та мужність. Романтизм, бунтівні настрої, бажання випробувати свої сили та самоствердитися, потяг до пригод й інші характерні риси молодого віку також впливали на мотивацію молоді вступати до лав повстанців.

Однією з ключових структур УПА, до якої входила значна кількість жінок, був Український Червоний Хрест (УЧХ). УЧХ був заснований у 1918 році на основі місцевих українських медичних товариств і фактично був відновлений українськими націоналістами під час війни. Керівництво краєвими (регіональними) підпільними структурами УЧХ було покладено на жінок.

У структурі УПА діяла медична частина, так звана Санітарна Служба, яка опікувалася пораненими і хворими вояками як безпосередньо в умовах ведення боїв, так і в запллі. До 1943 року медичну допомогу воякам УПА надавали окремі військові й цивільні лікарі та члени УЧХ [2, с. 236].

Співпраця між Санітарною службою УПА та УЧХ була доволі тісно пов'язана, що унеможливило проведення розмежування їхніх компетенцій. Основна різниця полягала в тому, що лікарський і весь медичний персонал Санітарної служби УПА військово підпорядковувалися командирів сотні або куреня. Працівники УЧХ, які виконували свої завдання в терені, підлягали керівникові УЧХ і не були військово підпорядковані командирам відділів. УЧХ, чи як на деяких теренах його називали, референтура Служби здоров'я, працював на всіх щаблях підпільної мережі, а саме в окрузі, надрайоні, районі тощо. В УЧХ були такі відділи: вишкільний, медично-санітарний, фармацевтичний, харитативний (господарський). Функції на середніх та нижніх рівнях не могли бути чітко відокремлені. Часто бувало таке, що одна особа або група осіб виконувала одночасно декілька завдань. Загалом функції медично-санітарного відділу полягали у створенні шпиталів, санітарних бункерів. Заготівля та виготовлення ліків лягали на плечі фармацевтичного відділу. Родинами учасників підпільно-повстанського опікувався відділ суспільної допомоги. [2, с. 237].

Першочергово завданням УЧХ було забезпечення догляду за хворими та пораненими воїни УПА, залучення кваліфікованих лікарів, налагодження постачання та виробництва лікарських засобів, обладнання підпільних шпиталей, вишколів для медиків-новачків і вояків УПА [3, с. 208].

Також важливим завданням УЧХ, було облаштування санітарних пунктів у селах, віддалених від магістральних шляхів, поліційних і військових об'єктів, переважно у лісах [5, с. 4]. Аби не бути виявленими, шпиталі періодично змінювали своє місцезнаходження. У кожному районі їх намагалися створювати по 2-3, а обслуговувались вони спеціально підібраним персоналом. Стосовно санітарної опіки, референтура УЧХ у 1943 р. підготувала «Правильник Українського Червоного Хреста», у якому були сформульовані завдання, форми, методи роботи медичних працівників. Детально охарактеризовані методика санітарної опіки над бійцями, заплллям, санітарно-

освітня робота, розписані норми харчування поранених і хворих, порядок надання першої допомоги, навіть вміст санітарної сумки медика. Восени 1943 р. побачила світ інструкція у справі організації санітарних служб УПА та запілля, що стала важливим документом для закладення основ медико-санітарної служби на контрольованих повстанцями теренах. На плечі жінок, які склали більшість персоналу упівської медичної служби, лягали труднощі війни нарівні з бійцями. Адже у військовому шпиталі відновлювали сили УПА, а в польових умовах і в суворій секретності це було надзвичайно важкою справою. Вони перебирали на себе обов'язки лікарів-хірургів, фармацевтів, зважувались робити без наркозу складні операції, готувати ліки, заготовляти харчі тощо [1, с. 140].

Пристаюючи до воєнних умов, було розроблено таку програму навчання й виховання учениць, аби з неї вийшли медичні сестри з універсальними знаннями та навичками, які б могли самі собі зарадити та часто заступити і лікаря, і акушерку, і гігієністку, а при потребі поновити лави УПА [5, с. 2]. Зрозуміло, що такі особи мали бути водночас свідомими українками, прихильницями національно-визвольного руху. Тому у згаданій програмі українознавчі предмети перебували в центрі уваги, а з медичних дисциплін пріоритетне місце займали ті, що стосувалися недуг, дитячої смертності, надання першої медичної допомоги, включно з акушерською.

До завдань медичної референтури, окрім надання медичної допомоги, входили також вчасне постачання ліків та продовольства, перевірка гігієнічного та епідеміологічного стану війська, пропагандистська та агітаційна робота серед персоналу та місцевого населення, а також серед тих, кого вже було залучено до діяльності УЧХ, забезпечення кваліфікованими медичними кадрами та проведення вишкільних курсів для медичного персоналу.

Окрім цього, важливим аспектом діяльності УЧХ було надання допомоги сім'ям загиблих повстанців. Медичні об'єкти розташовувалися віддалено від головних доріг, військових та поліцейських об'єктів, у спеціально обраних приміщеннях з метою збереження конспіративності. Референти, що працювали при окружних приводах, були відповідальні за організацію шпиталів. Навчені санітарки відправлялись до куренів для надання невідкладної медичної допомоги, а місцеві жительки працювали як помічниці із санітарками в шпиталях. А у разі неможливості доправлення хворих до госпіталів їх переховували в селах, надавали необхідну медичну допомогу та транспортували до безпечних місць в разі виникнення критичних ситуацій. Під керівництвом жінок високоорганізованою була підготовка лікарського складу [6, с. 81].

Жінки перебирали на себе обов'язки лікарів-хірургів, фармацевтів, зважувались робити без наркозу складні операції, готувати ліки, заготовляти харчі тощо [1, с. 140]. «У той час доволі тяжко було з ліками, – згадувала Ярослава Романина Левкович, – і я нав'язувала зв'язок у Жовківщині у селі Глинське зі станичною Марійкою, на псевдо «Валя». Вона мала сестру у Львівському медінституті на фармації. Ця студентка діставала потрібні нам

ліки, а «Валя» доставляла їх. Я кілька разів отримувала від неї бандажі і ліки» [7, с. 135].

Вивчення ролі жінок в повстансько-партизанській війні зосереджується на психологічних особливостях жінок. Наприклад, досліджуючи відносини між жінками та чоловіками в партизанських умовах, було встановлено, що повстанська криївка стала адаптацією патріархальних устоїв. У такому прихистку повстанської криївки жінки зазвичай виконували роль господині, а чоловіки – роль захисника та постачальника.

Загалом жінки та чоловіки, які перебували в глибокому підпіллі, стикалися з важкими умовами проживання, коли доводилось проводити по декілька місяців у підземних криївках. Були погані санітарні умови, брак денного світла та вентиляції, що часто призводило до певних захворювань. Водночас у своїх спогадах підпільниці звертають увагу на особливі, суто жіночі незручності і труднощі, зумовлені фізіологією та гігієною жіночого тіла, адже у більшості бункерів не було окремих кімнат для жінок. [4, с. 594].

Перебування жіноцтва в медичній сфері УПА ставило перед жінками багато нових викликів. Перебування в криївках з чоловіками неодноразово провокувало конфлікти між повстанцями. Щоб залишатись в безпеці, жінкам потрібно було постійно дотримувалися суворої конспірації, що змушувало їх перебувати в постійному напруженні. Це призводило до поступового розмивання родинних, дружніх та сусідських зв'язків.

Незважаючи на те, що ідеологія ОУН підтримувала традиційний розподіл гендерних ролей, зокрема підкреслюючи материнсько-виховні та родинно-господарські функції жінки, масове залучення жінок до участі у визвольних змаганнях фактично знищило такий гендерний уклад.

Отже, у висновку можна зазначити, що активна участь жінок у русі опору призвела до переосмислення традиційних уявлень про норми жіночості. Це спонукало суспільство відхилитись від усталених гендерних ролей і, в деяких випадках, виходити за межі звичайних стереотипів життя. Навіть при тому, що ОУН віддавала перевагу традиційному розподілу ролей між чоловіками і жінками, масовий приплив жінок до рядів повстанців практично руйнував цей патріархальний порядок. ОУН та УПА залучали весь потенціал українських жінок, їх інтелектуальні та організаційні здібності, психологічні та поведінкові особливості, зумовлені соціалізацією та традиційними гендерними ролями. Жінки стали значущим ресурсом для ОУН-УПА, що відрізняло їх від збройних та каральних підрозділів польського, німецького та радянського урядів. Сприяння жінок значною мірою забезпечило тривалість існування та ефективність діяльності постанців.

Участь жінок у підпільних організаціях була неминучим результатом зростаючих тенденцій у суспільстві, які поєднували у собі феміністичні та патріотичні принципи. Українські жінки входили до націоналістичного підпілля з метою боротися за державність та політичні зміни в суспільстві. Роль жінок в організації змінювалася залежно від політичної ситуації, але їхню активну участь у повстанській боротьбі свідчить наявність спеціально

створених жіночих референтур з конкретними завданнями та функціями. Історія медичної служби УПА є важливим аспектом в історії української медицини та в історії національно-визвольної боротьби українського народу.

Джерела та література:

1. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів. 2007. Зб. № 9. С. 138-146.
2. Гірна Н. Медична служба в українських національних збройних формуваннях (на прикладі Української повстанської армії). *Запоріжжя*, 2022. Випуск 6 (58). С. 235-241.
3. Дерев'яний І. Жінки у визвольній боротьбі. *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених.* Львів: Центр досліджень визвольного руху. 2007. С. 204-211.
4. Кісь О. Між особистим і політичним: Гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940 - 1950-х роках. *Народознавчі зошити.* Випуск № 4 (112). 2013. С. 591-599.
5. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2004. Збірник 3. С. 30–38.
6. Петрович О. Жінки в лавах підпільних структур: процес входження, напрями та форми діяльності, ставлення чоловічої більшості. *Гілея.* 2014. Випуск 90. С. 79-84.
7. Трофимович Л. З історії участі жінок в українському підпільно-повстанському русі (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Військово-науковий вісник.* Львів, 2022. Випуск № 38. С. 131-148.

Даннікова Таїсія,

здобувачка вищої освіти
другого(магістерського)рівня факультету історії
права ХНПУ імені Г.С.Сковороди
Науковий керівник: канд. іст. наук, доц.,
доц. каф. всесвітньої історії ХНПУ імені Г.С.Сковоро
ди

Вороніна М. С.

ЗОФІЯ КОССАК-ЩУЦЬКА У ЧАСНИЦЯ РУХУ ОПОРУ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Постановка проблеми. Під час Другої світової війни рух опору став потужною силою, що протистояла як зовнішньому, так і внутрішньому фашизму, а також його жорстоким порядкам. Цей рух, який зародився в окупованих нацистськими військами країнах, боровся за звільнення та відновлення їхньої незалежності. Однією з тем, яка потребує глибшого вивчення, є участь жінок у боротьбі проти нацистської окупації. Дослідження висвітлює, зокрема, роль жінки у критичних історичних подіях. Практичні завдання включають підвищення обізнаності суспільства про значущість жіночого внеску у військову діяльність та вдосконалення методів вивчення їх участі в русі опору. Розуміння досвіду та дій таких жінок, як Зофія Коссак-Щуцька, може запропонувати новий погляд на виклики, з якими вони стикалися, стратегії, які вони використовували, і вплив, який вони мали на формування руху опору. Заглиблюючись у їхні історії та визнаючи їхню роль, ми можемо намалювати більш повну картину багатогранного характеру зусиль опору під час війни та різноманітних внесків, зроблених людьми з різним походженням. Крім того, вивчення перетину гендеру та опору під час Другої світової війни відкриває шляхи для подальших досліджень ширших тем розширення можливостей, колективних дій [10, с.224].

Аналіз основних досліджень зазначеної теми свідчить про посилений інтерес до видатної польської письменниці Зофії Коссак-Щуцької, її ролі в подіях Другої світової війни. Ці дослідження розкривають, що жінка відіграла значну роль у підтримці руху опору та його підпільних структур, ризикуючи власним життям, використовували свої знання, навички та соціальні зв'язки, щоб протистояти нацистській окупації. Мужність Зофії Коссак-Щуцької, самовідданість та безкорисливість роблять її героїнею, яка заслуговує на належне визнання та пам'ять. У праці Анни С. Росмус «The Participation of Women in Polish Underground Resistance Movement in World War II» [1], розглядається історія участі Зофії Коссак-Щуцької у русі опору, включаючи її роль у організації допомоги для ув'язнених та перевезенні повстанців через кордон. Також у праці Мирослави Палишевської «Zofia Kossak w latach II wojny światowej» [7] зазначено ризикита виклики, загрози арешту, тортури з якими стикалася Коссак-Щуцька, через свою діяльність в русі Опору. Крім того, дослідження у праці Ядвіги Мрожек-Мишковської «Zofia – matka „Żegoty”: wspomnienia o Zofii Kossak-Szatkowskiej» [4] наголошує на значущості розгляду життя, особистості з різних перспектив. Зрозуміти, як вона стала однією з найвідоміших постатей польського руху Опору.

Українські дослідники також не оминають увагою цю тему. Їхні дослідження зосереджені на методах, які вона використовувала для надання допомоги євреям, такі як переховування, фальсифікація документів та перевезення до безпечних місць [10]. Вплив її діяльності на долю євреїв, яких вона рятувала. Останні дослідження однозначно свідчать про значну роль польської письменниці у русі

опору під час Другої світової війни. Ці дослідження підкреслюють потребу є більш глибокому вивченні цієї теми, адже це допоможе нам краще зрозуміти і події того часу та внесок жінок у боротьбу за свободу.

Мета статті полягає в розкритті життя, діяльності та внеску Зофії Косак-

Щуцької в боротьбі проти нацистської окупації. Описати її роль у русі опору під час Другої світової війни, включаючи її участь у підпільній діяльності, організації допомоги євреям та інші види опору проти нацистського режиму. Поглиблено висвітлити історичний контекст, в якому діяла Зофія Косак-Щуцька, зокрема обставини окупації Польщі нацистськими військами та роль польського руху опору у військових подіях того часу. Розглянути спадщину та пам'ять про письменницю в сучасному суспільстві та історичній пам'яті.

Софія Косак була людиною, яка уникла стереотипів, її життя не може зводитися лише до гасел «відомий письменник», «великий патріот» чи «героїня». Її біографія – приклад збереження людяності за будь-яких умов. Зофія Косак народилася 10 серпня 1889 року в Косміні Люблінського воєводства в родині Тадеуша та Ганни (уродженої Кисельницької) Косак. Її дідусем був відомий польський художник Юліуш Косак. Її дядько Войцех також був відомим майстром полотна. Той самий шлях спочатку обрала юна Зофія, яка навчалася у Варшавській школі образотворчих мистецтв, а потім у Малювальній школі в Женеві. Однак події, пов'язані з початком Першої світової війни, зробили письменство її справжньою пристрастю [3, с. 128].

Більшість її робіт, які здобули визнання критиків, було створено у міжвоєнний період. Насамперед великі історичні романи: «Золота свобода», «Тремб оула», «Beatum scelus» і трилогія, що принесла їй всесвітню популярність: «Хрестоносці», «Прокажений король», «Беззброї» [1, с. 320].

1939 року письменниця покинула Гуркі Велькез родинною. Після хаотичної втечі від німців на схід, а після 17 вересня від Рад на захід, вона нарешті зупинилася у Варшаві. Тут вона зайнялася конспіративною та благодійною діяльністю. У 1941 році разом з друзями та священником Едмундом Краузе з парафії Св. Кшижа створив Фронт відродження Польщі та став його лідером. Вона також співпрацювала з таємницею політичної та військово-католицької організації «Унія». Вона також була співредактором першого андеграундного журналу *Polska Zuje* [2, с. 174].

11 серпня 1942 року — за кілька тижнів після початку ліквідації «Акції Рейнхардта» у Варшавському гетто, звідки німці депортували єврейське населення до табору смерті Треблінка — вона опублікувала свій «Протест!», опублікований підпільно до Варшави у вигляді листівки/плакату тиражу "Акція протесту!" він визначив позицію польських католиків по відношенню до винищення євреїв, яке здійснюється німецькою владою на території окупованої країни. У зверненні, адресованому польським католикам, йшлося про принципи віри та загальнолюдські моральні цінності християнства — йшлося про любов до

ближнього, незалежно від того, який світогляд чи релігію він сповідує [9, с. 111].

Після оголошення свого звернення письменниця неодноразово зверталася до поляків у підпільній пресі із проханням допомогти євреям. Хоча деякі поляки-християни були або занадто антисемітами, або надто зосереджені на власному виживанні, щоб допомогти євреям навколо них, багато груп та окремі поляки-християни намагалися допомогти. Дві жінки — Зофія Коссак і Ванда Крагельська-Філіпович — першими спробували об'єднати ці групи в одну. Зусилля привели у вересні 1942 року до створення Тимчасового комітету допомоги євреям, пізніше перетвореного на Раду допомоги євреям «Жегота», єдиної організації такого типу укупованій Європі. 340 тис. до 50 тис. польських євреїв, які пережили війну, майже по половині так чи інакше допоміг Жегота. Софія Коссак особисто допомагала євреям, які ховалися на «арійській стороні», забезпечуючи їх грошми та підробленими документами. Деякі з них навіть знайшли притулок у її будинку [7, с. 85].

Софія Коссак, яка рятувала євреїв, ризикувала не лише своїм життям. Траплялося, що її долав страх при думці про те, щоб піддати своїх дітей: Ганну та Вітольда «майже вірної смерті». Однак вона вважала таке ставлення до обов'язку. Саме гестапо заарештувало її 27 вересня 1943 року за доносом графа Плятер-Зіберка. 5 жовтня 1943 депортована в КЛ Аушвіц-Біркенау (табір № 64491; після війни видалений хірургічним шляхом). Німці розкрили її особистість, коли вона мало невмирала від тифу. Її перевезли до табірної лікарні та інтенсивно лікували, щоб вона не померла дорогою до Варшави — до Пав'яку. Коли жорстокі допити щодо Шучі не увінчалися успіхом, письменниця нікого не видала, гестапо спробувало спокусити її свободою в обмін на співпрацю проти Рад [5, с. 203].

Після категоричної відмови її засудили до страти. Щодня вона чекала на розстріл. Змучену, що важила менше 38 кг, її били та принижували. Тим часом влада Польської підпільної держави чинила тиск, підкуповуючи німецьких тюремних службовців, тому страту відклали з тижня на тиждень. Звільнена наприкінці липня 1944 року, вона брала участь у Варшавському повстанні як активний публіцист та редактор повстанської преси. Після капітуляції вона опинилася у Ченстохові, де записала табірні спогади у книзі «Зотхлані». 1945 року вона поїхала з місією Польського Червоного Хреста до Лондона [8, с. 269].

Зовнішність була проти неї — у неї був паспорт, виданий владою ПНР. Це їй влаштував особисто міністр внутрішніх справ Якуб Берман (брат Адольфа Бермана, з яким вона співпрацювала в «Жеготі»), щоб «погасити борг за порятунок багатьох єврейських дітей». Всеволодний голова міністерства також дав їй зрозуміти, що якщо вона залишиться в країні, її можуть чекати далекосяжні наслідки від її конспіративної та журналістської діяльності. Через фальшиві звинувачення у співпраці з комуністичним урядом у Варшаві деякі емігрантські кола відвернулися від неї [4, с. 156].

Протягом 12 років вимушеної еміграції вона разом із чоловіком і дочкою

займалася фермою на фермі Тросвеллу Корнуолі («затонулий сільський куточок, далеко від людей, від спілкування, від епохи. Багато важкої праці, селянин у старій концепції, велика бідність, неймовірна примітивність, але тиша і незалежність від людей») [6, с. 72].

У кілька вільних хвилин вона продовжувала писати. Книги Зофії Коссак користувалися все більшою популярністю на Заході. Вони потрапили в списки бестселерів, а роман «Безброї» очолив «Книгу місяця» в США. У Україні, однак, з 1947 року піддавалося сталінським репресіям. Народна батьківщина визнала всі її книжки не пристойними, вилучила їх з продажу та з бібліотек, позбавила авторку польського громадянства. Після Жовтневого перелому і повернення до Польщі 1957 р. письменниця знову оселилася в Гурках Великих, у т. зв. будинок садівника, розташований поряд зі згорілою в 1945 р. старою садибою [3, с. 237].

У 1964 році вона приєдналася до письменницького протесту на захист свободи слова, ставши підписантом листа 34. Через двароки вона відмовилася прийняти державну премію Іступеня: «Я не можу прийняти нагороду від державної влади, хоча її власний і законний, але ворожий до справд для мені святих». Вона мала на увазі «випадки наруги над культом Богоматері, які болісно ранили серця віруючих поляків», що в тисячолітньому році виразилося у своєрідному «полюванні» служб МВС на копію образу Богоматері м. Ченстохова по дорожці країною [1, с. 366].

Письменник і захисник прав переслідуваних євреїв помер у Бельсько-Бялі 9 квітня 1968 року – під час ганебної кампанії проти них, інспірованої радикальними колами вищої партійної та державної влади. За заслуги їй посмертно присвоєно звання Праведника народів світу та нагороджена орденом Білого Орла [5, с. 264].

Дослідження показують, що роль жінки в русі опору під час Другої світової війни відіграла вирішальну роль у Польщі. Зофія Коссак-Щуцька є однією з визначних постатей руху опору під час Другої світової війни. Її діяльність у підпільній боротьбі проти нацистського режиму засвідчує її відданість ідеалам свободи та справедливості. Коссак-Щуцька активно виступала проти нацистських злочинів, зокрема проти геноциду євреїв. Її участь у русі опору підкреслює її глибоке почуття відповідальності за захист людських прав і гідності всіх людей, незалежно від їхньої національності чи віросповідання. Окрім участі у русі опору, вона залишила значний інтелектуальний і культурний спадок. Її літературні твори не лише відображають історичні події, але й надихають наступні покоління на боротьбу за правду та незламність. Незважаючи на внесок Зофії у визвольну боротьбу, її ім'я недостатньо відоме широкій громадськості. Визнання її заслуг і популяризація її діяльності є важливими для збереження історичної пам'яті про рух опору в Польщі та Україні. Таким чином, Зофія Коссак-Щуцька заслуговує на глибоке вивчення і шанування як героїні руху опору в Другій світовій війні, яка залишила незабутній слід в історії.

Джерела література:

1. Anna S. Rosmus: *The Participation of Women in Polish Underground Resistance Movement in World War II*. Warsaw: Bellona Publishing House, 2014. 408 p.
2. Anna Szatkowska: *Byłom... wspomnienia*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. 348 p.
3. Carla Tonini: *Czas nienawiści i czarni zbrodni: Zofia Kossak-Szczucka – antysemitka, która ratowała Żydów*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2007. 241 p.
4. Jadwiga Mrozek-Myszkowska: *Zofia – matka „Żegoty”*: wspomnienia o Zofii Kossak-Szatkowskiej. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014. 187 p.
5. Joanna Jurgała-Jureczka: *Dzieło jej życia: opowieść o Zofii Kossak*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2007. 272 p.
6. Kathryn J. Atwood: *Women Heroes of World War II: 26 Stories of Espionage, Sabotage, Resistance, and Rescue*. Chicago Review Press, Incorporated, 2011. 272 p.
7. Mirosława Pałaszewska: *Zofia Kossak w latach II wojny światowej*. Warszawa: Muzeum Niepodległości, 1995. 316 p.
8. Peter Tsouras: *Behind Soviet Lines: Hitler's Brandenburgers Capture the Maikop Oilfields 1942*. University Press of Kansas, 2007. 456 p.
9. Svetlana Alexievich: *The Unwomanly Face of War: An Oral History of Women in World War II*. Random House Publishing Group, 2017. 384 p.
10. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко, канд. істор. наук К. Кобченко, канд. істор. наук О. Кісь. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2015. 335 с.

Джаббаров Владислав

учень 9-1 класу комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської ради»

Науковий керівник:

Глива Ю.В., комунального закладу «Харківський
фізико-математичний науковий ліцей №27
Харківської міської ради» вчитель історії

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ.В.Н.КАРАЗІНА: ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ТА УСПІХУ

Історія Харківського національного університету тісно переплетена з багатоміковою культурною та науковою спадщиною України, створюючи унікальний ландшафт інтелектуального розвитку країни. Харківський

національний університет, заснований відомим просвітителем В. Н. Каразіном 17 листопада 1804 року, відіграв незабутню роль у розвитку не лише міста Харкова, а й у формуванні ідентичності українського народу. Його урочисте відкриття 29 січня 1805 року стало своєрідним символом національного відродження та культурного просвітництва.

Харківський університет – джерело наукової та культурної спадщини України. Його іменем укріплюється слава країни в світі завдяки видатним особистостям, які навчалися та працювали на його стінах. Серед них - троє визнаних геніїв, удостоєних Нобелівської премії: Ілля Мечников, економіст Семен Кузнець та видатний фізик Лев Ландау. Серед почесних членів та докторів – величезна галерея постатей, серед яких важко виокремити найбільших, адже кожен з них зробив свій внесок у розвиток науки та культури. Іван Франко і Михайло Грушевський, символ української літератури та історії, переплели свої долі з цим відомим навчальним закладом. А Йоган Вольфганг фон Гете, відомий німецький поет і мислитель, також відчував спокій та натхнення, побувавши тут. З університетом пов'язане видання перших українських газет і часописів, створення перших наукових товариств.

Протягом свого існування університет випустив понад 130 тисяч осіб. Імена випускників увіковічені у географічних назвах, назвах космічних об'єктів, рослин і мінералів, а також законах і формулах. Приблизно 60 випускників стали повноправними членами та членами-кореспондентами Національної академії наук України.

Харків перетворився на значущий промисловий, науковий та культурний центр, завдяки внеску університету. Багато вулиць міста отримали свої назви на честь видатних професорів, вчених та випускників цього навчального закладу. Університет стоїть на найвищому щабелі вищої освіти Харківщини, визначаючи її нелінійний шлях розвитку. Від його назви виходять такі відомі імена як Національна Юридична Академія, Національна Фармацевтична Академія, Харківський Медичний Університет, Харківський Педагогічний Університет, Харківська Зооветеринарна Академія, Харківська Академія Культури, Харківський Економічний Університет та інші престижні освітні заклади, що впливають на майбутнє країни.

У сучасності університет розгорнув свою діяльність на 26 факультетах та науково-навчальних інститутах, що представляють різні галузі знань: від біологічного та геологічного до економічного та історичного. Зокрема, в ньому діють факультет геології, географії, рекреації та туризму, факультет іноземних мов, факультет комп'ютерних наук, факультет математики і інформатики та багато інших, що сприяють розвитку знань та науки.

На факультетах, науково-навчальних інститутах, а також у Центрі Міжнародної Освіти та Центрі доуніверситетської освіти активно навчаються й розвиваються понад 16 тисяч студентів та аспірантів. Наукові дослідження та підготовка фахівців забезпечуються працею 418 докторів наук та професорів, а також понад 945 кандидатів наук та доцентів. У складі університетського

колективу числяться 6 академіків та членів-кореспондентів України, а також видатних представників галузевих академій..

У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна підготовка фахівців відбувається за 115 унікальними спеціальностями та спеціалізаціями, охоплюючи широкий діапазон сучасних та класичних напрямків університетської освіти. Щорічно студентами університету стають абітурієнти, серед яких близько 30 % — медалісти та 10 % — призери третього і четвертого етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад.

Університет стоїть на вершині наукової діяльності в Україні, втілюючи в собі різноманіття сучасних напрямків фундаментальної науки. У його складі розгорнуті важливі відділи, такі як хімія, біологія та астрономія, що спільно відтворюють картину багатогранного наукового світу.

Університет нараховує 50 лауреатів Державної премії, що свідчить про високий рівень вчених. Діє понад 20 всесвітньо відомих наукових шкіл, а також функціонують 18 спеціалізованих науково-дослідних рад з захисту докторських та кандидатських дисертацій, що робить університет значущим центром наукової діяльності.

Університет є ключовою науковою установою у численних міжнародних космічних програмах, де співпрацює з ученими з США, Канади, Німеччини, Туреччини, Японії, Швейцарії, Болгарії, Великої Британії та інших країн світу. Спільні наукові зусилля забезпечують успішне виконання космічних проектів і сприяють розвитку науки та технологій у глобальному масштабі. З 1808 року університетська астрономічна обсерваторія працює над провідними дослідженнями у галузі астрономії, що робить її однією з найбільш авторитетних установ не лише в Україні, а й у світі. Тут зосереджено зусилля на фундаментальних та прикладних дослідженнях, спрямованих на вивчення фізики Сонця, планет, астероїдів, комет і супутників, що розширює наші знання про космос і сприяє розвитку науки.

Заснований у 1804 році, Ботанічний сад університету є найстарішим українським Ботанічним садом, який має статус державного заповідника. Тут зібрана унікальна колекція рослин, що представляють різноманітні ботаніко-географічні зони з усього світу, що робить його цінним ресурсом для науки та освіти.

Заснований у 1807 році, Музей Природи університету є одним із найстаріших у світі університетських музеїв. Щорічно його відвідує понад 22 тисячі екскурсантів. У 23 залах музею, об'ємом 2 тисячі квадратних метрів, представлено майже 250 тисяч експонатів з різних галузей науки, включаючи походження людини, зоологію та геологію.

Крім того, університетський музей археології має в колекції приблизно 150 тисяч одиниць зберігання. Центральна Наукова Бібліотека Харківського Національного Університету була заснована 30 січня 1805 року. Згідно з рішенням Міністерства Культури України від 1987 року, вона отримала статус установи особливого громадського значення. У бібліотеці зберігається загалом 3,5 мільйона примірників, серед яких є 50 000 унікальних видань, понад 1000

рукописів, 300 палеотипів(це типографська копія тексту, виконана на основі залізографського оригіналу), а також рідкісні видання класиків світової літератури, науки та культури.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна є важливим аспектом освітнього, наукового та культурного життя України. За дві століття свого існування він зумів віддати суспільству не лише високоякісну освіту, але й наукові досягнення, які відіграють значну роль у розвитку національної та світової науки. Випускники та викладачі університету стали визначними фігурами у своїх галузях, а його академічна діяльність та наукові досягнення отримують визнання як на національному, так і на міжнародному рівнях. Університет продовжує зберігати свою репутацію як центр освіти, науки та культури, сприяючи розвитку суспільства та формуванню нового покоління вчених та інтелектуалів.

Джерела та література

1. Офіційний сайт Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна. URL: <https://karazin.ua> (дата звернення: 06.05.2024)
2. Вікіпедія.URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський_національний_університет_імені_В._Н._Каразіна (дата звернення: 06.05.2024).

Джаббарова Діана

Учениця 6-1 класу комунального закладу «Харківський фізико-математичний науковий ліцей №27 Харківської міської ради»

Науковий керівник:

Глива Ю.В., вчитель історії комунального закладу «Харківський фізико-математичний науковий ліцей №27 Харківської міської ради»

ВІД ПОЧАТКІВ ДО ВИСОТ: ІСТОРІЯ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОГО НАУКОВОГО ЛІЦЕЮ №27 У СЕРЦІ КУЛЬТУРНОГО ТА НАУКОВОГО ХАРКОВА

Ситуація довготривалої війни в Україні безперечно впливає на всі аспекти життя країни, включаючи освіту та історичну спадщину. Тривала війна призводить до руйнування або пошкодження, в тому числі, історичних будівель, включаючи школи та інші навчальні заклади, і може порушити їхню здатність функціонувати як освітні центри. Однак, навіть у період війни, збереження історичної спадщини та розвиток освіти залишаються важливими завданнями для майбутнього країни. При цьому важливо забезпечити безпеку навчальних закладів, відновлення пошкоджених будівель, а також збереження та дослідження історичних артефактів як частини культурної спадщини.

Історія та розвиток освітніх установ в контексті довготривалої війни може відображати складні виклики, з якими стикається сучасна Україна, а також важливість збереження та розвитку освіти та культурної спадщини навіть у складних умовах війни.

Мета даного дослідження полягає у вивченні історії та розвитку Фізико-математичного наукового ліцею з метою розкриття його значення як освітнього закладу в контексті культурного, наукового та освітнього життя Харкова.

У серці незламного Харкова, на вулиці Мар'їнській, стоїть будівля № 14, яка своїми стінами та історією переплелися з душею міста. Зведена у ХІХ столітті, вона стала домом для баронеси А. С. Унгерн-Штенберг (Лазаревої), нащадки видатного купця Г. О. Гольберга, засновника Гольбергівської церкви. Після смерті баронеси в 1899 році, будівля № 14 відгукнулася голосами молодих учнів Харківської чоловічої гімназії № 4, яка знайшла тут свій дім [1]. Історія цієї будівлі – це не просто послідовність подій, але і витoki мудрості, яка передається в серцях тих, хто вважав її своїм домом. Кожен новий рік, кожне наступне покоління додає свої враження до цього шедевру архітектури, утримуючи цей неповторний ланцюг подій.

У будинку на Мар'їнській вулиці, сховані спогади про минулі роки, які відбиваються в його каменях. У 1941 році, під час війни, цей будинок був захоплений німецькими військами. Вони намагалися зламати дух цієї будівлі, але безуспішно. Хоча вона зазнала пошкоджень, вона відновилася з новою силою після війни[1].

У 1963 році тут відкрилася перша фізико-математична школа, а Іван Федотович Бульба став її першим керівником. Ініціатива заснування ліцею належала видатним ученим та педагогам того часу, які прагнули забезпечити якісну підготовку майбутніх фахівців у галузі фізики та математики. До відкриття школи долучились також науковці-математики В. А. Марченко та Ю. І. Любіч[1].

Вчителі з механіко-математичного та фізико-технічного факультетів ХДУ були першими наставниками у цій новій школі. У перший рік навчання був такий наплив бажаючих, що до однієї паралелі набрали аж сім класів. Щоб розрізнити їх, використовували нестандартну систему нумерації: 9-1, 9-2 та інші, цікаво, що така нумерація класів зберігається і до теперішнього часу.

У 1964 році школа відкрила свою бібліотеку, де учні могли знаходити книги для вивчення та саморозвитку.

У 1990 році фізико-математична школа отримала статус ліцею, підкреслюючи своє значення та розвиток у сфері освіти[1]. Харківський фізико-математичний науковий ліцей № 27 розташований у величній триповерховій будівлі. Ця споруда є справжнім архітектурним шедевром минулої епохи, що вражає своєю монументальністю та витонченістю деталей. На фасаді ліцею встановлено меморіальні дошки на честь видатних особистостей, чиї імена назавжди пов'язані з історією цього навчального закладу.

Одна з них присвячена Н. І. Ахієзеру, засновнику фізико-математичної школи № 27, який своєю наполегливою працею та ідеями заклав міцний

фундамент для майбутніх звершень ліцею. Поруч розташована дошка на честь І. Ф. Бульби, першого директора школи, який протягом багатьох років очолював навчальний заклад і сприяв його становленню та розвитку.

Окрема меморіальна дошка встановлена на згадку про Б. М. Корнієнка, талановитого архітектора, який спроектував цю будівлю. Його творіння вже понад століття милує око своєю величчю та гармонією, надихаючи учнів та вчителів ліцею на нові звершення [1].

Отже, будівля Харківського фізико-математичного ліцею № 27 є не лише місцем здобуття знань, а й справжнім пам'ятником архітектури та історії. Вона зберігає в собі частинку минулого, яке невіддільне від сьогодення та майбутнього цього славетного навчального закладу.

У 1997 році був виданий перший номер ліцейської газети «Вісник ліцею», і це видання стало традиційним, відзначаючи досягнення та життя ліцею.

Протягом своєї історії ліцеєм керували кілька директорів, які сприяли його постійному розвитку та вдосконаленню. Серед них: Бульба Іван Федотович (1963-1982) перший директор фізико-математичної школи; Лободюк Тетяна В'ячеславівна (1982-2004), перший директор ліцею, заслужений вчитель України (1992); Ненашев Ігор Юрійович (2004-2007), заслужений вчитель України (2012); Єременко Юлія Вікторівна (з 2008 року і донині), заслужений працівник освіти України, кавалер ордена княгині Ольги III ступеня [1].

Педагогічний колектив Харківського фізико-математичного ліцею № 27 є запорукою його успіху та визнання. Досвідчені, творчі та віддані своїй справі викладачі забезпечують високу якість освіти, виховують покоління обдарованих та успішних особистостей, які гідно представляють Україну на міжнародній арені. До складу педагогічного колективу входять справжні майстри своєї справи. Серед викладачів ліцею налічується п'ять кандидатів наук, а також чотири педагоги, удостоєні почесного звання «Заслужений вчитель України».

Учитель фізики Ілля Маркович Гельфгат нагороджений орденом «За заслуги» та є почесним громадянином Харкова, Герой України, який є автором понад 20 збірок завдань, які отримали гриф міністерства освіти і науки України. Харик Олена Юхимівна – учитель математики, заслужений учитель України, народний вчитель України. Петракова Марина Олександрівна – учитель фізики, заслужений вчитель України, кавалер ордена княгині Ольги III ступеня. Козлова Світлана Вікторівна – учитель математики, заслужений учитель України [2].

Відомі вчителі ліцею, які зробили неоціненний вклад у навчання цілих поколінь. Ці прізвища назавжди поєднані з історією Харківського фізико-математичного ліцею № 27 та продовжують надихати сучасних педагогів і учнів Раєвська Н. Ф. – заслужений вчитель УРСР, Столін А. В. – заслужений вчитель УРСР, Жигуліна О. Д. – заслужений вчитель України, Юсупова Л. М. – заслужений вчитель України, Лободюк Т. В. – заслужений вчитель України та інші. Ще кілька відомих учителів, які працювали в ліцеї та мали нагороди, серед яких Шаламов Р. В. – заслужений вчитель України; Ліфиць С. О. заслужений вчитель України, повний кавалер ордена «За

заслуги»; Берштейн О. Л. – заслужений вчитель України, кавалер ордена «За заслуги» III ступеня; Стрельченко Н.Н. – заслужений вчитель України, Ненашев І.Ю. – заслужений вчитель України; Лисакевич А. В. – заслужений вчитель України, кавалер ордена княгині Ольги III і II ступенів та інші [1].

У ліцеї працюють по сьогоднішній день педагоги, що присвятили більшу частину свого життя ліцею, які також майстрами своєї справи. Серед них слід зазначити Реваку В. М., Лобачову О.Ф., Круглу Н. Я. та інші. Їхній талант, педагогічний досвід та пильна робота з учнями є неоціненним внеском у освітній процес навчального закладу. Вони знають, як підтримати та заохочувати кожного учня, розкриваючи їхні потенційні можливості та допомагаючи у подоланні труднощів. Їхній внесок у формування учнів являє собою невід’ємну частину успіху ліцею [2].

Важливість учителів, які долучились до команди ліцею, які є фахівцями своєї справи і вносять цінний внесок у навчальний процес. Серед яких Дробаха Н.В., Глива Ю.В., Лях Ю.О., Кравченко О. А., Лещенко Ю.О. та інші. Свіжі погляди, сучасні методи навчання та новаторський підхід допомагають розширити горизонти учнів та збагатити їхнє навчання [2].

У 2023 році ліцею присвоєно звання «наукового», учні за успішне навчання та активну участь у науковому житті отримують стипендію.

Харківський фізико-математичний науковий ліцей № 27 пройшов славетний шлях від математичної школи до провідного наукового навчального закладу України. Ліцей став справжньою кузницею інтелектуальної еліти, підготувавши тисячі обдарованих учнів, які сьогодні успішно реалізують себе в різних сферах діяльності.

Джерела та література

1. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський_фізико-математичний_ліцей_№_27#cite_note-5-6 (дата звернення: 05.05.2024).
2. Офіційний сайт ліцею. URL: <https://pml27.klasna.com> (дата звернення: 04.05.2024).

Діхтярук Софія.

Здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтва Кременецької гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання КОГПА ім. Тараса Шевченка Скакальська І.Б.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ РОМАНА БЖЕСЬКОГО ЯК ОДВІЧНА БОРОТЬБА ЗА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ

Аналізуючи ХХ століття можна віднайти імена тисяч людей, які в ту чи іншу пору зробили чималий внесок у історичну спадщину того або іншого міста, регіону чи навіть усієї країни. Минуле століття доба важких випробувань для усього людства: дві світові війни, сотні регіональних конфліктів, революції, політичні кризи, загроза ядерної ескалації, пандемії. Не оминули дані процеси й українські землі, що стали фундаментом історичних потрясінь та звершень у центрі яких були люди, багато з яких з плином десятиліть стали забутим для нащадків. Одним з таких імен було ім'я Романа Бжеського – ерудита своєї епохи та палкого патріота України.

У цілому, постать Романа Бжеського включаючи його життєпис та наукову діяльність була мало ким комплексно досліджена. Окремі аспекти його життєвого чи творчого шляху знайшли відображення у публікаціях вітчизняних науковців: І. Скакальської, В. Бойка і Т. Темченко.

Виходячи з цієї проблеми, була сформована мета даного дослідження: проаналізувати життєвий і творчий шлях Романа Бжеського у контексті його боротьби за українське культурне та національне відродження.

Характеризуючи постать Романа Бжеського, варто розпочати з ранніх років життя, що мали вплив на формування його, як особистості. Майбутній громадський та культурницький діяч народився 4 квітня 1897 року в місті Ніжині, Чернігівського повіту у родині інженера та колезького секретаря польського походження Стефана Бжеського та Олени Грищенко, нащадка давнього козацького старшинського роду [1, с.15-18]. Попри змішаний шлюб батьків, Роман з дитинства виховувався в українських традиціях, був хрещеним у православної церкві відповідно до тоді усталених імперських законів.

Ще з ранніх років Роман Бжеський ідентифікував себе виключно українцем та в часи навчання у Чернігівській гімназії вступив до таємної молодіжної організації «Братство самостійників, членами якої були й інші у майбутньому відомі громадсько-політичні діячі – Павло Тичина, Василь Елланський, Євген Онацький, Валентин Отаманівський. У 1914 році у Спаськомусоборіміста Чернігів урочисто склав присягу вірності братству та його ідеям самостійництва.

Закінчивши 1917 року Чернігівську гімназію з військовим нахилом, Роман Бжеський у званні унтер-офіцера поринув у вир розгортання української Національної революції. Одночасно з цим він вперше одружується з Маргаритою Бонно також членом братства самостійників, цей союз проіснував до кінця 20-х років ХХ століття [3, с.18]. Перебуваючи у Чернігові молодий Бжеський стає співорганізатором другого в історії українізації військ російської армії підрозділу – пішого полку імені гетьмана Петра Дорошенка у складі якого керував культурно-просвітницькою частиною.

Протягом революційних років Роман Бжеський береться за будь-яку справу лиш би це дало свою користь розгортанню українського національного руху. Влітку 1917 року Бжеський стає помічником начальника міліції 1-го міського району міста Чернігів, а згодом приймає участь у Другому військовому з'їзді у місті Києві у ході якого активно обстоює ідеї незалежності України, що суперечило поширеним автономістським ідеям серед діячів Центральної Ради. У ході губернського Українського з'їзду у своїй промові перед делегатами Роман Бжеський висловився так: «Зараз ми не можемо мати самостійності, так коли у нас будуть силкуватися відібрати автономію, ми не повинні боятися самостійності. Така велика країна за розміром із Німеччину може бути самостійною. Її економічні інтереси не зв'язані тісно з Москвою. Тільки самостійна держава забезпечує усі права...»[1, с.19].

Після цього за дорученням УЦР налагоджує функціонування владних органів на Полтавщині та Сумщині, а пізніше працює урядовцем у загальному департаменті Генерального секретаріату внутрішніх справ.

Після більшовицького перевороту та початку наступу «червоних» на українські землі, Роман Бжеський вступає до лав куреня Українських січових стрільців та хоробро захищає столицю від московської навали. Після відступу з Києва, повертається на Чернігівщину де долучається до повстанських антибільшовицьких сил, в очікуванні на контрнаступ військ УНР та союзних ним німецько-австрійських сил. Після квітневого гетьманського перевороту П.Скоропадського, Роман Бжеський працював у Міністерстві внутрішніх справ та навіть їздив у складі дипломатичної місії до Москви. Також Бжеський вступає до лав партії хліборобів-демократів разом із М.Міхновським та Д.Донцовим.

Після важких поразок українських сил, що опинилися звідусіль оточені ворогами, Роман Бжеський змушений тікати від більшовицьких переслідувань на Волинь де знаходить прихисток у місті Кременці – на той момент повітовому місті відродженої Польської держави [2, с.123-129] Тут він розпочинає важку, але плідну громадсько-політичну роботу.

У 20-ті роки ХХ століття Роман Бжеський працює директором кременецької книгарні повітового відділу товариства «Просвіта» і невдовзі отримує позитивні відгуки від безпосереднього керівництва. Разом із цим, він розганяє діяльність підпільних гуртків де намагається вишколити українську національну свідомість серед молоді краю. Для цього Роман Бжеський організовує спеціальний курс «Українознавства», котрий включає у себе не лише історію, але й природничі та суспільствознавчі сегменти: географію, етнографію, антропологію, теорії нації та держави й націоналізм. Окрім цього «кременецький» відрізок життя Романа Бжеського характеризується налагодженням його власної творчої та видавничої діяльності.

У 1923 році друком виходять його перші літературні твори, присвячені першочергово національній та революційній боротьбі: поема «Срібносиня легенда», вірші «Легенда Крут», «22 січня», «Тим що полягли під Базаром». Разом з цим у 1920-тих роках публікується низка публіцистичних статей де

Р.Бжеський намагається розмірковувати про майбутній державний устрій незалежної України. Так, наприклад, у статті «Національне та земельне питання», що вийшла у світ 1928 року він пише наступне: «... все одно, який соціальний чи політичний устрій матиме Україна, головне, щоб була самостійною – пише М. Сціборський – ні, не все одно! І думати про те, треба вже, бо потім буде запізно». Тим самим Бжеський підкреслює важливість національного питання для майбутнього нації та держави.

У тому ж Кременці, Роман Бжеський вдруге одружується на Надії Кулик-Науменко, у цьому шлюбі народжується двоє дітей (Маргарита та Лариса).

У міжвоєнні роки Роман Бжеський здійснив низку поїздок на Наддніпрянщину навіть попри більшовицьке переслідування. Сам діяч зізнавався, що був заарештований 17 разів за статтями, що легко могли призвести до смертної кари. Проте одним із найважчих випробувань було ув'язнення у польському концентраційному таборі «Берега-Картузька» у якій він опинився після викриття на початку 1930-х років його підпільної просвітницької діяльності на Кременеччині. Злипня 1934 по березень 1935 року відбував тюремне ув'язнення. Цілком ймовірно відносно швидке звільнення Романа відбулося за сприяння його батька – етнічного поляка.

Восени 1939 року (на старті Другої світової війни) західноукраїнські землі опинилися під ворожою для нього більшовицькою владою, тому сім'ї Бжеського доводилося тікати у окупований німцями Краків, а ненадовго повернутися уже до рідного Кременця їм вдалося лише під час війни Третього Рейху проти СРСР у 1941 році [4, с.94]

У 1942 році Р.Бжеський стає заступником директора рівненської газети «Волинь» під редакцією письменника і журналіста Уласа Самчука, у якій публікувалися твори різних українських письменників, політичних та культурних діячів. Проте яскрава українська національна політична позиція суперечила планам нацистської Німеччини, щодо українських земель, тому після арешту німцями Самчука, Р.Бжеський змушений разом з сім'єю знову емігрувати спочатку до Праги (де Р. Бжеського на якийсь період заарештовують працівники гестапо), а потім до Мюнхена, а вже по завершенню війни у 50-ті роки ХХ століття у США. Оселившись у американському Детройті, штат Мічиган, Роман Бжеський продовжував плідну публіцистичну діяльність, досліджуючи історію України та постатей, що творили її.

Найбільш плідними звершення Роман Бжеський досягнув під час емігрантських поєзджень Європою та Америкою доповнивши власну бібліографію цінними рукописами. Серед них хочеться і варто передусім відзначити «Білу книгу. Національна і соціальна політика совітів на службі московського імперіялізму.» опубліковану у Празі у 1943 році – цінне джерело розкриття істинного обличчя відверто імперської й антилюдяної політики більшовицького режиму у міжвоєнні роки.

Варто підкреслити й працю політологічного характеру під назвою «Основи націоналістичного світогляду і українські націоналісти» видану у

трьох томах, яка стала логічним продовженням та водночас систематизувала ранні погляди Р.Бжеського на політичну долю України.

Та все ж, ключовими джерелами бібліографічної спадщини Романа Бжеського варто вважати праці з історії України до яких варто віднести «Нариси з стародавньої та давньої історії українського народу», «Політичні ідеї «ваплітян» і українська політична думка», «Історія українського народу. (Нариси з політичної історії)», «Нариси з стародавньої та давньої історії українського народу», «Апостолукраїнської національної революції» (усі перераховані праці вийшли друком у 50-60-ті роки ХХ століття у Мюнхені), а також «Трагедія Хвильового — трагедія нашого покоління», «Переяславська умова в планах Б. Хмельницького та «переяславська легенда», «Правда про московську національну політику на Україні та за її межами», «Нариси з історії Українських визвольних змагань 1917—1922 рр. (Про що історія мовчить)», «Гетьман Мазепа у світлі фактів і дзеркалі «історій», «Що нам дав Хвильовий?» (що вийшли друком у Детройті та Торонто у 60-70-ті роки).

Розглядаючи літературний спадок Р.Бжеського можна зробити логічний висновок, який полягатиме у широкому кругозорі та ерудованості автора. Адже він цікавився і писав не лише про окрему тему, а досліджував й систематизував інформацію про різні аспекти історії України, порушуючи найбільш гострі та дискусійні питання.

Не менш важливим чинником такого підходу є популяризація вітчизняної історії за кордоном, продовжуючи підкреслювати самотність України й деспотичний характер кремлівського правління, навіть попри панування у той час радянського режиму з його пропагандистськими закидами про «братські народи», якими він намагався приховати численні злочини проти широких верств населення, що мислили інакше ніж закладені партійні догми. У цьому й полягає заслуга Романа Бжеського, як своєрідного представника інтелектуального опору «червоного режиму», який навіть попри поневір'яння світом, життя на чужині на якій і судилося йому вічний спочинок, не забував про батьківщину та у всілякі способи намагався привертати увагу громадськості до українського питання, історії України і що найголовніше акцентуванні на самотності українців, які не мають нічого спільного з росіянами.

Роман Бжеський помер на чужині у 1982 році у Детройті не доживши всього дев'ять років до омріяної незалежності України, однак його внесок у творення історичної пам'яті залишається неосяжним та водночас якоюсь мірою недооціненим сучасниками. За своє довге, хоч і важке, сповнене поневір'янь життя, йому вдалося написати щонайменше 128 наукових праць, статей, листів та художніх творів – серйозний вклад для вітчизняної української культури [5, с.44].

Підсумовуючи, постать Романа Бжеського – яскравий приклад патріотизму та готовності ризикувати власним життям заради майбутнього батьківщини та історичної пам'яті її народу. За час своєї наукової діяльності йому вдалося випустити понад сотню праць різного спрямування, що однак недооцінено

сучасниками, тому дана тематика біографічного спрямування беззаперечно потребує детального дослідження та популяризації вітчизняними науковцями.

Джерела та література

1. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалова. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.
2. Роман Бжеський. Прелюдія поступу (вістниківський доробок 1924-1934 років) / упорядники Володимир Бойко, Тамара Демченко. Київ: Темпора, 2016. С.11
3. Скакальська І. Українська еліта Волині першої половини ХХ ст: нариси життя та діяльності: Монографія. Тернопіль: Астон, 2012. С 123-129.
4. Скакальська І. Історія України в особах: волинська сторінка міжвоєнного періоду ХХ ст. Київ: КНТ, 2017. 94 с.
5. Роман Бжеський. Бібліографія друкованих праць. Уклала Н. Бжеська. Торонто, 1988. 44 с.

Довбиш Вікторія,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня факультету історії і права
ХНПУ імені Г.С. Сковороди
Науковий керівник: канд. іст. наук, доц.,
доцент кафедри історії України ХНПУ імені Г.С.
Сковороди Гончарова О. С.

ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МІСТА ВОВЧАНСЬКА ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

На сучасному етапі розвитку Української незалежної держави відбувається актуалізація краєзнавчих досліджень. З огляду на це історія виникнення та розвитку сіл, міст і містечок України, які посіли важливе місце у суспільно-політичному житті українського народу, являється досить актуальним. До таких населених пунктів відноситься й місто Вовчанськ Харківської області. Без всебічного і глибокого вивчення історії Вовчанська не можна відтворити цілісну і об'єктивну картину процесу формування території нашого краю.

Серед досліджень, присвячених історії Вовчанська, слід виділити наукові розвідки І Захарова [7-9], та колективні праці «Історія міст і сіл Української РСР» [10] та «Рідний край» [13]. Однак, вченими досліджена була лише незначна частина питань, пов'язаних з виникненням міста та його розвитком до початку ХХ ст. Поза увагою дослідників залишилися значні, досить важливі аспекти розвитку Вовчанська, що не дає можливості скласти повну уяву про його розвиток протягом означеного періоду.

Мета статті – проаналізувати умови виникнення міста Вовчанська, простежити еволюцію суспільно-політичного розвитку міста до початку ХХ ст.

У 1674 році на річці Вовчі Води (пізніше отримала назву Вовча) з'явилась група українців на чолі з Мартином Старочудним, що увійшла до складу сторожевої служби від Нежегольського городища [4, с. 5]. В зв'язку з службовими справами Мартину Старочудному часто доводилося бути на Вовчих Водах, він знав цю місцевість, зручну як у господарському, так і у воєнно-стратегічному відношенні, тож вирішив заселити цю місцевість. З цією метою він надіслав листа до царя, в якому просив дозволу збудувати місто, заснувати слободу і села з фортецями та сторожами, «щоб татаров'я в Україні міста безвісно не прийшли» [2, с. 149]. Дозвіл було одержано. В листі Белгородського воєводи до Чугуївського згадується, що в 1674 році за указом царя Олексія Михайловича «наказано нежегольськомучеркашенину Мартину на річці Вовчі Води будувати слободу, а для проживання покликати своїх товарищівчеркас з малоросійських задніпровських міст, а інших людей зовсім не приймати» [4, с. 6]. Так, у 1674 році уряд дав Старочудному землі по річці Вовчі води, де й було засновано слободу, яка згодом перетворилася на місто.

Однак, не зважаючи на заборони, на Вовчих Водах поселялися також і селяни, які прибували сюди з центральних районів Росії. Так, Д. І. Багалій наводить документ, який підтверджує це. В листі Нежегольського полковника Луки Онучина, вказується, що: «Нежегольські та інших міст полкові служби прийшли до нього, Мартина, багато хто на постійне проживання, і він, Мартин, їх приймає і від служби спасає, і я з Белгорода посилав на річку Вовчі Води рейторськогосторою майора Романа Белгузіна з різними людьми і він, Роман, привів з Вовчих Вод багато людей...» [1, с. 245].

Спочатку слобода Вовчі Води розташовувалася на правому березі річки під крейдяною горою ближче до старого городища. В 1688 році вона була переселена на лівий берег річки, що відповідає теперешньому центру міста. Причиною, яка спонукала мешканців змінити розташування слободи, став татарський набіг 1688 р. і у зв'язку з цим пожежа, в результаті якої старе поселення вигоріло вщент [1, с. 126].

На нових землях переселенці з Гетьманщини зберегли військово-адміністративний козацький устрій. Це на певний час забезпечувало інтереси Московської держави з захисту південних кордонів і в той же час відповідало традиційним формам організації суспільного життя самих переселенців. У 50-80-х роках XVII ст. на Слобожанщині було створено п'ять козацьких полків: Сумський, Охтирський, Острогозький, Харківський та Ізюмський. Слобода Вовчі Води входила до Харківського полку [8, с. 38]. З 1708 р. слобідсько-українські полки були введені до складу Азовської губернії. Для посилення контролю в 1718 р. Охтирський, Сумський і Харківський полки передано в підпорядкування Київському, а Ізюмський і Острогозький – Воронезькому воєнним губернаторам. У 1723 р. всі слобожанські полки переведені у відання Військової колегії. З цього періоду і до 1765 року слобода Вовчі Води вже зветься військовим сотенним містечком Харківського козачого Слобідського полку [13, с. 130].

1732 р. під керівництвом майора Хрущова було проведено статистичне обстеження краю. В містечку Вовчі Води було зафіксовано 54 двори, в яких мешкало 424 жителя. Виборних козаків в містечку було 35 [10, с. 393]. В результаті обстеження було виявлено, що місцеве населення потерпало від тяжкого матеріального становища, викликаного постійними війнами, військовими повинностями тощо. У 1748 р. вийшов наказ, що забороняв переходити козакам не тільки до Гетьманщини, але й переселятися з одного полку до другого. На території Слобожанщини було створено регулярні гусарські полки з місцевого населення, яким надавалась перевага перед козацькими полками. Вовчанськ в цей період поступово втрачає військово-стратегічне призначення, розвиваючись як типовий адміністративний центр. Головним землевласником тут був сотник Петровський [9]. Крім того в ці часи почала практикуватись роздача земель Слобожанщини російським офіцерам та українській старшині. Барон П. П. Шафіров отримав землі від річки Рубіжна до Вовчих Вод. Слобода Охримівка на Вовчих Водах пожалувана обозному Харківського полку Д'якону [8, с. 31]. Великий земельний масив поблизу містечка Вовчі отримав граф Гендриков, де згодом заснував села Графське, Ільмень, Симонівку, Огірцеве [7, с. 22-23]. Усе це поступово формувало умови для ліквідації автономії краю, що за часів Катерини II й було здійснено. Царський маніфест 1765 р. скасував полковий козацький устрій. Цей захід обґрунтовувався непридатністю козацької служби і потребою замінити її регулярною армійською.

Після знищення автономії на Слобожанщині було здійснено ряд адміністративних заходів, які мали на меті уніфікувати її територію в складі імперії. Спочатку у 1765 р. була створена Слобідсько-Українська губернія з поділом на провінції – Охтирську, Ізюмську, Сумську, Острогозьку і Харківську, до якої й ввійшов Вовчанськ. Кожна провінція в свою чергу поділялась на комісарства. Місто Вовча стає центром однойменного комісарства. У 1775 р. Слобідсько-Українську губернію об'єднали з Воронежською в генерал-губернаторство з центром у Харкові, з якого у 1780 р. виділилося Харківське намісництво. У 1781 р. була утворена Вовчанська волость з відповідними волосними органами управління. У волостях запроваджувалися волосні сходи, виборні волосні правління, судові розправи. 1796 р. відновилися Слобідсько-Українська губернія (з 1835 р. – Харківська) у складі десяти повітів, які в свою чергу з 1797 р. були поділені на волості, а останні – на сільські громади [13, с. 134].

Кількість населення зростала в місті повільно: у 1773 р. тут проживало 2078 жителів, у 1810 р. – 3933 осіб, а до середини XIX ст. досягло 9 тис. [6, с. 431]. Мешканці міста так розподілялись за соціальними станами: з 2078 мешканців міста 1773 р. 2028 були військовими обивателями, 13 підданими, 19 колишня козацька старшина і військові, 9 осіб духовного стану [11, с. 143]. Населення Вовчанська в основному займалось сільським господарством і частково ремеслами. До середини XIX ст. яких-небудь значних промислових підприємств тут не було, якщо не рахувати салотопного і цегельного заводів.

Важливу роль у торговельному житті міста відігравали ярмарки. У XVIII ст. щорічно проводилось 7 ярмарків, у XIX ст. – 8-9. Між ними проходили невеликі торги. На ярмарках продавались як привозні, так і місцеві товари: шовкові, парчеві, полотняні тканини, срібний, олов'яний, дерев'яний і глиняний посуд, колеса, бочки і відра, велика рогата худоба, коні, вівці, птиця, риба, хліб та інше. У 1787 р. в місті діяли і постійні торгові лавки.

У середині XIX ст. Російська імперія, до складу якої входила більша частина українських земель, переживала глибоку кризу, суть якої полягала в невідповідності існуючих феодальних структур та відносин провідним світовим тенденціям розвитку, що утверджували нове буржуазне суспільство. 19 лютого 1861 р. Олександр II підписав Маніфест про реформу та «Положення про селян, звільнених відкріпосної залежності», за яким селяни вважалися вільними та одержували в постійне користування або власність садибну землю, наділ польової землі та інших угідь. За одержання надільної землі у власність треба було сплатити її колишньому власникові викуп, що був встановлений у Харківській губернії у розмірі 37 крб. 16 коп. за десятину [5, с. 144]. Уведення в практику положень 1861 р. лягло на мирових посередників, а з 1874 р. на повітові в селянських справах присутствія, які вводили уставні грамоти в губернії. У місті Вовчанську мировими посередниками були одні з найзаможніших дворян – генерал-лейтенант Олександр Воїнович Задонський, надвірний радник Володимир Воїнович Задонський, колезьський асесор, граф Петро Симонович Гендриков [7, с. 46]. Значний вплив на роботу мирових посередників здійснювали предводителі місцевого дворянства. Це: з 1861 по 1864 рік – Іван Дмитролович Бекарюков; з 1864 по 1867 рік – Володимир Воїнович Задонський; з 1867 по 1870 рік Василь Іванович Бекарюков; з 1870 по 1879 рік – Іван Миколайович Ковалевський; з 1879 по 1882 рік – Володимир Воїнович Задонський; з 1882 по 1885 рін – Петро Симонович Гендриков; з 1885 по 1902 рік – Василь Олександрович Гендриков; а з 1902 року – Микола Олександрович Ребіндер [8, с. 50]. Після реформи 1861 р. колишні військові поселенці Вовчанська мали 10382 десятини надільної землі, що в середньому складало 2,44 десятини на одну родину. В пореформений період посилюється соціальне розшарування селян. Багато селян продавали свою землю, ставали ремісниками й працювали на місцевих підприємствах, кількість яких у місті продовжувала зростати. Зросла й чисельність працюючих на них.

Значні зміни у соціально-економічному житті краю відбуваються у 60-70-х роках XIX ст., після запровадження московським урядом цілого ряду модернізаційних реформ. У другій половині XIX ст. пожвавився промисловий розвиток Вовчанська. У 1865 р. у місті діяло два цегельні, салотопний і пивоварний заводи, паровий млин і завод з виробництва лойових свічок. Через 15 років тут вже нараховувалось 16 підприємств. Продовжувало розвиватись ремісниче виробництво. В 1865 р. у місті нараховувалось ремісників з їх сім'ями 45 чоловік, в 1893 р. – 1082 чоловіки, в тому числі 480 майстрів, 354

робітники, 248 учнів. Особливо розповсюдженими були взуттєве, кам'яне, пічне, теслярське, м'ясне, ковбасне, кравецьке, пекарське та інші ремесла. Розвивалась торгівля, зростала кількість лавок. Якщо в 1865 р. у Вовчанську було 9 кам'яних і 68 дерев'яних лавок, то в 1893 р. – відповідно 85 і 19 [7, с. 144]. В 1912 р. у Вовчанську діяло два маслоробні, два цегельні, салотопний, пивоварний заводи, завод з виробництва лойових свічок, паровий млин, друкарня та інші підприємства. Чисельність ремісників у 1914 р. досягла 2584 чоловіки. Зросла й кількість лавок та крамниць.

На підставі Положення про губернські та повітові земські установи 1864 р. у Вовчанську створюються органи міського та повітового самоврядування. Панівне становище в них займали поміщики, а також представники буржуазії, купці, домовласники, фабриканти, духовенство, заможні селяни. Незважаючи на значні перепони Вовчанське земство розгортає активну роботу по будівництву шляхів, мостів, шкіл, лікарень, фельдшерсько-акушерських пунктів. Особливої активності робота місцевого земства набула в період, коли його очолював В. Г. Колокольцов. Про значення земства в розвитку міста красномовно говорить звіт Вовчанського міського голови 1899 р.: «В м. Вовчанську є одна лікарня. І земство і місто приймають участь у фінансуванні цього закладу. Місто виплачує лікарю добавку до платні в розмірі 300 карбованців. Місто має одну акушерку, якій платить 180 карбованців і на наймання житла 90 карбованців в рік. Земство у 1898 році влаштувало в місті лікарню для заразних хворих при цій лікарні, на що було витрачено 3500 карбованців. Земство дає на утримання одного фельдшера і однієї прислуги при цій лікарні 370 карбованців» [12, с. 18].

Тяжким тягарем для мешканців міста стала Перша світова війна. В армію було мобілізовано 44,2 % працездатного чоловічого населення. В роки Першої світової війни в місті було організовано госпіталь для хворих та поранених солдатів. Штат госпіталю налічував 13 осіб. Починається виготовлення для фронту одягу та взуття, кінської зброї. Відкриваються сушилки, в яких сушили картоплю, капусту, буряки, цибулю, кріп, петрушку для потреб армії [8, с. 65]. В місті з'явилася велика кількість біженців з західних повітів, дитячі притулки були переповнені дітьми-сиротами. Недоїдання, погані житлові умови, перенаселення призводили до епідемій тифу, сибірської язви. Війна затягувалась, непомірно зросли ціни на промислові й продовольчі товари, знижувався життєвий рівень населення, посилювалося його незадоволення владою.

Таким чином, від заснування у 1674 р. до початку ХХ ст. місто Вовчанськ пройшло значний шлях. За цей період воно перетворюється з військово-сторожового поселення у адміністративний центр повіту.

Джерела та література

1. Багалея Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. Харьков: Типография К. Л. Счасни, 1890. Т. 2. 442 с.

2. Багале́й Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. Харьков: Изд. Историко-филологического общества, 1886. Т. 1. XXI, 358 с.
3. Білокінь М. Органи державного управління та місцеве самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. на матеріалах Лівобережної України: історико-правове дослідження. Х.: Вид-во НУВС, 2003. 256 с.
4. Вовчанськ: Збірник архівних документів і матеріалів. Х.: Фоліо, 1994. 121 с.
5. Гончарова О. С. Історія селища Старий Салтів (1700-2016 рр.). Харків: ФОП «Напольська А.В.», 2016. 192 с.
6. Городские поселения в Российской империи. – СПб.: Тип. Вульфа, 1865. Т. 5. 805 с.
7. Захаров И. И. Волчанск и Волчанский район. Харьков: РИП «Оригинал», 1999. 241 с.
8. Захаров І. Історія Вовчанщини. Вовчанськ: Вовчанська районна друкарня, 1995. 244 с.
9. Захаров І. Так починалось... До 310-річчя заснування Вовчанська. *Хлібороб*. 1984. 23 жовтня.
10. Історія міст та сіл УРСР: Харківська область. К. Головна редакція Радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. 1002 с.
11. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. К.: Наукова думка, 1991. 222 с.
12. Отчет о составе и деятельности медицины Волчанского уезда за 1910 г. Волчанск: тип. П.Н. Немичева, 1911. 228 с. 12
13. Рідний край: Навчальний посібник з народознавства. Х.: ХДПУ, 1999. 527 с.

Д'якова Поліна,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди
 Науковий керівник: канд. іст. наук, доц., доцентка кафедри історії України ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Гончарова О. С.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В МІСТІ ХАРКОВІ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Становлення України як самостійної держави супроводжується переосмисленням багатьох історико-культурних подій і процесів, виявленням глибинних зв'язків та закономірностей, які пояснюють тенденції розвитку культури. Історичне самоусвідомлення та необхідність пізнання свого минулого висуває перед вітчизняними істориками багато нових завдань. Серед

них – використання багатогранного регіонального культурно-мистецького «арсеналу», опанування якого активізує звернення сучасної історичної думки до різних аспектів регіональної проблематики. Саме тому значний інтерес становить дослідження музичного життя Харківщини наприкінці XVIII – початку XX століть.

У 90-ті рр. XX ст. – на початку XXI ст. регіональним особливостям музичного життя присвячена низка наукових праць. Важливими з даної проблематики є праці О. Кононової [3; 4], які присвячені різним аспектам музичного життя Харкова XIX – XX ст. Авторкою виявлено ряд закономірностей і особливостей формування Харкова не тільки як культурного музичного центру Слобожанщини, але і як одного з великих центрів музичної культури всієї України. Звертає на себе увагу й проведена 3-4 квітня 2008 р. на базі Харківської академії культури конференція на тему «Харків у контексті світової музичної культури: події та люди» [7]. Проте цілий ряд проблем залишився поза увагою дослідників. Це, зокрема, становлення професійної музичної освіти у місті Харкові в означений період.

Мета статті – висвітлити розвиток професійної музичної освіти у Харкові наприкінці XVIII – початку XX століть.

Слобідська Україна стала осередком значної кількості парафіяльних шкіл. Із їх вихованців і формувалися церковні хори. Наприкінці XVIII ст. шкіл нараховувалося 129, а в самому Харкові при чотирьох церквах функціонувало п'ять. Особливим осередком розвитку музичної освіти став Харківський колегіум, заснуванням у 1726 р. [2, с. 78]. У 1768 р. було відкрито так звані «додаткові класи». Через три роки класи були перейменовані в Казенне училище і передані в підпорядкування губернській владі, що означало перехід до світської форми навчання. І хоча основною метою заснування додаткових класів стало прилучення до технічних дисциплін дітей із малозабезпечених верств населення, тут викладалися й основи музики. Так формувалися традиція поєднання загального і естетичного виховання.

Уряд надав вагому фінансову підтримку Казенному училищу, при якому в 1773 р. відкрили «співацький» клас. На його утримання було відпущено 1000 карбованців. Дванадцять учнів набиралися у самому колегіумі, слов'яно-латинських українських школах, серед дітей церковнослужителів та селян. Якщо в перші роки існування музичних класів тут навчали лише вокальному мистецтву, то в подальшому були запроваджені й інструментальні класи, а також теоретичні дисципліни. Викладання велося на доволі високому рівні [4, с. 176]. У 1775 р. у «класах» серед учнів значилися три дисканти, чотири альти, три тенори, два басы, а два роки потому до дванадцяти вокалістів вже приєдналися сім інструменталістів. Розширення контингенту пояснювалося як природною музикальністю населення, так і потребою суспільства в подальшому піднесенні музичного мистецтва, фінансовою підтримкою влади. Так, у 1797р. на повному урядовому забезпеченні перебували тридцять вісім «казеннокоштных» учнів, що правда воно було вельми убогим. Однак завдяки популярності, якої стало набувати музичне мистецтво в Харкові, студенти

могли самостійно заробляти собі на життя. Вони грали у вечірній час у театральному оркестрі, виконували в будинках харків'ян оди і канти власного створення, які міцно ввійшли у звуковий побут міста [5, с. 30]. Увага міської влади до потреб навчального комплексу, що створився при колегіумі, стала передумовою для запрошення до «південної провінції» видатних музикантів того часу – М. П. Концевича, А. Л. Веделя, Ф. Циха [2, с. 389].

З відкриттям у Харкові університету (1805) в історії українського міста настала нова епоха. Харків перетворювався у великий науковий центр, що одержав до того ж можливість самостійно розвивати свою музичну культуру. Тут з першого дня його існування були організовані музичні класи, котрі виконували таку ж освітню функцію, як і їх «попередники» в колегіумі, однак на якісно іншому рівні. У навчальних програмах нововідкритого університету своє місце знайшов комплекс дисциплін естетичного виховання, передбачалися і практичні заняття музикою. Достатньо високий рівень цих класів забезпечували авторитетні учителі, багато з яких здобули європейську освіту. Назвемо хоча б одне ім'я – Івана Матвійовича Вітковського, учня Й. Гайдна. Досить скоро університет став центром концертного життя Харкова, у його актовому залі проходили виступи учнів, музикантів міста, заїжджих гастролерів [1, с. 48]. Творчий розмах і честолюбні прагнення І. М. Вітковського сприяли постійному розширенню складу вихованців музичних класів. Навесні 1805 р. на замовлення вчителя музики, з Лейпцигу доставили десять скрипок, два альти, одну віолончель, чотири гобої, чотири флейти, два кларнети. У 1806 р. 14 студентів освоювали виконавські навички. З кожним роком кількість музикантів у студентському середовищі збільшувалася пропорційно зростанню загальної чисельності вихованців університету. Так, у 1825-1826 рр. музикою займалися 58 осіб, а в 1828 р. – 81 [1, с. 223].

У зв'язку з поширенням естетичної освіти за стінами університету неухильно зростало число любителів музичного мистецтва. Наприклад, у 1810-1820-х рр. у місті нараховувалося дванадцять навчальних закладів, у десяти з них навчали музики. Розширився список приватних педагогів музики. Серед популярних у Харкові учителів музики був обдарований композитор і виконавець А. Й. Барцицький – автор ряду інструментальних і вокальних творів, «переважно на теми місцевих пісень» [8, с. 79]. Назріла гостра потреба у створенні навчальних закладів, спеціально зорієнтованих на підготовку професійних музикантів. Першою сходинкою на шляху формування професійної музичної освіти в Харкові в сукупності основних її ланок, як і в інших великих культурних центрах України, стало створення музичних класів при відділенні Імператорського російського музичного товариства (ІРМТ).

Харків'яни мусили розв'язати низку проблем. Першорядною слід було вважати відсутність необхідної кількості вітчизняних учителів музики, що тягло за собою істотні вади в системі художньої освіти й широкої просвітницької практики. Дійсно, тривалий час кадри в музичних класах, а потім і в училищі Харківського відділення ІРМТ поповнювалися в основному за допомогою фахівців-іноземців. Одним із традиційно складних було

фінансове питання. Його негативний вплив на розширення музичної освіти (в силу нестабільності матеріального забезпечення ІРМТ) супроводжувався напливом абітурієнтів із сумнівними професійними задатками, що не могло не позначитися на якості майбутніх фахівців. Багато проблем у Харківському відділенні успішно розв'язувалися саме завдяки вдалому і відповідальному керівництву директора Іллі Ілліча Слатіна. Далеко не кожне відділення ІРМТ очолював такий компетентний, талановитий музикант і адміністратор, який упевнено керував протягом майже піввіку навчальним процесом і концертною діяльністю ІРМТ. Талановитий музикант і мудрий адміністратор – І. І. Слатін прискіпливо збирав біля себе педагогічний колектив. Він залучав до праці випускників як російських консерваторій, так і європейських. Тут працювали С. Ю. Мотте – вихованка П. Віардо-Гарсія; співак, піаніст, диригент і композитор Ф. Бугамеллі, який закінчив клас вокалу під керівництвом У. А. Мазетті, фортепіано навчався у Ф. Бузоні, а композиції у П. Масканьї; піаніст А. В. Шульц-Евлер – учень С. Монюшка і К. Таузіга; віолончеліст С. С. Глазер, скрипаль Ф. Ф. Сміт, викладач по класах контрабаса і фагота Ф. В. Кучера і по класу арфи І. Ф. Шоллар були випускниками Празької консерваторії; фаготист К. Ф. Брінкбок здобув освіту в Амстердамській консерваторії по класу скрипки – під керівництвом професора К. Флеша; гобоїст і кларнетист Г. А. Гек – представник німецької школи і так далі. Чимало педагогів училища закінчили Московську і Санкт-Петербурзьку консерваторії. Серед них І. І. Слатін, К. А. Прохорова-Мауреллі, Є. М. Мясоедова, Р. В. Геніка, А. А. і Ю. А. Юр'ян, К. К. Горський, А. А. Борисяк, А. Ф. Бенш, О. І. Горовиць, С. А. Брікнер, Ф. С. Акименко та інші. Вони – вихованці М. Г. Рубінштейна, О. Дрейшока, П. І. Чайковського, Я. Вітола, Л. С. Ауера, О. В. Вержбиловича, Л. Брассена, О. М. Скрябіна, М. А. Римського-Корсакова [6, с. 141].

Головній дирекції музичного училища було надано кошторис – у ньому передбачалося чітке фінансування класів, обговорювались основи кадрової політики, покликаної всіляко підтримувати зацікавленість викладачів, вказувалося надійне джерело потенційних учнів. У «Програмах викладання художніх предметів у Харківському музичному училищі ІРМТ», зокрема, детально представлені всі етапи технічного навчання по класу фортепіано – від початкового («постановка руки у найпростіших вправах») до етюдів Ф. Шопена на шостому курсі. Скрупульозно також зазначено темп (за метрономом), у якому слід було виконувати гами та арпеджіо на кожному курсі. Це, безумовно, слугувало стимулом максимальному розвитку віртуозності у вихованців, на що вказують і доволі високі вимоги на четвертому і п'ятому курсах, а саме: виконання гам подвійними терціями, секстами та октавами. У «Програмах...» достатньою мірою диференційоване за курсами вивчення інвенцій, прелюдій і фуг, сюїт, партитур Й. С. Баха, сонат Л. ван Бетховена, творів К.-М. Вебера, Ф. Мендельсона-Бартольдї, Р. Шумана, Ф. Шуберта та інших композиторів. При цьому обумовлювалося, що йдеться лише про «взірці». Реальний же репертуар міг бути набагато ширшим. Головне – щоб учні засвоювали його в комплексі технічних і мистецьких завдань [3, с. 21]. Так само ґрунтовно

складені програми по класах скрипки, віолончелі, співу, обов'язкового фортепіано, теорії музики і сольфеджіо. Ретельність розробки програм і високі вимоги, що ставилися перед учнями, повинні були, за задумом І. І. Слатіна, у перспективі надати можливість багатьом музикантам обмежити свою професійну музичну освіту тільки училищем. У 1883 р. було відкрито «педагогічний клас» (аналогічний нинішній педпрактиці) щоб допомогти учням у їхній майбутній самостійній діяльності.

Важливу роль у житті Харківського училища відігравали приїзди до Харкова видатних музикантів. Крім концертів, вони часто брали участь у слуханні та оцінюванні виступів учнів, а нерідко й відвідували уроки з подальшим обговоренням. Початок подібним контактам поклав М. Г. Рубінштейн, який двічі приїздив до Харкова у 1874 і в 1876 рр. із благодійними концертами на користь Харківської філії ІРМТ. Тоді ж він ознайомився і з педагогічною роботою відділення. Крім М. Г. Рубінштейна, класи відвідали Г. фон Бюлов та А. Контський, А. Г. Рубінштейн, П. І. Чайковський [8, с. 90]. Неодноразово відвідували навчальні заклади Харківського відділення С. І. Танєєв, А. С. Аренський, М. М. Іполитов-Іванов та інші видатні музиканти.

Таким чином, значний вплив на музичне життя міста мала діяльність музичних класів колегіуму. Важливий етап еволюції музичного професіоналізму пов'язаний із відкриттям університету й подвижництвом його професорів, викладачів музики. Прилучення студентства до скарбів європейського мистецтва, активізація концертного життя міста сприяли пробудженню інтересу харків'ян до всіх форм прояву світського мистецтва, яке вимагало в першу чергу справжньої професійної освіти. Черговий і найважливіший етап розвитку музичної освіти у Слобідській Україні протікав у рамках діяльності відділення ІРМТ. Саме тут сформувалися основні ланки системи, що забезпечувала підготовку фахівців. Було встановлено певні нормативи, збалансовано співвідношення спеціальних і загальних дисциплін, відбулася диференціація початкової, середньої і вищої освіти. Усе це позитивно позначилося на динаміці музичної культури Харкова, в якій національна основа тісно перепліталася і західноєвропейською і з часом збагатила останню у сфері музичної творчості, виконавства та педагогіки.

Джерела та література

1. Багалея Д. И. Опыт истории Харьковского университета (По неизданным материалам). Харьков: Б. и., 1893. Т. 1. (1802-1815 гг.). 1204 с.
2. Багалея Д. И., Миллер Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905-й год). Харьков: Изд. Харьк. город. обществ. управления, 1905. Т. 1. 1068 с.
3. Кононова Е. В. Из истории Харьковского института искусств. Харьковский институт искусств имени И. П. Котляревского. 1917 – 1992 / Коллект. авт. под рук. П. П. Калашника. Харьков: Б. и., 1992. С. 18-40.

4. Кононова О. В. До питання становлення професійної музичної освіти у Харкові XVIII – XIX ст. *Музична Харківщина*. Харків: Основа, 1992. С. 175-190.
5. Миклашевський Й. М. Музична і театральна культура Харкова кінця XVIII – першої половини XIX ст. К.: Наукова думка, 1967. 159 с.
6. Ржевська М. Ю. Музика Наддніпрянської України першої третини XX століття у соціокультурному контексті епохи. К.: Автограф, 2005. 315 с.
7. Харків у контексті світової музичної культури: події та люди. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. 3-4 квітня 2008 р. Х.: ХДАК, 2008. 171 с.
8. Шультіна В. Д. Нариси з історії української музичної культури. К.: ДАККІМ, 2007. 275 с.

Єрохіна Євангеліна

учениця 6-3 класу комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської ради»
Науковий керівник: Глива Ю.В., вчитель
історії комунального закладу «Харківський
фізико-математичний науковий ліцей №27
Харківської міської ради»

ХАРКІВСЬКИЙ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ НАУКОВИЙ ЛІЦЕЙ №27: ІСТОРІЯ УСПІХУ БЕЛІНСЬКОГО А.А.

Харківський фізико-математичний науковий ліцей №27 є престижним навчальним закладом, відомим своєю передовою науковою програмою та видатними випускниками. Заснований у 1963 році, ліцей здобув репутацію одного з провідних центрів наукового навчання в Україні.

Ліцей був заснований у відповідь на зростаючу потребу в науково обізнаних фахівцях в Україні. Його першим директором став видатний фізик-теоретик Іван Федотович Бульба. З самого початку ліцей зосередився на забезпеченні інтенсивної підготовки в галузі математики, фізики та інформатики.

Унікальна освітня модель Фізико-математичного наукового ліцею №27 відрізняється від традиційного шкільного навчання. Ліцей пропонує навчальну програму, прискорену на один рік, яка охоплює поглиблений курс математики, фізики, інформатики та інших природничих наук.

Навчальний процес у ліцеї є висококонкурентним і вимагає від учнів виняткової самовідданості та академічної дисципліни. Відбір до ліцею здійснюється на основі вступних іспитів, що виявляють найбільш обдарованих та мотивованих учнів.

Один з таких учнів - Белінський Андрій Андрійович, який є випускником ХФМНЛ №27 у 2017 році. Та наразі є засновником та директором «Міжнародного благодійного «Родинного фонду»» CHARITYORGANIZATION “INTERNATIONALCHARITY “FAMILYFOUNDATION””[4].

Актуальність даного дослідження обумовлена тим, що на сьогоднішній момент питання допомоги і підтримки нашої держави є одним з найактуальніших питань сьогодення. З цієї точки зору, шлях розвитку допомоги харків'янам, запропонований Белінським Андрієм Андрійовичем є актуальним і привертає увагу.

Волонтерство є фундаментом сучасного громадянського суспільства. Це благодійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства загалом. Як суспільний рух волонтерствовиникло на Заході, а першими волонтерами були самаритяни, які надавали допомогу усім, хто її потребував. Соціальний феномен волонтерства існує з середини XIX ст. 1859 рік вважається роком виникнення волонтерського руху у світі.

Для харків'ян соціально-економічна криза, яка склалася в кінці 2020 року, у пік епідемії COVID-19, та початок повномасштабного вторгнення росії в 2022 році, призвели до дуже низького рівня життя. За даними опитувань кінця 2021 року 65% опитаних відповідали, що економічне становище є «поганим», або «дуже поганим».

В умовах сучасних викликів державній безпеці України ставлення суспільства до благодійності стала важливим чинником національної єдності у подоланні кризових явищ. Благодійність в Україні зростає, організації надають підтримку в соціальній, медицині, економічній, військовій та політичній сферах.

Щоб зрозуміти актуальність благодійних організацій приведені статистичні данні. Так, з 01 січня 2022 року по 01 січня 2023 року, було створено та зареєстровано 6 348 благодійних організацій. Це становить 22,71% від усіх створених юридичних осіб за цей період. Загальна кількість благодійних організацій в Україні на 01 січня 2023 року становить 26 846. За даними опитування 2015 року, 47% громадян України надавали грошову або матеріальну допомогу благодійним організаціям. Цей відсоток знизився до 42% у 2016 році, 41% у 2017 році та 38,5% у 2018 році. Однак рівень участі у благодійній діяльності все ще вищий, ніж до Революції гідності [2].

Дослідження 2019 року показало високий позитивний баланс довіри до волонтерських організацій (68,1%) та до громадських організацій (45,9%). Однак лише 4% громадян активно долучалися до діяльності організацій громадянського суспільства.

Міжнародний благодійний «Родинний фонд» був заснований трошки більше року, а саме 09.02.2023 року, але має дуже стрімкий розвиток в сфері допомоги маленьким харків'янам. Мета фонду полягає у здійсненні та захисті

прав і свобод, задоволеннях суспільних, соціальних інтересів громадян України та інших осіб, які є жертвами війни, збройної агресії та порівняних до цих подій.

Засновником фонду є Андрій Андрійович Белінський, випускник комунального закладу «Харківський фізико-математичний науковий ліцей №27 Харківської міської ради». Це – різностороння особистість: неодноразовий переможець олімпіад з фізики, інформатики, математики, переможець конкурсу "Учень року – 2017" у номінації "Творча особа року", стипендіат та переможець конкурсу "Ліцеїст року - 2016", стипендіат Харківської Обласної Ради "Надія Слобожанщини"; має дві закінчені з відзнакою музичні освіти (за класом фортепіано та сольного співу), володіє як естрадним стилем виконання, так і академічним.

Діяльність «Міжнародного благодійного «Родинного фонду»» здебільшого зосереджена на підтримці та допомозі родинам з маленькими дітьми, оскільки Андрій Андрійович свого часу отримав величезний запит від матерів саме грудних дітей, які в силу обставин втратили можливість грудного вигодовування, у багатьох не було жодних запасів, і змоги придбати найнеобхідніше по догляду за немовлям. Маючи певні, необхідні, ресурси та можливості благодійний фонд почав розвиватись в цьому напрямку. Громадська та благодійна діяльність Андрія Андрійовича займає 60-70% його діяльності, 30-40% це заняття консалтингом, психологією, коучингом з громадськістю, бізнесом та шоубізнесом.

Наразі благодійний фонд надає підтримку: дітям, матерям, ВПО, багатодітним сім'ям, малозабезпеченим, людям похилого віку, вразливим категоріям населення в залежності від можливостей і ресурсів. Та надає допомогу в екстрених ситуаціях. Має власну базу бенефіціарів яким допомагає на постійній основі. Займається дослідженням найбільш потребуючих регіонів Харківщини, та акумулює свою допомогу в цих напрямках. Співпрацює з міжнародними донорами такими як: ВКБ ООН, ОСНА, та мають партнерів на західній Україні. Співпрацюють з міжнародною організацією Unicef, започатковуючи певний досвід роботи з дітьми, з психологічної реабілітації та розвитку.

Перше моє знайомство з Белінським Андрієм Андрійовичем сталося в лютому 2023 року. Ці часи для моєї родини були найскладнішими. Вже рік, як мої батьки втратили роботу, ми змінили наше місце проживання, а сімейні заощадження закінчилися. Підтримка благодійного фонду, для нашої родини, була вкрай важливою. Команда «Міжнародного благодійного «Родинного фонду» допомогла всім чим тільки можна. Надала речі першої необхідності, гігієну, продукти харчування, необхідний одяг...Фонд весь час підтримував нас та допомагав пройти складні часи.

Благодійність та волонтерство є важливими складовими українського суспільства, які сприяють його розвитку та вирішенню соціальних проблем. В останні роки в Україні спостерігається зростання благодійної діяльності та волонтерства, що свідчить про підвищення соціальної відповідальності

українців. Волонтери є цінним ресурсом для суспільства, який допомагає заповнити прогалини в системі соціального забезпечення та надавати допомогу тим, хто цього потребує. Приклади самовідданих волонтерів, таких як Белінський Андрій Андрійович, надихають на благодійну та волонтерську діяльність, яка є надважливою в умовах сучасності.

Фізико-Математичний Науковий Ліцей №27 у Харкові є важливим освітнім закладом, де учні мають можливість отримати якісну освіту у галузі фізики та математики. За допомогою кращих педагогічних навичок та сучасного обладнання, ліцей створює сприятливі умови для розвитку інтелектуальних здібностей учнів. У цьому навчальному закладі акцентується увага на практичних навичках та розвитку критичного мислення. Учні мають можливість брати участь у наукових конференціях, олімпіадах та проектах, що сприяє їхньому науковому розвитку.

Ліцей №27 відомий своєю високою успішністю на різних конкурсах та змаганнях як в Україні, так і за кордоном. Випускники цього закладу продовжують навчання в найпрестижніших Вищих навчальних закладах, а також успішно працюють у наукових установах та компаніях. Андрій Андрійович має освіту в галузях економічної кібернетики, права, психології, та економічних відносинах на міжнародний бізнес. Наразі навчається на другому курсі Харківського національного університету імені Василя Назаровича Каразіна на факультеті « Міжнародних економічних відносин» здобуваючи другу вищу освіту.

Джерела та література

1. Вікіпедія.
URL:<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1> (дата звернення: 08.05.2024).
2. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 рр.: веб-сайт.
URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський_фізико-математичний_ліцей_№_27#cite_note-:5-6 (дата звернення: 08.05.2024).
3. Офіційний сайт ліцею. URL: <https://pml27.klasna.com> (дата звернення: 08.05.2024).
4. Розвиток благодійності в Україні: веб-сайт.
URL:<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynosti-v-ukraini> (дата звернення: 08.05.2024).

Запара Анастасія

учениця 6-1 класу
комунального закладу «Харківський фізико-математичний науковий ліцей №27 Харківської міської ради»
Науковий керівник: Глива Ю.В., вчитель історії комунального закладу «Харківський

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ: ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ТА ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ

Ця робота присвячена одному з найкращих вітчизняних вищих навчальних закладів транспортної галузі – Українському державному університету залізничного транспорту (УкрДУЗТ). За 94 роки університет створив сильну матеріально-технічну базу, перетворившись на науково-дослідний, культурно-виховний центр. За цей час він виховав чисельне покоління кваліфікованих, інтелектуально та духовно багатих фахівців.

У наш час Україна впевнено прямує до Європейського Союзу, приділяючи особливу увагу розвитку залізничної галузі. Тому нині, більше ніж будь-коли, нашій країні необхідні висококваліфіковані фахівці сучасного рівня підготовки. Вони мають забезпечити ефективне функціонування цієї галузі економіки та здійснювати різноманітні види діяльності, включаючи випробувальну, конструкторську, проектну, виробничу та управлінську діяльність.

Ця робота покликана розкрити широкому загалу історію та сучасність одного з славетних вищих навчальних закладів України технічного профілю – Українського державного університету залізничного транспорту. У ній тісно переплелися минуле, сучасне й майбутнє від ХІІТ до УкрДУЗТ. Це своєрідний життєпис, історії успіху та досягнень багатьох талановитих людей: учених, інженерів, керівників та простих фахівців залізничної галузі.

Історія УкрДУЗТ бере початок з 1870 р., у якому при станції Харків було відкрито залізничну школу з підготовки техніків, яку було реорганізовано в Харківське технічне залізничне училище – на той час одне з перших у Російській імперії. Навчальний заклад готував машиністів паровозів, колійних майстрів, а також техніків для телеграфу та креслярів.

У 1917 р. Харківське технічне залізничне училище було перетворено на середню залізничну профтехнічну школу. Пізніше, у 1920 р. на Південній залізниці почав роботу Експлуатаційний технікум, який готував спеціалістів з експлуатації.

На базі Харківського технічного залізничного училища в 1921 р. був заснований Харківський технікум шляхів сполучення механічної спеціальності, який мав чотирирічний курс навчання.

У березні 1925 р. за ініціативою Всеукраїнського комітету профспілок залізничників відбулося відкриття вечірнього робітничого механічного технікуму Південної залізниці з чотирирічним терміном навчання. Цей технікум готував інженерів із ремонту й експлуатації локомотивів. 12 червня 1930 р. було створено Харківський експлуатаційно-тяговий інститут залізничного транспорту. У ті роки була актуальна кадрова проблема транспортної галузі, яку допомогло вирішити відкриття ХЕТІЗТу. Директором інституту було призначено І. О. Беседовського. З 1930 р. почали навчатися 432 студенти та була відкрита аспірантура.

У 1930-х роках відбувалася поступова розбудова вищого навчального закладу, його матеріально-технічної бази. До складу інституту увійшли Вищі технічні курси Наркомату шляхів сполучення.

У 1932 р. інститут переїхав у приміщення Управління Північно-Донецької залізниці, де і зараз працює один з навчальних корпусів. Крім навчальних занять в аудиторіях, студенти отримували практичну підготовку в лабораторіях фізики, хімії, теплотехніки та навчальних майстернях. Почалася підготовка не тільки інженерів-механіків та фахівців з експлуатації рухомого складу, а й будівельників, електриків, економістів. Збільшувався і ставав більш кваліфікованим колектив викладачів. Кількість студентів у 1933 р. досягла 1564 чол.

У 1932 році навчальний заклад отримав назву Харківський експлуатаційно-механічний інститут інженерів залізничного транспорту. У 1934 році перейменовано на Харківський інститут інженерів залізничного транспорту. Саме тоді з'явилася звична для багатьох аббревіатура – ХІІТ.

Улітку 1934 р., у зв'язку з переведенням столиці України з Харкова до Києва, до складу ХІІТу було включено Київський залізничний інститут. Загальна кількість студентів у 1934/35 навчальному році досягла 2144 чол.

Восени 1941 р. ХІІТ було евакуйоване до Ташкента, куди вдалося перевезти основне майно, обладнання, бібліотеку та архівні документи. Не припиняючи навчального процесу, колектив вузу брав участь у будівництві каналів, заводів та залізниць. Після визволення Харкова інститут повертається до рідного міста. Колективу ХІІТу довелося напружено працювати, ліквідуючи збитки, яких зазнав ВНЗ внаслідок окупації. Незважаючи на труднощі, заняття відновилися вже у грудні 1944 р.

Відновлення діяльності інституту в повному обсязі супроводжувалося якісними змінами професорсько-викладацького складу, розгортанням науково-дослідної роботи. В 1953/54 навчальному році став до ладу новий навчальний корпус, було створено 12 нових лабораторій та 23 кабінети. У 1960 р. організовано новий факультет – автоматики, телемеханіки та зв'язку, який протягом тривалого часу був основним постачальником фахівців цього напрямку для залізниць України, Поволжя та Казахстану.

1970-80-ті роки стали часом подальшого розвитку інституту. В його складі діяли вісім факультетів і 37 кафедр.

У 1993 р. ХІІТ акредитовано Державною акредитаційною комісією Міністерства освіти України у повному обсязі за IV рівнем акредитації зі зміною статусу (він став іменуватися Харківська державна академія залізничного транспорту).

Згідно з наказом Міністерства транспорту України № 364 від 28 травня 2001 р. навчальний заклад отримав назву Українська державна академія залізничного транспорту.

Від 30 жовтня 2014 року в рамках імплементації нового Закону України «Про вищу освіту» заклад перейменовано в Український державний університет залізничного транспорту.

Навчальну інфраструктуру університету складають п'ять факультетів, 35 кафедр, зокрема 19 випускних, Навчально-науковий центр гуманітарної освіти, Краснолиманська філія, Інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів (ІППК).

Сьогодні в УкрДУЗТі є такі факультети: Факультет «Будівельний»; Факультет «Інформаційно-керуючі системи та технології»; Факультет «Механіко-енергетичний»; Факультет «Управління процесами перевезень»; Факультет «Економічний». Навіть сьогодні, не зважаючи на складні часи, УкрДУЗТ продовжує навчати студентів. Дистанційне навчання в Університеті реалізується в асинхронному та синхронному режимах.

Навчальний процес у закладі реалізується кваліфікованим складом науково-педагогічних працівників, який налічує 485 штатних викладачів. Серед них: понад 70% мають наукові ступені, зокрема 11% докторів наук, професорів. З 35 кафедр університету 27 очолюють доктори наук, професори. У числі викладачів: четверо лауреатів Державних премій, 38 академіків і членів-кореспондентів галузевих академій України і закордонних країн, понад 70 співробітників мають звання почесного залізничника.

УкрДУЗТ – політехнічний вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, структура спеціальностей якого відображає структуру не тільки залізничного транспорту, а й економіки України.

Кірка Георгій Миколайович – випускник факультету управління процесами перевезень, начальник Львівської залізниці, міністр транспорту України, міністр транспорту та зв'язку України, Генеральний директор Державної адміністрації залізничного транспорту України. Кандидат технічних наук, Академік Транспортної академії України, заслужений працівник транспорту України, Герой України. З січня 1985 р. – перший заступник начальника, а з липня 1993 р. – начальник Львівської залізниці. У квітні 2000 р. Г. М. Кірка був призначений першим заступником міністра транспорту – генеральним директором Державної адміністрації залізничного транспорту України.

Ісаєв Леонід Олексійович - професор, дійсний член Транспортної академії України, член Президіуму Міжнародного союзу громадського транспорту, Колегії Державного комітету України у справах ветеранів, Колегії Міністерства транспорту і зв'язку України, Асоціації народних депутатів України. З 1960 по 1984 р. працював на Південній залізниці. У 1984-2002 рр. працював начальником Харківського метрополітену. Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, орденом «За заслуги» I і II ступенів (орден «За заслуги» III ступеня отримав раніше). За успішну господарсько-організаційну діяльність відзначений званнями «Почесний залізничник СРСР» (1986).

Остапчук Віктор Миколайович - професор УкрДУЗТ, Герой України, народний депутат України VII та VIII скликань, начальник Південної залізниці. Нагороди: «Заслужений працівник транспорту України», «Почесному залізничнику» та «За заслуги. Укрзалізниця».

У 2023 році магістратуру факультету Управління процесами перевезень закінчив Камишин Олександр Миколайович – член Ставки Верховного Головнокомандувача, український державний діяч, управлінець, Міністр з питань стратегічних галузей промисловості України.

З УкрДУЗТ тісно пов'язана і діяльність моїх рідних. Дідусь Запара Віктор Мефодійович - кандидат технічних наук, професор, почесний залізничник. У 1981 році закінчив Харківський інститут інженерів залізничного транспорту ім. С.М.Кірова за спеціальністю «Експлуатація залізниць». Кандидат технічних наук з 1991 року. У 2004 році отримав відзнаку «Почесному залізничнику» та Почесну відзнаку Української державної академії залізничного транспорту. Понад 140 наукових праць та навчально-методичних розробок. Має 2 патента. Підготував 5 кандидатів технічних наук.

Мій дядько Запара Ярослав Вікторович – кандидат технічних наук, доцент. Основний напрям наукових досліджень - технологія роботи залізничних вузлів на основі логістичного управління, забезпечення схоронності вантажів при перевезенні, розробка схем розміщення та кріплення вантажів на рухомому складі, транспортне експедирування. Автор понад 40 наукових праць.

Джерела та література

1. Український державний університет залізничного транспорту. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 08.05.2024).
2. Український державний університет залізничного транспорту. URL: <https://kart.edu.ua/> (дата звернення 08.05.2024).
3. Український державний університет залізничного транспорту. URL: <http://old.kart.edu.ua> (дата звернення 08.05.2024).
4. Український державний університет залізничного транспорту. Імена славних сучасників. ТОВ «Логос Київ», 2016

Запара Анна

учениця 6-1 класу комунального закладу «Харківський фізико-математичний науковий ліцей №27 Харківської міської ради»

Науковий керівник:

Глива Ю.В., вчитель історії комунального закладу «Харківський фізико-математичний науковий ліцей №27 Харківської міської ради»

ВНЕСОК ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Метою цієї наукової роботи є висвітлення внеску Олені Пчілки у розвиток української мови та національної культури епохи кінця ХІХ – початку ХХ століття. Завданнями дослідження є відображення національної ідеї та

своєрідності у творчій роботі письменниці, а також аналіз її суспільної та педагогічної діяльності.

Це дозволить глибше розуміти значення творчості Олени Пчілки для розвитку української мови та культури загалом, а також її вплив на формування національної самосвідомості та ідентичності. Висвітлення історичного контексту та аналіз патріотичних мотивів у творах письменниці допоможе краще зрозуміти її спадщину та її місце серед інших діячів української науки та культури.

Олена Пчілка – це псевдонім Ольги Петрівни Косач, яка була відомою письменницею, перекладачкою, громадською діячкою, яка займалась дослідженням й розвитком фольклору та етнографії. Її літературна спадщина включає поезії, оповідання, байки, драматичні твори та записи фольклору.

Народилася Ольга Петрівна 29 червня 1849 року у місті Гадяч Полтавської губернії, у родині невеликого поміщика, дворянина Петра Якимовича Драгоманова. Вона походила з роду Драгоманових, відомого ще з гетьманщини, і її предки служили на дипломатичній посаді при Богдані Хмельницькому [1].

Ольга отримала початкову освіту вдома, де мати, Єлизавета Драгоманова навчила її любові до українських пісень та казок. Далі діти продовжили своє навчання під керівництвом батька.

У дванадцять років Ольга почала навчатися у Київському пансіоні шляхетних дівчат. У 1880 році вона випустила за свій рахунок «Співомовки» Степана Руданського, а рік по тому видавала збірку своїх перекладів творів Гоголя, Пушкіна та Лермонтова під назвою «Українським дітям».

Паралельно з цим Ольга активно долучилася до українського жіночого руху. У 1887 році вона спільно з Наталією Кобринською випустила в Львові альманах під назвою «Перший вінок».

Також у 1905 році вона була членом української делегації, яка на зустрічі в Санкт-Петербурзі з головою ради міністрів Сергієм Вітте вимагала скасувати заборону на український друк і шкільництво. Незважаючи на різноманітні заборони та утиски, Ольга Пчілка впевнено виступала на захист національних інтересів народу.

Олена Пчілка, досвідчений педагог, вважала, що для глибокого розуміння суспільних проблем необхідно вводити в дитяче читання твори, які містять наукові відомості про природу та навколишній світ. Вона підтримувала ідею привчання молодого покоління до наукового матеріалу, необхідного для розуміння загальних закономірностей навколишнього середовища. Олена Пчілка сприяла тому, щоб діти могли дізнатися більше про різноманітні явища природи, такі як земля, море, вулкани, повітря, а також про життя тварин та рослин.

Вона вважала, що саме дитяча література може розвивати в дітей критичне мислення, сприяти формуванню світогляду, естетичних смаків та моральних переконань. Тому важливо було мати якісні твори для дітей, адже доброї україномовної літератури було недостатньо. Олена Пчілка враховувала

вікові особливості дітей у своїх творах, що було новаторським підходом для часів кінця XIX – початку XX століття [2]. Письменниця розуміла, що формування національної свідомості неможливе без розвитку української мови. Таким чином, вона внесла значний вклад у розвиток рідної мови та культури.

Особливу увагу слід звернути на типового героя дитячих творів Олени Пчілки. Це, передусім, сильна особистість, яка живе у згоді з народною мораллю і здатна вирішувати нелегкі ситуації. Людина з активною життєвою позицією часто є центральним персонажем у багатьох її творах. Вона цілеспрямована, горда, з патріотичними почуттями, здатна проявляти ініціативу самостійно та оригінально. Письменниця використовувала дитячу мову, щоб відобразити тривожні аспекти реальності, які відомі кожній людині.

Олена Пчілка надавала велике значення змісту та спрямуванню творів для дітей у системі виховання. Вона вважала, що книги повинні надавати дітям матеріал для розуміння світу, розвивати їх увагу, позитивні риси характеру і відповідати їхнім інтересам. Її творчість враховувала елементи дитячої субкультури, які на той час були маловиразні в українській літературі. Цінність літератури для дітей полягає у вихованні національно свідомої особистості, яка поважає історію, традиції та звичаї народу. У всіх аспектах ці вимоги відображались у творчості Олени Пчілки [3].

XIX століття було періодом мовно-політичної революції. Романтики переконували, що в незіпсованій цивілізацією селянській культурі міститься глибока вікова мудрість і правда. Українська усна культура, яка була однією з найбільш селянських, набула особливого значення в очах європейських романтиків. Це пояснює, чому, попри обмежені ресурси та конкуренцію, творці нової української мови могли успішно подолати перешкоди: вони легко піддавались вітру змін, який наповнював їхні вітрила.

Саме тоді, у добу романтизму, з'явилися граматики, словники, та підручники української мови, а також національні поети. Зауважимо, що більшість цих поетів були добре знайомі з селянською мовою, оскільки або самі вони походили з сімей селян чи сільських священиків, або їх виховували няньки-селянки, що співали народні пісні та розповідали казки. У всіх випадках, вони володіли цією мовою.

Хоча мова їхніх поезій не була селянською, усна культура традиційного селянського суспільства мало понять для вираження складних почуттів і думок. Тому поети використовували мову високої культури, запозичуючи або перетворюючи слова для вираження складних концепцій.

Роль національних поетів у створенні національної мови була надзвичайно важливою. Вони були активними учасниками процесу формування мови, що навіть призводить до парадоксального висновку: поет створює мову, а мова створює націю. Проте цей висновок стає зрозумілішим, коли ми розглядаємо загальний принцип: нації створюють мови, а не навпаки.

Отже, поети є ключовою частиною національної еліти, яка активно сприяє формуванню національної мови. Національні лідери підкреслюють, що

мова є серцевиною національної ідентичності, у якій закодовані культурні цінності та історична пам'ять.

Олена Пчілка підкреслювала важливість поглиблення просвіти та культури серед населення. Через багато своїх творів вона досліджувала те, як українська інтелігенція, переживаючи роздоріжжя на зламі століть, шукає сенс життя та шляхи боротьби за свободу.

За свої антибільшовицькі погляди її арештували у Гадячі. Після звільнення вона виїхала до Могилева, де перебувала до 1924 року, а потім повернулася до Києва і продовжила активну роботу в Українській академії наук як член-кореспондент [4].

Творчість Олени Пчілки багата на найрізноманітніші твори, серед яких «Товаришки», «Світло добра і любові», «Соловйовий спів», «За правдою», «Артишоки», «Півтора оселедця», «Сужена не огужена», «Світова річ» та інші. Окрім творчості, Олена Пчілка здійснювала значний внесок у дослідження українського фольклору та етнографії. Її наукові праці, такі як «Українські узорі», «Про легенди й пісні», «Українське селянське малювання на стінах», здобули велике визнання.

Таким чином, через свою працю у вихованні національної свідомості та збереженні традицій Олена Пчілка сподівалася на підтримку молодого покоління. Як досвідчений педагог, вона втілювала всю свою працю, яка дала могутній поштовх для відродження національної України.

Джерела та література

1. Олена Пчілка. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Олена_Пчілка (дата звернення 08.05.2024).
2. 1849 – народилася Олена Пчілка, письменниця. URL:<https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/17/1849-narodylasya-olena-pchilka-pysmennycya> (дата звернення 08.05.2024).
3. Олена Пчілка – аристократка української літератури. URL:<https://uain.press/blogs/olena-pchilka-arystokratka-ukrayinskoyi-literatury-1278339>(дата звернення 08.05.2024).
4. Іскорко-Гнатенко В.М. Сторінками київського життя Олени Пчілки (до 170-річчя від дня народження). «Слово і Час», 2019, С. 33-52. 21с.
5. Офіцерова А.П. Олена Пчілка за національний скарб українського народу. *Вісник Маріупольського державного університету*. Сер. : Філологія. - 2013. - Вип. 8. - С. 85-91. 6с.
6. Грицак Я.Й. *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ, 2022. 414с.

Запара Максим

учень 9-2 класу комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської ради»

Науковий керівник:
Глива Ю.В., вчитель історіко-комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської ради»

УКРАЇНСЬКА ГРИВНЯ ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ

У цій статті досліджено гривню як засіб популяризації історії України, відомих історичних постатей. Проаналізовано історію гривні, її роль у сучасному житті, національній свідомості українців та її важливість у сучасній Україні.

Актуальність теми. Питання популяризації історичних постатей та історії України серед суспільства є досить актуальним у наш час, існує багато способів для виконання цієї задачі, один із яких аналізується у цій статті. Важливість цієї задачі полягає в тому, що вивчаючи історію своєї країни людина може аналізувати та оцінювати події минулого й проводити паралелі з теперішнім часом. Також, це допомагає усвідомити себе та своє місце в суспільстві й світі, побачити помилки попередників та не допускати їх повторення.

Метою цієї статті є дослідження ролі національної валюти не тільки як грошей, а ще і в якості інструменту для популяризації історії серед широкого загалу, акцентуючи увагу на сучасному вигляді гривні і його формуванні та важливості національної валюти у житті країни і на міжнародній арені.

Сама назва валюти—«гривня» вже відсилає до історії. Ця назва має дуже глибоке коріння. Ще в часи Київської держави гривнею називалися срібні злитки, які у різні часи мали різний розмір, вагу та форму.

Загалом історію гривні можна розділити на декілька основних етапів: Часи Київської держави (Русі-України); Часи російського панування; Часи УНР, Скоропадського та Директорії; Гривня незалежної України.

Назва «гривня» досить активно фігурує в літописах, найперше з'являється в «Повісті минулих літ». З літописів стає відомо, що вже в VIII-IX ст. гривня активно використовувалась в якості міри валюти і міри ваги. Гривні були «Київськими», «Чернігівськими» та «Новгородськими», вони відрізнялися формою і вагою [1].

Київська гривня була шестикутною форми та важила 150 грамів, Чернігівська гривня була у різні часи різною за розміром, вагою 197 грам, а Новгородські були в формі довгих паличок і важили приблизно 205 грам. Гривня проіснувала в обігу до татаро-монгольської навали, коли її витіснили монгольські монети з міді й срібла.

Назва такого роздрібного номіналу, як «копійка» теж має глибоке коріння. Вона з'явилася в часи Івана Грозного. Тоді так називалася монета з срібла вагою 0,6 грамів, на ній був зображений вершник зі списом. Копійка ділилася на дві «діньги» (від назви татарської монети—«данга»), або на 4 «полушки». На

дінггах зображувався вершник з шаблею(звідки і друга назва «шабельниці»), а на полушках карбувалася пташка.

У ті часи назва гривні не зникла – так стали називати спершу 2 та 3 копійки, а потім гривнею стали називати 10 копійок. На початку XVIIIст. гривня стала карбуватися як монета, але проіснувала вона як номінал лише сторіччя[2, с.1].

Відродження гривні відбулося в часи революції, коли вона стала валютою новоствореної в 1918 УНР і стала дорівнювати 100 шагам (шаг – польсько-литовська срібна монетаXVII-XVIIIст.). У той час з'явилися перші українські банкноти. Надрукували їх у Берліні. Після приходу до влади Скоропадського національну валюту змінили на карбованець, але після відновлення УНР повернули гривню [2, с.2].

До ідеї гривні повернулися після проголошення незалежності, але з багатьох причин національною валютою вона стала лише в 1996 році. Назву гривні затвердили одразу, але з назвою роздрібного номіналу було багато суперечок. Висували ідею назви «шаг», «сота», «резана» і «стотинка», але вирішили залишити копійку. У той час хотіли створити великий номінальний ряд: 1, 2, 3, 5, 10, 15, 20, 25 та 50 копійок, 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 та 200 гривень, але згодом від 3, 15 та 20 копійок відмовились, а 3 та 25 гривень замінили на 2 та 20.

Грошова реформа, яка була проведена в 1996 році, повністю замінила тимчасову валюту купоно-карбованець і ввела гривню в обіг. Купоно-карбованець був створений в 1991 році як тимчасова, перехідна валюта і зазнав важкого удару інфляції, до 1996 повністю знецінився.

Загалом, паперові гроші України діляться на чотири покоління: Банкноти зразка 1992 року, 1994 року, 2004 року, 2014 року. З року в рік дизайн все сильніше удосконалювався, дороблявся, покращувалися захисні елементи. Також змінювався колір банкнот, їх розміри і основний малюнок. З 2020 року банкноти 1 та 2 поколінь вже не є законним платіжним засобом. Ескізи перших банкнот малював художник Василь Лопата [4].

Також дуже активні дискусії були на тему історичних постатей, які повинні були з'явитися на банкнотах. На одній та двох гривнях були зображені відповідно Володимир Великий та Ярослав Мудрий. Що цікаво, спочатку замість Ярослава Мудрого хотіли поставити княгиню Ольгу, але віддали перевагу Ярославу. На п'яти і десяти гривнях з'явилися Богдан Хмельницький та Іван Мазепа. Двадцять і п'ятдесят гривень прикрашали Іван Франко та Михайло Грушевський. А на верхівці номінального ряду, на банкноті в 100 гривень красувався Тарас Шевченко. Згодом в 2001 році добавили 200 гривень з Лесею Українкою. В 2006 ввели 500 гривень з Григорієм Сковородою, а згодом в 2019 і тисячу гривень з Володимиром Вернадським [6].

На одній гривні зображується Володимир Великий. Його обрали тому, що це дуже важлива історична постать для України, він був сильним правителем Київської держави (Русі-України), але найвидатнішим та найвідомішим його вчинком стало «Хрещення Русі». Він запровадив нову Візантійську релігію,

повністю знищивши стару язичницьку. Володимир прийшов до влади після усобиці зі своїм братом Ярополком й захопив Київ в 980 році. Також він прославився численними воєнними походами, а саме проти волзьких болгар, хорватів, але найвідомішим став Корсунський похід, наслідком якого став союз з Візантією та Хрещення Русі. яке відбулося в 988 році.

На гривні Володимир Великий зображувався в цілому без суттєвих змін, але необхідно зазначити еволюцію зворотної сторони. На банкнотах першого і другого покоління зображувалися руїни Херсонесу як місце, з якого почалося Хрещення Русі. Але в 2004 році Херсонес замінили на Град Володимира у Києві. Таку назву мав дитинець Києва, який був збудований за князювання Володимира. Це були доволі непогані дерев'яні укріплення, які, на жаль, не збереглися до наших днів. Також в 2004 на зворотну сторону додали декоративні елементи у вигляді меча, сокири, і хреста.

Номінал в дві гривні прикрашає Ярослав Мудрий. Це син Володимира Великого, один із найвідоміших Київських князів, він продовжив політику батька, при ньому християнство повністю стало твердою релігією, він зробив першу збірку законів, заснував першу бібліотеку та активно займався просвітництвом населення. Він так само як і батько, прийшов до влади в результаті міжусобиці, розбивши військо свого брата Святополка. Ярослав також провів багато закордонних походів, які суттєво збільшили територію країни і закріпили її статус на міжнародній арені.

Ярослав Мудрий заснував перший на Русі збірник законів – «Руську правду». Також при ньому була збудована Софія Київська, яка на той час була дивом архітектури не тільки в Київській Русі, а і у всій Європі. При Ярославі була заснована перша в Русі-Україні бібліотека, була започаткована освіта. Саме при ньому Київська Русь набула найбільшого розвитку. Усе це було відображено на купюрі дві гривні, на якій завжди зображувалася Софія Київська та атрибути княжої влади.

На п'яти гривнях зображується Богдан Хмельницький. З його розміщенням на купюрі взагалі не було вагань і його затвердили одним із перших. Богдан Хмельницький культова фігура української історії, він повстав проти Польського панування і створив першу з часів Київської Русі незалежну українську державу. Хмельницький став гетьманом в 1648 році і почав Українську Національно-визвольну війну. Після багатьох відомих битв, Гетьманщина отримала фактичну незалежність і стала сильною державою в регіоні.

Богдан Хмельницький змінював різних покровителів, але ніколи не забував про український народ, чим і заслужив славу і визнання. Славний гетьман помер від хвороби у 1657 році. Його поховали в Іллінській церкві в Суботіві, саме цю церкву можна побачити на зворотній стороні банкноти.

На десяти гривнях зображений гетьман Іван Мазепа. Ця постать викликала багато суперечок і в 1991 була доволі сумнівним вибором. Причиною було те, що пішовши проти царської влади, він «очорнив» своє ім'я

в російській історії. Але його затвердили, тому що він був зятимборцем за об'єднання та незалежність своєї Батьківщини.

Іван Мазепа займає важливе місце в історії Гетьманщини і України в цілому. Він став гетьманом Лівобережжя в 1687 році і поставив на меті знову відновити єдність та цілісність Наддніпрянської України і йому це вдалося. Мазепа був дуже релігійною людиною: на власні кошти відновлював храми, будував монастирі, саме тому на банкноті зображена Києво-Печерська лавра. Також при гетьмані активно розвивалася економіка та торгіві відносини. Але в 1707 році Мазепа заключив союз з Швецією і виступив проти Росії в Полтавській битві. Битва була програна і гетьманування Мазепи закінчилося.

На 20 гривнях була зображена дуже відома постать – Іван Франко. Ім'я цього поета було доволі відомим, і проблем з його затвердженням на купюрі не було. Також Франко був не тільки письменником, а й активним політичним діячем на заході України. Він виступав за надання самостійності Україні та її об'єднання. Поет також ввійшов історію своєю активною просвітницькою та публіцистичною діяльністю. Франко жив з 1856 по 1916 роки в Галичині, яка була у складі Австро-Угорщини. Він також був засновником Русько-Української політичної партії, був редактором багатьох газет. На 20 гривнях був зображений Оперний театр у Львові, який названий на його честь. Загалом діяльність Франка була дуже відомою і він займає важливе місце в історії України.

Портрет Михайла Грушевського, який зображений на 50 гривнях також був доволі незвичним для 1991 року. Цей видатний історик також вважався в радянській історії зрадником та ворогом радянської влади. Це і не дивно – Грушевський став першою главою УНР в 1918 році та чинив опір більшовикам, які намагалися захопити Україну. Михайло був дуже освіченою людиною, він активно вивчав історію України і видав дуже відому працю «Історія України-Руси». В цій праці автор максимально повно висвітлює історію українського народу з прадавніх часів до середини XVII ст. Грушевський також ввійшов в історію як активний політичний діяч, він був обраний головою Центральної ради. Грушевський був важливою для України постаттю, що і було відображено на банкноті. На купюрах 1, 3 та 4 поколінь був зображений будинок Центральної ради в Києві, а на банкноті другого покоління зобразили будівлю Верховної Ради.

Постать Тараса Шевченка на ста гривнях була очевидним і дуже сильним вибором. Цей видатний поет і письменник відомий, мабуть, кожному українцю. Його Кобзар перекладено більше ніж на 100 мов світу, а його талант визнаний багатьма поколіннями. Щоб підкреслити важливість Шевченка для України, його зобразили саме на ста гривнях, тому що в 1996 році це був найбільший номінал. Якщо з ліцевою стороною купюри визначились одразу, зворотню змінювали багато разів. В 1992 році там була зображена будівля Верховної Ради України. Потім (в 1994 році) будівлю замінили на дзвіницю Софійського собору, а на банкноті третього покоління розмістили кобзаря і хлопчика на фоні русла Дніпра. На сучасному, четвертому варіанті, малюнок знову кардинально

змінити, поставивши туди головний корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Банкнота 200 гривень введена в обіг в 2001 році, мала зображення портрету Лесі Українки. Вона стала першою жінкою, зображення якої було розміщено на нашій національній валюті. Лариса Косач була дуже відомою поетесою та письменницею, написала дуже велику кількість творів, і сумнівів щодо зображення її на національній валюті не було. На зворотній стороні купюри завжди зображувався замок Любарта в Луцьку, як символ походження Лесі Українки.

На п'ятистах гривнях також вирішили зобразити відомого поета і письменника – Григорія Савича Сковороду. Він жив з 1722 по 1794 рік і був відомим філософом свого часу. Його працями надихалося не одне покоління українців. На банкноті його зображення з'явилося в 2006 році, також на ній був присутній його малюнок «Нерівна всім рівність» і Києво-Могилянська академія з іншого боку.

На самій молодій банкноті України в тисячу гривень (друкується з 2019 року) зображений відомий науковець Володимир Вернадський. Цей відомий природознавець і філософ прославився своєю активною науковою та політичною діяльністю. Він народився в 1863 році і помер в 1945 році, встигнувши за своє життя прославити своє ім'я багатьма науковими працями з геології, геохімії, біології та мінералогії. Також на банкноті була зображена Президія Національної академії наук України.

Якщо підводити підсумки, то слід підкреслити, що гривня пройшла дуже довгий історичний шлях, щоб стати валютою сучасної України, вона ще з найдавніших часів була мірою грошей і залишила слід в історії багатьох країн. Деякі історичні постаті, культурні та наукові діячі набули славетності та популярності серед українського народу завдяки тому, що кожен житель країни бачить їх зображення на гривні кожного дня. Поява стійкої та захищеної національної валюти зіграло дуже велику роль у становленні України як незалежної держави, міцно закріпивши її положення на міжнародній арені.

Джерела та література

1. Гривня. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гривня> (дата звернення 09.05.2024).
2. Євтушенко К. Історія української гривні, 2014. 4с.
3. Золотарьов, О. О. Роль національної грошової одиниці в економічному житті країни. «Наукові записки», 2017. С.163.
4. Петрашик В., Пилипчук В. Еволюція української банкноти у ХХ – на початку ХХІ століття: стилістичні й художні особливості. Київ: Українська академія мистецтва, 2023. 8с.
5. Ющенко В., Панченко В. Історія української гривні / В. Ющенко, В. Панченко; Національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ: Бібліотека українця, 1999. 112 с.

6. Легоцька Ю.І. Українська гривня: історія та сьогодення. Харків: НТУ «ХПІ», 2014. С.65-66.

Зацарний Сергій,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Науковий керівник:

доктор іст. наук, проф., професорка кафедри історії України ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Богдашина О.М.

М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ В ОЦІНЦІ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. М. С. Грушевський (1866–1934) – видатний історик, історіограф та джерелознавець, етнограф, археограф. Саме він створив у Львові наукову школу, яка у науковій літературі дістала назву Львівська історична школа. Представники цієї школи під пильним керівництвом М. С. Грушевського протягом 1894 – 1914 рр. надрукували сотні наукових праць (переважно статті і рецензії у журналах Наукового товариства імені Шевченка (НТШ)) і археографічних видань. Частина з його учнів написала в наукових працях, мемуарах, автобіографіях, листах про роль М. С. Грушевського у своєму житті.

Аналіз останніх досліджень. У сучасний період створення та керівництво М. С. Грушевським Львівської історичної школи вивчалася В. П. Педичем, В. В. Тельваком, іншими дослідниками. Вони називають членами школи видатного вченого у Львові зазвичай О. С. Терлецького, М. М. Кордубу, С. Т. Томашівського, С. Л. Рудницького, З. Ф. Кузеля, В. І. Герасимчука, І. М. Джиджору, І. І. Кревецького, І. П. Крип'якевича й ін. В. П. Педич і В. В. Тельвак у книзі про учнів М. С. Грушевського збільшили традиційний список учнів професора за рахунок інших членів НТШ: бібліотекарки Бордун Меланії Дмитрівни, істориків: Бучинського Богдана (Юзефа) Мелітоновича, Голійчука Федір Яковича, Кміта Юрія Миколайовича, Стадника Миколи Григоровича, Сушка Олександра Григоровича, Чайківського Йосипа Олександровича, Шпитковського Івана-Юліана Володиславовича [9, с.392-400].

На жаль відсутнє окреме дослідження, в якому б систематизовані цитати з наукових праць та его-джерел, написаними учнями М. С. Грушевського про формування і керівництво вченим власною науковою школою.

Метою нашої розвідки є систематизація цієї джерельної інформації про створення та керівництво професором Львівської історичної школи.

У спогадах учні М. С. Грушевського наголошують на реферативному характері лекцій. Наприклад, І. П. Крип'якевич так згадував лекційні курси

свого вчителя: «Викладав історію України. Починав він її від найдавніших часів, від початку історичного життя на наших землях, і доводив до останніх століть. Українська молодь уперше могла почути наукові лекції, на яких учений, професор детально пояснював минуле рідної землі. Він повідшукував багато невідомих досі джерел до давньої нашої історії, звертав усе увагу на літописи арабські та перські, знайомив слухачів із маловідомими документами, спростовував помилки та хибні погляди давніх істориків. Та найцінніше у викладах Грушевського було те, що всі події він оцінював із українського становища» [3, с.45]. Отже, лекції професора М. С. Грушевського сприяли вихованню національно-зорієнтованої української молоді у Львівському університеті. І. П. Крип'якевич підкреслює велику ерудицію професора: «Не знав я іншої людини, яка володіла б таким великим знанням джерел і літературиз історії України, – від передісторії до XIX ст.» [3, с.45]. За оцінкою І. П. Крип'якевича лекції М. С. Грушевського були не достатньо адаптовані до студентської аудиторії, бо це був виклад частин його «Історії України-Руси») [3, с.45].

В той же час І. П. Крип'якевич високо оцінює семінар «Історичні вправи» М. С. Грушевського як «дуже цінний» [7, с. 89]. Семінар «Історичні вправи» став студентським науковим гуртком. Мемуарист характеризує практичні заняття (семінари) та семінар «Історичні вправи» як головний шлях формування вченим власної наукової школи. Засідання історичного гуртка та історико-філологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка, як згадував І. П. Крип'якевич, відбувалися разом декілька разів на тиждень в аудиторіях Львівського університету. Пізніше зустрічі професора зі студентами відбувалися також у власному будинку М. С. Грушевського на окраїні міста [6, с. 396]. Інший його студент М. М. Кордуба згадував про ці зустрічі так: «Крім семінарських вправ, що їх він провадив дуже старанно, намагаючися привити студентів до самостійних дослідів, для здібніших студентів і любителів історії з-поза університету влаштовував окреме *privatissimum*, де читано й обговорювано реферати про найновіші наукові публікації, дрібніші комунікати, причинки та ширші праці, які Грушевський після виправлення поміщав у Записках у рецензійному відділі або розділі «Різне», або між розвідками» [2, с. 46].

Інші его-джерела також засвідчують, що спочатку професор відбирав серед студентів Львівського університету творчу молодь, а потім залучав її до роботи в НТШ. І. П. Крип'якевич згадував: «Головну вагу Михайло Грушевський прикладав до того, щоб до праці притягнути молодих adeptів науки, що свіжо виходили з університету й мали відповідну методичну підготовку. Він заохочував до наукової праці своїх студентів, вихованців власного наукового семінару, привчав їх до легших робіт, особливо в рецензійному відділі Записок, публікував зібрані ними наукові причинки і матеріали і старався утримати їх у постійних зв'язках з Науковим товариством імені Шевченка» [6, с. 395]. Найбільш відомий учень М. С. Грушевського наголошує на ефективності мотивації у процесі залучення до наукової

творчості: «Молоді історики спершу під проводом професора читали й пояснювали історичні джерела, обговорювали праці інших дослідників, потім діставали опрацьовувати різні завдання й так поволі втягалися до самостійної наукової праці»[4, с. 460].

На відміну від інших сучасників І. П. Крип'якевич характеризував М. С. Грушевського як «дуже ввічливого і доступного», «прихильного товариша» для молоді [4, с. 460]. Професор «часто запрошував студентів до своєї хати, де мав чудову бібліотеку; кожної хвилини двері його хати були для них відчинені, він ніколи не шкодував свого дорогоцінного часу на балачки з „недопеченими вченими”»[4, с. 460].

Опіка над учнями досить часто доходила навіть до дріб'язкових зауважень і побажань, які він любляв давати у письмовій формі, посилаючи їх у мініатюрних, чепурненьких аквамаринових конвертах [6, с. 398].

Задуми М.С.Грушевського були далекоглядними та масштабними. Вчений відправляв своїх учнів до всіх відомих архівів та збірок рукописів з метою збору неопублікованих джерел з історії українського козацтва та Гетьманщини: бібліотеки Чарторийських, університету і академії у Кракові, бібліотеки Красінських і Генштабу у Варшаві, Публічної бібліотеки й архіву Сенату та Генштабу у Петербурзі, Рум'янцевської бібліотеки у Москві, джерелозбірень у Харкові, Чернігові, Києві [1; 7, с. 89].

Частково опубліковане численне листування М.С.Грушевського зі своїми учнями засвідчує постійну присутність професора в житті представників школи.

М. С. Грушевський у листах радить читати конкретні наукові праці та опубліковані джерела, редагує їх статті, особливо для журналів Наукового товариства імені Шевченка та «Літературно-наукового вістника». Дослідник у листах до учнів рекомендує шукати архівні документи по окремим, визначеним Археографічною комісією НТШ, темам: формування козащини до 1640 р. (І. П. Крип'якевич), Хмельниччина (С. Т. Томашівський, М. М. Кордуба), Руїна у 1657–1665 рр. (В. І. Герасимчук), гетьманат П. Д. Дорошенка (І. І. Кревецький), Гетьманщина у 1720–1740 рр. (І. М. Джиджора), Гадяцька угода 1658 р. (М. Г. Стадник), гетьманат І. О. Виговського (Д. В. Коренець) [детальніше: 1].

У свою чергу учні М. С. Грушевського регулярно повідомляли керівнику які документи вдалося скопіювати у тому чи іншому архіві. Про хід своїх наукових пошуків І. П. Крип'якевич регулярно інформував у своїх листах до М. С. Грушевського. Учитель давав йому корисні поради та висловлював побажання, наприклад: «Якби знайшлися ще які гравюри, рисунки або пам'ятки козацькі, будь ласка, мені напишіть» [8, с. 341].

Неоднократно у листуванні піднімалося питання про гонорари за скопійовані чи надруковані матеріали. Таким шляхом М. С. Грушевський за рахунок НТШ, а подекуди за свій власний кошт відряджав дослідників до архівів інших міст та держав тощо. Іноді М. С. Грушевський позичав гроші співробітникам НТШ з умовою повернення за рік – другий. Як правило,

видавалося близько 300 корон. У листах початку 1912 р. до М. С. Грушевського М. М. Кордуба добивався підвищення оплати. Своє прохання він обґрунтовував це тим, що йому доводилося копіювати матеріали з шести мов (української, латинської, німецької, італійської, французької, польської). За ініціативою М. С. Грушевського у березні 1912 р. М. М. Кордубі секретаріат НТШ доплатив 300 корон [1, с. 74].

М. С. Грушевському доводилося використовувати кошти Наукового товариства імені Шевченка, які не були призначені спеціально на археографію. У 1913 р. це стане підставою для звинувачення професора у фінансових махінаціях.

Майже усі учні публічно підтримали М. С. Грушевського під час конфлікту з С. Т. Томашівським у 1913 р. Коментуючи складання М. С. Грушевським повноважень голови НТШ, І. П. Крип'якевич високо оцінив роботу вченого у товаристві: «Це була незвичайна втрата для НТШ і для української культури. Грушевський був творцем Товариства – він надав йому науковий характер, притягнув до нього цілий ряд нових людей, пильнував, щоб роботи стояли на науковому рівні, сам зредагував більшість видань, виховав молоде покоління науковців, як ніхто інший до того, він проводив єднання культурних сил України, оборонив українську науку від нападок польських і російських реакціонерів, ...з його ініціативи зібрано велику бібліотеку НТШ і музей, він підняв НТШ до становища академії наук – заслуги його були величезні» [7, с. 108]. Водночас І. П. Крип'якевич згадав такі недоліки, М. С. Грушевського як нетерпимість до опозиції, його авторитарну вдачу, а саме: невміння співпрацювати з людьми, які в чому-небудь з ним не погоджувалися, намагання опиратися на залежних від себе [7, с. 108]. З точки зору І. П. Крип'якевича М. С. Грушевський міг би піти на компроміс, залишитися працювати в установі, але вчений образився [7, с. 108]. В іншій праці І. П. Крип'якевич охарактеризував М. С. Грушевського як «людину незвичайної енергії і невсипучої праці»: «Рівного йому організатора української науки досі не було і скоро не буде» [4, с. 462-463].

І. П. Крип'якевич називав головним науковим досяганням свого вчителя студіювання історії України: «Грушевський ясно поставив справу, що український нарід від найдавніших часів жив окремим життям, був творцем своєї держави й культури й навіть в часах занепаду не затрачував своєї національної окремішності, виявляв змагання до волі... З радістю змальовував розквіт нашого життя, могутність держави, високий стан культури, старався показати всьому світові, яке значіння мала колись Україна в житті Європи.... Він усе проголошував погляд, що держава повинна служити народним масам, дбати про їх добробут і культуру, бо тільки тоді вона стоїть на сильних основах» [4, с. 459].

І. П. Крип'якевич, М. М. Кордуба, С. Т. Томашівський, І. І. Кривецький, І. М. Джиджора, В. І. Герасимчук складають групу вчених, які працювали для АК НТШ більш-менш систематично. Вони виконали більше половини планів Археографічної комісії, підготувавши декілька томів «Жерел до історії

України-Руси». Такий великий успіх представників Львівської історичної школи був обумовлений, зокрема, й допомогою М. С. Грушевського.

Створена М. С. Грушевським наукова школа мала свою специфіку. Егоджерела засвідчують, що спочатку професор відбирав серед студентів Львівського університету творчу молодь, а потім залучав її до роботи в НТШ. Педагогічна робота М. С. Грушевського у Львівському університеті та його різноманітна діяльність у НТШ сприяла організації та функціонуванню власної наукової школи. За винятком С. Т. Томашівського інші учні М. С. Грушевського залишили приємні спогади та позитивні оцінки про свого наукового керівника.

Джерела та література:

1. Гирич І. Організація М. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя та діяльності (1894–1914 рр.). *Український історичний журнал*. 1997. №1. С. 72–86.
2. Кордуба М. Михайло Грушевський як учений. *Український історик*. 1984. Ч. 1–4. С. 33–47.
3. Крип'якевич І. П. Михайло Грушевський. Життя та діяльність. Львів: Тип. наук. т-ва ім. Шевченка, 1935. 64 с.
4. Крип'якевич І. П. Михайло Грушевський. Життя та діяльність. Великий Українець. К., 1992. С. 450–470.
5. Крип'якевич І. Михайло Грушевський (Некролог). *Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1935. Ч. 72. С. 6.
6. Крип'якевич І. П. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. 1991. Т. ССХХІІ : Праці історико-філософ. секції. С. 392–411.
7. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). *Україна: культурна спадщина, нац. свідомість, державність*: зб. наук. праць. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 77–140.
8. *Крип'якевич Р.* Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За мат. неопублікованого листування й мемуарів). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 333–372.
9. Тельвак В. В., Педич В. П. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів: Світ, 2016. 424 с.

Ігнатюк Діана,

здобувачка вищої освіти історичного факультету
ТНПУ імені Гнатюка

Науковий керівник: канд. іст. наук доцент, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства,

ШЛЯХ ТІЛА ТА ДУШІ ПІСЛЯ СМЕРТІ ЗГІДНО УЯВЛЕНЬ ГОМЕРІВСЬКОГО ПЕРІОДУ

У кожній культурі, кожного народу ми зустрічаємо уявлення про, якщо не повноцінний потойбічний світ, то хоча б символи смерті, ті атрибути чи ритуали, що полегшують прощання рідних з померлим, допомагаючи пережити втрату дорогої людини, в результаті чогось настільки невивченого й настільки ж невідомого, як смерть. Тризна більше потрібна живим, як відомо. Якщо вже не покійним, то який стосунок до цього мають боги? Особливо грецькі, котрі у них сприймалися подібними до людей. І як ті самі греки пояснювали потойбічний світ для себе? Чи могли боги за своїм бажанням вбити смертного, як слід проводити його в останню путь, й як душі вести себе в царстві Аїда? Розглянемо ці питання крізь призму гомерівського періоду, адже розуміння цивілізації в її зародженні завжди буде актуальною проблемою.

Отже смерть, згідно уявлень греків, є лише переходом до нового стану існування. Відповідно поховання спрямовувалось на полегшення цього переходу, а без нього покійний приречений вічно блукати між двома світами. Тому дуже важливо не затримувати з проводами. З цієї причини також споруджувались і кенотафи, адже воїнам чиє тіло далеко також потрібна могила.

«Швидше мене поховай, щоб пройшов я Аїдову браму!

Душі-бо, тіні спочилих, від брами мене відганяють

І не дають переплести ріку мені разом із ними,

Й марно блукаю круг широкобрамного дому Аїда.» [3,351-352]

У цьому уривку Патрокл приходить у сон до Ахілла та докоряє його неквапливості. Адже поховання також воля самого померлого швидше відійти із світу живих, пізнати спокій. Це не лише елемент психотерапії, а й обов'язок живих, що його вони не мають права не виконати. Перетнувши річку (Стікс, Ахеронт), душа більше не повернеться. Померти – доля. Саме тому Ахілл знав, що знайде спочинок у Трої, а Патрокл, якого роззброїв Аполлон, говорить Гектору наступне: *Згубив мене бог Аполлон та Евфорб, а ти – третій з тих, що мене повалили. Запам'ятай же, що скажу я тобі: недовго тобі вже жити на білому світі, і близько-близько стоїть біля тебе смерть. Суворая доля присудила тобі загинути від руки Ахілла.*

Отже Патрокл, якого ми від цього моменту робимо центральним персонажем історії, помер. Він був сином Менейта (Менетія), найближчою людиною Ахілла й героєм троянської війни, під час якої і загинув. Мав численні подвиги, у тій ж «Патроклії» неодноразово згадується його можливість і самотійно взяти Трою. Герой помер з присуду богів. Зевс, у помсту за Сарпедона, Аполлон, який виступає у ролі виконавця, обидва долучились. Однак ясно одне: у долю смертного героя втрутилися жителі Олімпу. Наскільки тоді це було власне долею? Тут варто зазначити, що у античних віруваннях завжди був популярний наступний елемент:

богоспрямованність людських дій, думок. Що мається на увазі? У тому ж християнстві кожна людська дія хоч і так само визначається волею бога, однак є також сутнісною для неї самої, тобто немає елементу «примусу», в античних ж міфах ця спрямованість здійснюється безпосередньо, людина може нічого й не усвідомити. Таким чином буквально: бог спрямовує. Наприклад, саме Зевс заохочує Патрокла *«гнати троян і лікіян у сліпому шаленстві»*, і це нехтування завітами Ахілла в результаті і приводить воїна до смерті. Проте нехтування відбувається не з власної волі, а у «сліпому шаленстві». Найважливішим тут є саме *«сліпому»*, тоді як буквально через декілька рядків розповідається наступне: *дужча, проте, від людської є воля великого Зевса. Він настрашить і хороброго й легко звитяги позбавить*.

Боги можуть втручатись у життя смертних, спонукати їх до різних вчинків і часто залишають слід на їхній долі, однак вона все ще визначена. Й про це ми також дізнаємось з «Іліади», коли Гера різко засуджує бажання Зевса врятувати Сарпедона, якому судилося померти, адже тоді і інші боги забажають зробити те саме. Звідси ж дізнаємось: боги можуть бути причиною смерті, вони все ж вершители долі, тому можуть її «корегувати», однак і у безсмертних є певні правила. Тоді смерть Патрокла, хоч й сталась з веління егідодержавця, була неминучою. Він на неї не нарікав, в повній мірі розуміючи сутність, і, зрештою, знав на що йде.

І тепер, коли ми знаємо трохи більше про нього самого, прослідкуємо що ж з ним, та з іншими греками, відбувалось після смерті. Доцільно нарешті розповісти про ритуали, згадані вище. Похорон у Греції повністю влаштовувався родиною, навіть терміни, що ними позначають похоронні ритуали (*kedeia*) означають родинний зв'язок, особливо шлюбний. Родичі померлого збиралися разом, вони вимазувалися брудом або землею, носили обірваний одяг, мовчали. Усе це для того аби продемонструвати забруднення, яке приносить із собою смерть. [6, 631] Також про те, що це, як про певний елемент трауру говорить епізод із клятвою Ахілла відмити від свого тіла плями криваві лише після того, як він поховає Патрокла. [3, 351]

За померлим плачуть, тим самим віддаючи йому шану. Це взагалі основний супровідний елемент ритуалу. Після підготовки тіла, а тіло миють, одягають, прикрашають найближчі жінки в домі, його залишають на ліжку, ногами до дверей. Так щоб усі бажуючі могли прийти попрощатись. Перед тілом збиралися найближчі, аби виразити жалобу, об'єднуючись у важкі хвилини. Плач найбільше демонстрували жінки: вони рвали на собі одяг, били себе у груди, тощо. Це простежується також в літературних творах, зокрема творах Гомера. Однак у них ж бачимо демонстрацію емоцій такого характеру і чоловіками, хоч згідно уявлень, вони були для них не прийнятними. Тому скажемо так, частіше жінки, але й інше не виключено, особливо коли справа стосується суспільства військового, де жінок у Греції точно не було. Окрема соціальна група – свої правила, окрема людина – особистий духовний простір. Плач часто нестримний, й лише після цих бурхливих емоцій і настає справжня жалоба. Найближчі до померлого прощаються з ним, та оплакують. Зникає

пафос. Яскравим прикладом цього слугує плач Андрوماхи за Гектором. *Було б мені краще на світ не родитись! Нині зійшов ти в оселю Аїдову, в темні глибини. Що під землею, мене ж удовою в невтішному горі в домі своєму лишив. [3, 349]*

Оплакувати могли не лише рідні, також існували «*thernos*» плакальниці. Наявність їх на похороні свідчила про високий статус родини. Вони ж свідчення змагання, на яке цей самий похорон, на більш пізніх етапах розвитку грецького суспільства, почав перетворюватись.

Після трауру настає період тризни. У випадку Патрокла, усіх на неї запрошує Ахілл, Ахілл же відіграє роль його родини, тому і провідну роль під час всього дійства. Тризна покійного соратника пишна, багата.

*Буйних багато волів під залізом реvlo, нещадимо
Різаних, мекало кіз і овецьгусторунних багато;
Також багато свиней білоіклих, лисніючих салом,
Смажилось там, над Гефестовим полум'ям зверху простертих.
Всюди круг мертвого кров багряними бігла струмками. [3, 351]*

Завдяки цьому й померлий також бере участь у тризні, адже згідно давніх вірувань вони жилися жертвовною кров'ю. Кров така собі життєдайна енергія, що більше пояснюється вже в «Одіссеї», та про це згодом. Також ми бачимо тут наступне: бенкет відбувається до спалення похоронного багаття. Деякі знахідки свідчать про те, що в геометричний період їжу готували та їли на могилах, й лише в пізніші часи тризна перенеслась додому померлих. Чому? Можливо, певний спосіб показати, що живі і мертві більше не поділяють одне сімейне коло.

Першочергово спільна трапеза має на меті допомогти подолати втрату, та скоріше повернутися до нормального життя. Учасники згадують покійного з історіями, спогадами, піснями.

Переважно на третій день після смерті тіло замотане в тканину перевозять на возі до місця поховання. Існували два способи: поховання та кремація. В епічних поемах зустрічається лише друге, тоді яку разі дитячої смерті перевагу точно надавали похованню. Патроклове тіло піддали вогню, як і тіло будь-якого героя. Cremaція це взагалі їхня прерогатива.

*«Скочили спритно на повози – разом бійці та візничі.
Рушили спершу комонні, за ними пішли і піхоти
Тисячі. Тіло Патрокла несли посередині друзі.
Кучері кожен із себе зрізав, і ними все тіло
Вкрили йому. Підтримував журно Ахілл богосвітлий
голову ззаду – в Аїд проводжав бездоганного друга.» [3, 353]*

У цьому уривку зустрічається також ритуал зрізання пасма волосся, як знак скорботи. [Кучері кожен із себе зрізав..] У цій же пісні Ахілл і зовсім зрізає кучері обіцяні річковому богу, настільки сильно дорогим був йому Патрокл й невгамовним бажання слави, що він прийняв рішення не повертатись. Зрізає й кладе Патроклу в руки, а після цього тіло героя пожирає вогонь, що буде його світлом на шляху до темряви Аїду. Незадовго до того, як полум'я повністю

зникає, його поливаютьвином, щоб загасити вогнище, всі кістки, що залишилися збирають разом з рештою попелута ховають. Могили героїв часто розміщували близько святилища. Хоч смерть і вважалась «забрудненою», до певного часу на це зверталось менше уваги. Спочатку ми маємо просто тіло покійника, яке ще не поховали. Далі, з огляду на розкладання і гниття цього самого тіла: забрудненими ставали люди, місця що вступали з ним в контакт. Тому, часів Пейсістрата, кістки було викопано, аби вони знаходились подалі від святих місць. Як труни в Греції використовувались великі вази, а разом із померлим клали прикраси, посуд, статуетки, зброю, дорогоцінне каміння та інше, що говорило про соціальний статус, рід занять за життя. Могили протягом століть робили в різний спосіб. Від розмальованих ваз у період геометричного мистецтва, до юнаків та дівчат в архаїчний і класичний періоди, й стел з барельєфами та надписами, де згадувалось і ім'я померлого. Ці надписи часто спонукають перехожого зупинитися та вшанувати пам'ять. Могили були потрібні для того аби їх помічали та пам'ятали про тих кого вже немає на землі. Тому кладовища, що розташовані за містом, були помітні для тих хто проїжджав шляхом сполучення полісів. На могилу приносили їжу, найпопулярнішою була суміш молока, меду та вина, про яку згадує ще Гомер. Там розмовляли з померлим, адже від тепер це місце було їх єдиним зв'язком, якщо не згадувати сон. А сон в контексті смерті, його незмінного брата близнюка, не можливо не згадувати. Тож і виходить, що вирішує він достатньо багато.

Після поховання Ахілл проводить ігри на честь загиблого товариша, що дуже схожі на ігри поряд із могилами героїв подальших століть. Це та подія, у якій змагання за особисту честь тісно пов'язане з відданнямостанньої честі померлому. Й знову все зводиться до честі. Саме тому грецьким героям було важливо не дати противникам познущатись із тіла товариша, не дозволити відібрати його зброю. Це і Менелай, котрий кружляв навколо тіла Патрокла і зверненняСарпедона до троянців з закликком такого роду.Воїни` влаштовували своєрідні змагання заради честі, і звісно ж трофею, це прослідковується що на полі бою, що також під час поминальних ігор. Суперництво властиве людям, богам, людям та богам між собою, без урахування атмосфери протиборства неможливо зрозуміти образ життя стародавніх греків цілісно.І цей змагальний дух виражався у них саме в конкурсах. Навіть практики ушанування не обходились без змагань. Це й агони, що проводились задля ушанування богів, різні види ігор: зокрема Піфійські, у пам'ять про змія Піфона, Істмійські тощо. Існує ряд можливих пояснень звичаю похоронних ігор. Таких як: вшанування воїна шляхом відтворення його військових навичок, або ігри, як відновлення життя(Ігри, нібималенька війна, де можливість померти зведена до мінімуму). Завдяки іграм відбувалось вираження гніву, це міг бути спосіб висловити емоції, які побратими відчуваличерез втрату товариша. А може і все вище згадане одночасно.

Важливою частиною шляху душі героя до підземного світу був «перехід». Перехід частіше за все символізувала вода, як символ, що смерті, що

народження. Пояснювалось це легко, ще з давніх часів – водойму потрібно перетнути, за нею є щось інше: ресурси, територія, зрештою інший «невідомий» світ. Щось бажане чи необхідне. У грецьких уявленнях про підземний світ зустрічається багато річок, найважливішими з яких є: Ахеронт, Стікс, Лета, Океан. Подорож до підземного царства здійснюється через Ахеронт та(або) Стікс. Однак на перехід або потрібно наважитись, або потрібні якісь допоміжні засоби. Смерть - це щось невідоме, а невідоме завжди обростає тисячами намагань його пояснити. Коли ж пояснити самотійно не виходить, з'являються провідники, Гермес і Харон, адже там де немає вказівника, завжди є ризик заблукати дорогою. Також перехід може супроводжуватись перешкодами. Охоронці, плата, тощо. Потрібно заплатити перевізнику. Для цього померлому клали монету, часто під язик. Тільки за плату Харон погоджувався переправляти душі далі.

А що ж там, у підземному світі? В Іліаді ми загалом знаходимо відбиток вірувань різних періодів, і найкраще це вдається простежити саме за допомогою Патрокла. Ховають його так, ніби десь там він має жити теж життя, що й на землі, герой також якимось чином потрапляє у сон до Ахілла, і навіть сам Ахілл дивується з укладів Аїду:

«Леле! То навіть в оселі Аїдовій мають прожиток тінь людини й душа, хоч наснаги в них вже нема життявої.» [3, 352]

У Греції існувало багато різних уявлень про Потойбіччя. Це було зумовлено і часом, і розвитком суспільства, а також, що не менш важливо, різноманітністю полісів, їх стосунків між собою, чи певної ізольованості суспільств. Варто тільки порівняти розвиток устрою Македонії і якусь державу «класичної Греції», наприклад ті ж Афіни, та навіть Спарту. Епоха ж, про яку пише Гомер усюди напівміфічна, першочергово тому, що не варто переоцінювати, як і недооцінювати художній твір, навіть коли це практично єдине джерело. Вдаватись в гомерівське питання не бачу сенсу та й проблема браку свідчень звичайна проблема найдавніших періодів, скажу лиш, що знаємо ми тут по суті ні менше ні більше, що про Гомера, що про Грецію часу війн із Троєю. Іліада з Одиссеєю наповнені згадками про потойбіччя, і не так важливо якими(а вони часто заплутані), коли з них ми можемо багато чого дізнатись. Тож маємо описи уявлень про Аїд давніх часів, та різноманітних пізніших уявлень, зокрема, гомерівського часу.

Греки вірили, що смерть – не кінець. І тому, коли спочатку потойбічний світ уявлявся похмурим царством Гадеса, де душі тіннями снують коридорами, втративши зв'язок з реальністю, не маючи жодних спогадів і мови, скоро з'явилися уявлення про Аїда, як суддю царства мертвих, який в оточенні радників, трьох царів, вирішує чекати на померлих щасливе життя в Елізіумі чи страждати їм вічно в Тартарі. Існування душі у першому випадку супроводжується симпосіями і танцями, у царстві вічної весни, тоді як в другому – стражданнями, вони навіки зникають під землею. Залишаються і асфоделеві луки, де квітне асфодель і вічно, безцільно блукають тіні померлих.

Потрапивши на луки, тіні вирушають до ріки Лета, випивши води з неї забувають земне життя і повертаються на луки для безрадісного існування.

Після VI ст. з'являється все більше ритуалів, у яких простежується основне переконання: на душу після смерті чекає краще життя. Однак подібні уявлення взагалі не властиві гомерівській Греції, й коли Одисей необережно заспокоює Ахілла, кажучи:

*«Врівні з богами, тепер же і тут, серед мертвих, так само
Ти владарюєш, - отож не сумуй, що умер ти, Ахілле!»*[4, 253]

Останній висловлюється зрозуміло:

«Не утішай мене в смерті моїй, Одисею пресвітлий!

Краще уже батраком я на ниві чужій працював би

У бідняка, що й самому скупого прожитку не досить». [4, 253]

Підземний світ вже точно ніколи не був радісним, бажаним місцем, хоч би через тіні, що блукають, без натяку на якусь особистість. А діалог сам по собі доволі дивний, навіть з урахуванням того, що Одисей прибулий й може не розбиратись в «управлінні душами», сам Ахілл нічого на «так само серед мертвих ти владарюєш» не заперечує, при тому що у тій же пісні є цілий перелік персонажів, яким, щоб упізнати співрозмовника треба було напитися крові, а значить до того вони були тими самими блукаючими душами, що випили води з ріки забуття. Старець на ім'я Тіресій, що зберіг дар пророкування, раніші згадки в книзі Єлисейських полів, наштовхують на різні запитання: Як саме владарює, якщо владарює? Чи можливо було таке вдійсності, а може прийом лиш художній? Ахілл уникнув забуття чи таки не було ніяких виключень? Як взагалі влаштувалось його посмертя в Аїді?

Десь за спиною Ахілла у цей час стоїть Патрокл, і поки Одисей вчиться комунікувати з душами, спробуємо прослідкувати його шлях у потойбіччі. Отже, згідно басилея Ітаки, доля в посмертійого побратимів склалась доволі непогано, з урахуванням «владарювання» Ахілла. Патрокл, як людина наближена, міг і після смерті чи то краще сказати «після життя» бути так само наближеним до нього. До Єлисейських полів ж потрапляють тільки деякі герої, близькі до богів, як от Менелай. Згідно Іліади Ахілл чогось туди не потрапив, залишившись на асфоделевих луках, хоча така версія також є. Однак тут він з'являється разом з усіма, а ще разом з Патроплом, кому туди потрапити було б точно важче. І живуть вони серед блукаючих тіней, це якщо якимсь чином не випити води із ріки забуття, ну або ж є версія дещо трагічніше, та чи могло взагалі посмертя героя таким бути? Загалом підсумовуючи, посмертна подорож Патрокла на пряму залежить від відповіді на запитання куди таки потрапив сам Ахілл, адже вони з'явилися на Одиссеєвий ритуал разом.

Таким чином, для греків, як і для будь якої іншої розвиненої культури, була важлива пам'ять про померлих, й вони регулярно їх вшановували. Вірування про підземний світ у них не стали, впродовж епох змінювались та удосконалювались, підводячи нас до кращого розуміння культури цього народу. Вона ж неймовірно багатогранна, й різноманітна від поліса до поліса. Гомерівський період, темні віки, з огляду на обмеженість джерел, є все ще

доволі загадковим. Про його потойбіччя в загальному можна сказати наступне: навіть конкретна епоха не є сталою в своєму розвитку, тому тут все ще є про що замислитись.

Джерела та література

1. Mike Toth. Ancient Burial Practices from Greece.
URL: <https://www.thecollector.com/ancient-burial-practices-greece/> (дата звернення 12.01.2023 р.)
2. Robert Garland. The Greek Way of Death. Cornell University Press, 1985 - 192 с.
3. Гомер. Іліада. Харків: Фоліо, 2018. 416 с.
4. Гомер. Одиссея. Львів: Априорі, 2020. 544 с.
5. Історія європейської цивілізації. Греція / за ред. У. Еко. Харків: Фоліо, 2016. 1160 с.

Natia Kortiev, Faculty of Humanities, fourth year of History major, Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Ani Shashiashvili, Faculty of Humanities, fourth year of History major, Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Tamar Gavashelishvili, Faculty of Humanities, fourth year of History, Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

Nanuki Saginashvili, Fourth course of history major, Yakob Gogebashvili State University of Telavi, Georgia

Supervisor: Assoc. Prof. Madonna Kebabze, Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

GEORGIA-TURKEY SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL-ECONOMIC RELATIONS OF THE 20TH CENTURY. FINALLY, IN THE XXI CENTURY. IN 10 YEARS (1992-2012)

The main part: the topic of relations with Turkey has always been relevant and is still relevant today. At the modern stage, the research of this relationship adds relevance, firstly, to the geopolitical space of which Turkey is a member: we mean, of course, the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and cooperation within it. Secondly, modern Turkey is our strategic ally, which is a new stage in our centuries-old relationship. It has, to some extent, replaced Russia and, as a NATO - member country, has become our ally and largest trading partner. Today, the Turkish private sector is the largest investor in the Georgian economy. There is a free trade regime between the countries. Citizens of both countries enjoy a simplified way of traveling between the countries. And third: Turkey, as one of the strongest players in the region, has always had and still has a special geopolitical interest in the entire Caucasus and Georgia in particular. After the collapse of the Soviet Union, he was given a greater opportunity to realize these interests. Thus, the development of

relations with Georgia is also interesting in this context. These relations have a great influence on both domestic and foreign policy of Georgia, economic development, energy and regional security, and finally - on the state development of Georgia. Turkey, together with Georgia, is involved in regional and international energy projects. Georgia is an important transit country of the Energy Corridor, that's why the relations between these two countries have a great role in the economic, political and strategic development of the region and strengthening of security.

At the same time, it should be noted that the use of soft power elements by Turkey can be considered as a kind of challenge to these relations, which is quite visible in the diplomatic, energy, economic, cultural, ideological-intellectual and other components of relations.

This opinion is supported by the fact that Turkish high-ranking officials (President, Prime Minister, Minister of Foreign Affairs) often remind the international community of the borders of the former Ottoman Empire. Adjara, part of Guria and Samtskhe-Javakheti are included in these borders. The so-called author of soft power theory, politician and researcher, Joseph Nye, criticizes hard power politics and prefers coercion and pressure, cooperation, diplomacy, energy, economic, cultural, ideological-intellectual and other activities. Consequently, today it is a common side event of the foreign policy of the great powers (USA, Russia, China, Japan, England, France, Germany, etc.). In this respect, Turkey is not an exception, so it is interesting and relevant to discuss the Georgian-Turkish relations in this aspect and to analyze how this process affects the security, development and prosperity of Georgia.

Our goal is to comprehensively study and present Georgia-Turkey socio-political and cultural-economic relations in 1992-2012 based on objective analysis, to show the dynamics of these relations.

Of course, at the initial stage of these relations, it is necessary to take into account the processes taking place in the entire Soviet space, the breakdown of the union and the emergence of conflict centers; A detailed analysis of the 1992 agreement is also an important task;

At the dawn of the declaration of the Democratic Republic of Georgia, Georgian-Turkish relations could not develop within the framework of good neighborliness. In accordance with the Treaty of Brest (March 3, 1918), the Ottoman Empire occupied Southwestern Georgia, Batumi District in April 1918. Unfortunately, it was impossible to reach a compromise at the Trabzon and Batumi conferences.

One of the first states (after Germany) to recognize Georgia's independence was Turkey. This happened, practically, at the expense of giving up Batumi, although this, in the end, could not save the country from the Soviet occupation.

In July 1918, the so-called Based on the results of the "referendum", the Sultan's government declared Artan and Batumi to be part of the Ottoman Empire, but it was not recognized not only by Georgia, but also by no other country, including Turkey's ally Germany, because it was held on an illegal basis and under violent conditions.

In 1919, the Turkish authorities tried to disturb the situation in the so-called southern part of Georgia. with the creation of the "Republic of Kars", but this initiative ended in failure. During this period, Turkey itself was faced with a great challenge - the threat of fragmentation of the country, from which in the early 20s, with the efforts of Mustafa Kemal Atatürk, it came out intact.

In February 1921, Kemalist Turkey recognized Georgia within its then-borders, but these new neighborly-friendly relations did not last long, as within a few weeks the country fell victim to Bolshevik aggression.

In March 1921, Batumi again faced the threat of being withdrawn from Georgia by Turkey. However, due to the great opposition of the Georgian people and the agreement reached in Moscow, this initiative, fortunately, could not be implemented.

On March 16, 1921, an agreement was signed between Russia and Turkey in Moscow, in which the main provisions were written, which were reflected in the document signed in Kars on October 13, 1921. In fact, the issue of the Transcaucasian republics' border with Turkey was resolved first in Moscow, without consulting the leaders of these republics, and in Kars, the compromise reached between the two empires was confirmed by the signatures of the representatives of Soviet Azerbaijan, Soviet Armenia and Soviet Georgia.

Unrecognized Bolshevik Russia made a treaty in Moscow with unrecognized Kemalist Turkey over territories (among other things) that formally did not belong to them. And in Kars, the recognition of the terms of the Moscow Treaty was confirmed by the signature of the representatives of the government of Soviet Georgia, which did not express the will of the Georgian people and came to power a few months earlier, relying on a foreign power, through military aggression. Nevertheless, the Kars Treaty proved to be viable, and after the restoration of Georgia's independence, it was recognized as the basis of good-neighborly relations with Turkey.

Since 1922, Georgia was one of the allied republics of the Soviet Union, therefore Georgian-Turkish relations are considered in the context of USSR-Turkish relations. In the period after the Second World War, an important problem of the relations between the two countries, together with the straits, was the contradictions with the issue of the historical territories of Georgia and Armenia. From December 1945, the Georgian side was actively involved in the campaign to return the land and water seized by Turkey.

The Soviet Union raised its claims in relation to Turkey, which gradually became the arena of the first confrontation between the West and the East. World diplomacy was actively launched against the Soviet Union. Finally, on May 30, 1953, the USSR was forced to officially renounce the territorial claims of the Soviet Union to Turkey and join hands with the annexation of these lands. With this, Georgia finally lost the chance to return Tao-Klarjeti, Kola-Artaan and Lazet-Chaneti.

During the second half of the 20th century, the Republic of Turkey managed to thoroughly change the ethnic and demographic picture of these provinces. A large part of Georgians were deported to internal provinces of Turkey, which was a great tragedy of our nation.

Turkey was one of the first countries to recognize Georgia's independence. The then government of Turkey tried to take steps for intensive development of political and economic relations between Georgia and Turkey. Neighboring Turkey played a positive role for Georgia, which is in a difficult economic and financial situation. In these conditions, Georgia desperately needed new partners and opportunities to ensure the supply of food and basic consumer goods. Such support quickly appeared from Turkey, which in a few years became one of Georgia's main export partners and investors.

If the Ottoman Empire historically used "hard power" to preserve Georgia, from the 90s, and especially from the beginning of the 21st century, it chose a "soft power" policy. Despite a number of positive moments in the relations between the two states, the activation of Turkish soft power is associated with certain threats and poses a number of challenges to Georgia.

In the post-Soviet countries, including Georgia, Turkish "soft power" is manifested in its economic, cultural, educational expansion - in well-staged Turkish TV series, in the opening of educational institutions, including universities, the graduates of which have a sense of loyalty to a foreign country.

According to Georgian and foreign authors, the use of soft power is an important part of the Turkish neighborhood policy in order to strengthen its influence on the countries of the region. On the other hand, lobbying is a component of soft power, which is actively used in political, economic, cultural, military, educational fields and manifests itself in various forms.

Lobbyism has replaced the means of using hard power, as a result of which the ability of states to fight threats has become particularly difficult. Moreover, intelligence lobbying can encourage corruption, monopolies, adventurous market deals, money manipulations and various actions damaging to state interests, which have a damaging impact on national security.

One of the goals of soft power policy is considered to be economic relations and penetration of the national market, influence and market conquest. Accordingly, the influx of Turkish companies in Georgia in such a quantity may be due to the influence of the Turkish side, which can be explained by influencing Georgian high-ranking officials and decision-makers. This idea is supported by the fact that Turkish companies are particularly interested in the energy potential and the market. It is not difficult to understand that large investments in the energy market are directly related to Turkey's energy security. Therefore, conquering the energy market and maintaining its dominance there represent Turkey's national interests.

A similar approach on the part of Turkey is characteristic not only in relations with Georgia. The same can be said in relation to Azerbaijan, Russia and the states rich in energy resources of Asia. Turkey is trying its best to diversify the energy market and acquire the function of a "bridge" connecting it to Europe, which makes it an influential player in international relations.

Its relations with Abkhazia can also be considered as a manifestation of Turkish soft power policy. Turkey recognizes the territorial integrity of Georgia, but cooperates closely with the de facto government of Abkhazia at the economic and

public level. Today, more ethnic Abkhazians live in Turkey than in Abkhazia itself. Therefore, it is a fertile ground for action. Turkish Abkhaz diaspora groups act as lobbying organizations of the Turkish government and their use is diverse - Turkish government circles, informal, communication, economic, cultural, etc. directions can. After the collapse of the Soviet Union, a new stage of Georgian-Turkish relations began. On July 30, 1992, in Tbilisi, the Chairman of the State Council of the Republic of Georgia, Eduard Shevardnadze, and the then Prime Minister of Turkey, Suleiman Demirel, signed an agreement "On friendship, cooperation and good neighborly relations between the Republic of Georgia and the Republic of Turkey". A lot has been written about this very important document, there is some passion, which was primarily caused by the reference in the preamble of the treaty to the so-called October 13, 1921. On the Kars Treaty, which was concluded between the Soviet Socialist Republics of Georgia, Armenia and Azerbaijan on the one hand, and the government of Ankara on the other hand. The preamble reads: "The parties declare that they will observe the treaties and agreements concluded between them, beginning with the Kars Agreement of October 13, 1921."

‘Turkey, to some extent, replaced Russia and, as a member of NATO, became Georgia's strategic ally and largest trade partner. Today, the Turkish private sector is the largest investor in the Georgian economy. There is a free trade regime between the countries. Citizens of both countries enjoy a simplified way of traveling between the countries. Turkey, together with Georgia, is involved in regional and international energy projects and is an important transit country of the corridor, therefore the relations between these two countries play a major role in the economic, political and strategic development of the region and strengthening of security.

Since the mid-1990s, Georgian-Turkish relations have developed at a more active pace, which was stimulated by Georgia's integration into the CIS. This would potentially strengthen Russia in the region and question the possibility of implementing the "Turkish model" in Turkic-speaking states. But the decisive factor was the fact that Georgia gained priority importance for Turkey in the implementation of energy projects in the region. Back in 1999, at the OSCE Istanbul Summit, a decision was made to include Georgia as a transit state in major projects. Turkey aimed to strengthen its influence on the country.

Relations in the educational field occupy an important place in the relations between the two countries. Through education, people develop different values, sympathies and positive attitude. This circumstance creates leverage. First of all, it affects the young generation, this is the active phase of socialization in a person's life, when a person becomes a person who contributes to the creation of public opinion.

Cultural aspects of the relations between the two countries are important. In this direction, various values are brought to the fore and their promotion. There are many Turkish traditional and cultural events (cultural-historical festivals, literary exhibitions, traditional events, celebrations, cooking, etc.) which are popularized quite successfully in Georgia. From this point of view, the intensity of showing Turkish TV series and movies is particularly noteworthy. These films represent Turkish identity at its best, and after watching them, it's hard not to be fascinated by

Turkey's history, culture, and traditions. This factor is especially relevant in the hybrid, cyber, spatial age, when films can influence the audience much more effectively than any politician, orator or political process. At such times, the quality of propaganda is also high, which can be purposefully carried out to create public opinion. Fascination, increase in sympathy, positive attitude work as successfully as other components of culture, including the factor of religion.

The influence of soft power can be mitigated by controlling and analyzing the process, introducing targeted changes in legislation, collecting operational, analytical data by the intelligence service, analyzing them and preventing expected threats, involving representatives of various fields of science in the process.

In order to exclude lobbying of an intelligence nature, it is important to limit the activities of lobbyists by the appropriate rules established by the legislation. In order to exclude organized lobbying as a result of the intelligence activities of the states, the integrity and compatibility of local and foreign companies should be analyzed, their compliance with the national security of the country should be checked.

From the side of the state, it is necessary to support the Georgian diaspora, clarify their problems, interest the youth and involve them in the activities of the diaspora.

Citizens of Georgia living in ethnic and religious regions should be provided with:

1. Improvement of the economic situation;
2. Further development of agriculture;
3. Creating jobs and reducing unemployment, which will potentially reduce labor migration;
4. Raising the level of education, providing knowledge of the state language;
5. Promotion of Georgian language, culture, history, etc.;
6. Stimulation and support of young people;
7. Support and material stimulation of large families by the state to solve the demographic problems of Georgia;
8. Improving the quality of healthcare.

After the collapse of the Soviet Union, Turkey has found a space to develop its relations with the Caucasian states including Azerbaijan and Georgia. Turkey started to set good relations with these states by respecting their territorial integrity and independency. Georgia has a border with Turkey and shares similar anxieties with Turkey in foreign policy. Moreover, Georgia and Turkey have similar priorities in their foreign policies such as the integration into the western institutions. While Turkey as a member of NATO is waiting for the membership of the EU, Georgia has also aspirations for both NATO and the EU. This kind of factors and similarities provided two countries and Azerbaijan to have close relations with each other. As a natural result of this, BTC pipeline was established between Turkey, Georgia and Azerbaijan to transport the oil and natural gas from Central Asia and the Caspian Sea and the Caucasus to the West without Russia and Iran. Within this pipeline project, aspirations of Azerbaijan and Georgia have increased to set relations with the West.

In addition to this, Turkey was important figure for these two countries to connect them to the West since Russian Federation has started to be effective in the region after the fall of Soviet Union to struggle with external actors. However, Turkey's status quo policy ensured to gain Georgia's trust in foreign policy, especially in economic relations with Turkey. Russian aggression toward Georgia intervened and supported the breakaway regions against Georgian government. In conclusion, while Georgia is the key figure in the South Caucasus, Turkey has important partners in the Caucasus for its energy and economic needs. Furthermore, BTC pipeline may be considered as an important step for the European energy security. Besides, it can be evaluated as a good chance or policy for Georgia, as a potential candidate for membership for Euro-Atlantic institutions in the near future. Georgia and Turkey are important partners in the regions. This partnership would provide stability in the Caucasus and important cooperation between Georgia, Turkey and Azerbaijan based on economic, politic and security concerns. Especially, Georgia-Turkey relations regulate the issues between Armenia-Turkey and Armenia-Azerbaijan by making Georgia as a transition country between Armenia and Turkey.

References:

1. Avalishvili Z., Georgia's independence in the international politics of 1918-21, vol., 1929.
2. Baramidze I., Batumi during the British occupation (1918-1920) (co-author: Maiko Shantadze), "Humanities in the Information Society -III", Proceedings of the International Scientific Conference, Batumi, 2018.
3. Baramidze I., Events of March 1921 in Batumi (co-author: Khatuna Diasamidze), Batumi - Past and Modern (Proceedings of the International Scientific Conference), Volume VIII, Batumi, 2017.
4. Baramidze I., Georgia's declaration of independence (in the context of Georgian-Turkish relations), materials of the international scientific conference (Batumi, past and present), Batumi, 2013, III.
5. Baramidze I., Occupation of Batumi by the Ottomans in 1918, Proceedings of the International Scientific Conference (Batumi, Past and Present), Batumi, 2016, VII.
6. Batiashvili Z., Turkish Armed Forces, Tb., 2000.

Катрун Тарас

здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка

Науковий керівник: Алексієвець Л. М., докт. іст. н., професор, заступник декана історичного факультету ТНПУ імені В. Гнатюка

ТОМАШ МАСАРИК В ІСТОРІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1914-1918)

Вступ. Історіографія. ТомашГаррігМасарик- професор, філософ, перший президент та засновник Чехословаччини. Зовсім не пересічна особистість в історії Європи, а особливо в історії Чехії. Якщо зараз запитати чеських громадян хто найліпший президент в їхній історії, почуємо: «це Масарик».

Про життєвий шлях, дитинство, юність та доросле життя першого президента Чехословаччини написано та сказано багато.Українська історіографія має достатню базу щоб ознайомити читача з творчістю цієї постаті. Найбільше праць зосереджено в наукових статтях, а також праці українського історика Радомира Мокрика в книзі «Чеські історії ХХ століття»[1]. Автор опираючись на архівні дані в першу чергу чеських джерел висвітлює у формі історичного есе шлях та активність Масарика.Доповнюючи історіографію даної теми варто звернути увагу на праці НагорнякаМ.М, а саме на статті, монографії та праці які писав український історик досліджуючи діяльність Масарика. Одна із найбільш відомих праць є монографія Нагірняка М. «Національно-державницька концепція ТомашаМасарика».У монографії вперше у вітчизняній політико-правовій науці досліджуються гносеологічні витоки та соціокультурна зумовленість поглядів філософа, відомого політичного діяча ХХ століття, першого президента Чехословацької республіки ТомашаГаррігаМасарика[2]. Ще одна праця на яку варто звернути увагу це книга Омельченко Марії. «Т. Г. Масарик»[3].Праця є чи не найважливішою у вітчизняній літературі. Авторка надзвичайно детально та чітко описала шлях президента та його життя, від дитинства і до кінця життя. Основу праці склавдокладний бібліографічний опис творчості Масарика.

Що стосується чеської історіографії то вона настільки багата, що про Масарика можна знайти інформацію на різні питання. Та все ж основні класичні твори варто згадати. Зокрема праці присвячені Масарику які зберігаються у фонді Моравсько-Земської бібліотеки міста Брно також є надзвичайно цінними. Звичайно книг та праць є дуже багато і перелічити їх майже не можливо. Та означити вагомі праці сучасних істориків Чехії можна у наступних книгах: František E. TomášGarrigueMasaryk : prezident a myslitel[4].Книга чеського авторамістить понад чотириста світлин, малюнків і письмових документів, які ведуть зацікавлених темою через життя ТГМ та його громадську діяльність від його дитинство в Годоніні до останніх днів у замку в Лані[4,с.6]. Важливими також стали збірник праць чеських авторівТ.G. Masaryk a Světovárevoluce[5]. У збірнику нараховується багато наукових статей які мають важливий науковий характер та висвітлюють різні теми з життя, діяльності та значення постаті ТомашаМасарика в історії. Основних праць про ТомашаМасарика в чеській історіографії є декілька. Вони наводяться зокрема на офіційному сайті президента ЧР[6]. Чи не найпотужнішою працею в історіографії Чехії є тритомна праця «Novory s T.G. Masarykem»[7],складена ця праця письменником KarlomČapeком на основі інтерв'ю з самим Масариком, та має надзвичайно цінне історичне значення.Складається з трьох частин: перша-епоха молодості;друга-життя та творчість; третя-мислення і життя;

четверта- мовчання з Т.Г.Масариком.Де за особистими спогадами Масарика, була складена книга про його життєвий шлях.

Мета. Наукова стаття має аналітичний характер. Мета висвітлити діяльність Томаша Масарика в 1914-1918 рр., в процесі створення незалежної Чехословаччини, опираючись на чеську історіографічну базу. Означити основні етапи дипломатичної роботи Масарика в 1914-1918 роках, принципи та цілі які ставив перед собою Масарик, його ідеї, а також діяльність чехословацької делегації під час Версальської мирної конференції 1919 року та створення незалежної Чехословаччини.

Основний текст. Томаш Масарик як постать має важливе значення в історії Чеського народу та в загальному у історії Європи. Його діяльність як дипломата та першого президента Чехословаччини призвела до утворення в Центрально-Східній Європі нової держави. Основним етапом діяльності Т.Масарика в процесі створення Чехословаччини прийнято вважати 1914-1918 роки. Коли досвідчений інтелектуал розпочинає потужну дипломатичну роботу за кордоном і поступово добивається незалежності для своєї країни.

З початком першої світової війни Томаш Масарик зайняв анти-австрійську позицію. Майбутній президент покладав великі надії на перемогу Антанти, та пропагував ідею надання народам Австро-Угорської імперії незалежність. Варто сказати, що до початку активної міжнародної діяльності Масарика (з 1915 року) на Заході дещо скептично ставилися до створення незалежної держави чехів та словаків. Протягом 1914 року йде активне залучення активістів до ідеї Масарика. Майбутній президент починає формувати свою команду до якої увійшли: Едвард Бенеш, Вацлав Боучек, Пржемысл Шамал. Масарик активно пропагує свої ідеї та дає ряд важливих інтерв'ю іноземній пресі, де обґрунтовує важливість надання незалежності чеському народу. Наприкінці 1914 року Масарик починає активно діяти. Він їде в Італію. Його мета початок створення уряду в екзилі для майбутньої Чехословаччини.

Протягом осені ТГМ кілька разів відвідав нейтральну Голландію, де він таємно зустрівся зі своїми впливовими іноземними прихильниками і представив їм своє бачення створення чеського (пізніше чехословацького) національного опору за кордоном, який політично підписався б під Угодою (Антанта) та встановив собі мету створення незалежної держави. Його американський друг Чарльз Крейн пообіцяв йому фінансову підтримку. Посередництво чеської (чехословацької) справи у своїх країнах йому обіцяли видатні публіцисти: британець Роберт Вільям Сетон-Ватсон і француз Ернест Дені[4]. На початку 1915 року Масарик заснував чеський (пізніше чехословацький) центр еміграції в Женеві, Швейцарія. Своїми контактами із західними (а також російськими та сербськими) журналістами та дипломатами він намагався вплинути на громадську думку держав договору (Антанти) та популяризувати ідею державної незалежності Чехії[4].

Протягом осені 1915 року по лінії Женева – Париж почала формуватися структура першого чехословацького зовнішнього опору. ТГМ брав значну участь у початках функціонування внутрішнього опору на території Чехії, так

званої «мафії», але ще більшу заслугу мав у створенні та організації зовнішнього опору. Незабаром після виступу в Женеві він познайомився зі словаком Міланом Растиславом Штефаніком, а у вересні до цієї пари приєднався Едвард Бенеш. У жовтні 1915 р. був створений Чеський закордонний комітет, який став центром чеського і словацького опору за кордоном. 14 листопада 1915 року Комітет виступив із програмною заявою, в якій висловив ідею незалежної чеської держави та боротьбу проти Австро-Угорщини та Німеччини. У лютому 1916 р. Комітет перетворився на Чехословацьку національну раду. Його місцеперебування було в Парижі, окрім Масарика, Бенеша та Штефаніка, членом також був Йозеф Дюріх. Опорою Чехословацької національної ради були співвітчизники, що проживали за кордоном (переважно чехи та словаки, що проживали в США), які підтримували опору матеріально. Метою Комітету, і Ради було перш за все, схилити лідерів країн Антанти (США, Великобританії, Франції, Росії) до чехословацької національної програми[8].

1917-1918 рр. - були характерними як кульмінаційні у дипломатичній боротьбі Масарика за незалежність Чехословаччини. В 1917-1918 рр., відбуваються різкі геополітичні зміни. Війна починає міняти характер, і Антанта розпочинає брати ініціативу в свої руки. В цій ситуації Масарик побачив вікно можливості довести справу до кінця. У подіях 1917-1918 роках ТГМ зваженими кроками просуне ідею незалежної Чехословаччини в широкі кола Західної політичної еліти.

Першочерговою ціллю було створити власні збройні загони. Ідея полягала у формуванні збройних угруповань з-поміж військовополонених та емігрантів. Найбільший потенціал в цьому сенсі мала все ще царська Росія. На переговори до царя Миколи II виїхав один із лідерів чехословацького руху опору, заступник очільника «Народної ради» та найближчий соратник Масарика Йозеф Дюріх. Російський цар загалом не заперечував проти ідеї створення чехословацьких відділів, проте лише в разі, якщо вони залишаться під його командуванням... В інших країнах ситуація виглядала ще більш безрадісною - США, де налічувалася велика діаспора чехів та словаків, зберігали нейтралітет, тому організувати за океаном свої військові формування було наразі неможливим. В інших західних країнах чехів та словаків, здавалося, було надто мало для того, щоб організувати дієві військові угруповання[1, с.35-37]. Тим часом пропаганда виходила на якісно новий рівень. Масарик наполегливо читав лекції про загрозу пангерманізму та зустрічався з європейськими політиками. В Лондоні почали випускати англійською тижневик The New Europe. Уже в листопаді наступного року чехословацькі незалежники заснували «Чехословацький прес-офіс» (Československá tisková kancelář, ČTK), який поступово забезпечував західні ЗМІ інформацією про події в Австро-Угорщині[1, с.35-37].

Попри всі старання чеських та словацьких політиків, реальні перспективи виглядали досить туманно. Все змінив 1917 рік та різкі геополітичні перестановки. На початку квітня цього року США нарешті оголосили війну

Німеччині. Ще важливіші події відбулися в царській росії падіння самодержавства в березні того ж року та запровадження Тимчасового уряду відкрили перед чехословацьким проектом нові перспективи. Необхідно було схопити ініціативу в свої руки. Вже в травні ТомашГаррігМасарик вирушив через Скандинавію до Російської імперії. Масарик застосував увесь свій хист: досконале знання російської мови, зв'язки з російськими політиками та відточене ораторське мистецтво все було на боці майбутнього президента[1,с.35-37]. Варто також зазначити, що не лише на території росії базувалися чехословацькі загони. Пропозиція щодо організації майбутньої чехословацької армії у Франції була розроблена влітку 1917 р. Національною радою. Армія мала бути підпорядкована французькому командуванню, а її створення мало бути підтверджено указом французького президента. Частини складуть присягу чехословацькому народу, представником якого є Національна рада[9, с.71].

Активність Масарика в 1917-1918 роках здебільшого проходила в росії та США. Саме тут (в росії) на думку Масарика, він зможе назбирати основну масу військових загонів чехословаків. Діяльність була націлена на зустрічі з чеською та словацькими діаспорами, переговори з тимчасовим урядом та більшовиками про формування частин, а пізніше їх виведення з території російської імперії, на територію Чехословаччини. На деякий час Масарик зупиняється в Києві де проводить свою міжнародну агітаційну роботу, столиця України Масарика надзвичайно сподобалася. Та все ж уже в 1918 році ТГМ відчуває, що вирішальний момент у війні скоро настане.

6 квітня 1918 р. Масарик прибув до Японії, де був ще 14 днів. У Токіо з ним зв'язався американський посланник Рональд Слетор Моріс, який попросив Масарика написати для президента Вільсона меморандум про стан росії. Масарик погодився, написав поданий текст і водночас додав відповіді на запитання щодо участі чехословацького зовнішнього опору у воєнних справах. Після двох тижнів, проведених у Японії, на майбутнього президента Чехословаччини чекала ще одна подорож, цього разу до Канади, звідки потім він вирушив до США[9, с.74].

5 травня 1918 року його вітає велика демонстрація асоціацій співвітчизників у Чикаго. Ці демонстрації тривали і в інших містах, які відвідав Масарик. Подія в Чикаго дуже яскрава і сприятиме розголосу Масарика в США... Менш ніж через місяця перебування чехословацьким представникам була передана декларація уряду США, в якій висловлювалися урядові симпатії до так званих пригноблених народів, що проживали в Габсбурзькій монархії[9, с.74]. З самого початку свого перебування в США Масарик намагався налагодити контакти з людьми з різних політичних кіл і таким чином глибше проникнути в підсвідомість американських політичних еліт. Людина, яка йому дуже допомогла під час встановлення різноманітних важливих контактів, був американський бізнесмен Чарльз Річард Крейн, якого Масарик уже знав із попередніх візитів до США. Невдовзі Масарик налагодив контакт із державним секретарем США Р. Лансінгом, а також з іншою важливою особою для

чехословацької акції полковником Хаусом. Завдяки вже згаданому другу Крейну, Масарик мав можливість також зустрітися з президентом Вільсоном. Ці контакти були важливими для успішного завершення зусиль ТГМ щодо незалежності Чехословаччини. Масарик також підтримував тісні контакти з різними журналістами з важливих періодичних видань. Ця діяльність зробила чехословацьке питання дуже помітним у США[9, с.78].

Зрештою уже в вересні державний департамент США визнав Народну Раду Чехословаччини офіційним політичним представником майбутньої держави. Це стало однією з ключових подій, адже Народна Рада на чолі з Масариком набула юридичної та політичної сили як орган, що представляє чехословацький народ. Варто зазначити, що саме роль Вудро Вільсона та його погляд який сформувався в 1918 році про необхідність незалежності для народів Австро-Угорщини стане визначальним та ключовим у створенні першої Чехословацької Республіки.

На початку осені 1918 р. стала очевидною необхідність узгодження майбутніх кроків зовнішнього і внутрішнього опору. Це набуло важливості, коли 14 жовтня 1918 року Чехословацька національна рада проголосила себе «тимчасовим урядом чехословацьких земель»..., пізніше буде проголошена(Масариком) Вашингтонська декларація, опублікована 18 жовтня, яка проголошувала незалежність Чехословацької держави. Таким чином, на міжнародному форумі було офіційно проголошено створення Чехословацької держави, а її головою став президент Масарик (він одночасно був прем'єр-міністром і міністром фінансів; Бенеш став міністром закордонних справ, а Штефанік — міністром військових справ)[10, с.67-73].

Вранці в понеділок, 28 жовтня 1918 року, пражка редакція NationalPolicy вивісила на Вацлавській площі(Прага) ноту міністра закордонних справ Австро-Угорщини Андраші, в якій Габсбурзька монархія прийняла мирні умови американського президента Вудро Вільсона. Люди сприйняли цю звістку як капітуляцію Австро-Угорщини і почали святкувати на вулицях. Група чеських політиків, пізніше відомих як «Люди 28 жовтня», підписала прокламацію про незалежність Чехословацької держави в Празькому муніципальному будинку, і за збігом обставин представники внутрішнього та зовнішнього опору зустрілися в Женеві одночасно. Це пов'язувало їхні зусилля та бачення Масарика, щоб нова держава перемогла[10, с.67-73].

Хоча цей день, безсумнівно, став початком офіційного встановлення республіки,звести його народження до однієї точки було б великим спрощенням. Події в Празі, які призвели до проголошення незалежної держави та видання її першого закону, самі по собі не мали б великого значення, якби регіони(чеських та словацьких земель) не підтримали їх у наступні дні. Однак навіть у той момент, коли через день до празьких революціонерів приєдналися інші жителі Брно, Пльзень та інших великих міст, а також частина словацького політичного представництва, у відомій Мартінській декларації 30 жовтня, конкретні контури держави ще не існували навіть в уявленнях безпосередніх

дійових осіб перевороту. Його справжнє створення мало відбутися лише в наступні роки[10, с.67-73], під час Версальської конференції.

Згодом Томаш Масарик повернувся в Чехословаччину і 11 листопада 1918 року був обраний першим президентом незалежної Чехословаччини яку він створив своєю міжнародною діяльністю в 1914-1918 роках. Масарик став батьком нації та «президентом-визволителем»,

Інтереси і права Чехословацької Республіки як держави-переможниці були закріплені по відношенню до Німеччини мирним договором, підписаним у Версалі 28 червня 1919 р. Його підписантом стала Чехословаччина. Не менш важливим був мирний договір з Австрією. Однак перед його підписанням 10 вересня 1919 року чехословацьким делегатам у Сен-Жермен-ан-Ле було представлено на підпис, ще один документ, а саме договір між договірними державами та Чехословацькою Республікою, який визначав широкі та на той час вище- стандартні права меншин (див. розділ «Багатонаціональна держава»). Це викликало збентеження чехословацької делегації, Польща взагалі відхилила його. Однак для Праги підпис - на Сен-Жерменському мирному договорі про національні меншини, який був передумовою для підписання Версальського договору, був надзвичайно важливим. Він означав гарантію кордону. Після Сен-Жерменського договору були підписані договори в Нейї-сюр-Сен (з Болгарією 27 листопада 1919 р.), у Тріаноні (з Угорщиною 4 червня 1919 р.). 1920) і в Севр (з Туреччиною 10 серпня 1920)[10, с.92].

Результати конференції, її вирішальної фази, що завершилася договорами з Німеччиною та Австрією, оцінив Едвард Бенеш у залі Палати депутатів Національних зборів словами: *«Ми дійсно виходимо з мирної конференції переможцями. Це торжество закону і справедливості історії. Багато в чому перемога була не такою повною, як нам хотілося, але загалом на мирній конференції було відзначено, що наша делегація була однією з тих, хто досяг найбільше»*. Зрештою, можна погодитися з Бенешем: Чехословаччина отримала гарантії відносно розгалуженої територіальної програми. Її вдалося вклинитися у Версальську систему, основною ланкою якої виявився тісний зв'язок із Францією...1919-1920 рр. дипломатія Бенеша виявилася ефективною та успішною[10, с. 92], і його значення як і Масарика у формуванні Чехословаччини є надзвичайно важливим.

У результаті науково-аналітичного дослідження джерельної бази чеських та українських авторів про закордонну діяльність Томаша Масарика в 1914-1918 роках та його роль в створенні Чехословаччини було проаналізовано шлях першого президента Чехословаччини на міжнародній арені. Окреслена закордонна діяльність Масарика в 1914-1916 рр., для якої характерним є просування ідеї зародження Чехословаччини та формування уряду в екзилі, а також утворення нових міжнародних контактів для подальшої успішної дипломатичної діяльності. Проаналізовано закордонну діяльність 1917-1918 рр., для якої характерним є зародження тісних відносин Масарика з США, створення чехословацьких військових загонів на території російської імперії та Франції, активна робота з державним департаментом США та адміністрацією

Вудро Вільсона по визнанні ідеї зародження Чехословаччини, і врешті решт сам процес проголошення незалежності Чехословаччини, який пройшов мирно та спокійно, в багато чому завдяки зваженим дипломатичним діям Вудро Вільсона та Томаша Масарика. У результаті роботи також аналізувалася діяльність чехословацької делегації на Версальській мирній конференції, різного роду договори які були підписані в межах 1919-1920 рр., які в подальшому посприяли утворенню кордонів незалежної Чехословаччини.

У результаті дослідження можна зазначити, що джерельна база по даній тематиці є достатньою і дозволяє широко розкрити зазначений період. Тема є актуальною для вивчення історико-дипломатичних процесів в Центрально-Східній Європі на початку ХХ століття. Перспективи подальшого наукового дослідження по даній темі є актуальними, в першу чергу варто ширше окреслити дану тематику у вітчизняній історіографії, використовуючи безпосередньо першоджерела чеських авторів.

Джерела та література

1. Мокрик Р. Чеські історії ХХ століття. Київ : Дух і Літера, 2024. 367 с.
2. Нагорняк М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика. Київ : Логос, 2009. 368 с.
3. Омельченко М. Т. Г. Масарик. 6-те вид. Прага : Чесько-Укр. Кн., 1931. 428 с.
4. František E. Tomáš Garrigue Masaryk : prezident a myslitel. V Brně : CPress, 2017. 252 p.
5. Masarykovo muzeum. T.G. Masaryk a Světová revoluce. *Sborník příspěvků z XI. Semináře Masarykovamuzea v Hodoníně*, Hodoníně, 16 November 2004.
6. Základní díla o T. G. Masarykovi. *Pražský hrad / Prezident ČR*. URL: <https://www.hrad.cz/>.
7. Čapek K. *Hovory s T.G. Masarykem*. Praha : Aventinum : Čin, 1931. 350 с.
8. Václav Němec a Jan Hejtmánek. *Masarykovazahranicní akce*. URL: <https://www.dejepis.com/ucebnice/masarykova-zahranicni-akce/>.
9. Černý O. *Tomáš Garrigue Masaryk v letech 1914–1918 : Diplomová práce*. Plzeň, 2014. 93 p. URL: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/12986/1/Diplomova%20prace%20-%20Cerny.pdf>
10. *Republika československá : 1918-1939 : Československo dějiny 1918-1939 kolektivní monografie* / ed. by D. Hájková, P. Horák. Praha : NLN, s.r.o., 2018. 1020 ст.

Клусович Артем.

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Науковий керівник: канд. іст. наук, доц., доцентка
кафедри історії України ХНПУ імені Г.С.
Сковороди Гончарова О. С.

ВНЕСОК НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАШОЇ ДЕРЖАВИ

Минуло вже майже 33 роки як наша держава здобула незалежність. Саме період горбачовської перебудови став тим ключовим моментом в радянській історії, коли народи СРСР змогли відчувати подих свободи і віяння демократії. Осінь 1989 року стала тим переломним моментом, що визначив подальшу долю існування СРСР та її союзних республік. УРСР в цей час не стояла осторонь, а займала одне з провідних місць у боротьбі за незалежність. Саме 8 вересня 1989 р. в Будинку вчителя в Києві було засновано суспільно-політичну організацію Народний Рух України (далі – НРУ), яка відіграла вирішальну роль у здобутті незалежності Української держави.

Інтерес науковців до історії Руху та його впливу на державотворчі процеси в Україні засвідчується значною кількістю публікацій. До вивчення цієї теми звертались І. Березянська[1], В. Влялько [2], С. Воронов [3], Г. Гончарук [5], О. Шановська[12] та ін. Однак, незважаючи на значну кількість праць, ціла низка аспектів залишається недостатньо висвітленою. Зокрема, більш детального вивчення потребує діяльність Руху, що створила умови для проголошення незалежності України у 1991 р.

Мета статті – розкрити внесок Народного Руху України в розвиток державотворчих процесів в Україні 1989-1991 років.

На першому з'їзді Руху, який відбувся 9-10 вересня 1989 року в Києві, було проголошено створення організації та прийнято її засадничі документи – Програму та Статут. Перший з'їзд НРУ є знаковим як подія, а також за важливістю прийнятих документів і за впливом на подальший розвиток суспільних процесів в Україні. Він наніс удар по всебічній монополії у житті суспільства КПРС-КПУ, мав значний вплив на політичний, національно-психологічний, моральний стан суспільства України, і значна частина населення позитивно сприйняла ідею про створення Руху як форми реалізації соціально-політичної активності, не зв'язаної бюрократичними зв'язками [8, с. 64]. Тому Рада міністрів УРСР повинна була через п'ять місяців після створення НРУ зареєструвати Статут Народного Руху України за перебудову – «Рух». Про це, 15 лютого 1990 року, із задоволенням повідомила громадян України газета «Літературна Україна» [10].

Рух зосереджував свої зусилля на вихованні національно-політичної свідомості населення України, відродженні національної гідності, незалежного світогляду, психології борців за самостійність України. Серед низки політичних заходів Руху найпереконливішим був «живий ланцюг» між Києвом і Львовом у неділю, 21 січня 1990 року. Він був присвячений річниці об'єднання 22 січня 1919 року Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної

Республіки у єдину державу. В Києві на майдані біля Софіївського собору, де сімдесят один рік тому вперше було проголошено соборність України і звідки починався живий ланцюг тепер відбувся мітинг. На мітингу, який вів Д. Павличко, виступили О. Гончар, Ю. Мушкетик, П. Мовчан, В. Яворівський, С. Конєв, М. Куценко, В. Шинкарук, С. Максимчук, В. Ждакін, В. Мулява, представники української греко-католицької та української автокефальної православної церкви, О. Руденко-Десняк (Москва), Г. Меншерес, С. Мацкович (Білорусія), Л. Лук'яненко, М. Горинь, І. Заєць, С. Головатий, О. Сергієнко, В. Гейченко, Ю. Бадзьо та інші. Учасники мітингу поклали квіти до пам'ятника Тарасові Шевченку та на могилу Михайла Грушевського на Байковому цвинтарі. Мітинг прийняв резолюцію, в якій пропонувалося 22 січня вважати святом Соборності України [5, с. 84].

Не менш значним заходом після свята Соборності України став несанкціонований багатотисячний мітинг 31 березня 1990 року в Києві напроти Республіканського стадіону на підтримку прийнятих рішень Верховної Ради Литовської РСР про відновлення незалежності Литви й скасування Конституції СРСР на території республіки, що фактично на підтримку за вихід Литви зі складу Радянського Союзу та святкування 500-ліття Запорозької Січі [12, с. 35]. В рамках святкових заходів Рух і Товариство української мови імені Тараса Шевченка під головуванням Івана Драча провели у Нікополі науково-практичну конференцію «500-річчя заснування Запорозької Січі і сучасність». На другий день священики української автокефальної церкви на могилі Івана Сірка відслужили панахиду. На третій день відбувся січовий похід до Хортиці, в якому взяло участь 50 тисяч гостей. На мітингу в Запоріжжі перший заступник Голови Верховної Ради України І. С. Плющ свій виступ закінчив словами: «Слава рідній Україні» [4, с. 128]. До заходів було залучено 115 тисяч осіб. На мітингу 4 серпня біля могили Івана Сірка більшість виступаючих зверталися до «ідеї незалежності України». Д. Павличко у своєму виступі наголосив: «Без зброї можна вибороти Україну» [1, с. 62], а І. Драч підкреслив: «Сила не в Верховній Раді, а в тому, що при підтримці народу Декларація про державний суверенітет набула сили Конституційного закону. І тоді була б незалежність і непотрібен був би союзний договір» [5, с. 124].

І хоча положень про незалежність України не містили ні Програма НРУ, ні інші документи, прийняті на першому з'їзді Руху, однак у документах Львівської, Хмельницької, Тернопільської крайових організацій ми знаходимо вимоги прийняття нової конституції України, передачі землі селянам, національну символіку, скасування статті 6 Конституції СРСР про керівну роль Компартії та інші [6, с. 62]. Приклад у державотворенні ще задовго до прийняття державотворчих законів показали керівні органи Львівської області. 28 квітня Львівська обласна Рада, очолювана В'ячеславом Чорноволом, «вирішила визнати національними жовто-блакитний прапор і герб з тризубом» [7, с. 50], а 29 листопада 1990 року на сесії Львівської обласної Ради було дано відповідну оцінку комуністичної ідеології: «жодна політична сила в світі не пов'язує стосунки із Україною чи Росією як з комуністичною перспективою, у

КПРС нині горить земля під ногами» [2, с. 37]. В. Чорновіл, піддаючи критиці Комуністичну партію, «узагальнював її висновками про «злочинну», «антидемократичну», антинаціональну, «неконструктивну» і безперспективну» [11, с. 213]. Степан Давимука, доктор економічних наук зазначав: «У цьому Львівська обласна Рада під головуванням В. Чорновола стала потужним двигуном політичних змін, джерелом політичних і економічних ініціатив, спрямованих на утвердження національного й християнського. Регіон став притулком для переслідуваних церков і політичних організацій» [7, с. 49-50]. Серед інших досягнень НРУ у створенні умов для формування державних структур незалежної України слід називати той безперечний факт, що Рух став основою багатопартійності в Україні. Заклики «до багатопартійності» прозвучали ще на установчій конференції НРУ м. Києва та Київської області 1 липня 1989 року [3, с. 40]. З його лав вийшла низка політичних угруповань. Серед них – Українська Республіканська партія та Демократична партія України. У програмах цих партій були чітко записані вимоги незалежності України.

Отже, маємо достатньо підстав стверджувати, що створення громадсько-політичної організації національно-демократичного спрямування Народного Руху України і його різноманітна політична діяльність розхитували устої тоталітарної комуністичної системи. Вперше в історії Радянського Союзу на терені України з'явилася потужна громадсько-політична структура, здатна кинути виклик системі. Діяльність Народного Руху України мала своїм позитивним критерієм масові виступи громадян на заклик НРУ: багатотисячні маніфестації, мітинги, святкування суто українських національних дат. Найкращим доказом актуальності й ефективності діяльності Руху було прийняття 16 липня 1990 року Верховною Радою України «Декларації про державний суверенітет України». Це досягнення українського народу стало яскравим здобутком боротьби Народного Руху України за кращу долю вітчизни, у програмі якої була вимога суверенітету України. Однак попереду була важка політична робота за незалежність України. Саме цій найважливішій політичній проблемі у значній мірі був присвячений Другий з'їзд Народного Руху України, що відбувся через рік після першого – 25-26 жовтня 1990 року в Києві.

У роботі II зборів НРУ серед 2125 прибулих на з'їзд делегатів за соціальним станом взяли участь 68% – інженерно-технічних працівників, службовців, наукова та творча інтелігенція. Делегатами зборів були 418 депутатів різних рівнів, в тому числі 5 – СРСР, 18 – УРСР, 117 – обласних, 215 – міських, 108 – районних рад [9, с. 2]. У змінах до статуту, внесених II зборами Руху, було вилучено слова «за перебудову» і вказана мета: «відновлення державної незалежності України, створення парламентськими методами демократичної держави» [9, с. 13]. Таке рішення було зумовлене рядом факторів. Зокрема, Григорій Гончарук стверджує, що умови, за яких з'їзд проходив, були значно ліпшими, ніж під час роботи першого з'їзду. За тринадцять місяців багато чого змінилося. По-перше, зріс авторитет Руху.

Тепер у його лавах було не 280 тисяч, а 633 тис. членів. По-друге, на політичному полі супроти сильного противника – КПУ – він був не один – з'явилися національно-демократичні та демократичні партії чи формування. По-третє, Рух набув першого досвіду парламентської боротьби завдяки своїм депутатам у Верховній Раді України, а один із його активних представників В. М. Чорновіл був обраний головою Львівської обласної ради, тут був також голова Івано-Франківського крайового Руху, голова обласної ради Микола Яковина. По-четверте, головний опонент Руху – Компартія України – утрачав спроможність керувати політичною ситуацією. Більше того, в рядах КПУ значно посилювались ліберально-демократичні явища, протиріччя між апаратом та рядовими комуністами вели до послаблення партії. По-п'яте, Радянський Союз охопила хвиля національно-визвольних рухів, і республіки все більше проявляли свої незалежні тенденції. Застосовуючи військово проти визвольних виступів у Прибалтиці та на Кавказі, Москва демонструвала свою політичну й ідеологічну нездатність бути надалі метрополією, а тим більше – очолити демократичну перебудову країни. По-шосте, відбулася значна радикалізація політичних поглядів, передусім лідерів Руху на користь ідеї незалежної України. Тому сприяли, очевидно, прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України, постанова Верховної Ради УРСР про проходження військової служби громадян України на території республіки та інші незалежницькі фактори [5, с. 94-95].

З'їзд вніс зміни до Програми НРУ. Якщо у першому варіанті ставилася мета: «...створення суверенної української держави, яка будуватиме свої стосунки з іншими республіками СРСР на підставі нового Союзного Договору», і було ще багато положень аналогічного характеру, то змінена Програма – визначала мету Руху у двох чітких положеннях: досягнення державної незалежності України; створення ненасильницькими методами демократичної республіки. Якщо в Програмі першої редакції стверджувалось: «Рух підтримує принципи радикального оновлення суспільства, проголошені 27 з'їздом КПРС, 19 партконференцією, I з'їздом народних депутатів СРСР», то в останній редакції про партію згадувалось тільки в негативному плані. Наприклад, перераховувались п'ятнадцять страшних трагедій, скоєних на Україні, і завершувався абзац виразним висновком: «Такі далеко не всі злочини розбудованого під керівництвом КПРС тоталітарного режиму проти українського народу» [9, с. 4]. Про оновлення соціалізму вже мова не йшла. Навпаки, була вимога безкоштовно передати державні підприємства у власність громадян України [9, с. 15]. Отже, маємо підстави стверджувати, що значення Другого з'їзду НРУ передусім у тому, що на ньому було запрограмована вимога незалежності України. До такого рішення Рух ішов більше року без кровопролиття та небезпечної напруги в суспільстві. Саме явище Другого з'їзду Руху стало фактором подальшої політичної активності громадян, своєрідним станом прискореного руху до заповітної мрії кожного українця – незалежної вітчизни.

Після Другого з'їзду НРУ зробив чимало для подальшої консолідації суспільства: підготовка Всеукраїнського культурологічного походу «Козацькими шляхами» влітку 1991 року, молодіжного обміну й оздоровлення дітей за участю об'єднання українців Польщі та НРУ; по областях було розподілено 100 тисяч примірників Біблії українською мовою, що надіслала в порядку добродійної акції Німеччина [4, с. 127-128], плідна робота велась в крайових і районних організаціях НРУ у справі пропаганди української історії, символіки, перейменування вулиць. Але не тільки агітаційно-пропагандистською роботою відзначався НРУ у боротьбі за незалежність вітчизни. Рішучі дії рухівців в час спроби державного перевороту 19-23 серпня в Москві, сприяли тому, що Верховна Рада прийняла постанову: «Про проголошення 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою» та «Акт проголошення незалежності України».

Таким чином, маємо підстави стверджувати наступне. По-перше, Народний Рух України перший серед опозиційних громадсько-політичних угруповань підняв прапор незалежності України і цілеспрямовано йшов до своєї програмової мети. По-друге, НРУ став наймасовішою громадсько-політичною організацією, що нараховувала сотні тисяч членів і симпатиків Руху. Саме вони стали тим осередком, яке забезпечувало могутній поступ до незалежності України. По-третє, НРУ невгамовно формував політичну свідомість, незалежницьке мислення громадян України. По-четверте, рішучі дії керівників руху під час спроби державного перевороту сприяли тому, що Верховна Рада прийняла документи про незалежність України.

Джерела та література

1. Березянська І. С. Українська національна ідея в перших програмних документах Руху. *Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали першої Всеукр. наук. конференції (14-16 вересня 1994 р. м. Одеса)*. Одеса: Астропринт 1994. С. 60-66. 33
2. Влялько В. А. Минуле НРУ заради майбутнього України. *Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р. м. Одеса*. Одеса: Астропринт, 2009. С. 36-39. 43
3. Воронов С. В. Народний Рух України та поява перших правоцентристських партій України. *Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р. м. Одеса*. Одеса: Астропринт, 2009. С. 39-44. 44
4. Гончарова О. С. Історія України новітнього часу: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2017. 332 с.
5. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 1997. 379 с. 50

6. Губа Л. І. Народний Рух України – предтеча незалежності. *Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р. м. Одеса*. Одеса: Астропринт, 2009. С. 55-63. 51
7. Давидумка С. В'ячеслав Чорновіл – державотворча діяльність на Львівщині. *Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали шостої Всеукр. наук. конференції (16-17 вересня 2005 р. м. Одеса)*. Одеса: Астропринт, 2005. С. 46-52. 52
8. Діденко Ю. В. Народний Рух України об'єднав українців в боротьбі за Незалежність. *Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали п'ятої (позачергової) Всеукр. наук. конференції (14-15 вересня 2001 р. м. Одеса)*. Одеса: Астропринт, 1996. С. 63-70. 55
9. Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України 25-28 жовтня 1990 року. Документи. Нью-Джерзі: Пролог, 1991. 71 с. 1
10. Народний Рух зареєстровано. *Літературна Україна*. 1990. 15 лютого. 8
11. Чорновіл В. Твори: У 10 т. – Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / Упоряд. Валентина Чорновіл; Передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. К.: Смолоскип, 2002. 640 с. 30
12. Шановська О. А. Витоки національної програми Народного Руху України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія. К.: КНУ, 2000. Вип. 51. С. 34-36. 106

Короваєнко Поліна,

здобувачка вищої освіти факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди
 Науковий керівник: канд. іст. наук, доц.,
 завідувачка кафедри історії України ХНПУ
 імені Г.С. Сковороди Мартинова І.С.

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ІВАНОВИЧА ЯВОРНИЦЬКОГО

Дмитро Іванович Яворницький є відомим істориком, археологом, етнографом та фольклористом, що увійшов до плеяди найбільш шанованих дослідників української історії кінця ХІХ - поч. ХХ століття, таких як Володимир Антонович, Михайло Грушевський, Дмитро Багалій, Володимир Іконников. За своє життя здійснив низку експедицій як етнографічного так і археологічного характеру. По праву визначною можна вважати його роль у створенні Обласного краєзнавчого музею ім. О. М. Поля, що знаходиться в місті Дніпрі. Завдячуючи його кропіткій роботі ми маємо цілий пласт напрацювань з історії козаччини, які могли бути втраченими після затоплення значної площі землі та дніпрових порогів внаслідок будівництва дамби на Дніпровській ГЕС.

Найчастіше діяльність Д.І.Яворницького асоціюється з вивченням історії запорізького козацтва та дніпровських порогів, але яким насправді був відомий вчений, та що йому довелось пережити на шляху відкриттів героїчної сторінки минулого України?

Дослідженнями його життя та діяльності займались Амбросімова Світлана Вікторівна, Василенко Наталія Євгенівна, яка досліджує історію літератури, що сформувалась в Подніпров'ї, Двірна Катерина Петрівна, Ковальський Микола Павлович, Чабан Микола Петрович, Шаповал Іван Максимович, Шубравська Марія Митрофанівна, та багато інших [1-9]. Частину дослідників приваблює біографія відомого вченого, інші ж прагнуть довести або спростувати його наукові напрацювання. Так чи інакше навіть через століття вклад Дмитра Івановича в розвиток історичної науки є неоціненним.

Тож, метою статті є висвітлення шляху становлення Дмитра Івановича Яворницького та аналіз його основних праць. Актуальність полягає в систематичному викладі та аналізі впливу життєвого шляху вченого на його наукову діяльність.

Період 80-90-х рр. став одним із найплідніших в діяльності Д.І.Яворницького, адже ним було опубліковано велику кількість досліджень, збірників, документів, зокрема: “Запорожье в остатках старины и преданиях народа” у двох частинах (1888), “Сборник материалов для истории запорожских казаков” (1888), “Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края” (1889), “Публичные лекции по археологии России” (1890), “Вольности запорожских казаков. Историко-топографический очерк” (1890) та інші. Тоді ж він розпочав працювати над створенням тритомної монографії “История запорожских казаков”, перший том якої побачив світ у 1892 р. Проте поліцейський нагляд за істориком продовжували вести. Своім циркуляром міністр народної освіти Делянов категорично заборонив Д. Яворницькому викладати у навчальних закладах Росії “за тенденциозное проявление в лекциях антипатии к московской истории и правительству и пристрастие к истории Малороссии” [9, с.55]. Не знайшовши роботи ні в Харкові ні в Катеринославі, по поверненні до Петербургу, Яворницького виряджають на три роки до Ташкенту в ролі урядовця з особливих доручень на час археологічних розкопок у Середній Азії. Там він продовжував займатись дослідницькою діяльністю, пишучи монографію про життя Івана Сірка, та вчав пам'ятки культури тамтешніх народів, ініціював створення Самаркандського історичного музею. Створив “Путеводитель по Средней Азии от Баку до Ташкента в археологическом и историческом отношении” (Ташкент, 1893).

В 1895 році видає другий том “История запорожских казаков” в Петербурзі.

У 1895–1896 рр. Д.І. Яворницький працював у варшавських архівах. Склавав в 1896 р. магістерський іспит з російської історії, та захистив дисертацію аж у 1901 р. У 1896 р. на запрошення Ключевського Василя Осиповича він приїхав до Москви і був призначений приват-доцентом

Московського університету, де до 1905 року читав курс археології, історії України і запорізького козацтва. Вже 1897 р. побачив світ третій том “Историизапорожских козаков”. Під час перебування у Москві Дмитро Іванович відвідував літературно-художній гурток, у якому брали участь Антон Чехов, Володимир Короленко та інші прогресивні літератори.

На початку 90-х років Д. Яворницький публікує низку літературних творів – повість “Наша доля – Божа воля” (1901, 1905), “У бурсу! у бурсу! у бурсу!” (1908), роман “За чужий гріх” (1907), збірку поезій “Вечірні зорі” (1919) та інші [12,с.22]. Майже всі ці твори видавалися в Катеринославі. Тут же Дмитро Іванович запропонував створити історико-археологічний музей, основою колекції якого мали б стати понад 5 тис. експонатів старожитностей, які зібрав археолог Поль Олександр Миколайович (1832–1890)[11,с.123]. Весною 1902 р. місцева влада нарешті вирішила проблему позитивно. Того ж року Яворницького обрали членом Ради музею, а Катеринославська губернська управа запросила його стати директором цього музею, для цього він звільнився з Московського університету.

У 1925–1930 рр. Дмитро Іванович завідував кафедрою українознавства в Катеринославському Інституті народної освіти ІНО. 29 червня 1929 р. Д.Яворницького обирають дійсним членом ВУАН[10,с.18]. Але вже 1933 року через донос секретаря музею Івана Шаповала, Дмитра Івановича та всіх його співробітників було звільнено з музею. У 1937 р. Д. Яворницький закінчив історико-краєзнавчий нарис “Историягорода Катеринослава” – більшовицька українізація закінчилася, і вчений знову змушений був писати російською мовою. Наприкінці 30-х років він написав спогади “Як створювалася картина “Запорожці” – її творець І. Репін був великим другом Д. Яворницького і увічнив його на своїй картині в образі писаря. Д. Яворницький узяв активну участь у підготовці до Шевченківського ювілею 1939 р., зокрема опублікував свої спогади про ставлення І. Репіна до Т. Шевченка[10,с.22]. Незадовго до смерті Д. Яворницькому запропонували повернутися до праці в музеї, однак він відмовився. 5 серпня 1940 р. Д. Яворницький помер у Дніпропетровську і був похований на міському цвинтарі 11 жовтня 1940 р.[5,с.129].

Першочергове значення Д. Яворницький надавав комплексному вивченню історії запорізького козацтва. Протягом десятиліть Д. Яворницький збирав «пам’ятки» запорозької старовини та народні перекази про козаків. Завдяки наполегливій праці вченого зібрано та напрацьовано величезний літературний, фольклорний та лексичний матеріал.

У працях вченого, переважно в основній тритомній «Історії запорозьких козаків», висвітлюються важливі аспекти історії запорозького козацтва: політичні та військові події, економічне життя, побут, торгівля, зв’язки з ін. країни. Зовнішній світ, культурно-духовний світ запорожців, природне середовище проживання козаків. Окремо дослідники досліджували його улюблених героїв П. Конашевича-Сагайдачного, І. Сірка, П. Калнишевського, О. Гладкого.

Перший том «Історії запорозьких козаків» мав дві редакції в першій версії до нього увійшли 542 сторінки, а в другу - 688. Книга висвітлює кордони земельна яких селились козаки, їх одяг та зброю, прибутки запорожців[11]. Створювався перший том в складних життєвих умовах Дмитро Іванович Яворницький, ще за часів студентства був дуже бідним, а по закінченню Харківського університету ситуація часто загострювалася, через нестачу коштів вчений не міг в повній мірі займатись дослідженнями улюбленої теми. Характер другого і третього томів «Історії запорозьких козаків» сильно відрізнявся від першого, адже в них було викладено переважно військово-політичну історію козацтва[12,13]. Видання другого тому в 1895 році також здійснювалось за складних для Д.Яворницького умов, адже в цей час дослідник перебував то в Самарканді, то в Ташкенті. Там неможливо було знайти достатньої кількості інформації, чи навіть написати друзям за порадою було проблемою. Третій том виданий в 1897 році у відносно спокійний період життя Яворницького, та містить в собі історію з 1686 по 1734 рр.

За своїм поглядом на історію Яворницький належить до напряму романтичного народництва в українській історіографії, йому притаманний етнографізм, романтизація та героїзація минулого, соціальної та повсякденної історії, мови, фольклору, пісенної творчості, постійне зацікавлення іншими проблемами, дух українського народу. Твори Д. Яворницького яскраво демонструють родову характеристику українських істориків-романтиків, якою, на думку І. Колесника, було поклоніння джерелам, нестримний пошук і їх опис. Творчість Д. Яворницького була високо оцінена за його життя, вченими та письменниками О. Пипін, М. Сумцов, Д. Мордовцев, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, Ф. Корш, І. Франко[14].

Історики-позитивісти вважають, що Д. Яворницький був не дослідником, а «співцем слави Запорожжя», який ідеалізував запорозьке козацтво. За визначенням О. Лазаревського, «Історія запорозьких козаків» Д. Яворницького — це не історичний твір, а є «зводом відомостей щодо участі Запорожжя у подіях зовнішньої історії Малоросії». Молодий соратник Д. Яворницького, історик Д. Дорошенко (1882-1951) співпрацював з ним у Катеринославському науковому архівному комітеті та Товаристві «Просвіта», він також називає цю монографію Д. Яворницького «зводом ріжного матеріалу про запорожців». по наукових архівах». Запорожці. Роль Д. Яворницького у розвитку вітчизняної історіографії Д. Дорошенко вбачав в евристичній діяльності науковців, створюючи таким чином цінне сховище для майбутніх досліджень.

Академік Пічета Володимир Іванович (1878-1947), який у 1903 – 1905 рр. викладав у Катеринославі і співпрацював з Д. Яворницьким у місцевій архівній комісії, вважав його твори цікавими з точки зору “побутових картинок”, як “історичний опис”, але в цих творах, підкреслював В. Пічета, немає головного – історичного методу .

Істориком, який ідеалізував запорозьке козацтво, вважав Д. Яворницького, Голобуцький Володимир Олексійович. При цьому останній

також наголошував на особливій джерельній цінності опублікованого Д. Яворницьким збірника документів.

На думку сучасних дослідників, саме через надто жорстку однобічну критику офіційної історіографії (переважно О. Лазаревського), яка не бачила новаторства науковців у підході до вирішення проблем, Д. Яворницький припинив роботу над четвертим томом «Історії запорізьких козаків» і зосередив свою діяльність переважно на літературній творчості. Історик зневірився у своїх наукових здібностях і досить самокритично писав у листі до друга, що не має «критичного мислення» та «широкого погляду на історичні явища». Свої помилки Д. Яворницький пояснював всепоглинаючою пристрасною любов'ю до Запорожжя. «Еслибы Вы знали, как я люблю своё Запорожье и его сердечных сироммах?! – писав історик в листі до Г. Маркевича. – Всё готов оставить, совсем готов расстаться, лишь бы только одна моя нога могла стоять на священной для меня земле...». Сенс свого життя Д. Яворницький бачив в науці, в якій були “ його серце, його пристрасть, весь запал його юності ”.

Для сучасних істориків вчений Д. Яворницький є серйозним дослідником з прогресивним і демократичним поглядом на історію українського народу (за Сергієнко Григорієм Яковичем), «великим істориком», підхід до дослідження якого базується на «концептуальній історії». Д. Яворницькому імпонувала ідея «народної історії», висока художність творів М. Костомарова, він прагнув повніше відтворити через фольклор минулі історичні події. Заруба Віктор Миколайович зазначав, що Д. Яворницький був автором періодизації історії запорізького козацтва, і саме він завершив формування історико-етнографічного напрямку в українській історіографії. На думку Гапусенка Івана Максимовича основними заслугами Яворницького є те, що він, на відміну від офіційної історіографії, показує прогресивну роль козацтва від його появи до 1775 року.

Можна зробити висновок, що основною рисою Яворницького є те, що він не обмежується наукою і не є кабінетним науковцем, а популяризує здобуті ним відомості про історію, особливо України, серед широкого кола людей. , і вважав це своєю місією. Його невтомна і цілеспрямована життєва місія полягала в фіксації та збереженні запорозької козацької та краєзнавчої історії в усіх її формах і жанрах у фондах Катеринославського, а згодом Дніпропетровського історичних музеїв – письмових, речових, усних, етнографічних тощо. Це, безперечно, відрізняє Яворницького від інших сучасних істориків і визначає його місце в процесі української історичної науки та історіографії.

Яворницький був засновником нового напрямку в українській історіографії, пов'язаного з новими способами залучення та використання історичних джерел. Вперше у дослідженнях з історії України ним широко залучались та аналізувались поряд з письмовими джерелами різних інших типів: фольклорні, різноманітні зразки усної народної творчості, у переважній більшості вперше ним зафіксовані (народні перекази, спогади старожиливі,

нащадків запорозьких козаків, записи творчості кобзарів, приказки, народні пісні), пам'ятки матеріальної культури й побуту, дані топоніміки, гідрографії, історичної географії, народної медицини, народних вірувань, тощо.

Особливості творчого шляху та об'єктивних несприятливих умов діяльності Яворницького позначились на тому, що він не був спроможним повністю реалізувати свої потенційні можливості. Ці ж обставини стали на перешкоді й у створенні та розвитку його наукової школи.

Джерела та література

1. Абросимова С.В. Археографічний аспект в епістолярній спадщині академіка Д.І. Яворницького. *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*. Вип. 2. Д., 2001. С. 400-415.
2. Василенко Н.Є. Д.І. Яворницький – письменник. *3 минувшини Подніпров'я*. Д., 1995. С. 36-41.
3. Двірна К.П. Сучасні проблеми історіографічної дослідженості творчості Д.І. Яворницького. Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І. Яворницького. Д.: Пороги, 1995. С 33-35.
4. Ковальський М. Невтомний дослідник. *Козацтво*. 1993. № 1. С. 36-41.
5. Олійник-Шубравська М. М. Харківський період життя Д. І. Яворницького та його автобіографічний роман “За чужий гріх” // Яворницький Д. За чужий гріх. Харків: Прапор, 1993.
6. Чабан М. Сучасники про Д. І. Яворницького. Д., 1995. 200 с.
7. Шаповал І.М. Козацький батько: Образ Д.І Яворницького у спогадах письменників, діячів культури і науки. Кривий Ріг, 1998. 256 с.
8. Шубравська М.М. Д.І. Яворницький: Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. К., 1972. 253 с.
9. Шубравська М.М. Неопубліковані писма Д.І. Яворницького к І.Е. Репину. *Радуга*. 1967. № 10. С. 154-169.
10. Яворницький Дмитро. Україно-руське козацтво перед судом історії / Автор вступ. статті та наук. ред. Б. Якимович. Львів: ЛА “Пі р а мід а”, 2006. 72 с. (Серія: «Дрібненька бібліотека»; Ч. 14)
11. Эварницкий Д. И. История запорожских Козаков. Т. 1. СПб, 1892. 2-е изд. М., 1990.
12. Історія запорозьких козаків : У 3 т. / Редкол.: П. С. Со-хань (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1990. 660с. (Пам'ятки іст. думки України).
13. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький. Львів : Світ, 1990 - 1992. Т. 3 / з рос. пер. І. Сварник. 1992. 451, [1] с. : іл.
14. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д.І. Яворницького до діячів науки та культури / Упоряд.: С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; Під загальною редакцією Н. Капустіної. Дніпропетровськ, 2005. 500 с. URL: <https://www.museum.dp.ua/uk/vol4/> (Дата звернення 28.04.2024)

Костюк Станіслав,

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтв КОГПА ім. Тараса Шевченка
Науковий керівник:

канд. іст. наук, викладач кафедри історії та методики навчання КОГПА ім. Тараса Шевченка Сеньківська Г. Я.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА ПОСТАТЬ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА – ПОЛІТИЧНОГО І ВІЙСЬКОВОГО ДІЯЧА «ДОВГОГО ХІХ СТОЛІТТЯ»

Наполеон Бонапарт, «корсиканське чудовисько», «м'ясник», «самозванець», «вискочка» і нарешті «Його величність Імператор» – усі ці імена характеризують одну людину, вихідця з відносно невідомого (станом на середину XVIII століття) дрібного шляхетського роду з невеличкого острова Корсика. Людини, що за своїм походженням не мала й шансу досягнути значних звершень, проте мала рису, яка виділяла його з поміж сотень молодих офіцерів військової академії у Брієні – і це амбіційність.

Амбіції перетворили сором'язливого і якоюсь мірою незграбного юнака, який зазнавав булінгу від ровесників до імператора Франції, чие ім'я лякатиме Континент впродовж десятиліття. Людини яка досягне силою усього та азом з цим втратить усе поблизу маленького бельгійського селища Ватерлоо і стане довічним заручником чергового крихітного острівця у Атлантичному океані на одинці з власними думками.

У наш час ім'я Наполеона Бонапарта стало символом, а його тактичний військовий геній перенісся на сторінки фундаментальних книг, які є обов'язковими для вивчення у офіцерських навчальних інституціях. Його ім'я занесено у десятки списків найвідоміших діячів усіх часів та народів і навіть впродовж століть про нього й далі говорять на пленарних засіданнях міжнародних наукових конференцій обговорюючи його геній.

Історична постать Наполеона Бонапарта стала об'єктом дослідження багатьох вчених з усього світу, які вивчали як глобальні питання так і окремі аспекти його діяльності. Перш за все з вітчизняних науковців варто відзначити Вадима Ададурова і його дослідження ««Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ ст.», з іноземних – праці Тода Фішер, Вілла та Аріель Дюрантів та ін.

Метою даного дослідження є комплексний історичний аналіз постаті Наполеона Бонапарта, як правителя та військового діяча початку ХІХ століття. Характеризуючи образ Наполеона першочергово варто розпочати з його походження та ранніх років життя. Як уже зазначалося, він народився у небагатій корсиканській шляхетській родині, яка у свою чергу не мала ні влади

ні авторитету, а тим паче поваги (все через співпрацю роду Бонапартів з французькою адміністрацією та армією, яка заволоділа Корсикою у 1769 році) серед громадян цього острівця у Середземному морі. Реальної ж влади сімейство не мало і могло запропонувати юному Наполеону лише єдиний привілей наданий королем Людовіком XVI – вступ до військової академії.

Опинившись на материку за учнівською лавою, майбутній геній Бонапарта ще не проявився. Наполеон був посереднім студентом, закінчив навчання сорок другим з п'ятидесяти восьми учнів до того ж постійно мав конфлікти з іншими студентами, здебільшого через своє незнатне походження та корсиканський акцент. Для дітей шляхетських французьких родів він був провінціалом та у буквальному сенсі – селюком. Значно впливало на успішність навчання Наполеона існуюча система військової освіти. Незважаючи на значні навчальні досягнення чи вроджений талант, кар'єрні сходинки були відчинені лише для знаті, для таких «провінціалів» як Бонапарт умовною «стелею» було б досягнення нижчого офіцерського рангу. У 1785 році Наполеон завершив навчання у чині молодшого лейтенанта артилерії, а вже у 1789 році розпочалася революція, яка значно змінила розклад існуючих сил у політиці Франції. Можна ствердити, що революція у буквальному сенсі відчинила двері для амбіцій корсиканця, які тепер стали цілком реальними. Точно так само, як і для сотень інших талановитих офіцерів.

Та навіть в умовах перебудови французького суспільства Наполеон мусив чимось себе проявити, аби зарекомендувати свою персону новій владі. Така можливість буде надана йому 1793 році під фортецею Тулон, де він очолив артилерію та доклав зусиль у придушенні повстання роялістів та вигнанні англійського флоту з гавані [1]. Саме тут розпочалася його військова та у перспективі політична кар'єра, яка на перших порах складалася не надто успішно. З черговою зміною влади, Бонапарт опинився за ґратами і звільненим від служби. Та все ж у 1795 році був амністований та допоміг існуючому уряду придушити чергове повстання роялістів, на цей раз у столиці, повернувшись на військову службу у чині бригадного генерала.

Про військові звершення Наполеона у період Директорії, Консульства та Імперії можна говорити багато: переможна Перша Італійська кампанія де очолювана ним «другорядна» армія самотужки розбила австро-сардинські контингенти примусивши Священну Римську імперію до миру, дивовижний Єгипетський похід, який хоч і завершився трагічно для французьких інтервентів, але приніс значні здобутки у культурно-історичному вивченні даного регіону. Зрештою, нове ХІХ століття та ще п'ятнадцять років кампаній від тріумфальних перемог під Маренго (1800), Аустерліцом (1805), Єною і Ауерштедтом (1806), Ваграмом (1809) до суцільною трагедією російського походу у 1812, битвою народів під Лейпцигом (1813) та іспанським «В'єтнамом» Наполеона – кампанією у Іспанії та Португалії 1808-1814 років. Це були сторінки сповнені радощів та відчаю, героїзму і крові, перемог і поразок у центрі яких були живі люди, які йшли на смерть за Наполеона і ті хто йшли на смерть проти нього. Ціною усіх цих досягнень Бонапарта була не лише

його амбітність та рішучість, але й беззаперечно лідерські якості, здатність мотивувати не лише своїх генералів, але й безпосередньо самих вояків йти без страху на вірну смерть заради блага Франції з його іменем на устах.

У контексті цього варто наголосити, що за часів Наполеона у Франції змінився підхід до формування збройних сил у яких не було місця аристократичним зв'язкам. Кожен солдат міг проявити себе і пройти шлях від рядового до маршала імперії. «Велика армія», у буквальному сенсі, стала мобільною державою в державі з єдиною вертикаллю влади, матеріальним та технічним забезпеченням і що найголовніше здатністю сама себе прогодувати. Як стверджував сам Наполеон: «Війна повинна годувати сама себе» [2, с.211].

Офіцерський корпус формувався виключно з талановитих офіцерів, якими оточував себе Наполеон: Мюрат, Даву, Лан, Макдональд та інші генерали. Вони ж стали новою аристократією Франції. Бонапарт створював та роздавав численні титули, помістя та палаци за військові заслуги, героїзм та жертвовність у ході кампаній. Цим Наполеон демонстрував громадянам, що служба в армії – престижна [3, с.81]. Що зрештою не виникало сумнівів, адже їх очолював сам непереможний Наполеон, а генерали йшли пліч-о-пліч з вояками у полум'я бою.

Бонапарт створив для себе беззаперечний авторитет як серед населення так і війська, ставши не просто імператором та головнокомандуючим, а своєрідним батьком та душею армії. До прикладу, всім відомий випадок коли солдат заснув на варті й це помітив Бонапарт. За військовими законами пізньомодерної Європи такий проступок карався вищою мірою покарання – розстрілом, натомість Наполеон сам взяв рушницю і заступив нам пост, помилувавши втомленого бійця. Такими подібними, здавалося дрібними, вчинками Бонапарт заслужив беззаперечну повагу серед звичайних солдат.

Щодо війни та воєнної справи, то Наполеон підходив до неї, як до складної роботи, яка вимагає чіткого планування і врахування найменших дрібниць від яких залежатиме успіх кампанії. Ця якість виділяє його з поміж плеяди генералів XIX століття. Працелюбність, дисциплінованість та аналітичний склад розуму стали фундаментом військових звершень Бонапарта на ціле десятиліття.

Говорячи про Наполеона, як військового генія, не варто й забувати про його звершення для громадян Франції, саме як одноосібного правителя, яким він став після коронації у грудні 1804 року.

Наполеон впровадив величезну кількість політичних та соціальних реформ, які суттєво змінили обличчя Франції. Його найвідомішими реформами є введення Кодексу Наполеона, який став фундаментом сучасної правової системи Франції та багатьох інших країн, а також реформи в галузі освіти та адміністративної системи. Ці заходи сприяли стабільності та модернізації країни, розширенню прав людини та політичних свобод.

Однак за ідеалізованим образом імператора-полководця ховалися катастрофічні наслідки його звершень. У буквальному сенсі великі перемоги Франції будувалися на кістках французького народу з кожним роком

виснажуючи як людський ресурс, так і крихку економіку країни. Від постійних війн страждали й васальні до Франції держави, які стали спонсором і ресурсом нових Наполеонівських кампаній.

На політичній карті в свою чергу ще з доби революції Французька держава опинилася у скрутному становищі, оточена ворогами та ізольована з моря. Амбіції Наполеона довершили цю проблему, адже на заході його правління, як імператора майже уся Європа була обернена проти його єдиного імені.

Тим не менше, через два століття образ Наполеона залишається популярним як і в науковій сфері так і в масовій культурі. Він став своєрідною іконою та моделлю для наслідування – прикладом людини, яка готова йти по головам заради досягнення свої цілей. Про Наполеона пишуть наукові праці, знімають фільми та серіали, його тактику вивчають у вищих військового спрямування по усьому світу. Його ж закони стали взірцевою основою для десятків країн і до сьогодні. Для багатьох сучасників постать Наполеона Бонапарта стала символом того, що далеко не походження чи сімейні зв'язки будують твоє майбутнє, а виключно твої мотивація, знання, вміння та навички..

Отже, багатогранність постаті Наполеона Бонапарта гарантувала йому шановане місце серед визначних діячів світової історії. Дисциплінованість, амбіційність, гострий аналітичний склад розуму та беззаперечна повага з боку населення та армії призвели до того, що з молодого офіцера з бідної корсиканської родини він перетворився у авторитетного європейського монарха імперії, що простягатиметься від Атлантичного океану аж до Східної Європи. З іншого боку місцями жорстка, агресивна силова політика Наполеона призвела до того, що Франція загрузла у трясовині постійних воєн, що зрештою позначиться як на мобілізаційному ресурсі країни так і на економічному потенціалові й призведе до остаточного падіння династії Бонапартів у Європі.

Джерела та література

1. Варварцев М. М. Наполеон I Бонапарт. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2010. Т. 7 :728 с.*
2. Will Durant, Ariel Durant. *Age of Napoleon*. New York: Simon & Shuster, 1975. 1636.
3. Todd Fisher. *The Napoleonic Wars: The rise and fall of an empire*. Bloomsbury, 2004, 352.

Котова Валерія,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Науковий керівник: канд. іст. наук, доц.
доц. кафедри історії України ХНПУ імені
Г.С. Сковороди Гончарова О. С.

І. М. СТЕШЕНКО – ПЕРШИЙ ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Сьогодні до нас повертаються імена кращих синів України, які не жаліючи своїх сил і навіть життя відстоювали у буремні роки право українського народу мати свою державність, мову, культуру. Серед незаслужено забутих і довгий час замовчуваних лідерів нашого народу почесне місце посідає Іван Матвійович Стешенко – видатний громадсько-політичний діяч і педагог, талановитий поет, літературознавець і перекладач. Громадсько-політична діяльність І. М. Стешенка є важливою сторінкою національно-державного розвитку України, то ж її дослідження необхідне для повного і об'єктивного висвітлення історії України початку ХХ століття.

Серед сучасних публікацій, які аналізують життя і діяльності І. М. Стешенка, можна виділити кілька груп. До першої групи належать розвідки сучасних українських істориків, які безпосередньо присвячені йому [1; 5; 7; 8; 9]. Окремі групи праць складають розвідки, які досліджують історію освіти [6; 10] та національну політику держави означеного періоду [2; 3; 4]. У той же час поза увагою дослідників залишилися такі проблеми як діяльність І. М. Стешенка на посаді генерального комісара Міністерства освіти.

Мета статті – проаналізувати роль і місце І. М. Стешенка у національно-культурному відродженні часів Центральної ради.

Після проголошення Першого Універсалу Центральної ради 10 червня 1917 р. стало можливим створення першого українського уряду – Генерального секретаріату України, до складу якого, в якості генерального секретаря освіти, було введено І. Стешенка (УСДРП) [3, с. 139]. Основні завдання Генерального секретарства освіти були викладені в Декларації Генерального секретаріату України від 27 червня 1917 р.: «В справі народної освіти Секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках все керування шкільною освітою, а власне: догляд за проведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукування і приготування учителів для шкіл та поміч у згуртуванню їх у професіональні товариства» [12, с. 159].

Діяльність генерального секретаря освіти одразу наштовхнулася на безліч перешкод, які були зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Майже за кожний крок секретарства І. М. Стешенко мав звітувати Тимчасовому уряду; потрібно було просити дозволу на відкриття навчальних закладів, шукати кошти, ламати опір русифікованих учителів, які не бажали проведення українізації. Але Іван Стешенко не згинався під цими труднощами і продовжував працювати з подвійною енергією [8, с. 121]. Щоб здійснити завдання, які були поставлені в Декларації, необхідно було створити апарат

управління освітою, до чого і приступив генеральний секретар І. М. Стешенко. «Він одразу прийняв цю посаду, без вагання, без фарисейського одмовлення, без покликання на свою нездатність, невідповідність... Знав він, що важить такий портфель і підняв його на плечі, віддався праці з всією силою свого великого і щирого патріотизму» [4, с. 84]. Саме на цій посаді він повністю розкрив свій талант керівника і організатора.

Програма діяльності генерального секретаря освіти була розглянута на 2-му Всеукраїнському вчительському з'їзді, який відбувся 10-12 серпня 1917 р. На ньому були визначені основні риси єдиної школи в Україні. Передбачалося, що загальноосвітня школа повинна бути семирічною. Програма гімназії складалась із чотирьохрічного курсу. Технічні школи і сільськогосподарські училища планувалось так пристосувати, щоб до них можна було вступити безпосередньо після семирічної загальної школи. Всі громадяни повинні були мати право на безкоштовну нижчу, середню і вищу освіту [6, с. 19]. За рішенням з'їзду Генеральне секретарство освіти мало призначити в кожен українську губернію, у кожній повіт своїх представників – комісарів освіти, яким підлягали б усі школи, позашкільна і дошкільна освіта; у Києві мала бути заснована Педагогічна академія, в губерніях – підготовлено кадри лекторів та інструкторів українознавства, по всіх повітах організовано вчительські спілки, а по всіх селах – товариства «Просвіта». Генеральному секретареві освіти з'їзд доручив створити комісії для вироблення програм українознавства і видання відповідних підручників. Великого значення делегати з'їзду надавали відкриттю в Києві восени 1917 р. Українського народного університету [1, с. 82]. Значну увагу на з'їзді було приділено українізації школи. Крім того, з'їзд виявив турботу і щодо організації позашкільної освіти, яка вимагала відкриття книгарень, бібліотек, читалень, Народних домів та інших установ. Передбачалося також заснування при школах українських дитячих садків і підготовка кадрів діячів з дошкільного виховання, а для цього було необхідно, в першу чергу, українізувати вчительські інститути [6, с. 20].

Зразу ж після другого Всеукраїнського вчительського з'їзду І. М. Стешенко розгорнув діяльність по скликанню Всеукраїнського професійного вчительського з'їзду. На ньому було затверджено Всеукраїнську вчительську спілку, створену ще 30 травня 1917 р. на лекторських курсах [4, с. 277]. А з вересня 1917 р. починає виходити журнал «Вільна українська школа» – орган Всеукраїнської вчительської спілки. Він відіграв важливу роль у згуртуванні української громадськості навколо освітніх справ. Іван Стешенко разом із Спиридоном Черкасенком, Миколою Зерновим, Софією Русовою та іншими взяв активну участь у його створенні [2, с. 122].

Важливою проблемою у формуванні апарату управління шкільними справами був правильний підбір кадрів і визначення структури секретарства освіти. І. М. Стешенко призначив товаришем генерального секретаря освіти – П. І. Холодного, авторитетного педагога і громадського діяча, з яким він працював у Товаристві шкільної освіти. Провідними керівниками секретарства освіти стали члени цього товариства: О. К. Дорошкевич, А. І. Лещенко,

В. К. Прокопович, М. В. Сіماشкевич, С. Ф. Русова, О. М. Стешенко [10, с. 98]. У своїх спогадах С. Ф. Русова відзначала «Із Стешенком приємно було працювати. Це був молодий, розумний діяч, на формальний бік справ звертав він мало уваги, але певно і рішуче дотримувався гасла: негайна українізація народної освіти усіх шкіл й усіх шкільних установ» [11, с. 205]. Повна ідейна солідарність, товариська співпраця, відданість справі – це були характерні риси першого українського секретарства освіти. За серпень-вересень 1917 р. були засновані такі відділи секретарства: початкової школи, середньої та вищої школи, позашкільної освіти, загальна канцелярія та відділ мистецтв.

Проблеми, якими займалося Генеральне секретарство освіти були дуже широкого плану. Важливою справою, якою клопоталося секретарство освіти, було забезпечення шкіл українськими вчителями. Велика кількість учителів, які могли активно працювати на користь рідної школи, знаходилась у військових частинах на фронті. Генеральний секретар освіти І. М. Стешенко звернувся до головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту О. Брусилова з проханням вжити заходів у справі звільнення від військової служби воїнів-учителів всіх типів шкіл. За клопотанням І. Стешенка та при сприянні генерала О. Брусилова переважну їх більшість – майже 13 тис. чоловік – звільнили від військової служби. Восени 1917 р. генеральний секретар військових справ демобілізував учителів з підпорядкованих йому українізованих частин [6, с. 20]. Крім того, 14 жовтня 1917 р. І. М. Стешенко звернувся із закликом до вчителів-українців, які перебували поза межами України. У ньому він наголошував на необхідності об'єднання сил біля справи рідної школи, закликав відкривати у себе школи з викладанням рідною мовою і повідомляти про них Генеральне секретарство освіти, яке завжди зможе надати допомогу у цій справі [5, с. 140]. Влітку 1917 р. секретарство освіти підтримало Товариство шкільної освіти у справі проведення українських учительських курсів і допомагало кадрами лекторів. І. Стешенко був глибоко переконаний, що школа має бути національною, як за формою, так і за змістом: викладання рідною мовою, пізнання навколишнього середовища, національне виховання [7, с. 69].

Після затвердження Генерального секретарства освіти Тимчасовим урядом його вплив на розвиток шкільної освіти став дещо помітнішим. 25 вересня 1917 р. в помешканні Київської шкільної округи відбулося офіційне ознайомлення генерального секретаря освіти І. М. Стешенка із службовцями округи. У своїй промові, яку він проголосив українською мовою, І. М. Стешенко підкреслив, що Генеральний секретаріат України є вищою крайовою владою і в справах освіти. 8 жовтня 1917 р. І. М. Стешенко був представлений як генеральний секретар освіти на загальних зборах директорів середніх шкіл, голів педагогічних рад, інспекторів вищих початкових шкіл, представників батьківських комітетів. Він звернувся до присутніх з промовою, в якій визначив основні принципи своєї діяльності. Серед них були такі: надання українській мові державного характеру, обов'язкове запровадження предметів українознавства у середніх школах, забезпечення прав національних меншин, проведення демократизації управління школами [4, с. 277].

Значну увагу І. М. Стешенко приділяв українізації середньої освіти, яка здійснювалася двома шляхами: відкриття нових українських гімназій і запровадження предметів українознавства в існуючих середніх школах. Крім української гімназії, яка була відкрита у Києві Товариством шкільної освіти, у вересні 1917 р. були відкриті дві державні українські гімназії: II українська гімназія ім. Кирило-Мефодіївського братства і III українська гімназія. За прикладом Києва відкривалися українські гімназії по селах і містах України. Всього до осені 1917 р. було відкрито 53 українські гімназії: на Київщині – 18, на Полтавщині – 16, на Поділлі – 5 гімназій і 1 реальна школа, на Херсонщині – 5, на Катеринославщині – 2, на Волині – 5, на Чернігівщині – 1. Майже всі вони існували на приватні або громадські кошти [8, с. 115]. С. Ф. Русова у своїх спогадах відзначила, що велика кількість селянських гімназій відкрилася саме за часів керівництва секретарством освіти І. М. Стешенком [11, с. 208]. 11 жовтня 1917 р. генеральний секретар освіти І. М. Стешенко видав циркуляр директорам середніх навчальних закладів усіх відомств та інспекторам вищих початкових, торгівельних та ін. шкіл України про запровадження української мови, українознавства у середніх навчальних закладах [12, с. 340].

Багато зусиль поклав І. М. Стешенко на створення української вищої освіти, оскільки добре розумів, що саме тут мала готуватися інтелектуальна еліта, так необхідна молодій державі. Він вважав, що українізація вищої освіти повинна проводитися в двох напрямках: українізація вже існуючих і відкриття нових навчальних закладів. Першим досягненням в цій справі стало урочисте відкриття Українського народного університету в Києві 5 жовтня 1917 р. З привітанням від Генерального секретарства освіти виступив І. М. Стешенко. До кінця жовтня 1917 р. на три факультети Українського університету (історико-філологічний, правничий і фізико-математичний) записалося 1370 слухачів [8, с. 128]. Як і перші українські гімназії, народний університет не мав власного помешкання, заняття проводилися в аудиторіях університету ім. Св. Володимира. Очолив університет професор І. Ганицький, який до цього працював у Київському політехнічному університеті. Генеральний секретар освіти І. М. Стешенко і надалі турбувався про становище університету і дбав про найкращий склад його професорів і лекторів. За проханням І. М. Стешенка Центральна рада виділила 25 тис. карб. на організацію університету. Народний університет у Києві став тим фундаментом, на якому у жовтні 1918 р. було створено перший Державний український університет [7, с. 75]. Наступним кроком на шляху створення нових вищих шкіл було відкриття 7 листопада 1917 р. Української педагогічної академії у Києві. Діяльність академії розпочалася з відкриття однорічних педагогічних курсів для підготовки вчителів українських середніх шкіл з українознавства. Дійсними слухачами були люди з вищою освітою та випускники педагогічних інститутів, вільними – студенти останніх курсів вищих шкіл і вчительських семінарій. На початок роботи академії було зараховано 50 дійсних слухачів з вищою освітою [3,

с. 129]. 22 листопада 1917 р. відбулося відкриття Української академії мистецтв. На посаді ректора було затверджено В. Кричевського [12, с. 520].

Генеральний секретар І. М. Стешенко виступив ініціатором проведення у Києві 15-20 грудня 1917 р. наради у справі організації народної освіти в Україні з представників земств, міст і вчительських організацій. Головним питанням, яке стояло перед нарадою, було питання про план управління справами освіти в Україні, який розробила спеціальна комісія. Після 5-денної напруженої роботи з'їзд ухвалив проект плану управління освітою в Україні, в якому були розроблені основні функції і компетенція всіх органів управління освітою в центрі й на місцях [10, с. 49-50]. Відстоюючи інтереси рідної школи для українського народу, І. Стешенко піклувався про забезпечення прав національних меншин в Україні. В основу проекту плану управління було покладено такі головні засади, як забезпечення вільного розвитку освіти усім народам та децентралізації управління освітою із забезпеченням єдності в освітній справі. Крім проекту управління освітою, Генеральне секретарство освіти піклувалося підготовкою проекту єдиної школи, над яким працювали І. Стешенко., П. Холодний, С. Русова, С. Сірополко та інші [5, с. 142-143]. Важливе значення для демократизації управління освітою мало створення Генеральної шкільної ради при Секретарстві освіти та губернських і повітових шкільних рад на місцях. До їх складу входили вчителі та представники від громадських організацій. І. М. Стешенко передавав на розгляд Генеральної шкільної ради всі законопроекти, які виходили з Секретарства освіти.

Проведенню реформ у системі освіти сприяла передача Законом Центральної ради від 5 грудня 1917 р. шкіл та просвітніх установ, які існували на території УНР, Генеральному секретарству освіти. Це давало можливість встановити ефективний контроль за здійсненням процесу українізації через догляд за виконанням навчальних планів та програм із загальноосвітніх предметів у всіх типах шкіл, у тому числі і відомчих (духовних, військових, земельних, медичних, правничих) [12, с. 9-10]. З метою справедливого врегулювання прав усіх національностей України на освіту, на подання І. М. Стешенка, 28 грудня 1918 р. Центральна рада ухвалила Закон про скасування шкільних округ. Згідно з цим Законом керівництво справами Київської, Харківської та Одеської округ передавалась комісаріатам у справах шкільних округ, які складались з 4-х українців і 3-х представників національних меншин. Право призначення комісарів надавалося генеральному секретареві освіти, а від національних меншин – за згодою з національними секретарствами. У пояснювальній записці до скасування шкільних округ, І. М. Стешенко відзначав, що вони були органом зайвої децентралізації, непотрібним бюрократичним посередником між секретарством освіти і органами місцевого самоврядування [13, с. 75].

Значні зміни відбулися у керівництві Генеральним секретарством освіти після проголошення IV Універсалом Центральної ради 11 січня 1918 р. Генеральний Секретаріат України було перейменовано на Раду народних міністрів. Відповідно до цього Генеральне секретарство освіти – на

Міністерство народної освіти. Розпорядженням П. І. Холодного від 12 січня 1918 р. всі папери, які виходили з Міністерства освіти, підписувалися «Народний міністр» або «Товариш міністра» [13, с. 102-104]. Першим міністром народної освіти став, таким чином І. М. Стешенко. Але після того, як 15 січня 1918 р. голова Ради народних міністрів В. К. Винниченко подав заяву про відставку, разом з ним це зробили народні міністри (члени УСДРП): судових справ М. Ткаченко, праці і військових справ М. Порш, морських справ Д. Антонович, освітніх справ І. Стешенко, міжнародних справ О. Шульгін, генеральний контролер А. Золотарьов. На засіданні Ради міністрів 29 січня 1918 р. було ухвалено доручити міністру внутрішніх справ П. А. Христюку виконувати обов'язки міністра освіти [13, с. 114-115, 151].

Таким чином, з утворенням першого українського уряду – Генерального секретаріату України І. М. Стешенко обійняв посаду генерального секретаря освіти. За короткий період діяльності на цій посаді він здійснив важливі кроки у справі розвитку національної системи освіти і управління освітою в Україні. І. М. Стешенко був ініціатором та організатором процесу українізації початкової середньої та вищої школи, керівником першого державного органу управління освітою в Україні.

Джерела та література

1. Білоцерківський В. Я., Головченко В. І. Іван Стешенко – подвижник на ниві українського національного відродження. *Український історичний журнал*. № 6. С. 77-83.
2. Верстюк В., Осташко С. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. К., 1998. 237 с.
3. Гончарова О. С. Етнополітика в незалежній Україні: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2017. 216 с.
4. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр.: В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. К., Темпора, 2002. Т. 1: Доба Центральної Ради. 320 с.
5. Ківшар Т. Іван Стешенко та Степан Сірополко. *Український педагог Іван Стешенко. Посібник з історії педагогіки для курсистів інститутів удоскон. вчителів, студентів вищих навчальних закладів*. К.: Київ. міжрегіон. ін-т удоскон. вчителів ім. Б. Грінченка. С. 139-144.
6. Мазур В. Н., Розовик Д. Л. Перші кроки національної школи. Про освітянський аспект у діяльності Української Центральної Ради. *Наука і суспільство*. 1993. № 2. С. 18-21.
7. Майборода В. Іван Стешенко – перший генеральний секретар і міністр освіти України. *Український педагог Іван Стешенко: Посібник з історії педагогіки для курсистів інститутів удосконалення вчителів, студентів вищих педагогічних навчальних закладів*. К.: Київ. міжрегіон. ін-т удоскон. вчителів ім. Б. Грінченка. С. 62-79.

8. Миронець Н., Пономаренко А. Іван Стешенко – поет, учений, політик. *Український педагог Іван Стешенко: Посібник з історії педагогіки для курсистів інститутів удосконалення вчителів, студентів вищих педагогічних навчальних закладів*. К.: Київ. міжрегіон. ін-т удоскон. вчителів ім. Б. Грінченка. С. 112-132.
9. Пам'яті І.М. Стешенка. *Книгарь*. 1918. Ч. 12-13. С. 681-686. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Knyhar/1918_Chyslo_12-13/ (Дата звернення 1.05.2024)
10. Постернак С. *Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр.* К., 1920. 127 с.
11. Русова С. *Мої спомини*. Львів: Хортиця, 1937. 280 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rusova_Sofia/Moi_spomyny_18791915/ (Дата звернення 1.05.2024)
12. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. К.: Наук. думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. 588 с.
13. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. К.: Наук. думка, 1997. Т. 1: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. 422 с.

Куклін Іван

учень 9А класу
Комунальний заклад
«Харківська гімназія №88 Харківської
міської ради»

Науковий керівник: учитель історії Крохіна
Ю.В., комунальний заклад «Харківська
гімназія №88 Харківської міської ради»

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Постановка проблеми. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого – один із найпрестижніших вищих навчальних закладів України, що протягом понад 200 років готує фахівців у галузі права. Активно співпрацює з провідними юридичними школами світу, бере участь у міжнародних проектах та програмах. Є центром наукових досліджень у галузі права.

Аналіз останніх досліджень. За консолідованим рейтингом закладів вищої освіти України 2023 року, інформаційного освітнього ресурсу «Освіта.ua», університет посів 62-63, та 72 місце в рейтингу вищих навчальних закладів «Топ-200 Україна» складеного кафедрою ЮНЕСКО в Україні та Міжнародною експертною групою (IREG).

Мета: дослідити історію створення університету, оцінити досягнення, висвітлити історію випускників, які досягли успіху в юриспруденції та інших

сферах. Проаналізувати роль НЮУ імені Ярослава Мудрого у підготовці юристів та розвитку юридичної науки в Україні.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого – самоврядний(автономний) заклад вищої освіти IV рівня акредитації. Історія університету починається ще з ХІХ ст., коли 17 листопада 1804 р. за наказом імператора Олександра І створено Харківський імператорський університет, до складу якого входило відділення моральних та політичних наук. У 1835 р. його офіційно перейменовано на юридичний факультет університету.

У 1920 р. за рішенням Уряду України на базі юридичного факультету Харківського університету створено Інститут народного господарства. У своїй основі це був юридичний інститут, який готував юристів для роботи в державному й господарчому апаратах.

Першими викладачами правового факультету – фундаторами інституту – стали відомі професори-правознавці: В.М. Гордон, В.М. Корецький, О.Д. Кісільов, В.Ф. Левицький, М.О. Максимейко, В.С. Трахтеров та інші, які раніше працювали в Харківському університеті. Обіймаючи протягом багатьох років викладацькі й наукові посади, вони зробили значний внесок у становлення й розвиток правової науки й освіти та підготовку правників.

У 1930 р. Інститут народного господарства отримав назву Інститут радянського будівництва і права, що відповідало його статусу як вищого юридичного навчального закладу. У червні 1933 р. інститут перейменовано на Всеукраїнський комуністичний інститут радянського будівництва та права. З метою покращення підготовки кадрів-юристів його було у 1937 р. перетворено у Харківський юридичний інститут. Постановою Ради Міністрів України від 20 березня 1991 р. Харківський юридичний інститут реорганізовано в Українську державну юридичну академію. Указом Президента України від 30 березня 1995 р. № 267 Академії надано статус національного самоврядного (автономного) державного вищого навчального закладу, а Указом від 4 листопада 1995 р. – присвоєно ім'я Ярослава Мудрого. Указом Президента України № 457 від 21 червня 2001 р. «Питання Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого», урахувавши визначну роль у підготовці фахівців для органів державної влади, правоохоронних органів, різних сфер юридичної практики, виходячи з необхідності збереження і подальшого розвитку сформованих в Академії наукових шкіл, їй надано додаткові права з затвердженням Статуту Кабінетом Міністрів України.

Згідно з Указом Президента України № 1194/2010 від 24 грудня 2010 р. та розпорядженням Кабінету Міністрів України № 2213-р від 8 грудня 2010 р. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого перетворена у Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 4 грудня 2013 р. № 1697 Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» перейменовано на Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого [1].

Для охочих познайомитись з історією закладу створена сучасна «Зала історії та розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого» яка має свою чверть вікову історію створення, що розпочалася ще у лютому 1996 року.

У грудні 2016 року розпочалася робота зі створення нової сучасної Зали, яку планувалося розташувати вже не в головному корпусі Університету, а в сучасному приміщенні наукової бібліотеки Університету.

Безпосередньою розробкою «Зали історії та розвитку університету» в цілому та усіх експозицій займався Ю. О. Тітінюк -художник Харківського історичного музею імені М.Ф.Сумцова. Значну методологічну допомогу у створенні Зали надавала заступник директора з наукової роботи Харківського історичного музею імені Сумцова М.Ф –О.М Сошнікова.

Вона складається з двох основних частин: перша - історична, яка охоплює період з 1804 по 1991 роки. У цій експозиції представлено документи, фотоматеріали та предмети, які висвітлюють основні етапи зародження, становлення та розвитку юридичної освіти у нашому вищому навчальному закладі. Друга частина «Зали» сучасний період охоплює період з 1991 рік й сьогодні. У цій експозиції висвітлено усі напрямки діяльності університету у галузі юридичної освіти та науки, культури, спорту та створення умов для всебічного розвитку студентів та викладачів [2].

Одне із головних завдань — підготовка висококваліфікованих фахівців. Різні форми навчання (денна, заочна, дистанційна), проводиться підготовка за такими напрямками:«Право» за освітньо-кваліфікаційними рівнями «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст», «магістр»;«Міжнародне право» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр»;«Судова експертиза» та «Інтелектуальна власність» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»; «Менеджмент», «Фінанси і кредит» - за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» [3].

Сьогодні НЮУ імені Ярослава Мудрого - це сучасний університет з розвиненою інфраструктурою, висококваліфікованим викладацьким складом та широким спектром освітніх послуг, який пропонує бакалаврські, магістерські та докторські програми з права, міжнародного права, публічного адміністрування, судової влади та інших юридичних спеціальностей.

Професорсько-викладацький склад зростає кількісно і якісно. Так, у 1987 році в університеті працювало 285 викладачів, у 2001-му — уже 520, а 2024-го цей показник становить уже понад 640 викладачів. З року в рік суттєво підвищується й науковий рівень викладацького колективу, збільшується число викладачів з науковими ступенями. Якщо у 1987 році в університеті було 30 професорів, докторів наук і 152 кандидати наук, доценти, то сьогодні тут працюють понад 100 професорів, докторів наук та 600 кандидатів наук, доцентів. Тобто університет майже на 90% забезпечений викладачами з науковими ступенями[5].

Серед викладачів:Колб Олександр Григорович- професор, доктор юридичних наук, кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права;

Степанюк Анатолій Хомич- професор, доктор юридичних наук, кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права; Ткачова Олена Вікторівна - доцентка, кандидатка юридичних наук, кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права; Автухов Костянтин Анатолійович - доцент, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права; Пивоваров Володимир Володимирович - доцент, кандидат юридичних наук, кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права [6].

Продовжують відкриватися структурні підрозділи, збільшується кількість студентів. Контингент студентів у 1987 році становив 6663 особи, 2024-го —16 000 студентів[5]. Нині кількість студентів, які отримують вищу юридичну освіту саме цьому університеті 11500[4].

Університет пишається своїми випускниками, серед яких багато видатних юристів, державних діячів, науковців. Наприклад- Сергій Гришко.Сергій Гришко є керуючим адвокатського бюро Сергія Гришка"Кверітіус Україна". Він має більш ніж 20-річний досвід представництва та консультування клієнтів на всіх етапах переговорів, судового розгляду, міжнародного комерційного арбітражу, міжнародного інвестиційного арбітражу, постсудового і пост-арбітражного планування, виконавчого провадження.Сергій брав участь у значній кількості арбітражних процесів, які проводились згідно з різними міжнародними інституційними та спеціальними арбітражними правилами, Сергій є арбітром МКАС при ТПП України. Він був призначений арбітром у понад 20 справах.Європейська Комісія занесла Сергія Гришка до списку кандидатів для призначення на посади голів арбітражних судів.Україна занесла Сергія до списку осіб, які бажають і можуть виконувати функції арбітрів по процедурі вирішення торгових спорів, яка передбачена Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.Сергій Гришко є заступником Голови Комітету з процесуального права Асоціації правників України [7].

Заклад є провідною науковою установою України. Викладачі та дослідники університету роблять важливий внесок у розвиток правових знань і розуміння права. З час свого існування Університет створив класичну систему вищої юридичної освіти та зміг зайняти лідерські позиції у сфері підготовки правників.Має найбільший ліцензований обсяг з підготовки фахівців у галузі права [4].

Джерела та література

1. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Історія Університету URL:<https://nlu.edu.ua/zagalnainformacziya/istoriya-universytetu/>(дата звернення 06.05.2024)
2. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Зала історії та розвитку університету URL:<https://nlu.edu.ua/studentam/dozvillya/zala-istoriyi-i-sogodennya-nacziionalnogo/>(дата звернення 07.05.2024)

3. Вузи України. URL: <https://osvita.ua/vnz/guide/431/> (дата звернення 09.05.2024)
4. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ). URL: <https://www.education.ua/universities/338/> (дата звернення 09.05.2024)
5. Голос України. Микола Косий. «Ректор Василь ТАЦІЙ: «Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого впевнено утримує позиції флагмана правничої освіти і науки України»» URL: <http://www.golos.com.ua/article/256097> (дата звернення 08.05.2024)
6. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Колб Олександр Григорович. URL: <https://nlu.edu.ua/personnel/kolb-oleksandr-grygorovych/> (дата звернення 08.05.2024)
7. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Степанюк Анатолій Хомич. URL: <https://nlu.edu.ua/personnel/stepanyuk-anatolij-homych/> (дата звернення 08.05.2024)
8. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Автухов Костянтин Анатолійович. URL: <https://nlu.edu.ua/personnel/avtuhov-kostyantyn-anatolijovych/> (дата звернення 08.05.2024)
9. Презентація програми кандидата на посаду Голови Комітету з процесуального права Асоціації правників України на 2024-2025 рр. Гришка Сергія Юрійовича URL: <https://drive.google.com/file/d/1v2FTQ2kHVQkqkPEL6A8puIwRHi5wHgnG/view> (дата звернення 09.05.2024)

Кучериненко Владислав

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Науковий керівник:

Мартінова І. С. канд. іст. наук, доц., зав. кафедрою історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

«ВІДПОЧИНОК МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У 1920 – ТІ РР. (НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА) (по матеріалах преси)»

Постановка проблеми. В сучасній українській історіографії значна увага приділяється вивченню історії повсякденності. Повсякденне життя є полем реалізації чисельних політичних рішень, воно, в свою чергу, виступає впливовим фактором формулювання внутрішньої і зовнішньої політики держави. Частиною повсякденних практик є відпочинок і дозвілля. За своєю суттю дозвіллевий час - це частина вільного часу, що використовується для спілкування, споживання цінностей духовної культури, розваг, прогулянок та інших видів нерегламентованої діяльності, що забезпечує відпочинок. Або ж

під дозвіллям розуміється сукупність занять, за допомогою яких відбувається відновлення фізичних, розумових і психічних сил людини. В перші десятиліття існування радянської влади здійснювалася «культурна революція», формування нової духовності і культури, і цей процес мав тривати цілодобово. Це означало підкорення дозвіллевого часу завданням поширення комуністичної ідеології і партійних настанов. У досліджуваній період дозвілля, яке за своїм призначенням покликане сприяти естетичному, духовному розвитку людини, було надано ще й функції політико-ідеологічного виховання.

Аналіз основних досліджень. Ґрунтовне дослідження повсякденного життя населення України в період неп було здійснено Інститутом історії України. В ньому проаналізовано повсякденні практики різних верств тогочасного українського суспільства, але дозвіллю приділено зовсім небагато уваги[12]. Про матеріально – побутове становище робітників в цей період писала О.Мовчан, цим проблемам вона присвятила окреме дослідження, в якому зокрема показано динаміку змін у їх побуті у зв'язку з переходом від військового комунізму до нової економічної політик, але дозвілля вона теж майже не торкається[11].

Р.Любавський присвятив аналізу процесу радянзації щоденного життя харківських робітників монографічне дослідження, в якому значну увагу було приділено проведенню дозвілля, зокрема робочим клубам. Тогочасна преса є важливим джерелом для характеристики і аналізу форм і засобів організації дозвілля міського населення[10].

Мета статті: охарактеризувати дозвіллеві практики харківських містян за допомогою тогочасної преси.

У 1920-ті роки суспільство, що вийшло з двох воєн, зазнавало гостру необхідність у фізичному і духовному відпочинку. Однак умови, що змінилися, привели до суттєвої трансформації уявлень про відпочинок і дозвілля. Однією з головних тенденцій в зміні цих уявлень стала колективна форма відпочинку і дозвілля.

Харківська преса приділяла значну увагу організації дозвілля робітників. Партія поставила завдання виховання «нової людини» соціалістичного суспільства, робітники були її соціальною опорою і повинні були знаходитися під контролем цілодобово. На початку 1920-х рр. Л. Троцький зазначав, що треба створювати робочі клуби, які стануть інструментом перевиховання працівників, провідниками партійних настанов в повсякденне життя робітництва. Вільний від роботи час робітники мали присвячувати саморозвитку[10, с.139].

Організацією клубів займалася професійна комісія Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів та профспілки. Робота робітничих клубів постійно відображалася на сторінках газет. У «Харьковском пролетарии» у 1924 – 1926 рр. як правило друга сторінка була присвячена інформації про робітниче життя. В клубах для робітників організовувалися різноманітні гуртки секції (музичні, драматичні, фізкультурні, хорові, політграмоти, профруху та ін.). Обов'язково відбувалися лекції на політичну тематику. Відзначалися річниці

важливих історичних подій. Так, наприклад, у 1924 р. відзначалася десята річниця Першої світової війни і всі робочі клуби провели «тиждень протестів проти війни», зокрема у «Клубі залізничників Іванівського району» підготували виставу «Суд над учасниками війни» [1; 16].

Періодично в замітках про клуби зустрічається інформація про те, що робота ведеться українською мовою, але іноді вистави ставлять російською. Таким чином автори нотаток відзначали заходи щодо реалізації політики українізації. Постійно звучить інформація про необхідність посилення боротьби з неписьменністю. В одній із таких публікацій про робітничий клуб «Пищевкус и Металлист» автор на псевдо Безжалний ставить цікаве питання: «Чому всі лекції тільки на політичну тематику? Хіба інших не треба?»[2].

Значна увага в роботі клубів приділялася спортивним секціям. Чисельні замітки про роботу клубів повідомляють, що працівники у вільний час мали змогу займатися футболом, хокеєм, баскетболом, легкою та важкою атлетикою, лижним та велосипедним спортом тощо. Відбувалися спортивні змагання[18]. Очевидно для того, щоб зробити культурно-масову роботу більш привабливою для робітників її організатори в теплу пору року виносили заняття секцій на свіже повітря, в садочки[4;13].

Доволі багато було в пресі інформації про організацію відпочинку робітників, тоді як про дозвілля інших груп міських мешканців довідатися складно. Певні уявлення про дозвіллі практики тогочасного міського населення дають оголошення. Так, постійно у весняно – літній період публікувалися оголошення про перегони і скачки. Також зустрічаються оголошення про роботу казино, ресторанів[3;8].

В газеті «Харьковский пролетарий» існувала рубрика «Культура і мистецтво», з якої можна дізнатися, яку програму культурного дозвілля пропонували містянам місцеві театри і гастролі. Аналіз рубрики свідчить про широке різноманіття театрального життя Харкова: Держопера, театр Держдрами (режисер Гнат Юра), Новий театр, Український народний театр, Вірменський театр, Державний єврейський камерний театр та ін. пропонували містянам свій репертуар. Коротка характеристика їх репертуару та репертуару театрів, що приїздили на гастролі, надавалася постійними кореспондентами рубрики[5;6].

Робітники мали відчутти, що вони стали провідним класом нового соціалістичного суспільства. З цією метою радянське керівництво почало активно піклуватися про організацію оздоровчого відпочинку, заклало підвалини санітарно-курортної допомоги трудящим. З 1917 по 1924 рр. РНК було прийнято близько 30 декретів і постанов, зокрема, в 1919 р. відповідно до декрету РНК «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення» була проведена націоналізація курортів[12]. З цього часу постачання санаторними пайками і організація медичної допомоги відпочиваючим покладалися на губернські відділи охорони здоров'я. Контроль за цим взяли на себе галузеві профспілки. У «Харьковском Пролетарии» навесні – влітку 1924 – 1926 рр. інформації про організацію «відпускнуї кампанії» відводилися цілі

сторінки[14]. Мова йшла про створення і завдання Будинків відпочинку, кількість робітників по підприємствам, які змогли відвідати Будинки відпочинку і санаторії України, Криму і Кавказу, про труднощі і успіхи таких кампаній[14;15].

Отже, радянська влада активно втручалася в організацію дозвілля міського населення. Про це свідчать публікації радянської преси. Особлива увага приділялася організації дозвілля робітничого класу. Створення робочих клубів поставило відпочинок робітників під ідеологічний контроль, так відбувалося формування особливої «пролетарської культури». З іншого боку Клуби відігравали дійсно позитивну роль у боротьбі з неписьменністю, у призвичаєнні робітників до читання, до занять спортом, до культурних розваг, таких як театр. Разом з тим у 1920-ті роки не всі форми відпочинку були підконтрольні владі і носили ідеологічне навантаження. Перегони, казино, ресторани очевидно задовольняли попит «соціально неблизьких класів». Радянська преса цього періоду є цікавим і важливим джерелом для дослідження повсякденних практик і потребує подальшого вивчення.

Джерела та література.

1. Бородін А. По робочим клубам (в клубе ім. Скороход). *Харьковскийпролетарий*. 1924. 6.09.
2. БезжалостныйУсилить работу. «Пищевкус и Металлист». *Харьковскийпролетарий*. 1924. 13.08.
3. Бега и скачки. *Харьковскийпролетарий*. 1924. 29.07;08.08.; 25.09.;
4. Из клуба в сад. *Харьковскийпролетарий*. 1925. 19.05.
5. Культура и искусство. Про Госоперу. *Харьковскийпролетарий*. 1924. 7.10.; 19
6. Культура и искусство. Про театр. *Харьковскийпролетарий*. 1924. 23.08.; 2.09.; 1925. 7.01.; 21.09.
7. Культурный уровень рабочих растет. *Харьковский пролетарий*. 1925. 23.04.
8. Казино. *Харьковскийпролетарий*. 1925. 17.01.
9. Культурнаястройка. *Харьковскийпролетарий*. 1925. 10.06.
10. Любавський Р. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті — на початку 1930-х років. Х.: Раритети України, 2016. 226 с. https://shron1.chtyvo.org.ua/Liubavskiy_Roman/Povsiakdenne_zhyttia_robitnyki_v_Kharkova_v_1920-ti_na_pochatku_1930-kh_rokiv.pdf
11. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 312 с. <http://history.org.ua/LiberUA/978-02-2135-5828-0/978-02-2135-5828-0.pdf>
12. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. Ч. 1. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 445 с. https:// chtyvo.org.ua/authors/Zbirnyk_statei/Narysy_povsiakdennoho_zhyttia_radialnskoj_Ukrainy_v_dobu_nepu_1921-1928_rr_Chastyna_1/

13. На воздух, к солнцу и свету – вот лозунг культурной работы на летнее время. *Харьковский Пролетарий*. 1925. 3.06.
14. Отпускная кампания началась. *Харьковский пролетарий*. 1925. 16.05.
15. Отпуск и отдых. (про дома отдыха и их задачи). *Харьковский пролетарий*. 1925. 23 січня
16. По рабочим клубам. *Харьковский Пролетарий*. 8.08.24;
17. Спартакиада. *Харьковский пролетарий*. 1924. 6.08., 8.08.

Лейба Єгор,

учень 9 класу комунального закладу
«Харківський ліцей №116 Харківської міської
ради»

Науковий керівник:

Ліхідченко М.С., учитель історії комунального
закладу «Харківський ліцей №116 Харківської
міської ради».

«ДЕКОМУНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ БАЛТІЇ: ТЕОРЕТИКО – ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ»

*Є потреба дати оцінку тим злочинам, тому мисленню,
антилюдській ментальності, коли людина має право
катувати, вбивати іншу людину за інші погляди.*

Вітаутас Ландсбергіс

Вивчення даного питання має не лише наукове, але й першорядне практичне значення та обумовлене потребою у вивченні досвіду процесів декомунізації в країнах Балтії для України, особливо в умовах російсько-української війни. Понад 70 років Україна була під радянським ярмом. За роки окупації комуністичним режимом знищено мільйони українців. Тоталітарний режим використовував комуністичну ідеологію для контролю за підкореними народами. Ідеологія та пропаганда відігравали в СРСР надзвичайно важливу роль, що дозволяло зомбувати та тримати у ярмі мільйони людей, а «залізна завіса» створювати ілюзію єдиного вірного шляху й відсутності інших альтернатив. Початок процесу декомунізації в Україні потребує уважного осмислення того, як відбувалися аналогічні процеси у країнах Балтії та порівняти. Сьогодні у нашій державі гостро актуальним є реалізація політики засудження комуністичного тоталітарного режиму та остаточної відмови від його спадщини у зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну, яке обґрунтовує «єдністю», спираючись саме на «спільне» радянсько-комуністичне минуле, символи та окремих носіїв колишнього тоталітарного режиму.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі особливостей усунення радянської ідеологічної та символічної спадщини як з публічного простору, так із суспільної свідомості України та балтійських країн.

Дослідження декомунізації історичної пам'яті та її впливу на формування національної свідомості викликають інтерес як в українських, так і в зарубіжних науковців таких як К. Терещенко, С. Бутко, С. Горобець, Б. Короленко, К. Кобченко, Н. Яковенко, В. В'ятровича, Violeta Davoliu, General Editor. Треба наголосити, що в науковій літературі проблеми декомунізації досліджуються обмежено, здебільшого на рівні експертів, публіцистів і громадськості.

«Декомунізація - система заходів, теоретична і практична діяльність, спрямовані на звільнення від впливу та наслідків комуністичної ідеології в усіх сферах життя країни та суспільства після падіння правлячих комуністичних режимів» [1]. Декомунізація – це не тільки перейменування населених пунктів, вулиць і провулків, об'єктів культурного значення, знесення пам'ятників, а це переоцінка радянського періоду та його негативного спадку, пов'язаного з комуністичним тоталітарним режимом. Декомунізація є тривалим процесом, який у різних посткомуністичних державах проходить з різною інтенсивністю, регіональною специфікою, нерідко з використанням специфічних методів та підходів. Але, на відміну від пострадянських країн у Україні ще одна життєва важлива причина для декомунізації - ця причина називається російська агресія. «Комуністичне минуле - це одне з важливих впливів, яку використовувала і буде використовувати росія, тому декомунізація, крім необхідності опитувань, пов'язаних з гуманітарними проблемами і відновленням справедливості стосовно жертв комуністичного тоталітарного режиму, має ще одну важливу місію і завдання. Це питання пов'язане з безпекою. Чим менше буде в Україні носіїв радянської свідомості, тим менше у нас буде небезпеки російської агресії», - наголосив экс-голова Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович [2]. Без подолання тоталітарно-комуністичної та колоніальної спадщини Україна не зможе побудувати ефективну демократичну державу та стати повноправним членом ЄС. Саме такий шлях пройшли колишні республіки радянської Прибалтики, які на сьогодні є членами ЄС. Споглядаючи на те, як вони звільнялися від нав'язаних ідеї комуністичного суспільства можна перейняти їхній досвід щодо переосмислення старих та прийняття нових – демократичних – цінностей.

Перший критерій для порівняння – ініціатори декомунізації. В Україні одразу після здобуття незалежності або буквально перед нею процес часткової декомунізації йшов знизу і переважно в Західній Україні та в Києві. Після Революції Гідності Україна почала активний процес декомунізації. Саме в результаті Майдану розпочалася масштабна реформа декомунізації, наслідком якої стало очищення публічного простору від тоталітарної символіки, відхід від радянського минулого та його року переосмислення. Тобто, ініціатором декомунізації в Україні був народ. Те, на що не наважилась влада, зробили прості люди у дні Революції Гідності, після перемоги якої постало питання про перехід від стихійної до організованої боротьби з тоталітарним минулим. А саме, 9 квітня 2015 року Верховна Рада України ухвалила одним пакетом відразу чотири закони, що отримали умовну назву «декомунізаційних». Їхнім

головним архітектором і промотором був Інститут національної пам'яті, 9 створений 2005 року за підтримки Президента Віктора Ющенко. Відтак почалася масштабна декомунізація. Микола Рябчук акцентує увагу на тому, що «їхня головна мета, однак, зовсім не репресивна, як це може видатися з нервової реакції деяких критиків, а насамперед символічна: відмежувати Україну від панівного російсько-імперського нарративу «спільної» історії і вписати її у ширший контекст світових подій, пам'ятей та інтерпретацій як цілком окремого й суверенного історичного суб'єкта. Одним із наслідків і водночас засобів такої реконтекстуалізації має стати очищення українського публічного простору від советсько-комуністичного, а фактично – колоніального, символізму» [3]. В країнах Балтії з моменту відновлення незалежності ініціатором декомунізації була влада.

Другий критерій – історична пам'ять. Країни Балтії до 1940 року були незалежними та у складі Радянського Союзу вони знаходилися 51 рік. Україна – радянська республіка з 1922 року. Посол Латвійської Республіки Юріс Пойкаанс в інтерв'ю «Главкому» зауважив, що у Латвії процес декомунізації пройшов легше, ніж 22 в Україні тому, що у них була незалежність з 1918 по 1940 роки. За словами посла, «22 роки – це нормальний період для становлення держави, тому нам було легко перейти на ті назви, які були до советської окупації. А ви стикаєтеся з проблемою, що треба використовувати часом царські назви, але це ж неприпустимо» [4].

Третій критерій – перебіг самого процесу декомунізації. В країнах Балтії після відновлення незалежності декомунізація мала масовий і системний характер. Так, останній пам'ятник Леніну в Ризі знесли вже 1991 році. Очищення українських міст від радянських нашарувань припало на переддень та перші роки незалежності України і охопили не всю країну. Наприклад, у Львові демонтували пам'ятник Володимиру Леніну у 1990 році, тоді як останнього Леніна, наприклад, на Одещині у селі Старі Трояни Ізмаїльського району Одеської області знесли лише в 2021 році. На відміну від країн Балтії Українська держава не наважилась на повну декомунізацію у 1991 році – час втратили. Обережні спроби відновлення історичної правди за часів президента Ющенко були нівельовані в часи президентства Януковича.

Четвертий критерій – ставлення народу до процесу декомунізації. Населення балтійських країн позитивно віднеслося на декомунізації в більшості відреагувало позитивно. З початком пострадянського періоду в цих країнах добре усвідомили інструменти впливу росії – питання мови та маніпуляції історичними фактами, саме тому в країнах є чітка позиція щодо трактування історичних подій і вирішення мовних питань, які безпосередньо стосуються захисту національних інтересів. В Україні масової підтримки з боку населення процес декомунізації не отримав. Десь мало місце елементарне незнання історії, десь небажання щось змінювати або протидія перейменуванням місцевими громадами при підтримці проросійських сил. Але після повномасштабного вторгнення в Україну дискусія щодо подальшої долі пам'яток радянської доби як в Україні так і в балтійських країнах наново спалахнула. Так, влада Естонії

розпорядилася демонтувати й перевезти до музею 23 спірний монумент радянському танку, що стояв в місті Нарві, розташованому поблизу естонсько-російського кордону. «Танк - це знаряддя вбивства, а не меморіальний об'єкт. І такі самі танки зараз використовують для вбивства людей на вулицях України», - сказала очільниця уряду Естонії КаяКаллас [5]. У Ризі демонтували меморіальний об'єкт на місці поховання радянських солдатів. В той час у Києві демонтували герб СРСР на "Батьківщині-матері" та 14-метровий монумент військовому командирі більшовиків Миколі Щорсу, який простояв у центрі столиці майже 70 років. Надалі він зберігатиметься в Державному музеї авіації України ім. Антонова.

Таким чином, російське вторгнення в Україну активізувало увагу до тему декомунізації не тільки в Україні, а й в балтійських країнах. Війна і окупація стали вже не історичними термінами, а реальною загрозою на європейському континенті.

Отже, ми можемо зробити наступні висновки.

1. Як і Україну, радянська окупація не оминула і три балтійські країни — Естонію, Литву і Латвію. З розпадом СРСР колишні радянські республіки відновили свою незалежність.
2. Подолання радянщини та її комуністичної ідеології є важливим кроком й запорукою побудови демократичного суспільства та інтеграції до Північноатлантичного альянсу та Європейського союзу.
3. Декомунізаційне законодавство країн Балтії та України охопило більшість сфер суспільного життя та включало: засудження комуністичного режиму з можливою забороною використання комуністичної символіки, забезпечення доступу до архівів комуністичних спецслужб та надання певного статусу особам, які боролися проти комуністичного режиму, люстрацію його колишніх посадовців, перейменування об'єктів топоніміки, демонтування пам'ятників.
4. Швидкість, масштаби, час проведення «десовєтізації» балтійських країн і України відрізнялися. Так, в балтійських країнах влада вчасно позбулася візуальних маркерів минулої доби та стала повноправним членом ЄС, забезпечила свою безпеку в рамках Євроатлантичного Альянсу (НАТО). На відміну країн Балтії Україна не наважилась на повну декомунізацію у 1991 році.
5. Революція Гідності надала новий поштовх масштабній декомунізації в Україні. Ліквідація спадщини комуністичної ідеології отримала законодавче підґрунття та характеризувалася не стихійними «ленінопадами», а офіційними демонтажами та перейменуваннями.
6. Останньою краплею до кардинальних змін щодо необхідності завершення декомунізації та остаточного подолання ментальної тоталітарної спадщини, наслідком якої стало очищення публічного простору від тоталітарної символіки, відхід від радянського минулого та його переосмислення став повномасштабний напад на Україну російської федерації.
7. Російське вторгнення в Україну активізувало увагу до тему декомунізації та дерусифікації не тільки в Україні, а й в балтійських країнах. Війна і окупація стали реальною загрозою на європейському континенті.

Джерела та література

1. Терещенко К.Є. Процес реалізації державної політики відновлення історичної пам'яті в Україні. *Закарпатські правові читання*. 2017. Том 1. -С. 56-60. URL:<http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/13425>.
2. В'ятрович назвав дві причини продовжувати декомунізацію в Україні URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2695265-vatrovichnazvav-dvi-pricini-prodovzuvati-dekomunizaciu-v-ukraini.html>
3. Рябчук М. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ*. 2016. № 2. С. 104–117.
4. Дипломат пояснив, чому декомунізація у Латвії пройшла легше, ніж в Україні. URL:<https://glavcom.ua/country/society/diplomatpoyasniv-chomu-dekomunizaciya-u-latviji-proyshla-legshe-nizh-v-ukrajini-6581>
5. Штефані Гепнер, Валерій Сааков. Радянські пам'ятники - дилема для країн Європи. URL:<https://www.dw.com/uk/radanskipamatniki-dilema-dla-krain-shidnoi-evropi/a-62852917>
6. Терещенко К.Є. Процес реалізації державної політики відновлення історичної пам'яті в Україні. *Закарпатські правові читання*. 2017. Том 1. -С. 56-60. URL:<http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/13425>
7. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті (закон № 314-19). Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>
8. Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 (закон № 315-VIII)//Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-VIII>
9. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років (закон № 316-VIII). Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-19>
10. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки (закон № 317-VIII). Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
11. Löwenhardt, John (2003). "TheBalticStates: Estonia, LatviaandLithuania". Routledge. URL:<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:713276/FULLTEXT02.pdf>
12. Богдан Костюк. Декомунізація і люстрація: досвід Литви для українців. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29926178.html>
13. ThemakingandbreakingofSovietLithuania : memoryandmodernityinthewakeofwar / VioletaDavoliu-te: Firstpublished 2013 byRoutledge 2 ParkSquare, MiltonPark, Abingdon, Oxon OX14 4RN andbyRoutledge 711 ThirdAvenue, NewYork, NY 10017
14. GeneralEditor. TheErikCastrénInstituteMonographsonInternationalLawandHumanRights.

Лисенко Михайло

учень 6-1 класу комунального закладу
«Харківський фізико-
математичний науковий ліцей №27
Харківської міської ради»

Науковий керівник:

Глива Ю.В., вчитель історії, «Харківський
фізико-математичний науковий ліцей №27
Харківської міської ради»

СТАНОВИЩЕ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ТА ДІТЕЙ-СИРИТ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ м.ХАРКОВА)

Друга світова війна внесла серйозні зміни в повсякденне життя простих людей. В цих умовах найбільш незахищеною категорією населення виявилися діти. Вони були позбавлені елементарної змоги нормально харчуватися, мати мінімальні житлові та санітарні умови життя. В історіографії подій Другої світової війни переважають дослідження, що стосуються воєнно-політичних, економічних її аспектів. Розробка питань, присвячених соціальній історії, значно відстає.

Сучасна історіографія містить багато сюжетів про героїчні приклади боротьби дітей проти німецьких загарбників, їхні партизанські дії, але набагато складніше знайти відомості про трагічні долі дітей, що залишилися без батьківського піклування, виховувалися у дитячих установах, тобто дітей-сиріт та безпритульних. Лише в поодиноких працях на дотичному рівні розглядаються окремі аспекти зазначеної теми.

Так, у контексті своїх досліджень тією чи іншою мірою її торкнулися науковці Г.М.Голиш [1], Л.Г.Голиш[2], Т.В.Вронська[3], Н.М. Касьянова [4]. У зв'язку з цим, науковий інтерес становить дослідження становища безпритульних та дітей-сиріт на Харківщині в 1941-1943 роках, що дозволяє виявити регіональні особливості та надає можливість уявити цілісну картину масштабів всієї України.

Актуальність дослідження полягає у відсутності спеціальних праць, присвячених зазначеній темі. В роботі на матеріалах Державного архіву Харківської області було вперше досліджено матеріально-побутову та соціально-культурну сферу повсякденного життя безпритульних та вихованців дитячих будинків Харківщини в 1941-1943 рр.

В період з жовтня 1941 року до серпня 1943 року м.Харків перебувало у тяжких умовах нацистської окупації. Захопивши місто, окупанти встановили «новий порядок» на Харківщині. Спокійне життя Харкова перетворилося на жахливе існування під владою ворога.

В умовах окупації найбільших змін зазнало життя малолітніх мешканців Харкова. Безпритульна малеча не тільки була позбавлена батьківської опіки, але й залишалася без належної турботи з боку влади. Питаннями безпритульних дітей займалися підвідділи суспільної опіки відділів охорони здоров'я при місцевих управах. В їх обов'язок входила організація дитячих будинків та контроль за умовами життя дітей, але, на жаль, цей контроль часто був формальним [5, с.89].

З початком окупації міста почалася евакуація цивільного населення, евакуювалися і дитячі будинки. Але за архівними даними залишився дитячий будинок на вул.Алчевських, умови проживання дітей в якому не відповідали санітарним нормам. Мізерними були і встановлені норми харчування. Їстівний раціон не відповідав навіть мінімальним потребам підростаючого організму. Наприклад, діти отримували 170 гр. хліба на добу, 100 гр. пшона і 10 гр. соняшникової олії на тиждень. Не вистачало меблів, посуду, тому діти їли по черзі. Через недостатню кількість ліжок та постільної білизни в закладі діти спали по двоє на ліжку[6, с.71].

Великою проблемою була нестача одягу. Його постачали до дитячих будинків без урахування розмірів. Дівчатка замість головних уборів в холодну пору року використовували простирадла та рушники. Отже, стан одягу був жахливим. Йдучи вулицею, відразу можна було впізнати дітей з дитбудинку.

Незадовільним був і стан здоров'я дітей. Через постійне недоїдання спостерігалось ослаблення імунної системи. У вихованців дитячих будинків відбувалося загострення хронічних захворювань, також розповсюдженими були випадки захворювання на інфекційні хвороби. Найпоширенішими хворобами були воші, короста, туберкульоз та рахіт. Відчувалася гостра потреба в кваліфікованих кадрах, медичному обладнанню, медикаментах. Лікарські засоби в умовах окупації перетворилися на дефіцитний та дорогий товар.

Поширеним явищем в Харкові в роки окупації були соціальні та медичні експерименти ворога над дітьми. Найчастіше жертвами таких знущань ставали дітки-сироти. Об'єктом нелюдських медичних експериментів були вихованці дитячого будинку в Сокольниках, який не був евакуйований. У дітей, які були і так виснажені від голоду, брали у великій кількості кров для лікування поранених німецьких льотчиків. Сиріт жорстоко били, ламали кінцівки, а потім розстрілювали [6]. Від рук окупантів загинули сотні вихованців дитячого будинку.

Нацистські загарбники знищували продовольчі запаси дитбудинків, дітей з приміщень викидали на вулицю та в підвальні приміщення. Тих сиріт, що через хворобу були прикуті до ліжка, залишали на голодну смерть в неопалюваному приміщенні, через що вони ще за життя ставали їжею для хробаків.

В плани нацистів також входило вивезення робочої сили до Німеччини. Так звані «східніробітники», остарбайтери — особи, вивезені нацистами до Німеччини на примусові роботи. Ще одна сторінка краденого дитинства. З весни 1942 року розпочалася агітація населення щодо можливості працювати у Німеччині. Спочатку людей вивозили за «умовно-добровільної згоди», згодом — під тиском переслідувань, брутального терору, облав. У Німеччині більшість дітей-підлітків працювали у приватних підприємств, у сфері сільського господарства, як прислуга. Робота супроводжувалася зневагою, презирством, побиттям, відсутністю будь-якого особистого простору для життя.

Трудовій мобілізації підлягали особи починаючи з 15 років, однак фактично до обов'язкової трудової діяльності залучалися діти з 9-ти річного віку. Підлітки, щоб уникнути вивезення до Німеччини, свідомо завдавали шкоди своєму здоров'ю. Вони жалили тіло кропивою, а водянки, які з'являлися на тілі, проколювали брудним гострим предметом, щоб занести в рани інфекцію. Поширеними були випадки заподіяння навмисних хімічних опіків кислотою.

З огляду на наявну історіографію та джерельну базу можна зробити висновок про скрутне становище дітей-сиріт, безпритульних та бездоглядних в окупованому нацистами Харкові. Діти ставали заручниками не лише долі, яка відбирала в них домівку, батьків, близьких та рідних людей і звичний ритм життя, але й опинялися підприцілом ворога та вимушені були розраховувати на розсуд долі.

Водночас наявна звичайна людська чуйність, доброзичливість, взаємодопомога, які навіть у воєнних умовах не поступилися жорсткому індивідуалізму, що, до речі, домінує у сучасних реаліях. Небагато численні дітячі будинки окупаційної доби утримувалися та "виживали" саме завдяки пожежертвам місцевого населення, його небайдужості.

Таким чином, рівень дитячої безпритульності на початку досліджуваного періоду на Харківщині досяг значних розмірів. Чисельність сиріт майже вдвічі перевищувала довоєнний рівень. Тисячі дітей залишилися сиротами та напівсиротами. Аналіз архівних матеріалів дає можливість зробити висновок, що в період нацистської окупації малолітні мешканці міста Харкова перебували в жахливих умовах. Нестерпними були побутові умови життя дітей, що залишилися без батьківського піклування. Неякісним і недостатнім було харчування. Неповнолітні діти активно використовувалися на примусових роботах в Німеччині. Діти-сироти та безпритульні ставали жертвами знущань та медичних експериментів нацистів.

Повномасштабна війна, яка розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року, актуалізувала та загострила і до цього не розв'язану проблему сирітства. Воєнній, як і тривають щоденно, завдають шкоди дітям та сім'ям, у яких вони проживають. Втраті рідних, важка психологічна ситуація викликана війною негативно відгукується на сім'ї, що у свою чергу призводить до збільшення кількості дітей, яким необхідна опіка.

Діти – це міцний фундамент існування кожної держави, її майбутнє, стабільність та розвиток. Створення найкращих умов для виховання, повноцінного розвитку особистості, захисту прав та свобод дітей є основним та найпершим завданням кожної цивілізованої демократичної держави. Сьогодні в Україні діють різні форми влаштування для дітей, що втратили батьківське піклування, проте не усі вони є сприятливими для повноцінного розвитку дітей. Визначальним завданням держави на сьогодні є забезпечення конституційного права кожної дитини на гідне життя у сімейному оточенні.

Джерела та література

1. Голиш Г.М. У вирівійни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр.: [монографія]. Черкаси, 2005. 323 с.
2. Голиш Л.Г. Особливості роботи спеціальних дитячих установ Харківщини на початковому етапі відбудови (1943 рр.). 2005. С.206-215.
3. В умовах війни: життя та побут населення міст України, 1943—1945 рр. К., 1995.
4. Касьянова Н. М. Організація виховного процесу дітей-сиріт після воєнного Донбасу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. :Історія.* 2009. Т. 104, Вип. 91. С. 100-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2009_104_91_19.
5. Дьякова О.В. Спогади дітей війни про Харків у часи нацистської окупації *Національна та історична пам'ять.* 2012. № 5. С. 69–75.
6. Державний архів Харківської області, Ф.Р-4695. Оп.1. Спр.27. Арк.2.

Макаренко Анастасія,

Здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди
Науковий керівник:
канд. іст. наук, доц., доц. кафедри історії України
ХНПУ імені Г.С. Сковороди Чернікова І.В

ФЕНОМЕН АКТОРА ТА РЕЖИСЕРА Л.КУРБАСА. ЙОГО ВНЕСОК В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

"Коли ми принижуємо наші вимоги до того, що ми можемо в наших обставинах, то це не дасть ніякого прогресу" –
Лесь Курбас.

Кожна епоха породжує митців, які стають її обличчям, втілюючи у своїй діяльності найістотніші тенденції її духовного розвитку. Саме таким митцем був Лесь Курбас – яскравий представник відродження української національної культури 20-х – початку 30-х років ХХ століття, талановитий режисер, актор, теоретик театру, організатор театрів, драматург, мислитель, публіцист,

перекладач, театральний педагог, глибоко своєрідний театральний філософ, представник «розстріляного відродження», засновник модерного театру «Березіль» [3, с.169]. Народжений у сім'ї українських акторів у Галичині, тобто у більш ліберальних умовах правління Австро-Угорщини, Л. Курбас був ерудитом [1, с.115]. Завдяки батькам він отримав добру освіту, яка стала основою для подальшої його діяльності[4]. Спочатку навчався в Тернопільській гімназії, потім вступив до Львівського університету, де, доречі, протестував проти полонізації й виступав за українізацію університету. Згодом перевівся до Віденського університету на факультет філософії. Закінчив драматичну школу при Віденській консерваторії, вивчив 8 мов, але принципово не вчив російської. Як уже було сказано освіта дала ґрунт та базу для молодого Леся.

Розбудова нації чи її відродження у культурному вимірі вимагає переосмислення стосунків між особистістю й спільнотою, минулим і теперішнім. Побудова театральної культури потребує перегляду й переосмислення стосунків: між драматургом, актором і глядачем, а також відповідні очікування, конвенції та інновації. У цьому контексті актуальним є питання репертуару, зокрема – які моделі й джерела слід використовувати, щоб переосмислити та відобразити нову національно-культурну ідентичність[2, с.19].

Леся Курбас прибув до царського Києва 1916 року з прагненням, яке плекав принаймні з початку десятиліття, трансформувати український театр в окремий і яскравий, не перетворюючи його на звичайну провінційну копію чужих культур. Більше того, він насмілювався мріяти про зміну природи театру в цілому, який, на його думку, був у кризовому стані. Будучи антиматеріалістом, Л.Курбас шукав у мистецтві духовність, відновлення цілісності у своєму фрагментарному світі. Як раніше вже було сказано, здобувши освіту з філософії та філології (німецька, слов'янські мови та санскрит) у Відні та у Львові, Л.Курбас усе життя був любителем мистецтва[1, с.115].

Леся Курбас став режисером-реформатором, адже «Молодий театр» під його вправним керівництвом. Оголосив війну театральній рутині, штампам, ідейно-художній безхребетності. Леся Курбас ставив перед собою завдання піднести українське театральне мистецтво на рівень світової культури [2, с.170]. За два сезони «Молодий театр» свідомо здійснив революцію у формі та змісті, поставивши дивовижний набір складних і різноманітних п'єс, найрізноманітніший репертуар з усіх театрів Києва та, мабуть, усього тодішнього Радянського Союзу [1, с.116]. Він опирався на традиції давньої української драматургії (стародавній український вертеп), творчість українських класиків-попередників, кращі традиції театру Корифеїв та світової драматургії [3, с.170]. Замовляючи переклади та сам адаптуючи, перекладаючий трансформуючи різноманітні п'єси, Л.Курбас ставив, серед інших п'єси Софокла, Г.Гауптмана, Г.Кайзера, М.Гальбе, Ф.Грільпарцера, Г.Ібсена, К.Гольдоні, Ж.-Б.Мольєра та Б.Шоу. а також українських драматургів різних періодів, відновлюючи світову класику [1, с.116].

Митець прагнув творити і втілювати у життя такі форми театрального мистецтва, в яких могла б проявитися творча індивідуальність, неповторність сучасного молодого покоління українського акторства національної культури, спроектованої на європейську, що зможе збудувати свої нові цінності в театральному мистецтві [3, с.170]. Можливо, західному глядачеві зі сформованою театральною традицією важко зрозуміти беззастережність і захопленість ранніх постановок Л.Курбаса. Знову ж таки слід згадати історичні обставини українського театру і відчуття того, що Л.Курбас творив модерністський театр *ex nihilo*. Робота Л.Курбаса може бути описана як театр пошуку, експерименту, підриву, дисонансу, скандалу та мужності [1, с.116]. А режисер, за переконанням Леся Курбаса, – дзеркало для актора, тому він має розвивати критичне ставлення до себе, допомагати пізнати свої творчі сили, а, отже, постійно працювати над собою, вдосконалюватися, перебувати у творчому пошуку [3, с.170]. Л.Курбас не вважав своєю метою європеїзацію українського театру, скоріше це був засіб досягнення мети: створення великого театру [1, с.116].

Березіль староукраїнською – назва першого місяця весни. Тож для свого театру, створеного 30 березня 1922 року, Л. Курбас обирає саме цю промовисту назву – «Березіль» – як символ революційного оновлення українського театру... Це не просто театр, це мистецьке об'єднання, яке займалося не тільки постановкою вистав, а й навчанням і вихованням акторів і режисерів, вивченням і розробленням нових методів сценічного виявлення, утворенням системи акторської гри, просвітницькою діяльністю серед населення, реформуванням українського театру загалом, а своїм репертуаром намагалося відповісти на вимоги часу...

За 11 років свого існування «Березіль» поставив 45 вистав. Під час свого розквіту він мав шість студій: три в Києві, а також в Умані, Білій Церкві, Одесі. В театрі працювала режисерська трупа, 171 лабораторія, театральний музей, десять фахових комітетів. Масштаб творчості театру і сьогодні вражає. Л. Курбас прагнув створити і створив театральну сім'ю. В «Березолі» звертались один до одного тільки по іменам і на «ти». Актори з нетерпінням чекали появи керівника на репетиції. Аж ось з'являється «пан Лесь», як вони його називали на галицький манер, і вимовляє своє: «Доброї роботи» – звичне березільське привітання... Сам Лесь Курбас у своїй статті «Березіль» за 1923 рік написав: «Березіль» – рух; і коли він ним перестане бути, заперечить свою назву – взагалі перестане існувати. Він – процес. І він не в театрі тільки, навіть не в мистецтві, а в культурі, в житті. Він хоче завтрашнього дня, бо знає, що завтрашній день прекрасний...» [3, с.170]. Такі дописи є надзвичайно цінними, адже розкривають грані діяльності митця за допомогою "Молодого театру" та "Березоля".

Отже, Лесь Курбас здійснив революцію театрального мистецтва, яке було визнавано в європейському суспільстві. Його мета полягала у створенні великого, нового, сучасного театру. Лесь Курбас надзвичайно стрімко розвивався як митець, щоразу оновлював стилістику своїх вистав, переглядав

власні теоретичні постулати, прагнучи крокувати в ногу з часом. Висвітлення творчості Леся Курбаса в сучасному медіа просторі відіграє важливу роль, адже він належить до тих свідомих українців, яких потрібно наслідувати[3, с.171].

Джерела та література

1. Водяхін Є.В. Феномен українського театру як чинник національно-культурного відродження в радянській тоталітарній системі. Веб-сайт. URL:<https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/591/607>(дата звернення: 9.05.2024)
2. Гринишина М.О. Новітня музикологія театру Леся Курбаса 1910–1930-х років. *Науковий Вісник*. 2023.№ 32. С. 18-29.
3. Канюк А. Сучасний масмедіний простір : реалії та перспективи розвитку . *Збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково -практичної конференції для молодих учених і здобувачів вищої освіти «Феномен Леся Курбаса в сучасному медіапросторі: веб-сайт.* URL:http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29118/1/68_Kanyka.pdf(дата звернення: 9.05.2024)
4. Шість театрів, вісім мов і одна куля в грудях: Історія життя неперевершеного Леся Курбаса: веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/culture/593315-sist-teatriv-visim-mov-i-odna-kula-v-grudah-istoria-zitta-nepereversenogo-lesa-kurbasa/>(дата звернення: 9.05.2024)

Москальова Анастасія,

здобувачка вищої освіти факультету історії і права ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Науковий керівник:

канд. іст. наук, доц., в.о. зав. кафедри всесвітньої історії ХНПУ імені Г. С. Сковороди Ямпольська Л. М.

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ: ОСОБЛИВОСТІ «ФОРМУЛИ ДИКТАТУРИ» КІМІВ

Постановка проблеми. Диктатура клану Кіміву Північній Кореї є однією з найбільш актуальних тем сучасної корейстики. Родині Кімів вдається утримувати владу вже понад 70 років, завдяки широкому спектру соціально-економічних, політичних та ідеологічних засобів впливу на населення. Дослідження теми встановлення та еволюції диктатури в КНДР дає можливість врахувати північнокорейський досвід і недопустити утвердження диктаторських режимів в інших державах.

Аналіз актуальних досліджень. Прочаси Корейської війни 1950-1953 рр., як однієї з причин встановлення диктатури в Північній Кореї, залишили свої праці такі відомі західні дослідники, як В. Cumings, Е. Abrahamian,

М. Ма'оз[1;2] та В. Harden[3]. Економічним аспектам теми присвячені статті К. Ноуеон [4], В. Недашківського [6], матеріали Інформаційної агенції «Вголос» [7].

Метою статті є аналіз процесу встановлення диктатури у Північній Кореї після Другої світової війни, її особливостей та з'ясування причин, завдяки яким клан Кімів вдається утримувати контроль над країною та населенням.

Виклад основного матеріалу. КНДР (Корейська Народна-Демократична Республіка), утворена 9 вересня 1948 р., залишається однією з найбільш закритих та ізольованих країн у світі. Держава, яка дбає не про добробут народу чи навіть Трудової партії Кореї, а про персональний режим одного клану, який понад 70 років тримає багатомільйонне населення під своїм контролем. Як йому це вдається та чи дійсно існує ідеальна «формула диктатури» Кімів? Для того, щоб з'ясувати це, необхідно звернутися до подій Корейської війни.

Корейська війна 1950-1953 рр. тривала між Північною Кореєю, за підтримки КНР та СРСР, і Південною Кореєю, за підтримки США, які воювали під егідою ООН. США швидко перейшли до тактики «випаленої землі», скинувши на північну частину Корейського півострова 635 000 тонн авіабомб. На Пхеньян було скинуто 200 000 бомб – по одній на кожного городянина [2, р. 152]. Кертис Лемей, командувач стратегічних ВПС (Військово-повітряних сил) США, заявив, що його пілоти «спалили в Північній Кореї кожен будинок» [3]. Розбомбивши всі цілі у містах, американські ВПС зруйнували іригаційні та гідроенергетичні греблі, затопивши сільськогосподарські угіддя та знищивши врожай [3]. Конфлікт завершився перемир'ям, залишивши Корейський півострів розділеним на дві держави з демілітаризованою зоною на кордоні по 38-й паралелі.

Результати Корейської війни важко було назвати перемогою, проте тоталітарному лідеру Кім Ір Сену (1912-1994 рр.) вдалося довести протилежне народу. Він провів військові паради на вулицях столиці та оголосив перемогу у Вітчизняній визвольній війні, яку сам і почав, напавши на сусідню Республіку Корея. Закінчилася повоєнна відбудова, столиця КНДР Пхеньян відновила майже з нуля, з'явилися кінотеатри, стадіони. Населенню, яке було переважно селянською масою, подобалося тимчасове зростання добробуту, що і вплинуло на підтримку зростаючого авторитету Кім Ір Сена. На хвилі популярності він розправлявся з будь-якою опозицією, сформувавши свій культ особистості (культ «Батька нації»).

Внаслідок проведених у 1950-х рр. американських бомбардувань Північна Корея втратила близько 20% свого населення. Вважається, що за 37 місяців «гарячої» війни 1950-1953 рр. 8-9-мільйонне населення скоротилося майже на третину [1, р. 74]. В цей час на повну починає працювати пропаганда, яка величує Кім Ір Сена як «Батька всіх сиріт». Він наказує будувати притулки для сиріт, де їх годують, вдягають, піклуються, надають освіту та виховують у переконанні, що лідер держави – їхній «батько та мати». Таку картину можна побачити на плакатах тієї епохи, де Кім Ір Сен постійно обіймає та піклується про таких дітей. Для чого йому потрібно замінити у

підростаючого покоління родину? Сім'я – це безпека і стабільність. Так, наприклад, революційне училище Мангенде було побудовано для сиріт «мучеників за Батьківщину». Його випускники – майбутня еліта збройних сил та служби держбезпеки, тобто ті, на кого лідер спиратиметься під час свого правління.

Після Карибської кризи 1962 р. Кім Ір Сен остаточно переконався, що союзники заради своєї вигоди не завжди дотримуються домовленостей. Саме тому зростала необхідність мати власний військовий комплекс, який зможе захистити країну від нападу. Таким чином, частка національного бюджету на військово-промисловий комплекс зростає з 4,3% у 1956 р. до рекордних 30% у 1966 р. [6].

Здавалося, за часів правління Кім Ір Сена все було ідеально: він відстояв незалежність КНДР, виграв війну, об'єднав народ, нагодував бідних і обездолених, проте 1990-ті рр. стали найважчими для КНДР. Після розвалу СРСР і припинення фінансової підтримки виникла необхідність здійснювати закупівлю нафтопродуктів за світовими цінами без знижки. Уряд Північної Кореї не мав можливості платити за новими цінами, в результаті чого в КНДР зупинилися заводи, зокрема хімічної промисловості, які виробляли добрива. З 1994 по 1998 рр. Північна Корея страждала від наслідків страшного голоду, який забрав життя 240-420 тис. осіб [7].

У 1994 р. до влади прийшов Кім Чен Ір (1941-2011 рр.), який, розуміючи хиткість свого становища, зробив певні поступки для населення. Відбулася часткова лібералізація режиму, була дозволена приватна торгівля. З'явилися імпровізовані ринки, активно почала розвиватися контрабанда. Головним торговельним партнером КНДР стала КНР. Північна Корея поставляла на експорт сталь і корисні копалини, насамперед залізну руду та антрацит, морепродукти, продукцію легкої промисловості, зокрема одяг, товари традиційної медицини, як, наприклад, женьшень. Навіть мав місце експорт накладних вій, боріді перук на 167 млн. доларів, які потім китайські фірми пакували як свої товари перед продажем на ринки, включаючи країни Заходу, Японію та Республіку Корея, маркуючи «зроблено в Китаї» [4]. Цей процес і зараз допомагає Північній Кореї обходити міжнародні торговельні санкції.

Однією із найважливіших експортних статей є робоча сила. До 2017 року, поки ООН не заборонила експорт робочої сили з КНДР, на китайських підприємствах працювали близько 20 тис. північних корейців. Ця практика, попри заборону, продовжується й досі, проте в менших масштабах [6].

Під час свого правління Кім Ір Сен зробив ставку на військових, в країні була запроваджена нова політика – «сонгун» («армія – насамперед»), з огляду на наявність значної кількості військових, які могли стати потенційною загрозою та опозицією проти чинної влади, за умов недостатнього фінансування і низького рівня добробуту. Збільшення видатків із державного бюджету на армію дозволило зробити військових домінуючою кастою в отриманні субсидій/грошей/продовольства.

Кім Чен Ір помер 17 грудня 2011 р., після нього владу перейняв його молодший син Кім Чен Ін (нар. 1984 р.). Саме в період останнього лідера остаточно була сформована ідеальна «формула Кімів», яка тримається на трьох міцних опорах: пересічне населення, якому треба подобатися (з цим завданням чудово справляється пропаганда КНДР); військові, які мають жити добре; бізнес, у якому зароджується новий клас людей – тончжу («володарі грошей»).

Останні займають важливе місце в політичних і урядових структурах Кім Чен Іна. Вся економіка Північної Кореї контролюється тончжу, які стають все більш впливовими. Вони витрачають тисячі доларів на день, ведуть розкішний спосіб життя, мають у своїй власності закордонні речі, машини та витрачають «ворожі» долари. Вони відвідують караоке, бари та ресторани. Їхнє життя просто незрівнянне з життям звичайних громадян. У загальній кількості населення Північної Кореї цей клас складає 1%. Проте саме тончжу будуть триматися до останнього за владу Кім Чен Іна, тому що він є гарантією їхнього добробуту і способу життя. Тому вони готові закривати очі на весь недемократизм правлячої верхівки та ділитися з кланом Кімів своїми прибутками. «Усі гроші у Північній Кореї належать Верховному лідеру. На них він будує вілли, купує закордонні автомобілі, делікатеси, одяг і предмети розкоші», – пояснював перебіжчик [6].

Звичайно, що не останнє місце займає ядерна програма Кім Чен Іна, яка офіційною пропагандою розглядається як засіб захисту та стримування від потенційного вторгнення з боку іноземних держав і повалення диктатури в Північній Кореї. У вересні 2016 р. влада КНДР заявила, що країна успішно провела п'яте у своїй історії випробування ядерної зброї; вибух 10 кілотонн став найпотужнішим за всю історію країни [5].

Отже, режим клану Кімів у Північній Кореї є досить специфічним і має міцну основу, зважаючи на своє довготривале існування. Ідеальна «формула диктатури» Кімів є не лише простою та зрозумілою, але й достатньо продуманою. Були зроблені важливі заходи для становлення диктаторського режиму, зокрема встановлений авторитарний контроль, культ особистості, пропаганда та цензура, військові визнані головною силою в державі, ізоляваність, етатистська модель економіки, яка перебуває під суворим контролем влади. На наш погляд, ці аспекти заслуговують на подальше ґрунтовне дослідження. Таким чином, у системі управління КНДР враховані найменші деталі, тому всі верстви населення є залежними в «формулі диктатури» Кімів.

Джерела та література

1. Cumings B., Abrahamian E., Ma'oz M. *Inventing the Axis of Evil: the Truth about North Korea, Iran, and Syria*. New York: New Press, 2006. 224 p.
2. Cumings B. *The Korean War: A History*. New York: Modern Library, 2010. 288 p.
3. Harden B. *Opinion: the U.S. War Crime North Korea won't Forget*. *Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/the-us-war->

- [crime-north-korea-wont-forget/2015/03/20/fb525694-ce80-11e4-8c54-ffb5ba6f2f69_story.html](https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-02-04/north-korean-eyelashes-sold-globally-as-china-made-reuters-says)(dateofaccess: 8.05.2024).
4. Hooyeon K. NorthKoreanEyelashesSoldGloballyasChina-Made, ReutersSays.Bloomberg.
URL:<https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-02-04/north-korean-eyelashes-sold-globally-as-china-made-reuters-says>(dateofaccess: 8.05.2024).
  5. КНДР підтвердила випробування ядерної зброї. *Ukrinform – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2080052-kndr-pidtvverdila-viprobuвання-adernoї-zbroї.html>(дата звернення: 8.05.2024).
  6. Недашківський В. Північна Корея. Економічна формула диктатури. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/pivniczna-koreja-ekonomiczna-formula-dyktatury> (дата звернення: 8.05.2024).
  7. У деяких провінціях Північної Кореї настав голод: люди їдять своїх рідних і близьких. *Інформаційна агенція «Вголос»/Vgolos*. URL: https://vgolos.ua/news/u-deyakyh-provintsiyah-pivnichnoyi-koreyi-nastav-golod-lyudy-yidyat-svoyih-ridnyh-i-blyzkyh_70638.html(дата звернення: 8.05.2024).

Нікіфоров Михайло,

учень 8-Г класу Комунального закладу «Харківський ліцей №17 Харківської міської ради»

Науковий керівник:

учитель історії Комунального закладу «Харківський ліцей №17 Харківської міської ради», Безсмертна О.М.

ПРОБЛЕМА ПОШУКУ УСИПАЛЬНИЦІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: МІФИ, ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН

Актуальність. Минулого року виповнилося 375 років від початку Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. У 1648-1657 рр. боротьбу за визволення з-під влади Речі Посполитої і створення незалежної держави очолив Богдан Хмельницький.

Його постать для кожного українця є уособленням державності, національної і політичної ідентифікації. В часи повномасштабного вторгнення рф в Україну Великий гетьман стає символом боротьби за нашу свободу. Тому наукові дослідження життя і діяльності Богдана Хмельницького, увічнення його пам'яті набувають ще більшої актуальності. Складовою війни є не тільки боротьба за територіальну цілісність, а й боротьба за національну самосвідомість, яка неможлива без історичної спадщини.

Постать Богдана Хмельницького за життя була оповита чисельними міфами і легендами, творення яких продовжувалося і після його смерті. Деякі аспекти його біографії взагалі стали об'єктом умисної фальсифікації з метою спотворити історичну пам'ять українського народу, знищити нашу державність. Одним з таких аспектів є проблема локалізації поховання великого державотворця. Політична національна пам'ять вимагає й відновлення могил видатних діячів України, насамперед державотворців. Україна потребує створення Пантеону своїх засновників, на зразок тих що існують в Польщі, Франції та інших європейських країнах. І чільне місце в ньому повинно належати Великому гетьману Богдану Хмельницькому.

Історіографія. Джерелами для вивчення даного питання слугують козацькі літописи Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка, Чернігівський літопис XVIII ст., «Історія Русів». Дореволюційна історіографія представлена творами відомих українських істориків – М. Максимовича, М. Костомарова, М. Грушевського. В радянські часи особі Б. Хмельницького були присвячені праці І. Крип'якевича, О. Апанович. Великий внесок у вивчення питання було зроблено істориками діаспори, зокрема Н. Полонською-Василенко, О. Субтельним. За часів незалежності України історики продовжують досліджувати різні аспекти життя, діяльності, увічнення пам'яті великого українця Б. Хмельницького. Ґрунтовне дослідження біографії гетьмана видали В. Смолій і В. Степанков. Аспекти військової і державотворчої діяльності висвітлювали Т. Чухліб і В. Брехуненко. Але вони не приділяли окремої уваги проблемі поховання Б. Хмельницького. Цю лакуну частково заповнили В. Лазуренко і Н. Кукса. Але вони визнають, що багато питань потребують подальшого вивчення.

Мета роботи: з'ясувати обставини, пов'язані з похованням Богдана Хмельницького в Іллінській церкві у Суботові у серпні 1657 року, їх фіксацію в історичних джерелах та наукових дослідженнях.

Відповідно до мети визначено завдання дослідження:

1. Розглянути проблему місця поховання Богдана Хмельницького.
2. З'ясувати достовірність повідомлень про факт наруги над прахом гетьмана.
3. Проаналізувати процес професійних досліджень Іллінської церкви у ХХ столітті.
4. Охарактеризувати сучасний стан досліджень.

Місцем поховання великого гетьмана козацькі літописи Самовидця [13], Григорія Грабянки [12], Самійла Величка [6, с. 206–207], Чернігівський літопис XVIII ст. [15] вказують Іллінську церкву у Суботові, поруч із прахом його сина Тимоша, який помер 1653 року. Обряд поховання здійснив відомий церковний і політичний діяч, архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Лазар Баранович.

Ті ж самі джерела, крім Літопису Самовидця, стверджують, що 1664 року під час нападу польсько-шляхетсько-говійська підрудою обозного Коронного

війська Речі Посполитої С. Чарнецького і за його наказом прах гетьмана та прах його сина Тимоша були викинуті з церкви.

Факт наругу протягом століть вважався беззаперечним, і тільки у ХХ ст. став піддаватися сумніву. На сьогодні, ані українські, ані польські історики не віднайшли документів, які б підтверджували це легендарно-літописне свідчення про здійснення наруги над прахом гетьмана Богдана Хмельницького та прахом його сина. Отже, місцем поховання Богдана Хмельницького є Іллінська церква у Суботіві.

Енциклопедія історії України (2005 р.) стверджує, що «церква Іллі-пророка або Свято-Іллінська церква у с. Суботів <...> зведена у родовому маєтку Богдана Хмельницького, фондована їм, як церква-крипта, де він і був похований 1657 р. (церква була пограбована татарами, прах Богдана Хмельницького винесено)» [4, с. 446 – 447].

Іллінська церква була у 1653-1656 роках побудована з місцевого пісковика. На думку І. Крип'якевича, для будівництва використовували камінь зі зруйнованої татарської мечеті на околиці Суботова [7, с. 123]. Храм, зведений у стилі раннього українського бароко, гармонійно поєднує в собі риси оборонної і культової архітектури і вважається одним з кращих зразків національного архітектурного стилю, притаманного епосі «козацького бароко».

В липні 1845 року Тарас Шевченко відвідав Суботів, де зробив багато замальовок з натури, в тому числі і малюнок «Богданова церква у Суботіві». Пізніше, того ж року, перебуваючи на Полтавщині, він створив свою відому поему-містерію «Великий льох», дія якої відбувається саме навколо Іллінської церкви.

На початку 20-х рр. ХХ ст. були проведені археологічні дослідження Іллінської церкви і в 1923 році вона була визнана пам'яткою старовини і взята під охорону Черкаським окружним комітетом охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи [8, с. 57].

Наступні історико-архітектурні дослідження пам'яток відбулися в 1953 році, а в 1954 році біля південної стіни церкви було встановлено символічний надгробок Богдану Хмельницькому з чорного лабрадориту, за проектом архітектора І. Шмольсона. На ньому було вміщено надпис: «Тут похований в 1657 р. великий син Українського народу, видатний державний діяч і полководець Богдан Хмельницький».

У 1960 році у будівлі церкви було відкрито історичний музей, 27 липня 1961 року її, згідно Постанови Ради Міністрів УРСР, було взято на облік як пам'ятку архітектури [8, с. 87].

З 1989 року церква увійшла до складу державного історико-культурного Заповідника «Чигирин». З 1990 року вона повернута релігійній громаді. 23 вересня 1995 року, під час відзначення 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького Указом Президента України Заповіднику було надано статус

Національного, а історичний музей у Суботові, разом із церквою, став його відділом.

Саме ж поховання Б. Хмельницького лише у 2009 р. стало об'єктом культурної спадщини національного значення. Постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. № 928 [14] воно було внесене до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятка історії національного значення. Слід відзначити, що об'єктивні і комплексні дослідження Іллінської церкви стали можливими лише за часів незалежності, чому сприяла підтримка з боку держави і громадськості, використання сучасних методів дослідження. В 2019 р. українські археологи, геофізики, архітектори за допомогою георадіолокаційних методів виявили великі порожнини під Іллінською церквою, які, можливо, є криптою Богдана Хмельницького. Але завершити дослідження не вдалося через об'єктивні чинники: пандемію коронавірусної хвороби та напад РФ на Україну.

Отже, у результаті дослідження проблеми поховання Б. Хмельницького зроблено наступні висновки. Датування смерті і поховання Б. Хмельницького встановлено точно, але обставини поховання викликають багато питань і потребують окремого дослідження. Найвірогіднішим місцем поховання Богдана Хмельницького є Іллінська церква у Суботові. Про це свідчать як історичні джерела, так і сучасні дослідження, що базуються на виявленні 2019 р. аномалій у середині Іллінської церкви [9].

Повідомлення про знищення могили каральним загоном С. Чарнецького не підтверджуються документами, українськими та польськими істориками і сучасними розвідками в українських і польських архівах. Тому їх можна вважати фальсифікацією. Не викликає сумнівів, що в радянські часи ця фальсифікація використовувалася свідомо на державному рівні, щоб позбавити українців історичної пам'яті.

Отже, необхідно продовжити вивчення простору під Іллінською церквою з метою остаточної локалізації поховання славетного гетьмана. Складність цього завдання полягає також в тому, що необхідно використовувати не руйнівні методи дослідження, аби запобігти руйнації чи пошкодженню об'єкту, що є пам'яткою національного значення.

Потрібно розробити на державному рівні комплексну і системну програму досліджень, яка б враховувала результати робіт сучасних археологічних і геофізичних експедицій та їх інтерпретацію, писемні джерела, топографію місцевості тощо.

Створення Пантеону видатних синів українського народу є складовою політики національної пам'яті і важливе у будь-які часи, особливо нині, коли наш народ бореться за збереження державності та територіальної цілісності.

Джерела та література

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошовіотамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
2. Барабаш Т. Богдан Хмельницький. Харків : КСД, 2015. 256 с.
3. Бондар К. Сто років наукових пошуків: Результати археологічних та геофізичних досліджень в Іллінській церкві – усипальниці Богдана Хмельницького в Суботові. *Пам'ятки України: Національна спадщина*. 2020. №1/3. С. 60.
4. Бондаренко Р. І. Іллінська церква, Іллі пророка церква або Свято-Іллінська церква у с. Суботів *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е – Й. К. : Наук. думка, 2005. С. 446 – 447.
5. Брехуненко В. Богдан Хмельницький. Київ : [б.в.], 2007. 68 с.
6. Величко С. Літопис. Т. 1. Київ : Дніпро, 1991. С. 206–207.
7. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. 2-е вид., випр. і допов. Львів : Світ, 1990. С. 336.
8. Кукса Н. В. Церква Святого Пророка Іллі в Суботові: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького. Черкаси : Вертикаль, 2020. С. 242.
9. Лазуренко В. М. У пошуках крипти великого державо творця України Богдана Хмельницького. Поховання гетьмана України Богдана Хмельницького в Іллінській церкві у с. Суботів: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез. Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2019. 76 с.
10. Лазуренко В. М. Сучасний погляд на історичні події 1664 р.: Наруга над прахом великого українського гетьмана Богдана Хмельницького: була чи не було? *Гуманітарний вісник*. Ч. 32. Вип. 16. Черкаси, 2020. С. 5–12.
11. Лазуренко В. М. Поховання гетьмана Б. Хмельницького у Суботові: візії і реалії. *Український історичний журнал*. № 2. С. 175-193.
12. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки URL: <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm> (дата звернення 30.04.2024)
13. Літопис Самовидця URL: <http://litopys.org.ua/samovyd/sam02.htm> (дата звернення 30.04.2024)
14. Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 03.09.2009 № 928 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.04.2024)
15. Чернігівський літопис. URL: <http://litopys.org.ua/chernlet/chern.htm> (дата звернення 30.04.2024)
16. Юра Р. О., Горішній П. А. Археологічні дослідження в Суботові. *Український історичний журнал*. 1972. №1. С. 155–156.
17. У Суботові науковці знайшли мовірне поховання Богдана Хмельницького URL: <https://prochek.info/news/11-dajdzhest/73245-u-subotovi-naukovtsi-znajshli-jmovirne-pohovannja-bogdana-hmelnitskogo> (дата звернення 30.04.2024)

Останін Вадим,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Науковий керівник:

канд. іст. наук, доц., доц. кафедри історії України ХНПУ імені Г.С. Сковороди Гончарова О. С.

БУДІВНИЦТВО ЗАЛІЗНИЧНИХ КОЛІЙ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1860-Х – 1970-Х РОКАХ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Історія України була й залишається для багатьох дослідників об'єктом особливої уваги та джерелом постійних наукових дискусій і суперечок. Серед складних проблем історичного минулого України чи не найбільший інтерес для істориків представляють питання формування та функціонування транспорту, оскільки багато в чому саме від його стану залежала життєдіяльність приморських територій України. Серед основних видів транспорту провідне місце посідає залізничний транспорт. З огляду на це важливе місце займає дослідження історії створення залізничної мережі півдня України у 1860-х – 1870-х роках.

Важливі питання історії залізничного транспорту знайшли відображення в дослідженнях П. Андрєєва [1], С. Богатчука [2], І. Гуржія [4], Г. Кірпи, О. Пшинька, І. Агієнка [6] та ін. Вченими була досліджена значна частина питань пов'язаних з історією залізничного транспорту України від його появи до початку ХХ ст. Однак, чинники, що прискорили розбудову залізничної мережі на Півдні України, взаємообумовленість розвитку промисловості, сільського господарства і транспорту досліджені фрагментарно.

Мета статті – відобразити динаміку створення залізничної мережі на Півдні України та її вплив на господарчий розвиток регіону.

На 60-ті роки ХІХ століття чітко визначились основні товарні потоки в Російській імперії, що й вплинуло на визначення напрямку будівництва залізничних колій. Незважаючи на гостроту проблеми, події розгорнулися повільно. Лише у 1862 році виникло товариство Київсько-Одеської залізниці. А 27 січня 1863 р. П. С. Коцеба отримав дозвіл на будівництво лінії від Одеси до Паркан за рахунок урядових субсидій [2, с. 32]. Отже, скарбниця все-таки виділила кошти на перший етап будівництва, але їх було недостатньо. За будівництво взявся барон Унгерн фон Штеренберг, який одержав від скарбниці кредит, що погашався здачею об'єкта за фіксованою ціною назад у скарбницю. Різниця була прибутком підприємця. Це були дуже вигідні умови. Треба сказати, що будівництво першої черги дороги Одеса – Балта з відгалуженням у бік Дністра Роздільна – Паркани принесла У. фон Штеренбергу прибуток у розмірі 35 тис. рублів асигнаціями, і барон одержав їх після здачі залізниці у червні 1866 р. [6, с. 130].

Оскільки місто Одеса було зацікавлене в будівництві, воно безоплатно виділило міські землі. Головну станцію було вирішено будувати на Кінному майдані, який мав стати основним місцем доставки вантажів для міських вантажоодержувачів, оскільки був прямо пов'язаний Степовою і Бачківською вулицями з портом, центром міста і вулицею Воронцовка з Фонтанськими передмістями. Другу товарну станцію – Одеса-Застава – будували як додаткову в районі Тираспольської застави – від неї пролягла колія до порту, що звалась Карантинною. Її значення полягало в тому, що зернові вантажі найкоротшим шляхом надходили на борошномельні підприємства та на склади зернового містечка вздовж Карантинної колії.

Будівництво почалося 4 травня 1863 року. До 28 серпня 1864 року довжина келії, якою могли ходити локомотиви, сягала вже 84,5 версти (90 км) і будівник сподівався до початку року відкрити рух по колії довжиною більше ніж 249 верст (266 км) [14, с. 15]. У листопаді 1864 року Тираспольське повітове зібрання дворян і купців отримало дозвіл продовжити залізницю до Тирасполя, при цьому частину витрат воно брало на себе. Будівництво кількома напрямками водночас давало змогу швидко перекидати робочу силу в потрібне місце і прискорювати процес. На осінь 1864 року залізниця підійшла до Роздільної, а на травень 1865 року – до Парканів [14, с. 132]. Для її будівництва уряд у 1864 році випустив першу внутрішню залізничну позику. Це дало можливість зібрати додаткові кошти та прискорити будівництво. Урядом 26 березня 1864 р. було видано наказ про продовження залізниці до м. Балти, яке мало досить зручне географічне положення, було відомим південним торговим центром, де віддавна влаштувалися декілька великих ярмарків [2, с. 33].

У листопаді 1865 р. залізнична колія підійшла до Балти. Загальна протяжність лінії від Одеси до Балти склала 198 верст (211 км), а з допоміжними лініями – 209,6 верст (223,6 км). Залізниця від Роздільної до Тирасполя була довжиною у 43 версти (46 км), а разом всі лінії склали 241 версту (257 км) [1, с. 19]. І вже 4 грудня 1865 р. почався регулярний рух від Одеси до Балти й Тирасполя товарних потягів, а з 15 грудня – товарно-пасажирських [11, с. 14]. У вересні 1866 року дорога перейшла в підпорядкування Міністерства шляхів сполучення. У перші роки технічна оснащеність залізниці дозволила використовувати щодобово лише до 15 пар потягів. Паровозів було 28, усі виготовлені заводом Борзата у Відні. Вагонів пасажирських – 85, з них один імператорський, вагонів багажних – 12, вантажних – 770 [6, с. 136]. Потяги, що курсували по залізниці, мали 10-12 вантажних вагонів і могли перевозити 800 – 1000 пудів (13 – 16,4 тонн) вантажу. Рухомий склад був іноземний, паровози були розраховані на споживання кардиффського вугілля, вартість якого доходила до 1 руб. за пуд (0.06 руб. за кг). Це робило перевезення дуже дорогими. Після відкриття руху топки імпортованих паровозів були переустатковані під донецьке вугілля, яке було дешевшим. Вантажні перевезення за 1869 рік склали 5 мільйонів пудо-верст, пасажирів було перевезено 465 тисяч [12, с. 45]. Це значна цифра для рівня

залізничного транспорту того часу [5, с. 138]. Отже, це була перша залізниця на Півдні України.

В урядових колах вже давно існував інтерес до проектів будівництва залізниці між Одесою за австрійським кордоном, яка б дала змогу покращити шляхи сполучення з Європою. Про значення такої залізниці з точки зору військової стратегії ще раніше доповідали Олександрю II міністр іноземних справ граф А. І. Стакельберг і князь Д. Горчаков. Тож, 3 лютого 1865 року було прийняте рішення про будівництво лінії від Паркан до Кишинєва та від Балти лівобережжям Дністра в напрямку до галицьких земель. Під керівництвом барона У. фон Штеренберга була побудована ділянка від Роздільної до Тирасполя і 12 серпня 1867 року на ній відкрився залізничний рух. Наступним стало відкриття 15 вересня цього ж року ділянки від Балти на схід до станції Ольвіополь на Бузі довжиною 100 верст (106,7 км) [14, с. 20]. Цього самого року почали будувати Інтульський міст поблизу Єлисаветграда, який став до ладу 23 січня 1869 року, що дозволило продовжити залізничну колію до Крюкова [8, с. 215].

Отже, завдання поліпшити перевезення товарів до Одеського порту будівельники перевиконали. З 1866 року зерно почало надходити сюди з значної кількості територій. На 1869 рік його було перевезено майже 12 мільйонів пудів (197 тис. тон), тоді як усіх інших вантажів лише 10 мільйонів пудів (164 тис. тон). З 1868 року другу позицію у перевезеннях почала посідати сіль [14, с. 22].

А за кілька років до закінчення будівництва лінії Одеса – Кременчук, у 1866 році акціонерному товариству «Де-Врієр і К^о» було дозволено спорудження Києво-Балтської залізниці довжиною 428,4 версти (457 км), яка перетворила ланку між Києвом і Одесою у складову частину загальної мережі залізниць Російської імперії. До її будівництва, яким керував французький підприємець Ж. Фільоль, приступили у травні 1868 року. Роботи велися на низькому технічному рівні, без дотримання елементарних умов охорони праці, не вистачало робочої сили. Тому, роботи по спорудженню залізниці йшли дуже повільно і відкриття руху між Києвом і Балтою відбулося 26 травня 1870 року [2, с. 34]. Зернові центральні губернії України отримали безпосередній вихід до Чорного моря. Наслідком стало дворазове збільшення товарообігу Одеського порту. Якщо у 1869 році через нього пройшло товарів та вантажів на 25 млн. руб., то вже у 1870 році – до 50 млн. [12, с. 119]. Зазначимо, що серед основних вантажів, крім зерна, були залізо, цукор, деревина, виноградне вино, спирт. Чималими були також перевезення, пов'язані з подальшою розбудовою залізниці. Всього було відправлено 6771 потяг, або 6 потягів на день. Чистий прибуток від перевезень зростав з року у рік. Якщо у 1866 році він становив 301 тисячу рублів, то на 1869-й зріс утричі і досяг 916,7 тисячі рублів. Рентабельність залізниці становила 22% [10, с. 7]. Та попри позитивні економічні показники і наявність зиску, для перекриття витрат на будівництво треба було зберігати означену рентабельність протягом 28 років. Але вже 1870

року її рівень знизився до 18% і перспективи повернення витрат поменшали [14, с. 23].

Саме в цей час Російське товариство пароплавства і торгівлі шукало можливості для збільшення потоку товарів та перевезення їх своїми суднами, щоб знизити можливості конкурентів. Тому, 20 червня 1870 року вони придбало в уряду Одесько-Балтську й Одесько-Єлисаветградську колії. Ним також були куплені ділянка від Тирасполя до Кишинева і колія Бірзула – Жмеринка – Волочиськ [4, с. 99]. Товариство зобов'язувалося побудувати нову колію довжиною близько 103 версти (110 км) від Кишинева до ріки Прут у напрямку до Ясс та забезпечити дороги необхідним рухомим складом...» [7, с. 132]. У січні 1871 р. нова гілка стала до ладу, з'єднавши Бессарабію з одним з найбільших чорноморських портів – Одесою.

У 1872 році губернатор Південно-Західного краю князь Дондуков-Корсаков запропонував з'єднати Києво-Брестську залізницю від станції Фастів із Знам'янсько-Миколаївською лінією. 20 липня 1873 року був затверджений статут товариства Фастівської залізниці, яке за три роки зобов'язувалося побудувати залізницю від станції Фастів до станції Знам'янка Харківсько-Миколаївської залізниці з гілками на Черкаси та Шполу. Відкриття залізниці довжиною 334 версти (356 км) відбулось 23 листопада 1876 року [3, с. 244-245]. Ця лінія ніколи не мала великого значення як самостійна – перш за все вона була з'єднуючою гілкою для Харківсько-Миколаївської та Південно-Західних залізниць [1, с. 27].

У 1873 році збудовано залізницю від станції Козятин до прикордонної станції Граєве, де російські залізниці з'єдналися зі східнопруськими і утворився вихід до портів Данціга та Кенігсберга. Отже, сформувалась осьова лінія, яка виявилась вирішальною у формуванні залізничної мережі Правобережної України, Білорусі і Польщі. Це дало змогу маневрувати на великому полігоні вантажами, скеровуючи їх у разі потреби то на північ до Балтики, то на південь до Одеси. Але такий маневр був ускладнений тарифною політикою приватних залізниць, які визначали оплату послуг безконтрольно, виходячи з рівня витрат на перевезення та можливості відшкодування.

Постало питання про об'єднання залізниць. Поштовхом до нього стала фінансова скрута Одеської залізниці і потреби російських військ, що брали участь у війні 1877 – 1878 років. До кінця 70-х років XIX століття був зроблений висновок, що громіздке торгово-транспортне об'єднання під назвою «Російське товариство пароплавства, торгівлі й Одеської залізниці» гальмує зростання доходів залізничних пайовиків. І було створено нове акціонерне «Товариство Південно-Західних залізниць», куди у 1879 році увійшли Одеська, Києво-Брестська і Брестсько-Граєвська дороги. Центральне управління знаходилося у Києві. Першим головою його був І. С. Бліох [2, с. 35]. На момент передачі загальна довжина залізниці сягала 579 верст (618 км). Вагонів налічувалось 1996, з них 7 імператорських і 141 пасажирський, а решта вантажні [14, с. 23].

Разом з тим, у цей період сталася низка дуже важливих подій. Так, у 1868 році укладено угоду про пряме сполучення [13]; у 1869 році прийнято рішення

щодо безперевантажувального використання вагонів; у 1885 році було затверджено та введено у дію Загальний статут російських залізниць, який регламентував відносини залізниць з вантажовідправниками [9]. Це привело до спеціалізації потягів за ознакою призначення, з'явилися перші збірні потяги. На графіках руху почали виділяти постійні потяги (пасажирські та частину товарних) і додаткові. Пасажирські потяги почали поділяти на транзитні і місцеві, експреси, кур'єрські, швидкі та, власне, пасажирські. Почалося складання графіків «обігу» паровозів [14, с. 45]. У 1879 році перший управляючий Південно-Західних залізниць, О. П. Бородін, застосував нову систему керівництва. Залізниця була розбита на п'ять ділянок: Одеську, Бессарабську, Жмеринську, Козятинську і Брестську. Ділянки мали автономні колегіальні управління, що очолювалися начальниками відділів колії, тяги й руху.

Таким чином, майже повне охоплення вантажообігу механізованим способом у першій половині 70-х років XIX століття свідчило про завершення промислового перевороту у транспортній системі. Важливе значення для економіки краю мала Одеська залізниця. Відкриття її активізувало торгівлю та сприяло подальшому розвитку всього Південно-Західного краю. Вона зв'язала найбільші міста Підросійської України: Київ, Харків, Одесу та надала їм сполучення з Чорноморськими портами. Розвиток залізничного транспорту обумовлювався станом промисловості і в свою чергу сприяв зростанню капіталістичної промисловості, сільського господарства та торгівлі, розширенню й поглибленню внутрішнього ринку, значно впливав на збільшення експорту й імпорту.

Джерела та література

1. Андреев П. Н. Юго-Западные казенные железные дороги. Историко-экономический очерк в связи с результатом эксплуатации Юго-Западных дорог за время до перехода (1880-1894 гг.) и после перехода в казенное управление (1895-1908 гг.). К.: Тип. Кульженка, 1909. 134 с.
2. Богатчук С. С. Концесійне будівництво залізниць в Україні в 60 – 70-ті роки XIX ст. *Залізничний транспорт України*. 1999. № 2. С. 32-35.
3. *Верховский В. М.* Краткий исторический очерк начала и распространения железных дорог в России по 1897 г. включительно / Сост. с Высоч. соизв. по распоряж. М-ра п. с. дтскн. М. И. Хилкова. СПб.: Тип. МПС, 1898. 591 с.
4. Гуржій І. О. Україна в системі Всеросійського ринку 60 – 90-х років XIX ст. К.: Наука, 1968. 191 с.
5. История железнодорожного транспорта России / Г. М. Фадеев, С. В. Амелин, Ф. К. Бернгард и др. СПб.: АО «Иван Федоров», 1994. Т. 1. 336 с.
6. Кірта Г. М., Пшинько О. М., Агієнко І. В. Залізниця України: історичний нарис. Дніпропетровськ: «Арт-Прес», 2001. 328 с.
7. Ляковский В. Столетня. Одесса: изд-во «Маяк», 1966. 152 с.

8. Мигулин П. Г. К вопросу о частном железнодорожном строительстве. СПб.: Невская типография, 1910. 524 с.
9. Общий Устав Российских железных дорог. Высочайше утвержденный 12 июня 1885 года. Москва: Т-во Печатня С. П. Яковлева, 1895. 43 с.
10. Отчет по эксплуатации казенных железных дорог за 1903 г. Екатеринослав: Б. и., 1904. 47 с.
11. Первая на Украине: Путеводитель по музею Одесской железной дороги / А. И. Болтенков, Д. М. Гейзер, В. И. Касьяненко и др. Одеса: Маяк, 1989. 112 с.
12. Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли России / Под ред. В. И. Покровского. – Т. 1. Очерки истории внешней торговли России. Отпуск и привоз товаров в XIX столетии. СПб.: Б. и., 1902. 345 с.
13. Соглашение о прямом сообщении между русскими железными дорогами. СПб.: Тип. МПС, 1913. 282 с.
14. Сторінки історії Одеської залізниці / Ю. С. Лишок, Г. А. Бойко, В. П. Щегленко, Л. П. Калініченко, О. Л. Костін. Одеса: Астропрінт, 2005. 252 с.

Парахотін Валерій,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Науковий керівник:

канд. іст. наук, доц., доцент кафедри історії України ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Гончарова О. С.

РОБОТА КОМІСІЙ ПО ПЕРЕГЛЯДУ СЛІДЧИХ СПРАВ ЩОДО РЕПРЕСОВАНИХ ОСІБ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950-Х – СЕРЕДИНІ 1960-Х РОКІВ

Україна є державою, яка декларує забезпечення верховенства права та прихильність до інших цивілізаційних цінностей. Захист прав людини і громадянина, визнання її прав і свобод є найвищими соціальними цінностями в нашій державі, а на конституційному рівні – обов'язком усіх без винятку органів державної влади та їх посадових і службових осіб забезпечити зазначені цінності. Проте в діяльності органів влади, в слідчій і судовій практиці, було безліч фактів свавілля, тортур, репресій і переслідувань. Мали в минулому місце й спроби відновити справедливість щодо осіб які стали жертвами беззаконних дій з боку тих органів, які мали слідкувати за дотриманням прав людини. У цьому контексті особливої наукової цінності і практичного значення набуває досвід хрущовської «відлиги», який спрямовувався на подолання жакливіх явищ тоталітарного режиму.

Значний внесок у дослідження означеної теми зробили вітчизняні дослідники О. Гончарова [1], Л. Місінкевич [3], Н. Платонова [4], М. Потебенько [6], Ю. Шаповал [12] та ін. Однак, незважаючи на безсумнівні успіхи у дослідженні питань реабілітації жертв політичних репресій, в більшості робіт реабілітація другої половини 1950-х – середини 1960-х років розглядається як складова частина загального процесу оновлення суспільно-політичного ладу СРСР. Це актуалізує потребу у підготовці спеціального наукового дослідження роботи комісій, що займались проведенням реабілітаційних заходів в УРСР.

Мета статті – визначити структури до компетенції яких було віднесено здійснення практичної роботи по реабілітації жертв політичних репресій сталінського періоду та оцінити результати їх діяльності у другій половині 1950-х – середині 1960-х років

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1956 р. в УРСР було утворено 13 місцевих комісій, які розглядали справи осіб, засуджених за політичні, посадові та господарські злочини [10, с. 59–61]. Персональний відбір кандидатур до складу комісій проводився на місцях, а потім, за поданням обкомів та ЦК КП України, ухвалювався ЦК КПРС. До складу цих комісій входили 3–7 осіб, як правило, секретар обкому партії (голова комісії), заступник голови облвиконкому, прокурор області та інші члени комісії. При кожній комісії формувалася технічний апарат у складі 5–7 осіб, які звільнялися від основної роботи при збереженні заробітної плати. Комісії мали провести роботу з відновлення в правах засуджених 16 областей республіки, у яких у 83 місцях позбавлення волі утримувалося понад 50 тисяч осіб, що підпадали під дію Указу [11, с. 70]. У тих областях, де не були утворені комісії, ЦК КП України доручив розгляд справ ув'язнених комісіям сусідніх областей. В основній масі комісії Президії Верховної Ради СРСР розпочали роботу в першій половині квітня 1956 р.

Робота передбачалася величезна, адже у місцях ув'язнення перебувало багато засуджених і, щоб вкластися в установлений строк, комісіям потрібно було щодня розглядати 35–45 справ. Доводилося інколи працювати по 15–16 годин на добу, щоб досконало і по суті розібратися з кожною справою, провести бесіди з кожною людиною, з'ясувати всі обставини ув'язнення. Щотижня комісії звітували перед Верховною Радою про хід розгляду справ ув'язнених за категоріями судимості: політичних, посадових, карних злочинах, визначаючи, скільком ув'язненим скорочений термін судимості і на скільки років, скільком – відмовлено у звільненні чи скороченні терміну і за якими мотивами. Рішення комісій про звільнення засуджених, зменшення строку покарання та передачу на поруки фіксувалися в протоколах. Їх оригінали за підписами членів комісії направлялися до адміністрацій пенітенціарних установ для негайного виконання рішень. Витяги з протоколів долучалися до особових справ засуджених, які звільнялися з-під варти за рішенням комісій, отримуючи довідки адміністрацій про звільнення і зняття судимості.

Упродовж місяця (станом на 20 травня 1956 р.) комісії розглянули справи 3136 осіб. У ході перевірки матеріалів кримінальних справ та проведення співбесід з ув'язненими було звільнено з місць позбавлення волі із зняттям судимості 1868 громадян, серед них 668 осіб, які відбували покарання за політичні злочини, 551 засудженому скорочено строки покарання, 156 неповнолітніх звільнено з передачею на поруки батькам, рідним, трудовим колективам, громадським та іншим організаціям [12, с. 315]. Комісії виявили численні факти безпідставного засудження громадян до непомірно суворих мір покарань.

Після прийняття Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 29 червня 1956 р. «Про усунення наслідків, грубих порушень законності щодо колишніх військовополонених та членів їх сімей» за № 898-490с перед міністерствами юстиції союзних республік та Прокуратурою СРСР було поставлене завдання забезпечити у встановленому законом порядку реабілітацію тих військовослужбовців Радянської Армії та Флоту, які потрапили в полон за умов, що були викликані бойовими обставинами, а далі – безпідставно засуджені як зрадники Батьківщини [8, с. 120–123]. Комісії Президії Верховної Ради СРСР, вивчаючи матеріали безпідставно звинувачених і засуджених військовослужбовців, зауважували упереджений підхід репресивних органів до військових, які потрапили у полон. Перебування у німецькому полоні було достатнім для обвинувачення військовослужбовця у зраді Батьківщині і осудження до 25 років позбавлення волі. Наприклад, військовий трибунал Київського гарнізону у жовтні 1950 р. засудив до 25 років позбавлення волі А. Е. Бобилєва за зраду Батьківщині. Його провина була в тому, що, будучи двічі пораненим, він потрапив у полон. Перебуваючи в таборі полонених, працював слюсарем авторемонтної майстерні, а потім у вугільних шахтах Західної Німеччини. Комісія Сталінської області переглянула кримінальну справу Бобилєва, звільнивши його з місць позбавлення волі [5, с. 102]. Встановлено чимало випадків безпідставного засудження громадян, які обвинувачувалися у зраді Батьківщині за службу в німецькій поліції. При розгляді справ співпраці підсудних із фашистською адміністрацією слідчих мало цікавили причини, що спонукали обвинуваченого стати на службу до окупаційної влади. Факт прислужництва засвідчував зраду і давав підстави засудити на 25 років. Саме так вчинив військовий трибунал Житомирської області в 1948 р., осудивши колгоспника І. А. Любченка до 25 років позбавлення волі за службу в німецькій поліції. Реабілітаційна комісія під час роботи у виправно-трудоному таборі встановила, що він став на службу до німецької поліції за завданням підпільної партійної організації для постачання партизанів зброєю та боєприпасами. За його допомоги була роззброєна районна поліція, після чого він пішов у партизанський загін, де перебував до кінця війни. Секретар райкому партії Набоков, який був комісаром партизанського загону, подав до суду довідку, яка підтверджувала сумлінне та чесне виконання І. А. Любченком завдань підпільної організації. Суд, розглядаючи справи обвинуваченого, не взяв до уваги таке свідчення. Розглянувши подані

документи, комісія звільнила І. А. Любченка з ув'язнення, знявши судимість [7, с. 170].

17 жовтня 1956 р. голова Центральної комісії А. Аристов інформував ЦК КПРС, що комісії успішно виконали поставлені перед ними завдання і завершили свою роботу у визначений строк. З їх допомогою встановлені, а потім і ліквідовані факти формально-бюрократичного розгляду скарг засуджених. На місцях було викрито чимало бюрократичних підходів щодо організації та проведення реабілітації [13, с. 74]. Оцінюючи результати їх діяльності, слід зазначити, що вони здійснювали важливі, необхідні заходи у справі зміцнення законності в державі, відновлюючи справедливість щодо великої кількості громадян.

Водночас із роботою комісій Президії Верховної Ради СРСР проводився перегляд архівно-слідчих справ про державні злочини органами прокуратури УРСР. При цьому переглядалися далеко не всі справи засуджених, а лише тих осіб, від яких надходили петиційні листи рідних і близьких, аналогічні звернення громадських організацій. У 1956 р. на адресу органів прокуратури УРСР надійшло 9964 заяви та скарги, у 1957 р. їх кількість збільшилася до 13694, а в першому кварталі 1958 р. надійшло 2840 звернень та скарг. За цей період органи прокуратури здійснили перегляд 26498 архівно-слідчих справ стосовно 58690 засуджених осіб. 17 тисячам ув'язненим було відмовлено в реабілітації. Судовими органами республіки було розглянуто 9915 протестів стосовно 25193 осіб, з яких 227 засудженим відмовлено [2, с. 55].

Розгляд скарг і заяв громадян здійснювався на підставі наказу Генерального прокурора СРСР від 29 грудня 1954 р. за № 200/с, який вимагав за кожним зверненням витребувати архівно-слідчі справи для додаткової перевірки матеріалів попереднього слідства. Це зумовлювалося тим, що слідство за справами 1937-1938 рр. проводилося не об'єктивно, з порушенням процесуальних норм. Обвинувачення підсудних базувалися лише на їхніх самовизнаннях. Свідків допитували дуже рідко, а інших доказів обвинувачень у справах, як правило, не було. За листом Генерального прокурора СРСР та голови КДБ при Раді Міністрів СРСР від 31 грудня 1954 р. розгляд матеріалів попереднього слідства завершувався у місячний термін. Після чого справи засуджених органи держбезпеки направляли до прокуратури зі своїми висновками [6, с. 6]. Однак, на практиці, термін розгляду більшості справ порушувався. Так, у 1957 р. із 210 архівно-слідчих справ, направлених Хмельницькою обласною прокуратурою управлінню КДБ області на додаткову перевірку, у місячний строк була розглянута лише кожна сьома справа. Шість і більше місяців розглядалася кожна п'ята, а 15 кримінальних справ репресованих розглядалися більше року [3, с. 217]. На розгляд скарг та заяв репресованих впливав суб'єктивний фактор, який характеризувався тим, що чимало скарг, адресованих в урядові інстанції, розглядалися з порушеннями законності. За цих обставин кримінальні справи поверталися на зберігання до архіву, а безпідставно репресовані особи залишалися в ув'язненні. Це демонструвало, що упереджене та суб'єктивне ставлення до репресованих не

змінювалося у працівників, які займалися їх переглядом [3, с. 175–177]. У центрі і на місцях залишалися ті ж співробітники каральних органів, які вважали свої дії абсолютно справедливими, безпідставно позбавляючи громадян життя і волі, тепер же вони мали прийняти рішення про звільняти тих, кого вони раніше самі засуджували.

Цілком очевидно, що відсутність нормативно-правової бази, підготовлених правознавців ускладнювало реабілітаційну роботу. Так, наприклад, з числа нерозглянутих в Полтавській області скарг 2306 осіб станом на 1 липня 1957 р. в облуправлінні КДБ знаходилися на перевірці 125 справ стосовно 1527 осіб, серед яких строком більше шести місяців розглядалися заяви 517 осіб, а понад дев'яти місяців – 560 осіб. В обласній прокуратурі на розгляді перебувала 271 справа з аналогічними строками розгляду 779 осіб. Станом на 1 квітня 1958 р. у провадженні декількох обласних прокуратур більше року перебувало 225 справ. Зокрема, у Харківській – 188. Черкаській – 31 справа. Аналогічна ситуація мала місце в 9 обласних управліннях КДБ, де зосередилося 546 архівно-слідчих справ з річним строком розгляду. Зокрема, в управлінні КДБ Одеської області таких справ нараховувалося 86, Вінницькій – 84, Сталінській – 74, Київській – 59, Черкаській – 58, Хмельницькій – 56, а в управліннях КДБ Сумської, Полтавської та Ворошиловградської областей по 43 архівно-слідчі справи [4, с. 139]. Серед головних причин, які уповільнювали процес перегляду архівно-слідчих справ і реабілітації в цілому, було недбале ставлення до цієї справи органів КДБ при розгляді матеріалів попереднього слідства, що значною мірою стримувало відновлення в правах репресованих; велика кількість скарг, заяв; обмежена кількість працівників, що займалися реабілітацією; широка мережа місць позбавлення волі, яка призводила до значних витрат часу на пошуки архівно-слідчих справ; обов'язкова додаткова перевірка матеріалів попереднього слідства за архівно-слідчими справами із розшуком та передопитом свідків, що проходили по кримінальних справах. Реабілітаційна робота за заявами репресованих та їхніх родичів окреслила проблему, вирішення якої залежало від строку давності розгляду кримінально-слідчих справ. Адже з часу проведення слідчих дій, прийняття судових рішень за кримінальними справами пройшло понад 25-30 років. Слідчі органи, які були залучені до перевірки архівно-слідчих справ, не в змозі були отримати достовірні дані про вчинені раніше злочини вимушені, як правило, припиняти кримінальні провадження за справами через відсутність доказів для передачі матеріалів до суду.

Реабілітаційні заходи щодо поновлення прав жертв політичних репресій, починаючи із середини 1960-х рр., в організованому порядку призупинилися. За твердженням голови КДБ СРСР В. М. Чебрикова, до 1962 р. із числа репресованих було реабілітовано 1 млн. 98847 осіб [9, с. 77].

Таким чином, XX з'їзд КПРС, доповідь М. С. Хрущова «Про культ особи і його наслідки» стали очищувальними діями для всього суспільства. Це зобов'язувало партійно-державне керівництво активізувати реабілітаційну роботу безневинно репресованих. Вагомий внесок у справу реабілітації

здійснили місцеві комісії, робота яких була підпорядкована Президії Верховної Ради СРСР, при розгляді справ осіб, засуджених за політичні посадові та господарські злочини. Враховуючи досвід роботи попередніх комісій, які працювали з травня 1954 р. по березень 1956 р., переглядаючи архівно-слідчі справи спеціальної підсудності, сформовані місцеві комісії більш чітко й організовано проводили реабілітаційну роботу, отримуючи від Центральної комісії Верховної Ради СРСР методичні та практичні рекомендації з нормативно-правової роботи щодо конкретних випадків реабілітації. Перегляд архівно-слідчих справ щодо державних злочинів на підставі політичних та правових актів продовжували правоохоронні та судові органи, які цілеспрямовано переглядали кримінальні справи лише тих репресованих, від яких надходили скарги або заяви їх рідних та близьких.

Джерела та література

1. Гончарова О. С. Історія України в ітннього часу: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антика, 2017. 332 с.
2. Із криниці печалі: Збірник спогадів та документів / Упоряд. П. Велесик, Г. Дем'янчук, І. Нагорна. Рівне: Азалія, 1996. 119 с.
3. Місінкевич Л. Л. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Хмельницький: ХУУП, 2009. 426 с.
4. Платонова Н. В. Напрям діяльності органів внутрішніх справ у виконанні державної програми реабілітації репресованих громадян. *Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Зб. наук, праць* / Ред. кол. Р. Я. Пиріг. К.: Либідь, 1998. С. 138–141.
5. Повернені імена. Документи, короткі біографічні довідки / Редкол. П. П. Ребро, І. С. Дерев'янка та ін. К.: Вир, 1998. Кн. 3. 349 с.
6. Потебенько М. Органи прокуратури України на шляху відновлення законності. Київ: жертви репресій. К.: Видавець Вадим Карпенко, 1999. Т. 2. С. 3–9.
7. Правда через роки: Статті, спогади, документи / Упоряд.: А. М. Сабіна, редкол. А. П. Ключев (голова) та ін. Донецьк: Вид-во КП Регіон, 1995. Вип. 4. 197 с.
8. Реабилитация народов и граждан 1954 – 1994. Документы / Сост. и ответ. редактор И. Алиев. М.: РОССПЭН, 1994. 305 с.
9. Реабилитация: как это было. Документы Политбюро ЦК КПСС, стенограммы заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшим место в период 30-40-х и начала 50-х гг. и другие материалы / Под ред. А. Н. Яковлева. М.: МФД, 2004. 720 с.
10. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / За ред. Т. В. Маляренка. К. Юрінком, 1997. 464 с.
11. Федорів Р. Могила на Україні. Дзвін. 1990. № 7. С. 69–82.
12. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. К.: Генеза, 2001. 560 с.

13. Шевельов Ю. У довгій черзі реабілітації. Київ. 1991. № 12. С. 72–76.

Петрик Т.

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Градовий О.

учень 10 класу історичного профілю
Тернопільського ліцею №21-спеціалізованої мистецької школи імені Ігоря Герети.

Стрельченко А.

учениця 10 класу історичного профілю
Тернопільського ліцею №21-спеціалізованої мистецької школи імені Ігоря Герети.

Науковий керівник: докторант філологічно-історичного факультету Університету Яна Длугоша (Ченстохова, Республіка Польща), вчитель історії Тернопільського ліцею №21-спеціалізованої мистецької школи імені Ігоря Герети Петрик Ю.Б.

ОСОБЛИВОСТІ «РОЗПОРЯДЖЕННЯ МІНІСТРА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ ВІД 10 ЖОВТНЯ 1927 Р. ПРО КВАЛІФІКАЦІЮ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОПІКИ» ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У сьогоднішній історичній та правовій науці важливу роль відіграє дослідження законодавчих та підзаконних актів минулого та вивчення досвіду творення документів, що регулювали життя суспільства у попередні епохи. Поряд із цим щораз більший інтерес у дослідників викликає міжвоєнний період в історії Центральної Європи та особливості становлення тогочасних нових держав у регіоні. У зв'язку з цим актуальним є аналіз законодавства Другої Речі Посполитої, зокрема, «Розпорядження Міністра праці та соціальної опіки від 10 жовтня 1927 р. про кваліфікацію керівників закладів опіки» («Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej dnia 10 października 1927 r. o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych»).

Ця тематика раніше розглядалася у працях Маріоли Магди Шевчак-Даніель [9, с. 167–186], Миколая Бренка, Кшиштофа Хачка та Рафала Пльонсека [1, с. 151–170], Агати Самсел [8, с. 235–258] і Тереси Збирад [11]. Згадані автори побіжно згадували цей розпорядження як таке, що мало вплив на загальний стан законодавства міжвоєнної Польщі [9, с. 167–186; 1, с. 151–170; 8, с. 235–258; 11]. На жаль, у вітчизняній історіографії ця тема наразі не набула поширення.

Почнемо з того, що 1918 р. врешті завершилася руйнівна для Європи Перша світова війна. За її підсумками з'являється ряд нових держав, в тому числі й відновлена Польська Республіка (Друга Річ Посполита). Для цієї держави важливо було побудувати ефективну систему управління, розв'язати питання кордонів і багатосоціально-економічних нюансів, а також створити власне національне законодавство [10].

Закони та підзаконні акти, які приймалися у міжвоєнній Польщі, мали регламентувати багатоважливі аспекти, зокрема, й ті, що стосувалися суспільного життя. Друга Річ Посполита намагалася позиціювати себе як демократична держава, а тому важливим завданням було наведення ладу у питаннях, пов'язаних із різнорідними організаціями, зокрема, із закладами опіки.

Найважливішим для цієї сфери був закон «Про суспільну опіку» від 16 серпня 1923 р., який регламентував найважливіші питання, пов'язані з опікою [2]. Для уточнення законодавства у справі безпосередньо благодійних організацій незабаром видано ще один документ, а саме: «Розпорядження Міністрів праці та соціальної опіки та внутрішніх справ від 30 липня 1924 р., у справах товариств щодо цілей соціальної опіки» [3]. Щодо самих закладів опіки, то майже через три роки з'явилося спеціальне «Розпорядження Президента Речі Посполитої від 22 квітня 1927 р. про нагляд і контроль над діяльністю інституцій опіки» [5].

Невдовзі Польща продовжила розробку законодавства щодо закладів опіки виданням «Розпорядження Міністра праці та соціальної опіки від 10 жовтня 1927 р. про кваліфікацію керівників закладів опіки» (набуло чинності 1 січня 1928 р.) [4], яке підписав відповідний Міністр Станіслав Юркевіч та про яке далі піде мова. Керівником, згідно з Розпорядженням, могла стати особа, що відповідала певним параметрам:

- а) досягла 25-річного віку (орган нагляд та контролю другої інстанції могли як виняток дозволити стати керівником особою, що досягла лише 21-річного віку);
- б) мала щонайменше 2-річний стаж у галузі соціальної опіки;
- в) не була позбавлена батьківських прав та не була обмежена в ньому за вироком суду;
- г) не була покарана за порушення норм публічної моралі за вироком суду (або якщо протині велось з приводу цього слідство);
- г) не страждала на захворювання, яке потенційно може якоюсь мірою нашкодити навколишнім [4].

Зважаючи на рівень закладу опіки, для потенційного керівника встановлювалися певні стандарти освіти претендента:

- а) керівник закладу для немовлят – медична освіта (вочевидь, через те, що для такого типу закладу не була передбачена посада штатного лікаря);
- б) керівник закладу для дітей дошкільного віку – освіта, здобута у семінарії, або освіта вихователя;

- в) керівник закладу для школярів – вища освіта;
- г) керівник закладу для недорозвинутих/ педагогічнозanedбаних/ глухонімих/ незрячих дітей – спеціальна педагогічна освіта;
- г) керівник закладу для дорослих, що втратили працездатність, – ознайомлення з основами спеціальної професійної педагогіки для калік (зважаючи на те, що в такого типу закладах не була передбачена посада інструктора);
- д) керівник закладу для невиліковнохворих / розумово недорозвинутих / таких, що потребують особливо догляду дорослих – медична освіта (оскільки в таких закладах не була передбачена посада лікаря).

Благодійні товариства, їх союзи, інші інституції та приватні особи, яким підпорядковувалися заклади опіки, мали надавати дані про потенційних керівників до органів нагляду та контролю першої інстанції, а ті, своєю чергою, до закладів другої інстанції [4].

Якщо на момент вступу в чинність розпорядження керівництво закладу здійснює особа, що не має необхідної кваліфікації, вона отримувала статус виконувача обов'язків керівника. Такий статус мав діяти не довше, ніж 5 років. За цей термін (до 1 січня 1932 р.) виконувач обов'язків керівника мусив здобути потрібну кваліфікацію [4]. Забігаючи наперед, зазначимо, що цей термін згодом продовжувався окремими розпорядженнями: 12 вересня 1932 р. з 5 до 8 років (тобто до 1 січня 1935 р.) [6], 17 січня 1936 р. з 8 до 10 років (до 1 січня 1937 р.) [7]. Вважаємо, що це було викликано практичними мотивами, оскільки не всі виконувачі обов'язків керівників вкладалися у встановлені розпорядженням терміни.

Невиконання розпорядження могло тягнути за собою покарання: від зауваження до призначення товариству тимчасового керівництва [4].

Таким чином, можемо зауважити, що «Розпорядження Міністра праці та соціальної опіки від 10 жовтня 1927 р. про кваліфікацію керівників закладів опіки» було важливою віхою у розвитку законодавства Другої Речі Посполитої у сфері соціальної опіки та благодійництва і дало можливість державі можливість посилити контроль над закладами опіки та їхніми керівниками та, за потреби, втручатися для покращення ситуації.

Джерела та література

1. Brenk M., Chaczko K., Płasek R. 100 lat systemu pomocy społecznej w Polsce // *Biuletyn Historii Wychowania*, №39, 2018. S. 151–170.
2. *Dziennik Ustaw* z 1923 r. nr 92, poz. 726 закон 1923
3. *Dziennik Ustaw* z 1924 r. nr 70, poz. 682 30 липня 1924
4. *Dziennik Ustaw* z 1927 r. nr 100, poz. 866 наше
5. *Dziennik Ustaw* z 1927 r. nr 40, poz. 354 22 квітня 1928
6. *Dziennik Ustaw* z 1932 r. nr 87, poz. 743 розпорядження 12.09.1932
7. *Dziennik Ustaw* z 1936 r. nr 6, poz. 61 розпорядження 17.01.1936

8. Samsel A. Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna // Wychowanie w Rodzinie, №7, 2013. S. 235–258.
9. Szewczak-Daniel M. M. Opieka komunalna nad dziećmi w działalności międzywojennego Zarządu Miasta Lublina // Miscellanea Historico-Iuridica, T. 19, Z. 1, 2020. S. 167–186
10. Topolski J. Historia Polski. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2015. 384 s.
11. Zbyrad T. Od instytucji totalnej ku demokratycznej? Domy pomocy społecznej w Polsce. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2014. 322 s.

Ригін Ярослав

учень 6-3 класу комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської ради»

Науковий керівник:

Глива Ю.В., вчитель історії комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської ради»

**РОЗКУРКУЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗНИЩЕННЯ ПРАЦЬОВИТОГО
СЕЛЯНСТВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБИСТОГО ЩОДЕННИКА
ОПРИШКА І.Д.)**

Однією з найжахливіших сторінок української історії є Голодомор 1932-1933 років, жертвами якого стали мільйони людей. Серед основних причин цих страшних подій були розкуркулення та примусова колективізація кінця 20-х — початку 30-х років. 1929 р., названий Сталіним роком «великого перелому», став початком насильницької колективізації сільського господарства і пов'язаного з нею «ліквідацією куркульства як класу» [1, 214].

Поділ селян на три групи куркулів був здійснений постановою ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. [2, 107]: активні вороги радянської влади, учасники антирадянських виступів. Вони підлягали 10-річному ув'язненню або розстрілу; пасивні вороги радянського ладу, тобто ті, хто намагався в рамках радянського законодавства боронити свою власність. Їхнє майно підлягало конфіскації, а самі господарі мали бути вислані до північних і східних районів СРСР; лояльні до політики Комуністичної партії особи, які не чинили опору радянській владі. Певна їх частина, щоб зберегти своє господарство, навіть готова була вступити до колгоспів. Таких селян переселяли за території колективізації, надавши їм гірші землі [3].

До другої групи селян, які підлягали депортації згідно зі списками, були додані ті, кого намітила місцева влада – за небажання увійти до колгоспу, ухиляння від сплати податків, невиконання завдань по хлібо- і м'ясозаготівлях[4, 207].

«Розкуркулюючи», нещадно відбирали в господарів практично все надбане тяжкою працею кількома поколіннями, перш за все житло, господарські будівлі, худобу, хатні речі – посуд, меблі, одяг, а також зерно, соломку, дрова тощо, а все конфісковане вписували до «актів». Вилучалися також гроші та облигації державної позики, взамін писалися розписки[5, 90].

Відомо, що в умовах більшовицького режиму історична правда про здійснювані ним терор і репресії відносно будь-кого або замовчувалася, або спеціально фальсифікувалася, перекручувалася і спрощувалася. За стіною тривалого мовчання, приховування документів (аж до недавнього часу), залякування і нищення свідків перебувала й правда про колективізацію, розкуркулення і голодомори українського селянства [6, 208]. Деякі архівні данні, свідчення та згадки очевидців розкриваються і сьогодні. Саме такі згадки були нещодавно знайдені і в моїй родині в рукописах мого прапрадіда - Опришко Івана Дмитровича.

З нотатків та записів я дізнався правду про те, як відбувався процес розкуркулення та подальшої депортації “куркулів” у хуторі Коновалово Петрівського повіту Гадяцького уїзду Полтавської губернії. Під час НЕПу його дід Опришко Сафрон Романович збільшив наділ землі та збагатився забудовами (клуня, комора, сарай, вітряний млин та ін.) і увійшов до класу середняків, оскільки мав 18 десятин землі та 10 сотих садка. Із худоби мали кобилу, пару волів, корову, а також кожнорічним приплодом були лоша та теля.

У кінці 1929 року сім'ю прапрадіда розкуркулюють та депортують на північ СРСР. На той момент Івану Дмитровичу було 7 років. Цю подію у своїх нотатках він описує наступним чином: “Вже в холодну пору, можливо пізню осінь чи початок зими, так як на землі був наліт снігу, але без заметів кучугур снігу, нас малюків, закутавши в кожухи, сажали на сани короткого зразка для їзди людей, а не на робочі великі з товстими носами полозами. Навкруги метушились люди, утеплюючи сани. В жінок безперестанно текли сльози. На той момент не зрозуміло було куди ми збираємося. Вже пізніше дійшло, що то були репресії до заможних селян, яких називали «кулаками» чи «підкулачниками» або до небажаючих вступати в СОЗ.

Дорога з Коновалово вела через Середняки до Веніславівки, де був вокзал. Вокзальне приміщення було набите різного віку людьми, які метушились у своїх справах чи виконували різні заходи відносно доставлених сюди сімей, яких було немало з околичних сіл та хуторів.

Почалась погрузка в товарні вагони, які були обладнані по однаковому зразку. По середині вагону була металева пічка (буржуйка) з виводом труби на верх вагону в спеціальний отвір. По обидві сторони від дверей були розташовані нари в два поверхи. На другому поверсі розміщувались діти та жінки. Старі лишалися на нижніх полицях. Одружені чоловіки відразу почали

колоти дрова та опалювати вагони. Неодружені - їхали в окремих вагонах. Заготовляли воду в відрах. Відра для туалету ставили біля вхідних дверей. Все це робилось під наглядом чергових.

Коли почали рушати, двері закрили ззовні на скобу, щоб ніхто не зміг втекти. Батько з іншими чоловіками написали записку (з орієнтовним місцем куди їх мають везти) і, прив'язавши до поліна, викинули через вікно, коли проїжджали наш хутір. Вікно було скляне і могло відкриватися, методом відсуву по рейках. Схоже вагони були для транспортування солдатів або коней кавалерійської частини. Так як на більшості зупинках нікого з вагонів не випускали, то в туалет ходили в відра. Дорослі повісили шторки, щоб зробити хоч якусь можливість закриватися під час цього процесу. Відповідно вагоном ширився смердючий запах.

Лише на великих станціях були зупинки довгі. В цей час робився запас води, іноді навіть годували. Так вперше покуштували російські щі. Це сталося на одній із зупинок, уже на російській території. На цілий вагон принесли по парі відер зі щами. Їх ділили по групах їдаків. Нашій сім'ї визначили чашку на трьох малолітніх дітей. В щях була в основному квашена капуста, можливо була і картопля, але вона зовсім не відчувалася. Але так як це була перша гаряча їжа від початку дороги, то вона здалася ледве не делікатесом. До цього декілька днів, крім води, окропу, нагрітого на буржуйці та сухарів нічого не їли. Так як людей в вагоні було багато, то й окропу діставалось не часто. В основному ним користувались старі люди, бо їм важко було без зубів гризти сухарі. Їм гріли воду, щоб їх розмочувати.

Ще один раз нас нагодували гарячою їжею уже за Москвою. Старші казали, що нас везуть чи то в Вологду, чи то в Архангельськ. Стеоринові свічки в вагонах використовували економно, бо їх дали в обмаль, а воскові берегли на випадок чиеїсь смерті. Якби хтось помер, то це зовсім би не стало несподіванкою, адже виселяли не дивлячись на стан і хвороби депортованих.”

На кінець 1930 року в УСРР було розкуркулено 70 407 селянських господарств. За межі республіки виселили 31 593 сім'ї (146 229 осіб). У північні райони СРСР з УСРР виселили 19 658 сімей (93 461 особу), а до Сибіру – 11 935 сімей (52 425 осіб)[4, 208].

Світ у селі перевернувся після знищення не тільки звичних форм господарювання на землі, як правило одноосібного, та створення колгоспів, а й від фізичного винищення працюючих селян включно з їхніми малолітніми дітьми шляхом відбирання серед зими хат, одягу, їстівних припасів, засланнями тощо, тобто під час «розкуркулення»[5, 92]. Нищилася в цей час і православна віра. Часто приміщення церков використовувалося для розміщення депортованих селян.

Кінцевим пунктом поїздки для сім'ї мого прапрадіда стала Вологда, навкруги якої в той час було багато лісів. Як згадує Опришко Іван Дмитрович: “Всіх непрацездатних завозили в будівлю церкви, де вже були зроблені двох'ярусні нари в декілька рядів серед церковної зали прихожан. Чоловіки відразу зайнялися ремонтом нар для їх сімей. Нижні яруси в основному

розподілились між дітьми та старими. Так була встановлена секція нар і для нашої сім'ї в кількості 6-ти людей: бабуся, мама і я з трьома братами. Чоловікам нари не виділялись, бо вони мали основний час проводити на лісозаготівлі, і лише на вихідні їх відпускали до сімей.

Виходити за межі церкви можливість була не часто, так як на нас трьох дітей були лише одні бабусині чобітки (вона їх взувала лише на свята, але зараз довелося використовувати в повсякденні).

Бабуся дуже важко перенесла дорогу, як фізично, так і морально. Адже вона все життя вклала в своє господарство, а тепер її депортували в інші, незнайомі краї, та ще й поселили в святому місці — в церкві (вона була дуже набожною).

Біля церкви не було колодязів чи водопроводу. Лише на певній відстані, за майданчиком перед церквою та проїжджою вулицею, була скважина з ручним насосом. Місцевість була болотяна і тротуари були з досок, покладених на землю. Саме по таких тротуарах доводилось ходити по воду. Вода видавалась за спеціальні талони, які оплачувалися наперед. Талони були металеві з отворами по центру, щоб їх було зручно нанизувати на проволоку.

Їжу готували в підсобних приміщеннях церкви, куди дівчурі не пускали. Вже навесні почали робити печі та чугунні котли (відер по 40-50) в залі церкви. Воду з цих котлів використовували для прання та купання. Вечеря, як правило, була з солониці (огірків або капусти) та окропу, рідко коли завареного якимось листям дикого паросту бур'яну.

Невдовзі була наша перша втрата — помер найменший брат, якому і року ще не було. Похорони були без звичних ритуалів, просто відвезли на місцеве кладовище під молитву однієї літньої жінки. Дуже слабкою була і бабуся — вона дуже переживала, що доведеться померати в чужім краї, без причастя і похоронного обряду.”

Процес розкуркулення ламав долі людей, знищував сім'ї. Сотні тисяч родин втратили усі засоби до існування. Їх розвіяли по СРСР: когось вивезли до Сибіру, хтось, як батько мого прапрадіда, утік на Донбас, когось відправили лісоповал, когось ув'язнили, когось розстріляли, а малих дітей позабирали до сиротинців або вони змушені були перебувати у своїх родичів, яких не зачепили репресії, та змінювати родину за родинною.

Так сталося і з моїм прапрадідом: “В травні 1930 року приїхав наш дядько Михайло Миколайович Погребняк. І після наради з батьками було вирішено, що він нас (троє братів дошкільного віку — я (Іван), Григорій та Василь) забере з собою на Батьківщину і там розвезе по родичах, яких не зачепили репресії. Нам прикупили вже ношені черевики, кожному на спину були пришиті куски полотна, на яких хімічним олівцем написали домашню адресу.

Їхати довелося декількома поїздами, з пересадками. В основному нас, в цілях економії, везли без квитків, а значить і без місць. Мабуть, тому що ми були ще малі, та й нас супроводжував хворий дядько (в нього формувався горб на спині), але нас жодного разу не висадили з вагону.

Сидіти доводилось в тамбурі, а іноді і лежати в темноті під нижніми полицками. Так дісталися до Москви, де довелося переїжджати з вокзалу на вокзал до поїздів потрібного напрямку.

Літній горбатий чоловік та троє малолітніх дітей в старенькому одязі з адресами на спинах, мабуть, виглядали жалюгідно — всі оглядалися на нас і проводили поглядами. Але була й одна жінка, яка пригостила нас пиріжками, які ми відразу проковтнули.

Діставшись додому, нас трьох братів розподілили по родичах, та ще й по різних селах. Я спочатку залишився у дядька Михайла, потім через деякий час в сестри матері — Катерини. Невдовзі я вже був переданий ще одному дядькові Михайлові та тітці Одарці в село Коновалово, де й пробував до зустрічі з батьком. В Коновалово основним заняттям була пасьбаовець, пізніше іншої скотини, там же пішов в початкову школу. В школі велася серйозна робота по боротьбі з релігією. Розповідалося, що релігія - це дурман народу. В дні коли в церкві мали бути служби на великі свята, наприклад на Різдво, вимагали 100-відсоткової присутності класу на уроках. В 1931 році в Коновалово повернулася з Вологди мама. Вона добиралась поїздами, де з квитками, де й без, але скрізь уникаючи перевірок, так як була без документів — репресованим не видавали не тещо паспортів, а навіть і особових довідок чи справок.”

Коли мати повернулася у село, мови про повернення майна не могло й бути. Вона була змушена жити по родичах та тяжко працювати на висадці посадок, обробці полів, щоб заробити кошти на їжу та існування.

Мій прапрадід отримав можливість повернути життя у сім’ї з батьками лише через декілька років після голодомору, коли батько Івана Дмитровича втік із Вологди до Донбасу.

Також доводиться констатувати, що про «розкуркулення» в 1928-1929, в 1931-1934 та наступних роках теж майже нічого не відомо. Повністю відсутні будь-які відомості про «куркулів» 1-ї категорії. Незаперечне одне – кількість наших земляків, які мали нещастя зватися «куркулями», перевершує тисячі, а їхнє горе – безмежне. Проте й це була тільки прелюдія до вселенської трагедії – голоду 1932-1933 років[5, 48].

Джерела та література

1. Ревегук В.Я. Полтавщина. Протибільшовицький Рух опору 20–30-х років ХХ століття: Нариси історії. Полтава: Полтавський літератор, 2016. 306 с.
2. Романець Н. Р. Куркульські висілки під час суцільної колективізації: особливості формування. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 41. С. 106-109
3. Розкуркулення. URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki/Розкуркулення>.
4. Кульчицький С.В. Ліквідація куркульства як класу. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.: іл..URL:

http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_kurkulstva (останній перегляд: 06.05.2024).

5. Петренко І.Д. Розкуркулення та інші суспільно-політичні процеси на Олександрівщині в 30-х роках ХХ ст. Документи свідчать. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво. 2011. 280 с.
6. Історія однієї української родини в контексті розкуркулення і голодомору. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2007. Вип. 17. С. 208-219.

Рябініна Софія

учениця 6-3 класу комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської ради»

Науковий керівник:

Глива Ю.В., вчитель історії комунального закладу
«Харківський фізико-математичний науковий
ліцей №27 Харківської міської ради»

ВПЛИВ ІДЕЙ Г.С.СКОВОРОДИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Обстріл музею Г.С. Сковороди в черговий раз довів, як і розстріляний бюст Шевченка в Бородянці, настільки тяглість поколінь, передання ідей свободи та сили духу загрожують нашим ворогам. Але, безумовно, значення постаті Григорія Савича передусім в нашому національному надбанні: філософських роздумів, педагогічних постулатів та духу свободи, який ведеться українськими інтелектуалами заради розвитку на поступу прийдешніх поколінь.

Через деякі біографічні дані, кроки творчого та педагогічного шляху, спробуємо зрозуміти актуальність для сьогодення ідей Сковороди, а залучивши приклади використання останніх у інтелектуальних працях та практичній діяльності наступників зможемо довести тяглість філософської думки щодо свободи людини як вибору перспективи розвитку цілої нації.

На середину ХVIII ст. модерні нації не були ще сформовані, тому говоритимемо більш про культурну ідентичність Сковороди як українця. З точки зору історичної епохи, в якій він перебував, варто стисло зазначити наступне: Доба Козаччини закінчилась, лишилась у спогадах та спадках. Настає доба панування імперій на українських землях: Османської, Австрійської, Російської. Російська імперія захопила в тому числі і територію, де народився, вчився та вчителював Сковорода, нашої Слобожанщини та Наддніпрянщини.

У 1759–1769 (зперервами) Г.Сковорода викладає у Харківському колеґіумі поетику, грецьку мову, синтаксис, основи добродетелі й катехізис (настанову). Традиційні предмети мали непересічного провідника, його викладацька

майстерність ґрунтувалась на нових засадах: як педагог, він уперше чітко окреслив мету виховання й освіти: формування внутрішнього світу через розпізнання індивідуальних нахилів, здібностей та обдарувань [1. С.6].

Ще одним нововведенням стало використання музики як «філософії педагогіки», про глибоко національне походження свідчать його формулювання щодо української народної пісенності як «тритисячолітньої печі» та філософії як «найдосконалішої музики» й світоглядного «всеозброєння» [2. С.29-30].

Ці поняття стали ключовими в сквородинській системі істинного знання, виховання, освітньої культури та саморозвитку людини. Такий підхід викликав спротив від керівництва колегіуму, оскільки тодішня освіта базувалась на клерикальних догмах, домінувало бездумне заучування як педагогічний підхід, а навчальні заклади перебували в юрисдикції церковної влади. Та і загалом Харківський колегіум функціонував за зразком Єзуїтських шкіл [3. С.8], а Сковорода неодноразово відмовлявся від церковного підходу в педагогіці.

Саме після завершення викладання в Харківському колегіуму починається період «мандрівного» викладання, Сковорода починає писати байки [4.], обравши таку форму через зручність передачі складних філософських понять та ідей у простій та зрозумілій формі, доступній кожному та водночас спонукальній до зміни власної поведінки чи вчинків [5. С.17-18].

Для української педагогіки ідеї Сковороди далися взнаки у діяльності наступних поколінь: Історик, професор Харківського університету Дмитро Багалій вивчав біографію та аналізував його діяльність в монографії «Українських мандрованих філософ Григорій Сковорода», яка вийшла в 1926 році, але була заборонена радянською владою з 50-х років ХХ ст. Дмитро Багалій переконує, що філософ вважав божественним покликанням свою просвітницьку роботу серед співвітчизників, що його основоположні філософсько-педагогічні ідеї не заперечували, а навпаки, підкреслювали пріоритетне значення родинного виховання, що для радянського тоталітаризму було неприпустимим [6. С.8].

Василь Сухомлинський вважав, що саме слабкість духовної природи, невідповідність діяльності природному покликанню призводять до неспроможності людини реалізовуватись. Таке твердження на пряму впливає з ідей Сковороди і є його продовженням гуманістичної педагогічної моделі [7. С.149].

Серед послідовників його філософських ідей були також митці епохи «розстріляного відродження»: театральний режисер Лесь Курбас, за спогадами колег, тримав на робочому столі «Молитву Сковороди», це був графічний рисунок Григорія Нарбути із приблизно таким текстом: «Отче наш, іже еси на небі, ниспошли нам Сократа, щоб він навчив нас пізнати себе» [8. С. 144-149]. У своїй творчості Курбас дотримувався ідеї тривимірності світу, сформульованої Сковородою: символічний світ-макросвіт-мікрокосм (Біблія-Природа-Людина) [9. С. 37-38].

Продовження сквородинських пошуків прагнення ідеалу в «природній стихії» ми знаходимо у мистецькій комуні 20-х- п. 30-х бойчукістів[10. С.100-101], Символи народного філософа були органічно близькими для Михайла Бойчука, засновника новітньої школи живопису та монументального мистецтва.Невипадково зображення Яблуні, Саду й Садівника присутні у багатьох творах «бойчукістів»[11.с.44-46.]. «Кам'яні вишиванки» (наприклад, Нової Каховки) вважаються найкращим підтвердженням впливу Сквороди.

Театральна трупа «Березіль » на чолі з Лесем Курбасом відвідувала комуну з виступами.Сама комунa була на території Спасо-Межигірського монастиря на Київщині . Яка доля спіткала цю історично-заповідну територію як у радянські часи, так і в період нашої незалежності часі В.Януковича, також знаємо внаслідок сумнозвісних подій 2013-2014 років .

Зв'язки ж з «бойчукістами» мали також літератори Михайло Семенко та Павло Тичина.Вплив Сквороди на середовище тогочасних літераторів найкраще передає вірш «Іспит» П.Тичини, який збірку «Замість сонет і октав» присвятив саме Григорію Савичу[12]:

Тільки що почали ми землю любити,
взяли заступа в руки, холоші закачали... - ради бога, манжети надіньте, що-небудь їм скажіть: вони питають, чи єсть у нас культура!

Якісь цибаті чужоземці покурювали крізь пенсне.

А навколо злидні — як гудина, як гич!

А навколо земля, столочена, руда...

Тут ходив Скворода.

З цієї літературної тяглости постає ще одне питання , яке довгий час єдискусійним для дослідників: якою ж мовою писав Скворода і чи є його писемний спадок питомо українським?«Малорусько-німецький словар » Євгена Желехівського й Софрона Недільського[13] , який вийшов друком у Львові у 1886 році, зафіксував чималу кількість слів з лексикону Григорія Савича.[14. С.55-57.] . Юрій Шевельов вказував, що це слобожанських варіант російської мови, якою говорили освічені кола нашого регіону[15.С. 209.]

Зрештою, відрізняється мова його трактатів від мови байок[16 . С.251-254.]. Тому більшість дослідників наразі схильні вважати його лексику як предтечу нової української мови, яка зароджувалась та розвинулась вже з І.Котляревским та згодом Т.Шевченком[17. С.39].

Із діаспорних досліджень маємо згадати як вагому роботу Семена Погорілого, проф. Манітобського університету(Канада), частину, де він аналізує малюнки з трактатів [19. С. 98–106, С. 99]. Значна кількість з них була складовою частиною рукописуГ.Сквороди «Алфавитили Буквар Мира» та інших праць [18]. Філософ створив свою оригінальну систему символів, і дослідник звертає увагу, що на них виростала образність української літератури. Про зв'язок цих символів із «бойчукістами» тут згадувалось раніше. Як виглядає «Нерівна рівність» сьогодні відомо кожному українцю (це зображення є на 500-гривневій купюрі).

Прикладом свого життя, філософськими здобутками та педагогічним новаторством, художнім символізмом малюнків, поняттям свободи та органічного розвитку особистості, які домінують в його творчому спадку, Григорій Сковорода й до сьогодні має величезний вплив на сучасників і матиме на становлення майбутніх українців. І такий зв'язок зі сквородинівськимивченнями, як ми бачимо, мало кожне покоління українців після нього, особливо серед митців та визнаних інтелектуалів як в Україні, так і закордоном.

Джерела та література

1. Ушкалов, Л.В. Григорій Сковорода.- Харків: Фоліо, 2009.
2. Шевчук, Т. Музичний код творчості Григорія Сковороди *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 24-35.
3. Кралюк, П. Чи є українська філософія європейською *День*. 2014. 17-18 січ. С. 8.
4. Сковорода, Г. Твори: в 2-х т. К.: АО "Обереги", 1994. Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. 527 с.
5. Семків, Р. Критика пихатого розуму. *Локальна історія*. 2022. №12. С.14-19.
6. Багалій, Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. К.: Орій: Кобза, 1992.
7. Кочубей, Т. Г. С. Сковорода і В. О. Сухомлинський: два погляди на проблему свободи і відповідальності. *Збірник наукових праць ПДПУ ім. В. Г. Короленка / [редкол.: В. О. Пащенко (голов. ред.) та ін.]*. Полтава, 2005. Вип. 5 (44). С. 141–150.
8. Корнієнко Н. Лесь Курбас: *репетиція майбутнього*. Київ: Факт, 1998. 468 с.
9. Лесь Курбас. Березіль. Із творчої спадщини. Київ. «Дніпро». 1988.
10. Столярчук Н. Український авангард ХХ століття : навч. Посіб. Луцьк : Вежа-Друк. 2015. 180 с.
11. Кравченко, Я. Школа Михайла Бойчука. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: Зб. наук. праць: наук. зап. Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип.14. Рівне: РДГУ, 2008. 193 с.
12. Тичина, П. Г. Вибрані твори: у 2 т. / Редкол. : Драч І. Ф., Павличко Д. В., Зяблюк М. П. та ін. К. : «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 1.
13. Желеховський Є. Малоруско-німецький словар / Ред. Олекси Горбача. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1948. Т.1.-394с.
14. Гнатюк, Л. Чому вивчення мови Григорія Сковорода актуальне для українців у ХХІ столітті. *Дивослово*. 2013. № 5. С. 53-58.
15. Шевельов, Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Том ССXXXIX. Праці Філологічної секції. Львів, 2000. С. 177-211.
16. Чижевський Д. Історія української літератури початків до доби реалізму-Нью-Йорк, 1956.
17. Гнатюк Л. Якою мовою писав Сковорода. *Локальна історія*. 2022. №12.- С.36-39.

18. Погорілий, С. Символи у Сковороди. *Рідна Нива: календар на 1974 рік*. Вінніпег: Екклесія, С. 98–106.

Сміян Анна,

здобувачка вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня факультету
історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди
Науковий керівник: канд. іст. наук, доцент,
доцент каф. історії України ХНПУ імені Г.С.
Сковороди Чернікова І. В.

МИКОЛА СУМЦОВ: ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Микола Сумцов – видатний український науковець, який здобув визнання в галузях фольклористики, етнографії, літературознавства та громадської діяльності. Доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Санкт-Петербурзької АН, дійсний член УАН, член Чеської академії наук і мистецтв та низки слов'янських наукових товариств, дійсний член НТШ.

Микола Федорович Сумцов народився 6 (18) квітня 1854 року у Санкт-Петербурзі в дворянській родині. Його батько, Федір Іванович Сумцов (1797-1856 рр.), був дрібним землевласником і належав до одного із давніх українських родів із визначною географічною приналежністю. Федір Іванович був нащадком козацької старшини Сумського слобідсько-українського козацького полку, що довгий час мешкали на території Сумщини, яку колись охороняв Охтирський полк від ворогів. Предок ученого покинув свої колишні місця проживання і вирушив на Слобожанщину. Там, у селі Боромля, що належало до Боромлянської волості Охтирського повіту Харківської губернії, він збудував свою хату. Відповідно до української народної традиції, на порожній ділянці він зробив напис: «Создался дом сей рабом Божиим Семеном Сумцем» [2, с. 12]. Цей невеликий родинний хутір у слободі Боромлі переходив від покоління до покоління. Дід майбутнього фольклориста Іван Сумець вірою та правдою стояв за царя. Тож врешті-решт отримав перший офіцерський чин – підпоручика. Служив недалеко від дому, у військовій слободі Боромлі.

Батько Миколи Сумцова закінчив 1-у Харківську гімназію, потім у 1819 р. Харківський університет і 35 років працював в одній з петербурзьких установ міністерства фінансів [6]. Робота у Санкт-Петербурзі з яскравим українським корінням вимагала змін прізвища. Цей метод застосовувався для знищення української ідентичності, його почали використовувати в Російській імперії і продовжили в СРСР. Мати майбутнього фольклориста, Ганна Іванівна, не соромилася своєї простоти, як зазначав її син, вона жила відповідно до стародавніх звичаїв. Не зважаючи на те, що розмовляли в сім'ї російською мовою, вони дотримувалися українських звичаїв. Так, наприклад, мати Миколи

переповідала хлопцю українські казки та легенди, це в майбутньому дало великий поштовх до діяльності майбутнього науковця [5].

Одразу після народження сина, коли Миколі було 2 роки, родина повернулася на батьківщину – до Харкова. 15 грудня 1856 р. від запалення легень помер батько, і мати виховувала хворобливого сина самотужки. Як згадував сам Микола у листуванні «Нині таку кволу дитину віддали б у колонію, при достатку, повезли б на лимани, у гори, за кордон»[1].

Початкову школу Микола закінчив у рідному селі Боромля, а середню освіту здобув у 2-й Харківській гімназії. Вона подарувала йому освіченість у різних галузях знань, таких як історія, природознавство, література, латинська мова, географія, ботаніка та мінералогія. Саме завдяки освіті в гімназії він здобув відмінні знання французької та німецької мов, що дозволило йому в майбутньому читати оригінальні тексти зарубіжних дослідників, цитувати їх і таким чином вносити значний вклад в українську наукову спільноту.

Українську словесність та мову він вивчав самостійно – читав твори Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського та інших, які не входили до навчального курсу гімназії, збирав зразки українських народних пісень, хоч писав, що в гімназії «ні про яке мазепинство не могло бути й мови», «Я не чув у гімназії жодного малоросійського слова»[6]. Для М. Сумцова українська та російська мова були однаково важливі, тому він читав багато літератури різними мовами. Підтвердженням цього є твір науковця «Пушкін и Шевченко» написаний у 1917 році. Закінчив гімназію М. Сумцов у 1871 р. зі срібною медаллю і подальше навчання продовжив на історико-філологічному факультеті Харківського університету, куди він вступив відразу після закінчення гімназії.

В університеті зарекомендував себе, як студент-дослідник. У 1874-1875 роках він отримав золоту медаль факультету за розробку теми «Історичний нарис християнської демонології». Це дослідження можна вважати одним з перших, яке потрапило під цензуру. Після закінчення університету, праця готувалася до друку, але вона так і не вийшла. Зараз не можливо встановити, через що саме вона була заборонена, але можемо припустити, що це було через історичний контекст чи релігійні міркування автора. У майбутньому роботи М. Сумцова неодноразово будуть підпадати під цензуру.

Як стипендіата Харківського Імператорського університету в 1876 р. М. Сумцов відрядили до Німеччини, аби у Гейдельберзькому університеті він за кілька місяців прослухав підготовчий курс лекцій до професури. З 1865 р. функціонувало рішення про скорочення витрат казни на підготовку молодих спеціалістів, тому Микола витратив власні кошти на навчання у Німеччині. Повернувшись в Україну, з 1878 р. почав викладати в Харківському університеті. 1881 року М. Сумцов захистив магістерську дисертацію «Про весільні обряди, переважно руські», згодом написав і подав на розгляд докторську дисертацію з історії української літератури XVII ст. – про Лазаря Барановича. Проте період цензурних утисків в Російській імперії тривав, роботу до захисту не допустили, адже автор у праці принижував великоросів. Але вже 1885 року М. Сумцов захистив докторську дисертацію на тему «Хліб в

обрядах і піснях»[1]. Вченого було обрано екстраординарним у 1888 р., а через рік (1889 р.) – ординарним професором Харківського університету. М. Сумцов першим почав досліджувати писанки, звернувся через пресу до громадськості із закликом вивчати «крашені фарбовані яйця». Отримав листи-відгуки, 300 яєць із 7 губерній. Свою колекцію подарував Харківському університету [6].

Микола Сумцов увійшов в історію України не тільки як талановитий дослідник Слобожанщини. Він зробив вагомий внесок для поширення української мови. Зокрема, 1904 року на XIII археологічному з'їзді у Катеринославі він озвався з трибуни до присутніх українською мовою, що було нечуваним зухвальством на подібних зібраннях [6]. Через рік (1905 р.) він спробував ввести до навчального плану університету курс української літератури, оскільки статuti закладу за більш як сто років його існування не передбачав вивчення цих предметів. Рада Харківського університету схвалила доповідь історико-філологічного факультету, автором якої був М. Сумцов щодо порушення клопотання заснування на факультеті кафедр української мови й літератури, проте пізніше воно було відхилене. Лише через 10 років українознавчі дисципліни увійшли до навчальних планів [3].

У жовтні 1906 р. вчений зробив публічну заяву на факультеті університету про свій намір вести лекції українською мовою, ставши першою особою в Україні, хто здійснив такий крок. Ця лекція викликала великий резонанс і була оцінена як початок «нової ери» в житті харківського наукового середовища. Присутній на ній ректор університету Дмитро Багалій писав згодом, що лекція справила приємне, сильне враження і щодо її змісту, і щодо форми викладення матеріалу.

Проте, умови тогочасної політичної обстановки не дозволили подібним ініціативам тривати довго. Міністр народної освіти висловив своє незадоволення цією ініціативою, і в результаті ректор університету був змушений припинити цей експеримент за вимогою. Однак після лютневих подій 1917 року вчений остаточно перейшов на викладання та наукову діяльність українською мовою. У 1920 р. з ініціативи губернського комітету з мистецтва він створив музей Слобідської України імені Т.Г.Шевченка (нині – Харківський історичний музей), який очолював до 1922 р. Метою нового закладу культури, якому в 1922 р. було присвоєно ім'я Григорія Сковороди, у зв'язку з 200-річчям з дня народження просвітителя, стало вивчення народного побуту, обстеження Харкова і передмість, розробка етнографічних програм щодо вивчення краю, упорядкування каталогу експонатів. М. Сумцов запропонував для музею структуру з трьох відділів: історичного, художнього та етнографічного. Саме етнографічному відділу надавалася перевага. М. Сумцов планував організувати ще й четвертий відділ, присвячений Т.Шевченку. Основою колекції музею став фонд, що було створено з творів, які експонувалися на виставці, підготовленої до XII археологічного з'їзду (1902 р.). Потім до них долучили численні експонати, що були або передані з Єпархіального, Університетського та інших музеїв, або були подаровані чи придбані у приватних осіб [8].

Одним з найголовніших потрясінь в житті М.Сумцова було знищення родинної домівки, яку передавали з поколінь в покоління. Він буде звертатись 23 жовтня 1920 р. до архітектурної секції Губкопмису з пропозицією збереження будинку як архітектурної пам'ятки, буде писати до Наркомзему, буде намагатися порозумітися з боромлянами, для яких він свого часу зробив чимало доброго (допомагаючи школі, облаштуваючи сільську бібліотеку і навіть беручи участь у проведенні виставки суниці) – та дарма. Зараз цього будинку немає[7]. Чи то радянська влада боролася за, так звану справедливість, чи боялися української ідентичності. Намірів для знищення цього будинку у радянської влади могло бути безліч.

Після звістки про намір знищити родинний будинок, у Миколи Сумцовапогіршилося здоров'я. У листах до свого земляка в грудні 1920 року він пише «Я, обтяжений лихом, захирів і духом, і тілом»[4]. Більшовицька влада не могла бути близькою українському інтелігенту, вченому зі світовим іменем. Більшовицький заколот поглинув Україну. І М. Сумцову психологічно важко було співпрацювати з новими господарями життя. У ніч проти 13 вересня 1922 року у своєму кабінеті в Харкові, збираючись з думками, щоб написати свіжу рецензію на чергову книжку «Бюлетеню» Олександра Потєбні, він тихо помер у робочому кріслі з олівчиком у руках.

Микола Сумцов визнаний одним із найбільш активних учасників руху за відродження української національної ідентичності, зокрема, у Слобідській Україні. Він був наполегливим і послідовним пропагандистом української мови, літератури та народної творчості. Одним із його основних завдань як науковця було сприяння національному відродженню. За свою діяльність він здобув заслужену славу як вчений, який присвятив своє життя розвитку та підтримці української культури та ідентичності.

Джерела та література

1. ГлавноеinUA.МиколаСумцов. URL: <https://glavnoe.in.ua/articles/a2600>. Дата звернення 08.05.2024.
2. Мандебура О. Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності. Національна академія наук України. Дата звернення 08.05.2024.
3. 170 років з дня народження Миколи Сумцова // ОЦТК. URL:<https://octk.com.ua/news/show/170-rokiv-z-dnia-narodzhennia-mikoli-sumtsova> . Дата звернення 03.05.2024.
4. Відданий слобожанець: 170-річчя Миколи Сумцова //ТижденьURL: <https://tyzhden.ua/viddanyj-slobozhanets-170-richchia-mykoly-sumtsova/> . Дата звернення 06.05.2024.
5. Микола Сумцов. Словесник у країні німих // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2779544-mikola-sumcov-slovesnik-ukraini-nimih.html> . Дата звернення 06.05.2024.
6. UAHistory.Микола Сумцов. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/14892. Дата звернення 03.05.2024.

7. Красиков М. Вдячний син Слобожанщини : Микола Сумцов – дослідник і громадський діяч краю. Дата звернення 06.05.2024.
8. Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова. URL: https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Музей_Слобідської_України_імені_Г.С._Сковороди.html. Дата звернення 08.05.2024.

Стародуб Дарья,

учениця 11-Б класу КЗ «Харківський ліцей №93 Харківської міської ради»

Науковий керівник:

вчитель історії Діас Германов Еміліо Альберто КЗ «Харківський ліцей №93 Харківської міської ради»

РОСІЯ – НЕПРАВИЛЬНА ІМПЕРІЯ, УКРАЇНА ЯК ФЕНОМЕН НЕПРАВИЛЬНОЇ КОЛОНІЇ

Спогади про імперії, колонії та імперський устрій стали оксамитом минулого, але часто залишаються актуальними в сучасному світі. Росія — імперія, Україна — колонія. Ці слова, які багато хто використовує, можуть викликати бурхливі емоції та протиріччя. Заманливо думати про Росію як про велику імперію з величезною територією і культурним розмаїттям. Однак при найближчому розгляді виявляється, що Росія була імперією, підтримуваною репресіями, анексіями і порушеннями прав людини. Її вплив на сусідні країни та народи часто супроводжувався насильством і знищенням культурної самобутності. Водночас Україну свого часу примушували до колоніальних відносин, щоб збагатити свою імперію та не допустити розвитку власної ідентичності. Сьогодні Україна незалежна, але сліди минулого все ще залишаються в її політичній системі та економічних вадах. Сусідські відносини з колишніми імперськими правителями, як і раніше, ставлять під сумнів суверенітет і безпеку України.

Україна не є "молодшим братом". Комуністична пропаганда створила чіткий шаблон для бачення нашої історії. Перш за все, Україна розглядалася як продовження російської історії, а події в Україні мали імітувати російські процеси. При цьому вони мали бути незначними і другорядними, але ця пропаганда не мала нічого спільного з реальністю. Як зазначає відомий український історик Ярослав Грицак: «Російська імперія була неправильною імперією, тому що у правильних імперій центр розвинений, а окраїни відсталі. У Росії навпаки: захід — Україна — набагато більше розвинений, а центр — відсталий» [1, с.75]. Історично цей міф зазнав краху. Виявилось, що українці не визнають себе якимись етнічними росіянами, а етнічними європейцями. Тому головним завданням путінського режиму стало відновлення "історичної

справедливості", "відродження" російської нації через знищення української ідентичності. Згідно з риторикою російської влади, український народ - це штучний конструкт, метою якого є знищення справжньої природи російського народу. Тому українська ідентичність має бути знищена й місія сучасної Росії полягає у виправленні історичних помилок комуністичного режиму та відновленні "величі" російського минулого. Для досягнення цієї мети вона використовує не лише військову агресію, але й освітню колоніальну політику. Якщо звертатись до історичних подій, то можна згадати "Переяславську раду" і спробу Москви проштотувати ідею їх цінностей і миру [2].

На той час між Річчю Посполитою та Москвою діяла угода, яка передбачала військову допомогу Москви у випадку вторгнення іноземного ворога на територію Королівства Польського чи Великого князівства Литовського. Іншими словами, якби кримський хан напав на Польщу, як він це зробив на початку повстання, цар мав би воювати з козаками як з татарськими союзниками. Чому Богдан Хмельницький, знаючи про політику московського царя щодо "збирання земель руських", погодився на союз з Москвою?

Для того, щоб зрозуміти, чому Хмельницький обрав союз з Москвою, необхідно розуміти контекст подій того часу, в тому числі його зовнішню політику. Це був період, коли Хмельницький відправив "делігацію" до Турецького султанату, шукаючи притулку і впливу, щоб зробити кримських татар своїми союзниками. Однак татари виявилися ненадійними союзниками, як показали важливі битви під Зборовом (1649), Берестечком (1651) та Жванцем (1653). Тут почалися складні дипломатичні розрахунки, але для Хмельницького політичні чинники були вирішальними для досягнення його мети - поширення козацького суверенітету на територію етнічної України. Москову та Україну пов'язувала не лише спільна православна віра, що було особливо важливо в часи релігійних воєн та конфліктів, але й спільний інтерес у боротьбі проти Речі Посполитої. Зрештою, згідно з Поляновським договором, Річ Посполита отримала багато територій у складі Москви (наприклад, Смоленськ). Тож, теоретично, Москва була дуже хорошим союзником для України. Хмельницький намагався залучити цю країну до своєї боротьби майже від самого початку повстання.

Починаючи з 1659 року, всі гетьмани аж до Івана Скоропадського присягали московському цареві на основі цієї фальсифікованої "статті Богдана Хмельницького". На них поширювалися нові статті, які ще більше обмежували автономію Української гетьманської держави та посилювали владу московських воєвод. Крім цього документа, для присяги були представлені й інші обов'язкові статті. Готуючи таку масштабну фальсифікацію, Москва могла мати інформацію про те, що оригінальні статті, зачитані на серпневій раді 1657 року, вже не існують. У сфальшованих статтях було заборонено вести зовнішні переговори не лише з Османською імперією та Річчю Посполитою, як у 1654 році, а й взагалі приймати іноземних послів та відправляти власних до інших володарів, гетьмана мав затверджувати особисто цар – цього разу безпосередньо в Москві, збільшувалася кількість воєвод у містах, кївська

митрополія мала підпорядковуватися московській тощо. У Березневих статтях, а також у жалуваній грамоті царя питання належності київської митрополії до Константинополя взагалі не порушувалося і не піддавалося сумніву.

Якими були правові наслідки Переяславської конференції та її оцінка? Вступивши в союз із Московською державою у війні проти Речі Посполитої, Богдан Хмельницький не оформив стосунки між Україною та Росією згідно з чіткими правовими нормами, що існували на той момент. З кінця XIX століття історики намагаються з'ясувати історико-правові підстави та юридичну природу договору 1654 року. Питання полягає в тому, чи це був особистий чи матеріальний союз з царем, чи це було підпорядкування або васальна залежність Гетьманщини від царя і т.д. Сьогодні українські історики схиляються до думки, що це був військовий союз у формі васалітету, заснований на збереженні та розширенні автономії Гетьманщини [3].

Достеменно відомо, що гетьман використав для цього ту саму формулу, що й під час підписання Зборівського договору з Яном Казимиром . Після ухвалення Березневого договору в Москві Україна не ратифікувала його. Хмельницький не повідомив про це ні відповідну повноважну комісію, ні Раду і не скликав її. Козаки дізналися про зміст договору лише після смерті Хмельницького: У 1657 році Іван Виговський зачитав 11 статей на вимогу козацької старшини і в присутності Юрка Хмельницького та московського посланця.

Історія України багата на підступну та жорстоку боротьбу, згадаємо дружбу між молодим Петром I та поважних літ Іваном Мазепою і те , як ці стосунки перетворилися на війну зі зрадою монарха. У 1687 році Іван Мазепа був коронований гетьманом Лівобережної України. Від часів правління Івана Мазепи і до сьогодні учасників українського національно-визвольного руху зневажливо називають "мазепинцями". Сьогодні ярлик "бандерівців" також використовується Росією для негативного опису сепаратизму та зради любителів України. Однак Іван Мазепа має репутацію гетьмана, який підніс Україну в економічному та культурному плані . Метою Івана Мазепи як командувача Війська Запорозького було об'єднання козацьких земель: Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя, Слобожанщину та Ханську Україну. Після правління Богдана Хмельницького Україна пережила період розрухи – Руїни . Козацькі військові округи розпалися, а сама держава зазнала економічного та культурного занепаду. Коли до влади прийшов Іван Мазепа, з'явилася фраза: "Від Богдана до Івана не було гетьмана". Гетьман налагодив торгівлю з Кримом, причорноморськими та придунайськими країнами, а також з північною та південною частинами країни , також розвивав промисловість, будуючи рудні, селітроварні та ковальські заводи. Селяни, які на той час становили більшість населення України, володіли великими земельними ділянками і відігравали важливу роль у соціально-економічному житті Гетьманщини. За часів правління Івана Мазепи Україна також пережила значний культурний розвиток у сфері освіти, науки, мистецтва та літератури. Іван Мазепа був покровителем культурної діяльності та архітектури в Україні.

За Мазепи Київ відродився як духовний центр України. У той же час розквітнув стиль українського бароко, який вплинув як на архітектуру, так і на мистецтво. Через кілька років після того, як 50-річний Іван Мазепа став гетьманом, на трон Російської імперії зійшов 17-річний Петро I. Мазепа постійно консулював Петра I з питань, що стосувалися Османської імперії, війни з татарами та Речі Посполитої. Між Мазепою та Петром I виникла особиста дружба. Козаки стверджували, що цар довіряв Мазепі більше, ніж собі, а Москва стверджувала, що Іван Степанович Мазепа був найбільш вигідним і корисним гетьманом для царя. Незважаючи на дружбу з Москвою, мета Мазепи залишалася незмінною: об'єднати українські території, а згодом надати Україні автономію та незалежність. Згідно з Переяславським договором, Петро I був зобов'язаний надати війська для захисту України, але це був не перший і не останній раз, коли Росія порушила договір. Коли розпочалася Північна війна між Шведським королівством та Російською імперією, союзник Карла XII - Станіслав Лещинський, погрожував напасти на Україну. Іван Мазепа звернувся до Петра I з проханням про допомогу. Петро I відповів: "Я не можу дати тобі навіть десять чоловік, боронися, як знаєш" [6]. Іван Мазепа вирішив змінити противника і домовився про дружбу зі Швецією, адже Петро I зрадив його. Мазепа більше не вважав за потрібне зберігати вірність цареві. Гетьман звернувся до свого війська з яскравою промовою: "Братія, прийшла наша пора; скористаємося цим випадком: помстимося москалям за їх тривале насилля над нами, за всі скоєні ними жорстокості й несправедливості, збережемо на майбутні часи нашу свободу і права козацькі од їх посягань! Ось коли надійшов час скинути з себе їх остогидле ярмо й зробити нашу Україну країною вільною й ні від кого не залежною." Гетьман домовився зі Швецією про те, що він стане князем, а українські землі будуть незалежними. Частина північних земель відійде до Швеції, за умови що захист короля є обов'язковим, а Україна буде вільною, якщо присягне на вірність королю. Гетьман зрозумів тоді, що це єдиний шлях. На жаль, у Північній війні перемогла Російська імперія. Незабаром автономія гетьманату була явно обмежена, і це стало очевидним на початку 18 століття. Остаточна ліквідація гетьманства відбулася за часів Катерини II. У цей період було запроваджено генерал-губернаторство, українська старшина отримала привілеї російського дворянства, а Україна була повністю інкорпорована до складу Російської імперії. Вже у 17 столітті Москва в сучасному розумінні намагалася нав'язати Україні "російський мир".

Як зростав російський імперіалізм? Пушкін описує завоювання Кавказу в колоніальних термінах, а згадки про фактичну окупацію Польщі під час Другого і Третього поділів і про те, що там робила російська армія, в його творі приховані. Пушкін згадує про все це завуальовано, але він згадує про це у своїх творах і підтверджує все що відбувалось. У вірші, написаному невдовзі після Першого польського повстання, він закликав не втручатися, мовляв, це міжслов'янська суперечка, в якій вийшла переможцем зрозуміло хто. Чому Росія офіційно протестує проти членства України в НАТО? Вони кажуть, що Україна колись була частиною Радянського Союзу і повинна залишатися у

сфері впливу Росії. Але ми живемо не у світі, де є великі держави, а малі їм підкоряються. Очевидно, що ми живемо у світі рівних народів і націй. Але традиційний Пушкін, який каже: "Не втручайтеся, це наша сфера впливу", і Путін кажуть те саме, але по-різному. Тільки Пушкіна не підтримували танками, але він думав так само. Якби Пушкіну дали армію, він, напевно, діяв би так само. Принаймні, обґрунтував би такі заходи. Зберігся лист, який Пушкін написав тодішньому царському вищому командуванню: "Дозвольте мені захистити царя". Йому відповіли, що в цьому немає необхідності, що це не справа простих людей захищати монарха, і він знав, що має робити, бо якщо він почне захищати монарха, то йому дозволять його критикувати. Але тут Пушкін поводить як лояльний підданий.

Як Росія знищувала своїм імперіалізмом українську інтелігенцію протягом століть? Одним із перших проявів репресій проти інтелектуальної еліти був Емський указ, який видав російський імператор Олександр II у 1876 році, — заборона ввозити, друкувати чи перекладати будь-які твори українською мовою. Протягом 1876 – 1880 років вчених та педагогів Михайла Драгоманова та Павла Житецького звільнили з роботи за наукові праці з українознавства. Михайла Драгоманова та Павла Чубинського до того ж вислали з країни. Перші спроби української інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національно-визвольної боротьби - Кирило-Мефодіївське братство .

Це об'єднання було активним у 1840-х роках, коли перші репресії проти членів братства, зокрема Тараса Шевченка та Миколи Костомарова, набули частково масового характеру. Леся Українка також була заарештована в день, коли в Києві прокотилася хвиля арештів українців. Далі вже комуністична партія розглядала літературу та мистецтво як одну з ланок культурного фронту . У березні 1937 року Радянський Союз розпочав кампанію репресій, відому як Великий терор а вже 2 липня 1937 року Сталін підписав указ, що наказував Народному комісаріату внутрішніх справ СРСР шукати "ворогів народу" [5]. У період з 27 жовтня по 4 листопада 1937 року найбільший масовий розстріл української інтелігенції відбувся у Сандармохівському окрузі, де НКВС розстріляло 1 111 осіб, у тому числі 287 українців та осіб, тісно пов'язаних з Україною. Тоді ж радянська влада вбила кінорежисера Леся Курбаса, письменників Миколу Куліша та Валер'яна Підмогильного, поетів Марка Вороного та Миколу Зерова та інших митців. В результаті українська культура зазнала значних втрат. Багато з митців було вбито у розквіті сил . Як наслідок, українська культура недостатньо визнана у світі .

Росіяни, як і інші імперські держави, конструювали свою самоідентичність у зв'язку з ідеєю своєї країни як великої держави. Їхня філософія визначала почесним - бути громадянином великої держави бути "росіянином" [2]. Одним із компонентів цієї ідентичності є месіанізм. Всі великі держави повинні мати велику місію, наприклад, програму експансії. Месіанський наратив є захисною реакцією держави, яка не змогла модернізуватися і стати моделлю для Заходу. Сьогодні імперська ностальгія та

месіанізм допомагають населенню компенсувати відсутність цілісної ідентичності та історичної спадщини. Зараз ми спостерігаємо історичний цикл. Щоразу, коли Росія стикається з національною кризою - 1917-го, 1991-го років й частково сьогодні - головною проблемою для росіян є українці, які почали боротьбу за свою незалежність. Українська незалежність - це питання життя і смерті для Росії. Зіткнувшись з реальним успіхом українського суспільства у створенні незалежної держави, "російські" еліти бачать, що їхній світ руйнується.

«У розповіді Путіна про Росію майбутнього немає, є тільки минуле, «міфічне минуле» - з цього деякі люди вважають, що російське керівництво хоче зберегти свою владу лише за допомогою війни [4]. Інші вважають, що Путін з'їхав з глузду, вирішив, що він - Катерина Велика і намагається відродити імперію. Треті вважають, що в усьому винна корупція і що влада хоче прикрити свої крадіжки війною. Не випадково Росія - єдина країна в 21 столітті, яка прагне анексувати чужі території і відкрито веде імперіалістичну війну в Європі. Україна не залежить від Росії, і українці швидко скидають з себе ярмо енергетичної залежності. Ми - сучасна політична держава. Пропагандисти не розуміють, що українці живуть в Європі XXI-го століття, а не в Росії XIX-го. Всі інші "великі держави" давно відмовилися від колоніальної загарбницької політики, яка стала нерентабельною ще до середини XX-го століття, Росія активно набуває територій, які можуть принести їй лише збитки. Російський імперіалізм має іншу природу, тому він відродився тоді, коли інші колоніальні імперії давно розпалися. Це пов'язано не з розрахунком, а з мегаломанією і егоїзмом. Російська колоніальна імперія розширюється не заради прибутку, а заради амбіцій, гордості, божевільних ідей величчя і месіанства.

Висновок. Аналіз історичного та сучасного контексту дозволяє зробити висновок, що Росія, з одного боку, є псевдоімперією, заснованою на авторитарних та імперіалістичних устремліннях, нехтуючи правами свого народу та сусідніх країн. З іншого боку, Україна як колонія під радянським режимом також може розглядатися як псевдоколоніальне явище. Це пов'язано з тим, що Україні важко жити під владою іншої країни, яка диктує умови і примушує українців до покори. Відновивши свою незалежність у 1991 ми й досі продовжуємо боротися й захищати свою ідентичність і суверенітет.

Джерела та література

1. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. Київ: Генеза, 2000. 249 с.
2. URL: <https://ua.boell.org/uk/2023/07/11/nepravylna-koloniya-rosiyski-vplyvy-na-vyshchu-osvitu-v-ukrayini> (дата звернення 07.05.2024)
3. URL: <https://iprosvita.com/pereiaslavska-rada-iak-persha-sproba-moskvy-nav-iazaty-russkyj-myrl/> (дата звернення 08.05.2024)

4.URL:<https://www.5.ua/polityka/hetman-ivan-mazepa-ta-17richnyi-tsar-iak-petro-i-vstromyv-zradnytskyi-nizh-u-spynu-ukraini-174293.html>(дата звернення 08.05.2024)

5.URL:<https://svidomi.in.ua/page/yak-rosiia-znyshchuvala-ukrainsku-intelihentsiiu-protiahom-stolit>(дата звернення 09.05.2024)

6.URL:<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/rosiya-napala-na-ukrayinu-bo-rosiyany-dosi-shche-ne-znayut-hto-vony>(дата звернення 09.05.2024)

Столярова Марія,

учениця 9-Б класу

КЗ «Чугуївський опорний лицей № 6 імені І.М.Кожедуба» Чугуївської міської ради, Харківської області

Науковий керівник:

Грідіна Н.О., вчитель історії КЗ «Чугуївський опорний лицей № 6 імені І.М.Кожедуба»

ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ «РЕПІНСЬКІ МІСЦЯ ЧУГУЄВА»

Історія народу, рідна мова, його традиції, звичаї, свята, обряди, фольклор, народне мистецтво та національна символіка – це той багатий ґрунт, на якому зростає людина, громадянин і патріот. Знайомство з навколишнім світом розпочинається з вивчення рідного краю. Могутнім і невичерпним джерелом духовності, моральності і культури сучасної людини є її любов до рідного краю, його пам'яток історії та архітектури, глибока шана віковичних традицій свого народу.

Любов дитини до рідної землі починається з пізнання найближчого середовища. Дитина набирається вражень та знань про свою малу Батьківщину, які залишають у її душі незабутні спогади на все життя. Саме тому, на нашу думку, формування інтересу до рідного краю, історичних пам'яток рідного міста сприяє вихованню свідомого громадянина, який шанобливо ставиться до духовних і матеріальних надбань свого рідного міста.

Обрана тема актуальна тому, що туристичне краєзнавство здатне репрезентувати громадськості багатство національної історико-культурної спадщини Чугуєва - єдиного в Україні міста, де є працюючий меморіальний музей-садиба І.Ю.Репіна та збереглися планування, окремі будівлі і цілі ансамблі військових поселень.

Об'єкт дослідження – історичні та архітектурні пам'ятки міста Чугуєва.

Предмет дослідження—місця Чугуєва, пов'язані з життям та творчістю І.Ю.Репіна, спогади І.Ю.Репіна про життя в Чугуєві.

Мета дослідження - створити екскурсійний маршрут рідним містом, який включатиме ознайомлення із історичними пам'ятками.

Для досягнення мети були поставлені завдання: Дізнатися, які визначні події, явища і процеси відбувалися на території Чугуєва, якими пам'ятками археології, історії, архітектури багате рідне місто, здійснити відбір екскурсійних об'єктів і пошук цікавих фактів про об'єкти екскурсії. Дізнатися про місця Чугуєва, пов'язані з дитинством Репіна, його приїздами в зрілому віці, описати зміни, які відбулися зі згаданими місцями й будинками, а також розробити маршрут та підготувати текст екскурсії.

Очікувані результати проекту: зняти відео екскурсію, провести екскурсію для своїх однокласників.

Виходячи з мети і поставлених завдань, ми використовували загальнонаукові методи історичного дослідження: комплексний історичний аналіз (вивчення історичних фактів); дослідження (вивчення фотоматеріалів, експозицій та спогадів); теоретичний аналіз та узагальнення історичної літератури, періодичних видань про історію міста з архіву і музею, аналіз літературних джерел та інформації з мережі Інтернет; інтерв'ю з краєзнавцями та екскурсоводом музею.

Практичне значення дослідження полягає в зібранні матеріалів, які можуть бути використані для випуску буклетів, присвячених Дню міста Чугуєва, дидактичного матеріалу до шкільного курсу «Харківщинознавство». Створено екскурсійний маршрут, який можна використовувати на уроках Харківщинознавства, у позакласних заходах, заняттях гуртків як засіб патріотичного виховання учнів, залучення молоді в суспільно-корисну діяльність на благо рідного міста. Створено екскурсійний маршрут для залучення відвідувачів в чугуївські музеї і привернення уваги туристів до історичних пам'яток нашого міста.

«Репінське мистецтво виплекане зв'язком з життям народу й свідчить, які живлющі й плідні ці зв'язки» - писав О.О. Федоров. Ілля Юхимович Репін – видатний художник, ім'я якого добре відоме не тільки в нашій країні, а й за її межами. Його картини є гордістю багатьох музейних та приватних колекцій. В сучасних умовах відродження українського мистецтва живописне надбання І.Ю. Репіна вимагає нового переосмислення. А саме: розкриття засобами образотворчого мистецтва ментальності українського народу як невичерпного джерела творчості.

Двотомна монографія І.Е.Грабаря «І.Є.Репін», що вийшла у 1937 р. в серії «Жизнь замечательных людей», стала поглибленим історико-культурним дослідженням творчості художника [2]. До появи монографії І.Е.Грабаря кількість робіт, присвячених творчості й біографії Іллі Юхимовича, була обмежена. Якщо критичні статті, огляди виставок чи статті, присвячені окремим творам художника, з'являлися доволі часто, то узагальнюючих монографій, за винятком роботи С.Ернста, назвати важко. Проте й робота

Ернста є біографічним нарисом, який лише в загальних рисах стосується історії творчості художника.

Роботи К. С. Кузьмінського «Репин-иллюстратор» (1913), С. Н. Дуриліна «Репин и Гаршин» (1926) розкривають окремі аспекти репінської творчості, вміщують популярний нарис життя й творчості художника [1].

Репін вже був у похилому віці, коли відкрив у собі ще й талант письменника. Після виходу його автобіографічної книги «Далеке близьке», стало зрозумілим: якби Репін з раннього дитинства не віддавав всі свої сили живопису, то став би письменником. Саме ця книга є невичерпним джерелом відомостей про життя й творчість художника в Чугуєві [7].

Хто з нас не мріяв подорожувати у часі? Ви скажете, що це неможливо! Але у нашому славному місті можливо здійснити таку подорож, треба лише уважно придивитися до старих будівель на вулицях колишнього міста-фортеці. Датою заснування Чугуєва вважають 10 серпня 1638 р., коли козаки з дозволу білгородського воєводи почали будувати тут фортецю. Протяжність кріпосної стіни з баштами по периметру складала 500 сажнів (близько 1 км). Чугуївська фортеця мала 8 башт. У центрі фортеці була побудована дерев'яна церква Преображення Господня, яка простояла два століття, до 1824 року. У фортеці знаходилися адміністративні і господарські споруди: воєводський будинок, будинки начальників військової команди, домівки священнослужителів, наказова хата, митниця, «кухлевий» двір, склади (хлібний, соляний, порохівий).

Чугуїв - одне з небагатьох міст Слобідської України, що зберегло свій історичний вигляд. У середині XIX століття його центральна частина була забудована за проектом відомого архітектора В.П.Стасова. На північній стороні площі Соборної, майже по всій її довжині, витягнулася триповерхова будівля, побудована в 1832 році. Будівля призначалася для Штабів (окружного, дивізійного, полкового, бригадного, інспектора резервної кавалерії і окружного комітету), пізніше в цій будівлі розташовувалася школа військових топографів, де навчався І.Ю.Репін. Три роки Ілля навчався у чугуївському корпусі військових топографів, старанно вправляючись у живописі, ретельно вивчаючи натуру, тренуючись у малюнку: "...Білі тарелі з натертою на них тушшю, склянки з водою, в яких купаються пензлі від акварельних фарб... А які фарби! Диво! Казна широко і багато обставляла топографів, усе було дороге, з Лондона..." - зі спогадів І.Ю.Репіна [10].

В наш час в цій будівлі розміщується відкрита у 1984 році Галерея творів лауреатів Державної премії РРСФР імені І.Ю.Репіна. Премія існувала з 1966 до 1991 року та присуджувалась митцям, чия творчість гідно продовжувала кращі традиції національного мистецтва, була відзначена високою професійною майстерністю, народністю, ідейністю.

Зі скасуванням військових поселень школу військових топографів закрили, і Репін продовжив навчання в місцевих іконописцях Бунакова й Персанова, які, окрім розписів храмів, виконували також і світські замовлення, зокрема портрети. Разом із ними розписував храми, малював образи для

іконостасів. Чугуїв славився своїми майстрами - звідси запрошували в інші краї різьбярів, живописців, позолотників. У книзі мемуарів «Далеке близьке» Ілля Юхимович пише про Чугуїв: «Навколо міста було кілька багатих і гарних сіл малоросіян – народ ніжний, добрий, поетичний»; «...спочатку ми стали за звичаєм співати пісні нашим злагодженим хором – переважно українські»[3].

Поряд з корпусом військових топографів, знаходиться невеликий дерев'яний оштукатурений будинок з 6 кімнат - колишній шляховий палац царя, побудований в 1838 році. Палац був розташований на живописній висоті, яка терасами спускалася до світлого і тихого Сіверського Дінця. Цар зупинявся в цій будівлі, коли перебував в Чугуєві під час огляду військ. А в наш час ця будівля є частиною музейного комплексу і використовується в літній час, як виставковий зал.

На західній стороні площі розташований Покровський собор, будівництво якого велось з 1826 по 1834 рік. Храм залишається однією з найкрасивіших споруд в місті.

На колишній Нікітінській вулиці (а нині вулиці Музейній) збереглися торгові ряди, побудовані в 1835 році. Торгові ряди є пам'ятником архітектури часів військового поселення. У XIX столітті тут торгували «червоним» товаром: бакалією, галантереєю, парфумерією. В одну з цих лавок, що належали купцю Степану Павлову, Ілля Репін почав приносити для продажу свої перші творіння. Грошей, які витратили на будівництво рядів, з лихвою вистачило б для зведення маєтку. Для військового поселення це стало цілою подією, адже до 1830-х років в таких містечках не можна було займатися торгівлею і ремеслами. «Як мені тут захотілося в Малоросію, в Чугуїв, та як захотілося, до сліз... Адже й тут добре, дуже добре!.. Але ні, хочеться бачити білі хатки, залиті сонцем вишневі садки, ставні, рожі всіх кольорів і чути дзвінкі голоси засмаглих дівчат і грубі голоси гарних парубків; волів у ярмі, ярмарки...» - зі спогадів І.Ю. Репіна[5].

Меморіальний будинок-музей І.Ю. Репіна розташовується у маленькому будинку часів військових поселень на колишній Нікітінській вулиці і (нині – Музейна), в якому з жовтня 1876 до вересня 1877 року Ілля Юхимович Репін мешкав зі своєю дружиною та доньками. Експонуються оригінальні речі, щоналежали Іллі Юхимовичу та його рідним. Експозиції розповідають про дитячі роки майстра та розкривають тему любові до батьківщини, до України в його творчості. Назавжди Репін зберіг любов до землі, де народився і виріс. У листі до Льва Толстого він зазначає: "Тут, у Чугуєві, я так насолоджуюся красотою природи! Ніколи не уявляв, що народився, провів дитинство, отрочтво і юність серед такої надзвичайної і грандіозної природи!"[10]

На стіні дев'ятиповерхівки на вулиці Музейній художники зробили репродукцію частини картини "Запорожці пишуть листа турецькому султанові". Робота над муралом, що має площу 200 кв.м, тривала близько тижня й була завершена напередодні початку Міжнародного репінського пленеру. І.Ю. Репін працював над картиною більше дванадцяти років: «...

узаявся за палітру, і от тижнів зо два з половиною без відпочинку живу з ними, не можу розстатися, веселий народ... Недарма про них Гоголь писав, усе це правда! Чортячий народ!.. Ніхто в усьому світі не відчував так глибоко свободи, рівності і братерства! В усе життя Запорожжя залишилося вільним, нічому не підкорилося...»[5].

У 1891 р. «Запорожці» були центром експозиції персональної виставки Репіна. Картину купив імператор за 35 тисяч — ціну, величезну навіть для Третьякова.«Дехто з тих, хто пише про художників, називає мене козаком. Я народився українським військовим поселенцем. Переважне населення Чугуєва справді складали колишні козаки, переселені сюди московським урядом у середині XVII століття. Незважаючи на те, що за Катерини II козацьку службу з усіма "козацькими вольностями" було знищено, чугуївські мешканці зберігали у своєму господарстві, побуті, культурі багато рис вільної заможної козацької старовини. Про козаків я чув від бабусь і дідусів - розповіді були про останні дні нашого козацтва"– зі спогадів І.Ю.Репіна[10].

До 100-річного ювілею І.Ю.Репіна в 1944 році на місці будинку його бабусі встановили пам'ятник - стелу з написом: «Тут був будинок, в якому народився великий російський художник Ілля Юхимович Репін. 1844-1930». Будинок, у якому проживала пізніше родина Репіних, був побудований там же в Осинівці, під Гридінною горою, приблизно в семистах метрах від будинку бабусі, на самому березі Сіверського Дінця, за яким виднівся ліс. Тут майбутній художник вперше відчув непереборну тягу до творчості, створив свої перші роботи: ліпив коней з воску, вирізав фігурки з паперу, малював акварельними фарбами, писав портрети рідних і знайомих. Першими малюнками маленького Ілька були зображення улюблених коней. Двоюрідний брат Трохим Чаплигін навчив хлопчика малювати аквареллю. "Матуся докоряла мені: "Що за сором, я зі стиду згоріла в церкві: усі люди як люди, стоять, моляться, а ти роззявив рота, повертаєшся навіть до іконостаса спиною і все видивляєшся по стінах на великі картини", - згадував художник[10].

А в 1960-х роках будинок був проданий, і сім'я переселилася в будинок на Нікітінській вулиці. Репінський будинок в Осинівці поступово занепадав, річка підмивала берег і, врешті-решт, він був зруйнований. На його місці в 1994 році, до 150-річчя з дня народження художника був встановлений пам'ятний камінь. "...Моє життя тих часів було найрадіснішим. Підлітком, за компанію із сестрою, квітучими веснами я потрапляв на бали й вечори молоді, на маївки у Старовірському лісі. Дикий терен, дички груші, черешні й вишні - усі сади безкінечного південного схилу від Осинівки і Тростеня до самих "Матерів" облиті, немов молоком, рясними букетами квітів, - усе усміхалося нашим веселощам"– зі спогадів І.Ю.Репіна[10].

На вулиці Гвардійській, колишній Великій Офіцерській, окрім офіцерських півтораповехових кам'яних особняків, потопаючих в садах, знаходилася школа кантоністів (солдатських дітей), ділові двори. Зберіглося три офіцерські будинки, однакові за розмірами, але відмінні один від одного архітектурними деталями, розташуванням і формою вікон - то здвоєних, з

напівциркульними завершеннями, то прямокутних. В одному з таких будинків в наш час розміщується краєзнавчий відділ Художньо-меморіального музею І.Ю.Рєпіна, який відкрився 15 грудня 1984 року. Експозиції музею розповідають про унікальну історію міста, в якій криються витoki генія великого художника. Розглядаючи в колекції музею старовинні меблі, одяг, зброя, нагороди, етнографічні матеріали, археологічні знахідки, документи і фотокартки різних років, раптом уявляєш, як ходив цими вулицями майбутній художник.

«... Наша вулиця раптом змінилася ... і все ніби освітілося яскравіше ... Засяяли мідні труби полкових сурмачів на білих конях... Усе чутніше долинав брязкіт шабель, хropіння та іржання коней... І раптом усе ніби разом підскочило вгору: грянули гучно сурми! Радістю полинули ці звуки Донцем, за Малинівський ліс і відлунили в усіх садах Пристеня. Веселість полинула широкою хвилею, і навіть за Гридину гору - до міста. Хотілося стрибати, кричати, сміятися і плакати... О музика! Вона завжди пронизувала мене до кісток» - писав І.Ю.Рєпін про своє дитинство в книзі спогадів «Далеке близьке» [10].

У військовій поселенці козаки йшли з неохотою, оскільки не терпіли муштри, через що й збунтувалися 1817 року. Серед непокірливих був і дід Рєпіна. Він надзвичайно пишався цим фактом і порівнював себе з Тарасом Шевченком, чий дід брав участь у Коліївщині. Батько, Юхим Васильович, служив у Чугуївському уланському полку, у складі якого об'їздив Персію, Туреччину, Молдавію, Кавказ і Крим, заслужив бойові нагороди. Після 27 років військової служби вийшов у відставку. Дім Рєпіних вважався заможним - за станом вони були "торговці і промисловці", мали постійний двір. Батько торгував кінями, домом опікувалася бабуся. Кожної весни старший Рєпін вирушав на "Донщину", приганяв звідти табун коней, яких потім перепродував [10].

«Ах, Слобідська Україна, у мене до неї все більша і більша туга. Я навіть почав писати свої враження дитинства: час українського військового поселення, і в жовтні навіть був у Чугуєві. Я не уявляв, що Чугуїв такий гарний: а головне, містя, де протікало моє дитинство над Дінцем, такі зворушливі, що хотілося плакати від розчулення і особливого настрою – мрії», - писав 14 листопада 1907 року Рєпін своєму товаришу, українському історикові, археологові Дмитру Яворницькому [6].

4 листопада 1956 року в Чугуєві на площі Червоних борців (за часів Рєпіна вона називалася Манежною завдяки розташованому поряд манежу, а зараз сквер на цьому місці носить ім'я художника) відбулося урочисте відкриття пам'ятника Рєпіну роботи скульптора Матвія Генріховича Манізера, що узяв за основу відомий автопортрет художника 1887 року. Бюст був встановлений на постаменті з чорного лабрадориту, внизу якого вдало вмонтовані незмінні атрибути художника - палітра і пензлі, виконані з бронзи.

Будинок дитячої та юнацької творчості відомий кожному чугуївцю. Маленькі жителі міста із задоволенням відвідують його гуртки ... У XIX столітті в цій будівлі розміщалася міська управа.

На міському цвинтарі, неподалік від церкви «Всіх скорботних Радість» на могилі матері великого художника стоїть скромний пам'ятник, відлитий з чавуну місцевими майстрами за ескізом Рєпіна.

На основі проведеного дослідження вдалося розробити навчально-тематичну екскурсію. Вид екскурсії: пішохідна, тривалість екскурсії: 2 години, протяжність маршруту: 4 км., кількість екскурсійних об'єктів 13. Розповідь екскурсовода супроводжується спогадами І.Ю.Рєпіна про дитинство, чугуївських мешканців, краси природи, господарство, побут, культуру вільної заможної козацької старовини. За розробленим екскурсійним маршрутом знято відео-екскурсію, за допомогою якої учні нашого ліцею, які навчаються в інших областях України або за кордоном, зможуть популяризувати серед своїх однолітків відомості про унікальну історію свого рідного міста, невеликого міста на Слобожанщині, яке подарувало світові геній великого художника.

На основі проведеного дослідження ми зробили висновок, що наш відомий земляк Ілля Юхимович Рєпін зберіг протягом свого життя й залишив нам у спадок любов до рідного міста Чугуєва, свого народу. А витоки прекрасні продовженням. Ми всі, хто живемо в Чугуєві, на рєпінській землі, можемо житися історичною та творчою спадщиною, вписуючи свої добрі справи в сторінки історії Чугуєва. Мешканці Чугуєва гаряче люблять своє рідне місто, зовсім не байдужі до його життя, успіхів і проблем, а Чугуїв – це місто, в якому хочеться жити та працювати!

Джерела та література

1. Вовк О. І. Духовно-релігійні пошуки І. Ю. Рєпіна у дзеркалі сучасної біографістики / О. І. Вовк ; ред. С. М. Куделко. Х.: «Видавництво САГА», 2012.
2. Грабарь И. Э. Рєпин: в 2 т. / редкол.: В. Н. Лазарев [и др.]. М.: Наука, 1963–1964. Т. 2: От первых портретов эпохи расцвета до последних творческих лет.
3. Герасимчук В. «Безсмертя Рєпіна, або Рєпін і Україна». Українська літературна газета. ч. 8 (352)., серпень 2023. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/valerij-herasymchuk-bezsmertia-riepina-abo-riepin-i-ukraina-2/>
4. Жиркевич А. В. Встречи с Рєпиным (страницы из дневника 1887–1902 гг.) / А. В. Жиркевич. *Рєпин. Художественное наследие*: в 2 т. / редкол.: И. Э. Грабарь [и др.]. М.; Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1949.– Т. 2.
5. Ілля Рєпін: закоханий в Україну - 173 роки від дня народження Іллі Рєпіна. URL: <https://www.ukrajinci.cz/krouzky-deti/ukrajinska-skola+c12/173+a10026.htm>

6. Лодигіна Г. Шлях Рєпіна додому. URL: <https://www.sestry.eu/statti/shlyah-riepina-dodomu>
7. Рєпин И. Е. Далекоеблизкое. Л.: Художник РСФСР, 1986.
8. Рєпин И. Е. Извспоминаний. М.: Сов. Россия, 1958.
9. Рєпин И. Избранные письма: в 2 т. 1867–1930. Т. 1. М.: Искусство, 1969.
10. Чередниченко І. "Запорожжя мистецтва": Ілля Рєпін. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/zaporozhzhya-mistectva-illya-ryepin-304806.html>

Філіп'єва Марина,

здобувачка вищої освіти факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Науковий керівник:

канд. іст. наук, доц., в.о. зав. Кафедри
всесвітньої історії ХНПУ імені Г.С.
Сковороди Ямпольська Л.М.

**ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖАНА МОНЕ – ОДНОГО З БАТЬКІВ-
ЗАСНОВНИКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

У сучасному світі, коли згуртованість та співпраця між країнами стають важливіші, ніж будь-коли, особливої уваги заслуговують ті постаті, чия діяльність заклала фундамент для мирного і стабільного співіснування націй.

Однією з таких видатних особистостей є Жан Моне, якого часто називають батьком об'єднаної Європи [1]. Його внесок у створення Європейського Союзу важко переоцінити. Моне не просто мріяв про мир і співпрацю між європейськими країнами – він втілював цю мрію в життя, залишивши по собі спадщину, яка продовжує визначати долю континенту і сьогодні. Його історія – це історія непохитної віри в силу єдності та колективного прогресу.

Жан Моне народився 9 листопада 1888 року в невеликому французькому містечку Коньяк. З дитинства Моне мав можливість спостерігати за міжнародною торгівлею, оскільки його родина займалася експортом коньяку [2], що дало йому розуміння важливості економічної співпраці між країнами, а також заклало основні навички в цій галузі.

Вже у 16 років, не завершивши традиційної освіти, Жан вирушив до Лондона, щоб вдосконалити свої знання у бізнесі. Там він зрозумів, що майбутнє Європи залежить від тісної співпраці та взаєморозуміння між народами. Під час Першої світової війни Моне активно займався координацією союзних ресурсів, демонструючи неабиякі організаторські здібності та дипломатичні вміння.

Після війни Моне продовжив свою діяльність у сфері міжнародної економіки. Він став одним із провідних радників Ліги Націй [3], працюючи над питаннями економічної відбудови Європи. Проте справжній вплив на долю континенту він почав здійснювати у період Другої світової війни, коли запропонував своє бачення інтегрованої Європи. Його ідеї знайшли відгук у політичних колах, і саме завдяки його ініціативам у 1950 році була висунута Декларація Шумана [4], що стала першим кроком до створення Європейського об'єднання вугілля і сталі – прообразу сучасного Європейського Союзу.

Жан Моне не займав високих політичних посад, однак його вплив був відчутним у всіх куточках Європи. Він залишався у тіні, працюючи над створенням інституцій, які б забезпечили тривалий мир та процвітання на континенті.

Праця і відданість Жана Моне ідеї об'єднаної Європи були визнані численними нагородами і почесними званнями, а його ім'я стало символом єдності. Пам'ять про нього вшановується як на офіційному рівні провідними державними органами та інституціями, так і пересічними європейцями. Окрім посмертного визнання, Жан Моне також отримав значне визнання за свої видатні досягнення ще за життя.

За свою видатну кар'єру Моне мав численні почесні звання і нагороди від різних університетів і організацій. 8 червня 1961 року йому було присвоєно звання почесного доктора Кембриджського університету, а вже через кілька днів, 11 червня 1961 року, таке ж звання він отримав від Дартмутського коледжу. 12 червня 1961 року Єльський університет вручив йому почесний докторський ступінь. Пізніше, 26 червня 1963 року, Оксфордський університет приєднався до цієї низки престижних закладів, надавши Моне почесне звання. Крім університетських відзнак, Жан Моне був обраний членом впливових академічних спільнот. У 1962 році він став членом Американської академії мистецтв і наук [5], а в 1964 році – Американського філософського товариства [6], що свідчить про його міжнародне визнання та вплив на світову наукову і політичну думку.

У 1953 році місто Аахен, що у Німеччині, нагородило Жана Моне Міжнародною премією імені Карла Великого, визнавши таким чином його значний внесок у європейську інтеграцію та мир. Ця нагорода стала однією з багатьох відзнак, що підкреслювали його значні досягнення та вплив на європейську політику.

6 грудня 1963 року Моне отримав одну з найвищих нагород Сполучених Штатів – Президентську медаль Свободи з особливою відзнакою [7]. Цю нагороду йому вручив президент Ліндон Джонсон, проте рішення про її присудження було прийнято ще за життя президента Джона Кеннеді, незадовго до його трагічного вбивства.

У 1972 році королева Єлизавета II зробила Жана Моне почесним членом Ордена Кавалерів Пошани [8], що стало ще одним підтвердженням його значного внеску на міжнародній арені.

До того ж, 2 квітня 1976 року Європейська Рада Європейського економічного співтовариства присвоїла Моне звання Почесного громадянина Європи за його видатну роботу з просування європейського співробітництва. Жан Моне став першою людиною, яка отримала цю високу відзнаку.

Після смерті Жана Моне його спадщина залишається живою завдяки численним вшануванням у формі громадських меморіалів, пам'ятників, меморіальних дошок, а також названих на його честь вулиць, площ, проспектів, навчальних закладів, організацій, асоціацій і премій. Ці вшанування демонструють глибоку повагу та вдячність до його вагомому внеску у створення Європейського Союзу та сприяння миру і співпраці між європейськими країнами.

Громадські меморіали, присвячені Жану Моне, розміщені в різних містах Європи та Америки, увічнюючи його внесок у створення Європейського Союзу та збереження миру. Ці меморіали нагадують про його видатну діяльність і значимість для світової історії.

У парку Короля Міхая I у Бухаресті встановлено пам'ятник, присвячений батькам-засновникам Європейського Союзу, серед яких почесне місце займає і Жан Моне [9]. Подібний пам'ятник, де разом зображені Жан Моне, Альчіде де Гаспері, Роберт Шуман та Конрад Аденауер, знаходиться перед будинком Роберта Шумана в Сі-Шазелі, вшановуючи колективний внесок цих видатних особистостей.

В місті Коньяк, де Жан Моне народився, встановлено бронзовий бюст. Ще один знаходиться біля входу на площу Жана Моне в Монпельє. У Палаці миру в Гаазі також розміщено бюст Моне, підкреслюючи його внесок у міжнародні зусилля зі збереження миру. Також у саду імені Моне у Ванве є скульптурний меморіал поблизу Парижа [10].

Меморіальні дошки, встановлені на будинках і місцях, де Моне жив і працював, слугують постійним нагадуванням про його діяльність. Вони допомагають зберегти пам'ять про його внесок у європейську інтеграцію та історичні події, пов'язані з його життям. Ці дошки є важливими історичними орієнтирами, що розповідають про життєвий шлях і роботу Моне.

Меморіальні дошки розташовані в кількох важливих місцях, пов'язаних із його життям та діяльністю. Одна з таких дошок знаходиться на готелі Willard у Вашингтоні, де Моне працював під час Другої світової війни, здійснюючи вагомий внесок у зусилля союзників. Інші меморіальні дошки розміщені у Франції та Люксембурзі, на будинках і в місцях, які мали значення у житті Моне. На будинку за адресою 18, ruedeMartignac у Парижі встановлено дошку на честь створення комісії генерального планування Франції. У готелі GrandChef у Мондорф-ле-Бен у Люксембурзі, де він жив у 1952-1953 роках, також є меморіальна дошка. Подібні дошки можна знайти на будинку за адресою 138, ruedesMuguets у Люксембурзі, де Моне жив у 1953-1955 роках, та на будинку на 83, авеню Фош у Парижі, де з 1955 по 1975 рік розташовувався офіс його Комітету дій для Сполучених Штатів Європи.

Найважливішим меморіалом є будинок Жана Моне, де він жив після 1945 року і помер у 1979 році. Цей будинок став своєрідним музеєм його життя та діяльності, пропонуючи відвідувачам змогу ближче познайомитися з історією видатного європейця та його внеском у створення об'єднаної Європи. Будинок Жана Моне є сільським будинком у муніципалітеті Базош-сюр-Гвіонн, департамент Івлін, на захід від Парижа. Жан Моне придбав будинок і прилеглу землю в 1945 році, після повернення до Франції після проживання за кордоном. Моне переважно жив там до своєї смерті в 1979 році, за винятком 1952-1955 років, коли він очолював Європейське об'єднання вугілля і сталі в Люксембурзі. У 1982 році будинок перейшов у власність Європейського парламенту. Ця інституція визнала будинок Жана Моне важливою частиною спільної європейської спадщини і вирішила зберегти його як пам'ятник видатному політику та одному з батьків-засновників Європейського Союзу.

Європейський парламент не лише придбав будинок, але й здійснив його реставрацію, перетворивши на своєрідний музей, який зберігає пам'ять про Жана Моне та його внесок у європейську інтеграцію. З 1990 по 2018 роки управління будинком було делеговано Асоціації Жана Моне, створеній у 1986 році. Ця організація займалася підтримкою будинку у належному стані та розвитком його як місця для освітніх і культурних заходів.

Будинок складається з цокольного поверху, який зберігається у тому стані, як і за життя Жана Моне, а також першого поверху, на якому розміщено постійну експозицію про життя, роль і внесок Моне в європейську історію.

Будинок Жана Моне відкритий сім днів на тиждень. Вхід вільний. Аудіогіди доступні англійською, французькою та німецькою мовами. Можлива організація екскурсій для груп від 10 осіб за умови попереднього бронювання. Огляд музею триває 45-60 хвилин.

Крім того, для шкільних груп є можливість організувати творчі семінари. Ці семінари спрямовані на те, щоб учні могли досліджувати різні аспекти європейського громадянства, процеси розширення Європейського Союзу, а також те, як Європа реагує на глобальні виклики, такі як зміна клімату. Такі освітні програми допомагають молодому поколінню краще зрозуміти ідеї Жана Моне та їхнє значення у сучасному світі [11].

Іменем Жана Моне називають вулиці, площі та проспекти у багатьох містах. Ці назви служать символом його впливу та значення для європейської історії. Серед них площа Жана Моне в 16-му окрузі Парижа та вулиця Жан-Моне-штрассе в районі Моабіт у Берліні.

Навчальні заклади, такі як ліцеї й університети, також носять ім'я Жана Моне. Серед них численні французькі ліцеї та університет Жана Моне, розташований у двох кампусах у Сент-Етьєні. За межами Франції навчальнимикладами, названими на честь Моне, є середня школа в Тайвані і середня школа Жана Моне в Бухаресті, Румунія [12]. А Лімерикський університет в Ірландії має лекційний театр імені Моне.

Також Моне вшановують, створюючи центри його імені при навчальних закладах: Центр передового досвіду Жана Моне в Королівському коледжі

Лондона, Європейський дослідницький інститут в Університеті Бата, Центр Жана Моне в Університеті Бірмінгема, Європейський центр передового досвіду Жана Моне в Кембриджі, Центр Жана Моне в Університеті Ньюкасла, Центр європейських досліджень Жана Моне при Уельському університеті, а також багато інших закладів.

Ці установи відіграють важливу роль у збереженні та поширенні знань про його діяльність і досягнення. Вони сприяють навчанню нових поколінь історії про європейську інтеграцію та ролі, яку відіграв Моне у цьому процесі. Крім того, кафедри та дослідницькі центри імені Жана Моне активно працюють над дослідженнями в галузі європейських студій, забезпечуючи наукову підтримку ідеї єдності та співпраці між країнами.

Організації, асоціації та ради, названі на честь Жана Моне, продовжують його роботу з просування європейської єдності та співпраці. Вони організовують конференції, семінари, дослідження та інші заходи, спрямовані на зміцнення зв'язків між європейськими країнами та просування ідей, які відстоював Моне.

Серед них Європейський фонд Жана Моне в Лозанні (Швейцарія), який підтримує ініціативи, спрямовані на розбудову європейської єдності. Фонд бере початок із зустрічі Жана Моне та Анрі Рібена в 1955 році, розташований на території університету Лозанни та містить особисті архіви Жана Моне, а також Робера Шумана, Робера Маржолена, Франсуа Фонтена та інших визначних діячів. А також Рада Жана Моне, яка була створена в США в 1988 році, до сторіччя від дня народження Моне.

Рада опублікувала кілька томів про Моне, в тому числі «Жан Моне: шлях до європейської єдності» в 1991 році, «Моне і американці: батько об'єднаної Європи та його прихильники в США» в 1995 році та «Батько Європи: життя і час Жана Моне» в 2018 році.

Премії та програми, що носять ім'я Жана Моне, визнають і підтримують досягнення у сфері європейської інтеграції. Вони нагороджують людей і організації, які зробили значний внесок у розвиток європейського співробітництва, а також підтримують освітні та дослідницькі ініціативи, спрямовані на поглиблення розуміння процесів європейської інтеграції.

Це премія Жана Моне з європейської літератури, заснована в 1995 році департаментом Шаранта, яка нагороджує європейських авторів за книги, написані або перекладені на французьку мову; премія Жана Моне за європейську інтеграцію, яку присуджує французька асоціація EuropeanConstitution.eu, і нагороджує проекти, які сприяють просуванню європейської інтеграції [13], а також кілька університетів і дослідницьких центрів присуджують премії імені Жана Моне.

Європейський Союз підтримує пам'ять про Моне за допомогою заходів Жана Моне в рамках програми Erasmus+ [14]. Це сприяє поширенню знань про європейську інтеграцію та європейські дослідження в усьому світі, особливо на університетському рівні, через Центри передового досвіду Жана Моне, а також кафедри, політичні дебати та підтримку асоціацій. Основна увага приділяється

вивченню та дослідженню інтеграції в ЄС та розумінню місця Європи в сучасному глобалізованому світі.

Вшанування пам'яті Жана Моне є надзвичайно важливим елементом збереження історичної спадщини Європи. Своїм прагненням до миру, стабільності та співробітництва Жан Моне проклав шлях для створення інституцій, які стали фундаментом сучасної Європи. Його спадщина є невід'ємною частиною європейської історії та культури, а ідеї та досягнення продовжують впливати на політичний і соціальний ландшафт Європи, сприяючи створенню стабільного, мирного та об'єднаного континенту.

Вшанування пам'яті Жана Моне є багатограним процесом, який охоплює широкий спектр заходів та ініціатив: від пам'ятників і меморіальних дошок до освітніх програм і організацій, названих на його честь, ці вшанування підкреслюють важливість його внеску в історію Європи. Вони не лише зберігають пам'ять про його досягнення, але й заохочують майбутні покоління продовжувати його справу, спрямовану на зміцнення європейської єдності та співпраці.

Джерела та література

1. FoundingFathersoftheEuropeanUnion. *Wikiwand*. URL: https://www.wikiwand.com/en/Founding_fathers_of_the_European_Union (dateofaccess: 16.05.2024).
2. HistoryCognacMonnet. URL: <https://www.monnet.com/histoire-des-cognacs-monnet?lang=en> (dateofaccess: 16.05.2024).
3. LeagueofNations – EUabc. *EUABC. A DictionaryonWordsRelatedtothe EU*. URL: <http://en.euabc.com/word/619> (dateofaccess: 16.05.2024).
4. Declarationof 9 May 1950 – RobertSchuman. *LaFondationRobertSchumanleCentredeRecherchesetD'étudessurl'Europe*. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/declaration-of-9-may-1950> (dateofaccess: 16.05.2024).
5. JeanOmerMarieMonnet. *AmericanAcademyofArts&Sciences*. URL: <https://www.amacad.org/person/jean-omer-marie-monnet> (dateofaccess: 16.05.2024).
6. APS MemberHistory. URL: <https://search.amphilsoc.org/memhist/search?creator=Jean+Monnet&title=&subject=&subdiv=&mem=&year=&year-max=&dead=&keyword=&smode=advanced> (dateofaccess: 16.05.2024).
7. PresidentKennedy'sExecutiveOrder 11085: PresidentialMedalofFreedom. *John F. KennedyPresidentialLibraryandMuseum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/life-of-john-f-kennedy/fast-facts-john-f-kennedy/presidential-medal-of-freedom> (dateofaccess: 16.05.2024).
8. CompanionofHonourRecipients. *IMDb*. URL: <https://www.imdb.com/list/ls070104255/> (dateofaccess: 16.05.2024).

9. MonumenttotheFoundingFathersoftheEuropeanUnion. URL: <http://monuments-remembrance.eu/en/panstwa/rumunia-2/171-monument-to-the-founding-fathers-of-the-european-union> (dateofaccess: 16.05.2024).
10. MonumentJeanMonnet – Île-de-France. *Routard.com*. URL: https://www.routard.com/photos/ile_de_france/1526421-monument_jean_monnet_.htm (dateofaccess: 16.05.2024).
11. Families, GroupsandSchools. *JeanMonnetHouse*. URL: https://jean-monnet.europa.eu/visit-us/family-group-and-school-visits_en (dateofaccess: 16.05.2024).
12. LiceulTeoreticJeanMonnet – Unițiindiversitate! URL: <https://jmonnet.ro/> (dateofaccess: 16.05.2024).
13. 2021 JeanMonnetPrize. *EuropeanConstitution.eu*. URL: <https://europeanconstitution.eu/2021-jean-monnet-prize> (dateofaccess: 16.05.2024).
14. JeanMonnetActions. Erasmus+. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-b/jean-monnet-actions> (dateofaccess: 16.05.2024).

Чашкін Вадим,

здобувач вищої освіти факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтв КОГПА ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник:

канд. іст. наук, викладач кафедри історії та методики навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка Сеньківська Г. Я.

ЖІНОЧЕ ЛІДЕРСТВО У ПОЛІТИЦІ: ОСОБИСТІСТЬ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР У КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І ВИКЛИКІВ

У сучасних умовах проблема жіночого лідерства набула важливого значення, як в політичному, так і в практичному аспектах. Як ж роль жінки у політиці і яке значення вона відіграє у сучасному світі? Розібратися у цьому питанні нам допоможе аналіз кар'єрного зростання М. Тетчер, першої жінки прем'єр-міністра Великої Британії, у контексті гендерних стереотипів і викликів, з якими вона зіштовхнулася під час своєї політичної каденції. М. Тетчер назавжди залишиться для суспільства жінкою, яка, на думку багатьох істориків, вплинула на низку важливих політико-історичних процесів, і, в такий спосіб, змінила хід історії світу. Вона вважається однією із найсильніших жінок-політиків країни ще з часів королеви Єлизавети Першої. Під час Французької революції у 1791 р. маловідома письменниця

Олімпія де Гуж прорекла: «Якщо жінка має право зійти на ешафот, то вона повинна мати право піднятися на трибуну» [1].

Відомо, що політична сфера завжди був чоловічим доменом, у якому вони володіли переважною більшістю. Перешкодою у жінок на шляху успіху до політичних вершин ставали численні виклики, включаючи гендерні стереотипи. У житті Маргарет Тетчер траплялися випадки, коли вона піддавалася критиці зі сторони опонентів і, тоді закрадалися сумніви щодо правильності її дій у політичній сфері й здатності керувати країною крізь призму гендерних стереотипів.

Маргарет Тетчер мала вагомий вплив на жіночі організації. Під час свого керівництва, вона підтримувала розвиток мережі жіночих спілок, які сприяли розвитку жіночого лідерства. Наприклад, у 1982 р. вона заснувала Міжнародний жіночий фонд, який пропагував проекти, що сприяли жіночому підприємництву і лідерству. Чимало зусиль Тетчер доклала щодо впровадження жіночих лідерських програм та ініціатив, які сприяли підтримці жінок у політиці і бізнесі. Серед них виділяється «Стипендіальна програма для жінок лідерів», що була започаткована Маргарет Тетчер у 2008 р. і сприяла підтримці жінок у розвитку їхнього лідерського потенціалу. Ці приклади яскраво ілюструють той факт, що Тетчер не лише змінила світоглядні уявлення щодо жіночого лідерства у світі, але й сприяла конкретним ініціативам і програмам, що підтримували жінок у їхньому розвитку як лідерів.

Незважаючи на гендерні стереотипи, Маргарет Тетчер досягла вражаючих вершин у своїй політичній кар'єрі. Вона була обрана лідером консервативної партії і стала першою жінкою прем'єр-міністром у Великій Британії.

Маргарет Тетчер стала впливовою особою у розвитку жіночого лідерства, її успіх на політичній арені став доволі важливим кроком у боротьбі з гендерними стереотипами в політиці. Міністерка стала натхненницею для багатьох жінок, які прагнули досягти успіхів у політиці. Як писав про М. Тетчер І. Дейл «Кар'єра і характер Маргарет Тетчер будуть заворожувати істориків протягом багатьох десятиліть» [2, с. 17]. Сучасні історики досі ставляться до особистості М. Тетчер із захопленням і безперервно вивчають її біографію. Ми також заглибимось у дитинство Маргарет, щоб зрозуміти, коли саме почали формуватися «сталевий» характер та лідерські якості «Залізної Леді» світової політики.

Маргарет Хільда Тетчер, баронеса Тетчер з Кенстевена, народилася 13 жовтня 1925 р. у старовинному місті Грентемі в графстві Лінкольншир в Англії. Вона стала лідеркою Британської консервативної партії, прем'єр-міністром Великобританії з 1979 по 1990 рр., першою в історії Європи жінкою-головою Кабінету міністрів, першою за історію Британії лідером партії, яка зуміла виграти тричі поспіль парламентські вибори і, тим самим, сформувати три уряди [3].

Якщо говорити про особистісні характеристики М.Тетчер, то відомо, що психологічний фактор є ключовим у формуванні стилю політичного лідерства,

вплив якого заснований саме на цьому аспекті. Важливо зазначити, що батько володів двома бакалійними лавками, а сама М. Тетчер виросла і виховувалася в квартирі, котра знаходилася над однією із таких лавок. Цей фактор неабияк вплинув на формування у ній вміння спілкуватися з людьми. Також батько М. Тетчер вів активне політичне і релігійне життя, тому своїх доньок батьки виховували у суворості. Навчалася М. Тетчер в Школі для дівчаток Кественна та Грентема. Вона була старанною ученицею і постійно працювала над покращенням якості навчання. Вивчаючи хімію в 1943 р. в Оксфорді, вона показувала хороші результати й потім отримала диплом з відзнакою другого ступеня. Дитинство та юність М. Тетчер було сприятливим для формування у ній витримки, характеру, незламності та хороших лідерських якостей. Водночас, якщо взяти до уваги походження Маргарет, то усе вказувало на те, що навряд чи майбутній політик досягне політичного успіху і займе пост у партії торі. Але, саме життєві принципи батька, що спирались на працелюбство, старанність і відчуття громадського обов'язку, відіграли вирішальну роль в її піднесенні в політиці. «Я майже в усьому зобов'язана своєму батькові», – зізнавалася потім Маргарет.

Розпочала вона політичну кар'єру, ставши головою Асоціації Консервативної партії Оксфордського університету. Оскільки, політичний світ завжди був чоловічим полем «битви», то логічно, що на жінок, які виявили бажання стати політиками, чекали вагомі перешкоди.

В книзі «Спогади про Меггі. Портрет Маргарет Тетчер» описані слова сера Арчі Гамільтона, особистого парламентського секретаря М. Тетчер: «Я часто думав, чи не пов'язана її рішучість просувати свою власну точку зору з тим, що вона жінка. Єдине, в чому я дійсно впевнений, – це те, що всі чоловіки, з якими мені довелося зустрітися і працювати в політиці, були в більшій мірі готові до компромісу, аніж вона» [2, 33 с.]. Насправді, провідним чинником того, що серед оточення М. Тетчер не було рівних в політиці, був саме її характер.

Першим важливим кроком у політичній сфері М. Тетчер стало зменшення витрат в освітній галузі шляхом скорочення видачі молока школярам. Серед британців пронеслася хвиля непорозуміння і політик отримала багато критики. Це стало неабияким уроком, бо вперше вона отримала так багато політичної ненависті за відсутності політичної вигоди.

Важко уявити, чи почалася б Фолклендська війна, якби прем'єр міністром в той час був чоловік. Насправді, ні Велика Британія, ні Аргентина, цю війну офіційно не оголошували. З обох сторін – це виглядало, як відновлення контролю над своєю територією. Аргентинці висадились на островах, і, захопивши один із них, сподівалися, що Велика Британія не наважиться на якісь рішучі дії. Однак, М. Тетчер негайно відправила туди війська. Війна завершилася справедливо і Велика Британія отримала перемогу. Рішучість дій та сильні вольові якості зіграли тут на руку країні і М. Тетчер отримала прізвисько – «залізна леді». У світі, де жінка вважалася приреченою на

домогосподарство та створеною для виховання дітей, М. Тетчер стала променем світла, який ніс надію на розвиток жіночого політичного досвіду.

Політична кар'єра М. Тетчер стала важливим прикладом того, що жінка може бути блискучим хіміком, політиком. У нашому світі потрібно ще багато працювати, щоб людство поборолو гендерні стереотипи. Успіх М. Тетчер викликав зацікавлення та натхнення серед жінок у всьому світі. У світі були свої послідовниці М. Тетчер, які завжди брала приклад з легендарної М. Тетчер. Кар'єра Маргарет Тетчер у політиці є яскравим прикладом того, як жінки можуть змінювати стереотипи й досягати кар'єрних вершин у владі, навіть у суспільстві, де домінує чоловіче лідерство. Її успіхи стали ключовим фактором у зміцненні віри в те, що жінки можуть бути ефективними лідерами і здатні впоратися з викликами суспільства. Міністерка виявила вражаючу сміливість у реформуванні економіки і вирішенні низки соціальних проблем політичного життя Великобританії, довівши, що її стать не є перешкодою у прийнятті рішучих рішень в складних ситуаціях. Її лідерство стало каталізатором до змін в уявленнях про жіночу роль у політиці та суспільстві загалом. Проте, її кар'єра також підкреслила наявність гендерних стереотипів у політичному середовищі, які вона змушена була подолати. Тетчер зіштовхувалася зі значними викликами і опозицією через те, що вона є жінка, але, при цьому, «залізна леді» не згоріла на цьому мості, а, навпаки, використовувала ці виклики, як додатковий стимул для досягнення своїх цілей. На шляху до лідерства було багато перешкод, і одне з них полягало в тому, що, за визнанням самих жінок, членів англійського парламенту, в консервативній партії існувала серйозна недовіра до жінок-політиків. Тетчер з приводу цього говорила: «... Абсурдно заявляти, що жінка не може керувати партією. Це дивний і старомодний погляд».

Отже, кар'єра Маргарет Тетчер є важливим прикладом того, наскільки жінка може бути успішною у політиці, незважаючи на гендерні стереотипи та виклики. Сильна і вольова Маргарет Тетчер, яка мала високу мрію, нікому не дозволила перешкодити втілити її у життя. Її підйом до вершини влади розпочався з середовища неможливого прошарку Англії і досяг свого апогею тоді, коли «Залізна Леді» увірвалася у «фортецю» чоловічої влади і стала прем'єр-міністром Великобританії. Успіхи Маргарет Тетчер сприяли світоглядним змінам щодо жіночого лідерства і надихнули мільйони жінок у всьому світі до прагнення досягати великих цілей у сфері політики та влади.

Джерела та література:

1. Нежина Л.П. Місце жінки у політиці: кухня чи ешафот. *Соціальна Україна*. 2011. №11. С. 32–37.
2. Спогади про Меггі: Портрет Маргарет Тетчер: Пер. з англ. / Уклад. Іейн Дейл. К. : Знання-Прес, 2003. 349 с.
3. Маргарет Тетчер та її політика в історії Великобританії. URL : https://knowledge.allbest.ru/history/3c0b65635a2bd68a5c53a89421306d37_0.html (дата звернення : 05.05.2024).

ЧижОлексій

здобувач вищої освіти факультету історії і права
ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Науковий керівник:

канд. іст. наук, доц., доц. кафедри історії України
ХНПУ імені Г.С. Сковороди Гончарова О. С.

СТВОРЕННЯ ІРРЕГУЛЯРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ АРМІЇ В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П. СКОРОПАДСЬКОГО

За новітньої доби України особливої актуальності набули питання розбудови державних інститутів, серед яких найповажніше місце займають Збройні сили, що обумовлено необхідністю зі зброєю в руках відстоювати незалежність нашої держави. Актуальності теми надає й те, що в незалежній Україні не лише політики, але й широкі верстви суспільства відчують нагальну потребу переосмислення власної державотворчої спадщини, виведення з неї уроків для того, щоб створити національну армію, яка зможе забезпечити збереження суверенітету держави та дасть можливість проводити незалежну міжнародну політику. З огляду на це досвід військового будівництва державних формувань часів національно-визвольних змагань початку минулого століття є особливо повчальним. Особливої актуальності ці питання набули в період існування Української держави Павла Скоропадського, який з метою недопущення можливості проголошення України, окупованої німецькими військами, частиною Росії, відновив гетьманство, утвердив повну суверенність Української держави та розпочав процес формування як регулярних Збройних Сил, так і іррегулярних формувань для її захисту.

Підвалини військової політики Гетьмана Павла Скоропадського досліджували О. Білодід, В. Панченко [1], О. Гончарова [2], Б. Левик [6], В. Лободаєв [7; 8], О. Мироненко [9], О. Тимошук [14], О. Удовиченко [16]. Попри значний інтерес до цієї теми, чимало аспектів з історії військової політики Української держави залишились поза межами уваги дослідників. Потребують уточнення деякі аспекти розвитку вільнокозацького руху та ставлення до нього держави.

Мета статті – висвітлити спроби відродження козацтва, як окремого суспільного стану і утворення іррегулярної козацької армії в Українській Державі П. Скоропадського та причини їх невдачі.

Використання П. Скоропадським гетьманату як національної традиції в організації державного правління в Україні неминуче повинно було поставити питання про його ставлення до козацтва. За часів Центральної ради він був одним з тих, хто намагався реорганізувати Вільне козацтво для боротьби з більшовицькою агресією. Вже в перших законодавчих актах нового режиму – «Грамоті до всього українського народу» та «Законах про тимчасовий державний устрій України» – окремо виділяється така категорія громадян, як козаки [3, с. 82–86; 5, с. 100–102]. Але гетьман не зміг відразу приступити до

практичної відбудови козацтва за традиційним територіально-полковим устроєм. По-перше, він не міг цього зробити з огляду на необхідність дотримання домовленостей з німецько-австрійськими союзниками про роззброєння всіх недозволених ними воєнізованих формувань. По-друге, відокремити збройні загони, які на той час використовували козацькі клейноди, від інших добровольчих формувань, що значною мірою скомпрометували себе відвертими бандитськими нахилами, було практично неможливо [15,с. 161].

Враховуючи ці обставини гетьман намагався вгамувати стихійне утворення добровольчих формувань, загалом і звернути в нормативно-правові межі держави козацький рух. Конкретніше це питання розглядалося у «Відручному листі Гетьмана України про ліквідацію приватних і вільнокозацьких організацій і створення Козацької Ради» до військового міністра від 30 травня 1918 р. Високо оцінивши національну свідомість Вільного козацтва та його боротьбу з більшовицькою агресією, П. Скоропадський оголосив скасованими «всі приватні і вільно-козацькі організації» та наказував негайно скликати козацьку раду для праці по виробу статуту для організації козацтва на Україні, так щоб ці організації з'явилися дійсно корисними і певними при будівництві Української Держави і армії [8,с. 258; 14,с. 308]. Варто наголосити, що це розпорядження не означало відмежування гетьмана від попереднього вільнокозацького руху, а було черговою спробою його реорганізації в умовах нового політичного режиму.

У червні 1918 р. гетьман доручив військовому міністерству сформувати Генеральну козацьку раду [12,с. 126]. Вона розпочала свою діяльність у середині червня 1918 р. Отаманом її був сам гетьман, а його заступником – М. Устимович. До президії Ради, зокрема ввійшли і деякі організатори колишнього Вільного козацтва: Є. Котов-Конощенко, О. Сахно-Устимович, І. Полтавець-Остряниця. Вона мала у своєму складі кілька відділів: організаційний, мобілізаційний, культурно-просвітний, агітаційний, відділ організації козацьких братств, інспекторський, інформаційний та відділ козацької кооперації. При Раді також була сформована Отаманська кінна сотня (командир-полковник О. Сахно-Устимович). За наказом гетьмана у серпні 1918 р. був утворений Організаційний відділ по формуванню козацького війська. Його очолив спочатку генеральний хорунжий М. Фисенко, а з 15 вересня – військовий старшина В. Волковицький [8,с. 259]. Виконуючи вимоги доручного листа, статутний відділ Головного військово-юридичного управління Військового міністерства спільно із Власною канцелярією гетьманського штабу протягом червня – липня 1918 р. підготували «Статут Генеральної козацької Ради», який визначав «порядок її засідань, склад, повноваження та засоби для утримання» [14,с. 308–309].

Незважаючи на швидку і ґрунтовну розробку проектів козацької реформи, її законодавче затвердження затягувалося. Головний опір чинила Рада міністрів, яка двічі відправляла законопроект на доопрацювання, намагаючись обмежити нове козацтво статусом приватної організації без будь-яких публічно-правових функцій [8,с. 259].

В той час, коли керівництво Української держави намагалося визначитись зі своїм ставленням до вільнокозацького руху, представники останнього виступили з заявами, в яких засудили гетьманську владу і закликали селянство боротися з нею. Пропагандистська та організаційна діяльність прискорила перехід селянства до збройного опору. Порозуміння між отаманом Вільного козацтва і його недавніми сподвижниками ставало дедалі проблематичнішим. Центром поширення повстанського руху влітку 1918 р. стали Звенигородський і Таращанський повіти на Київщині [7, с. 158]. Їх приклад підхопили на Волині, Херсонщині, Чернігівщині, Харківщині, Полтавщині. Особливе незадоволення викликали економічні рішення гетьманського уряду. Незбалансованість політики гетьмана, коливання в бік заможніших верств населення відвернули від нього збройну силу, що мала б стати найпершою опорою у розбудові держави. За допомогою покликаних до українських сіл німецьких каральних загонів гетьманська адміністрація придушила повстання.

16 жовтня 1918 р. гетьман оприлюднив Універсал до українського народу та відповідний закон про відродження козацтва у всіх місцях його історичного існування, «покладаючись в основі його відродження на ті козацько лицарські традиції, що донесла нам історія наша з доби минулої боротьби козацької України за свою волю» [4, с. 102; 16, с. 180–181]. Універсал дублював текст відповідного закону. На чолі відновленого козацтва ставав сам гетьман. Створюючи козацькі громади, будучи військовими організаціями, разом з тим мали слугувати економічному, фізичному, духовному та культурно-просвітньому розвитку козацтва. Прийом до складу козацтва був добровільним, але не загальним. Козаки однієї губернії складали кіш, на чолі з кошовим отаманом, що підлягав безпосередньо гетьману. Кіш поділявся на полки, що формувалися по повітах, а полки – на сотні. При кошових, полкових і сотенних отаманах створювалися місцеві козацькі ради, діяльність яких мала координувати Велика Козацька рада. До складу останньої входила президія з 11 осіб, яких призначав гетьман, 12-ти додатково призначених президією членів, 9-ти членів обраних Радою і невизначеної кількості почесних членів. Очолював Козацьку раду та затверджував весь її склад гетьман [8, с. 260]. На місцях при сотенних, полкових і кошових отаманах діяли Козацькі ради під їх головуванням. У склад сотенних рад входили 4 члени, обрані сотнею і затверджені кошовим отаманом, та сам сотенний; полкових рад – 4 члени, обрані від сотень, та сам полковий отаман; кошових рад – 4 члена, обрані від полків, та сам кошовий отаман. Члени полкових і кошових рад затверджувались президією Великої козацької ради [9, с. 412].

Відповідно до Універсалу, козацький стан складався з восьми кошів і 112 полків, куди було вписано 150000 родин [1, с. 53]. 6 листопада 1918 р. гетьман видав наказ про призначення Президії Генеральної козацької ради, до складу якої «увійшли як Генеральні Старшини з правом рішучого голосу Микола Устимович, Військовий Старшина Блаватний, Військовий Старшина Удовиченко, Генеральний хорунжий Лібов, Полковник Лукашевч, Полковник Сахно-Устимович, Сергій Маркотун». Для проведення в життя гетьманських

наказів і постанов Президії при ній утворювалися канцелярія, чотири відділи і Братство. В управління канцелярією за наказом гетьмана вступив його генеральний писар, військовий старшина Полтавець-Остриця. В управління відділами Президії належало вступити: «1) Організаційним – Військовому старшині Волковицькому, 2) Інструкторським – Військовому Старшині Бугрієву, 3) Просвітно-Агітаційним – Сотнику Лорниченку, 4) Братствам – Архимандриту Арсенію, 5) Господарським – Хорунжому Глінському і негайно приступити до виконання обов'язків».

Кошовими отаманами були затверджені: на Київщині – полковник Ю. Глібовський, на Полтавщині – полковник Козинець, на Чернігівщині – полковник – І. Омелянович-Павленко, на Херсонщині – полковник Гоголь-Яновський, на Катеринославщині – генерал М. Омелянович-Павленко, на Волині – полковник Барковський, на Поділлі – генерал В. Сокира-Яхонтов. Їм було наказано «негайно надіслати списки полкових і сотенних отаманів з поміткою поручителів на кожного для розгляду Президії Великої козацької Ради і щотижня надсилати в Гетьманську канцелярію срочні повідомлення про хід праці, про настрої і всякі різні зміни по їхньому кошу». Кошовим, полковим і сотенним отаманам належало негайно завести реєстрові книги для запису козаків і кожного тижня подавати відомості про наявність козацьких громад на місцях [15, с. 166].

Які кошові отамани почали підготовчу агітаційну роботу ще з літа 1918 р. Саме цим можна пояснити те, що вже через кілька тижнів після видання універсалу, в реєстрах новоутвореної Генеральної канцелярії козацького війська, за свідченням І. Полтавця-Остриці, нараховувалось понад 100 тис. козацьких сімей. Генеральна козацька рада планувала якнайшвидше сформувати на цій основі військові частини. П. Скоропадський всіляко сприяв цьому. 7 листопада 1918 р. він звернувся до військового міністра з вимогою надавати повну підтримку утворенню козацьких формувань та їх матеріальному забезпеченню. Подібні розпорядження отримали від гетьмана і керівники військово-господарських відомств [8, с. 261].

Крім територіальної військової організації козацтва гетьманський уряд розпочав утворення окремих військово-козацьких з'єднань. 20 серпня 1918 р. гетьман затвердив Положення про Чорноморський козацький кіш. Це спеціальне військове формування утворювалося для боротьби з ворогами Української Держави і розташовувалося в Бердичеві. Організаційна структура кошу була також військовою – штаб, три курені, які склалися з чотирьох пластунських сотень кожний, і окремі підрозділи: кулеметна сотня, учбова сотня, півсотня піших розвідників, кінна півсотня, гірська батарея, сотня зв'язку, саперна чота, команда оркестрових сурмачів і немуштрова сотня. Одночасно за подібними штатами і умовами формувався Запорізький козацький кіш у Могильові [10, с. 67–68]. Але повністю сформуватися ці з'єднання, як і більшість територіальних козацьких кошів, не встигли.

За нормами постачання всі козацькі формування дорівнювалися відповідним армійським тактичним одиницям. У листопаді 1918 р. Генеральна

козацька рада прийняла постанову про забезпечення козацької військової організації необхідним спорядженням за рахунок Військового міністерства. Загалом, звичайні видатки на українське козацтво в державному бюджеті визначалися в 1 млн. карб. Але 15 листопада 1918 р. за відповідною постановою уряду, затвердженою гетьманом, було асигновано додатково ще 900 000 карб. в розпорядження начальника Штабу гетьмана на видатки для утримання українського козацтва [14,с. 316].

Дальшому формуванню козацьких частин завадила зміна воєнно-політичної ситуації в Українській державі у середині листопада 1918 р. Гетьманський акт про федерацію з небільшовицькою Росією від 14 листопада 1918 р. і початок повстання Директорії поставили Генеральну козацьку раду в скрутне становище. Безсила вплинути на перебіг подій, Генеральна козацька рада на початку грудня опублікувала відозву, в якій закликала припинити кровопролиття [8,с. 261]. Молодому українському козацтву, виплеканому гетьманом на національній ідеї, було надзвичайно важко усвідомити сенс гетьманської Грамоти про федерацію. Абсолютна більшість українських козаків сприйняла Акт про федерацію з обуренням. Тому Директорії досить легко було нав'язати серед козацтва думку про національну зраду гетьмана і повернути на свій бік майже всі на той час зорганізовані і патріотично натхненні козацькі формування. Безуспішною виявилася й термінова спроба гетьмана порозумітися з козаками. 16 листопада 1918 р. він видав чергову грамоту «До козацтва і громадянства Українського», в якій пояснив зміну політичного курсу намаганням зберегти свободу українського народу в умовах складного внутрішнього і міжнародного становища [6,с. 98]. Але палкі заклики гетьмана до порядку не знайшли підтримки серед козаків, дух гайдамаччини виявився сильнішим, і з захисників Гетьманату вони перетворилися на його руйнівників.

Спроба П. Скоропадського зробити заможне селянство міцною соціальною базою гетьманського режиму й основою для нової армії не вдалося. Головною причиною цього дослідники Гетьманату вважають те, що, з огляду на зміну політичної ситуації і посилення антигетьманських настроїв, гетьман запізнився з проведенням козацької реформи [4,с. 102; 11,с. 92]. Прихильники відновлення козацтва не мали чітко продуманої моделі його відродження. Серйозною перешкодою формуванню козацтва була протидія урядових кіл. Виданий 16 жовтня універсал за словами П. Скоропадського, через спротив урядовців, мав «покалічений вигляд» і був зустрінутий «без будь-якого співчуття з боку міністрів і більшості старост, так що фактично ввести це в життя було неможливо» [13,с. 51].

Таким чином, до впровадження козацького стану спонукала живучість козацьких традицій в українському суспільстві. Поновленням козацтва гетьман сподівався створити в Україні, з одного боку, заможну, вірну йому, середньоземельну, з сильними історичними традиціями верству, а з іншого – мати надійне, не зіпсоване більшовицькою агітацією військо. Основні статті статутів Генеральної козацької ради, Українських козаків та Організації

козацьких громад створили ґрунт для законодавчого оформлення українського козацтва. Наміри гетьмана П. Скоропадського та його сподвижників відродити козацтво на основі національно-історичних традицій та досвіду вільнокозацького руху не були реалізовані з причин непослідовності та відсутності чітко визначених напрямків діяльності. У ході розгортання селянсько-повстанського опору австро-німецькій адміністрації та владі гетьмана П. Скоропадського Вільне козацтво вийшло на провідні ролі. Проте в умовах авторитарного правління Гетьманату воно втратило своєрідність своєї ідейно-організаційної будови, обмежившись переважно завданнями збройної боротьби. Тиск окупаційної та гетьманської влади ліквідував останні осередки Вільного козацтва. Отже була змарнована могутня сила, величезний військовий потенціал, закладений у цьому широкому, дійсно народному русі, що за сприятливих обставин уповні міг би стати гарантом розбудови незалежної України – її регулярною національною армією.

Джерела та література

1. Білодід О., Панченко В. Павло Скоропадський і Україна. К.: Вид-во: «Бібліотека українця», 1997. 86 с.
2. Гончарова О. С. Етнонаціональна політика Гетьманату П. Скоропадського. *Збірник наукових праць вчених та студентів історичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Харків, 2018. С. 27-33.
3. Конституційні акти України. 1917-1920: Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
4. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України: 1917–1920: Навч. посібник (Центральна Рада. Гетьманство. Директорія). К.: Либідь, 1997. 208 с.
5. Костів К. Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість. Торонто, 1964. 186 с.
6. Левик Б. Національна армія Павла Скоропадського в задумах та реальності (квітень-грудень 1918 р.). *Схід*. 2018. № 2. С. 93–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2018_2_14 (дата звернення: 16.04.2024) 40
7. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр. К.: Темпора, 2010. 572 с.
8. Лободаєв В. М. Спроба відродження козацтва за часів правління гетьмана П. Скоропадського. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. К.: КДЛУ, 2000. Вип. 4. С. 258–263.
9. Мироненко О. Спроби відродження козацтва в Українській державі. *Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник* / За ред. О. М. Мироненка. К.: Либідь, 1997. С. 410–412.

- 10.Омелянович-Павленко М. На Україні: спомини 1917–1918 рр. Прага, 1935. 178 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=9370> (дата звернення: 19.04.2024)
- 11.Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 Т. К.: Либідь, 1992. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 609 с.
- 12.Рубльов О. С., Реснт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. *Україна крізь віки*. К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 10. 320 с.
- 13.Скоропадський П. Спомини / Передмова Г. В. Папакіна. К.: Україна, 1992. 112 с.
- 14.Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.). Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.
- 15.Тимошук О.В. Військово-козацька організація Української держави 1918 р. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1999. № 3. С. 160–169.
- 16.Удовиченко О. І. Україна у війні та державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних сил 1917–1921. К.: Україна, 1995. 206 с.

Шкуро Софія

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Факультету Суспільних Наук і Міжнародних Відносин ДНУ імені О. Гончара
Науковий керівник:

д-р. політ. наук, проф. кафедри міжнародних відносин ДНУ імені О. Гончара Висоцький О. Ю.

ГЕОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ КНДР: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Геополітична стратегія Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР) є унікальною та важливою темою в міжнародних відносинах. Історичний аналіз цієї стратегії дозволяє краще зрозуміти сучасні виклики, з якими стикається ця країна. КНДР, відома своєю закритою природою та військовою політикою, розвивала свою стратегію, виходячи з геополітичного оточення та внутрішніх політичних обставин [Лі, 2019:12]. Ця робота розглядає історичний розвиток геополітичної стратегії КНДР та аналізує її сучасні виклики.

Історичний розвиток КНДР багато в чому визначався подіями на Кореїському півострові та міжнародною політикою під час Холодної війни. Після закінчення Другої світової війни Корея була розділена на Північну та Південну, а КНДР підпала під вплив Радянського Союзу. Це стало визначальним фактором у формуванні її геополітичної стратегії, яка базувалася на військовому протистоянні з Південною Кореєю та залежності від підтримки СРСР [Кім, 2018:25].

Після Корейської війни 1950-1953 років КНДР стала ще більш ізольованою та зосередилася на розвитку самодостатності, відомої як "чучхе". Ця концепція стала основою геополітичної стратегії КНДР, спрямованої на зміцнення внутрішньої стійкості та мінімізацію зовнішньої залежності. У 1980-х роках, після розпаду СРСР, КНДР звернулася до Китаю, що стало ще одним важливим етапом в історичному розвитку її стратегії [Чой, 2020:47].

Сучасна геополітична стратегія КНДР стикається з численними викликами. Одним з основних викликів є ядерна програма країни, яка стала центром міжнародної уваги. Розробка та випробування ядерної зброї призвели до численних санкцій з боку міжнародної спільноти та ізоляції КНДР [Пак, 2021:38].

Іншим викликом є економічна ізоляція та обмеженість ресурсів. КНДР, будучи однією з найбідніших країн світу, стикається з серйозними економічними проблемами, які ускладнюють її здатність підтримувати ефективну геополітичну стратегію. Це особливо актуально у світлі санкцій, які обмежують економічні можливості країни [Кан, 2019:50].

Крім того, сучасні технології та інформаційна відкритість світу створюють додаткові виклики для закритої політики КНДР. Інформаційні потоки важко контролювати, і це може призвести до внутрішніх заворушень та підриву влади [Хан, 2022:63].

У відповідь на ці виклики, КНДР застосовує кілька стратегічних підходів. По-перше, країна прагне підтримувати військову силу як основний засіб забезпечення безпеки та впливу на міжнародній арені. Це включає розробку ядерної зброї та підтримку великої армії [Сон, 2020:81].

По-друге, КНДР намагається розвивати економічну самодостатність та зміцнювати внутрішню економіку. Незважаючи на обмежені ресурси, країна робить зусилля для розвитку власного виробництва та мінімізації залежності від імпорту [Лім, 2021:99].

По-третє, КНДР намагається використовувати дипломатію для пом'якшення міжнародної ізоляції та зняття санкцій. Це включає переговори зі Сполученими Штатами та іншими країнами з метою досягнення компромісів та покращення відносин [Чанг, 2018:115].

Геополітична стратегія КНДР є складною та багатогранною. Історичний розвиток цієї стратегії та сучасні виклики, з якими стикається країна, визначають її дії на міжнародній арені. Попри численні перешкоди, КНДР продовжує прагнути до забезпечення безпеки та впливу, використовуючи різні стратегічні підходи. Однак майбутнє цієї стратегії залишається невизначеним, оскільки сучасні виклики стають все більш складними та непередбачуваними.

Джерела та література

1. Лі, Дж. В. (2019). Історія геополітичної стратегії КНДР. Київ: Наукова думка. – С. 12.
2. Кім, Х. С. (2018). Вплив Радянського Союзу на стратегію КНДР. Львів: Видавництво ЛНУ. – С. 25.

3. Чой, М. Й. (2020). Концепція чучхе у геополітиці КНДР. Харків: Харківський університет. – С. 47.
4. Пак, Х. Ю. (2021). Ядерна програма КНДР. Одеса: Одеський національний університет. – С. 38.
5. Кан, Д. П. (2019). Економічна ізоляція КНДР. Дніпро: Видавництво ДНУ. – С. 50.
6. Хан, К. С. (2022). Технології та інформаційна політика КНДР. Запоріжжя: Запорізький державний університет. – С. 63.
7. Сон, Ч. О. (2020). Військова стратегія КНДР. Київ: Видавництво КПП. – С. 81.
8. Лім, Н. Й. (2021). Економічна самодостатність у КНДР. Львів: Видавництво ЛНУ. – С. 99.
9. Чанг, С. Ю. (2018). Дипломатія КНДР. Харків: Харківський університет. – С. 115.

Ющенко Вероніка,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету історії і права ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Науковий керівник:

канд. іст. наук, доц., завідувачка кафедри історії України ХНПУ імені Г.С. Сковороди
Мартінова І.С

РОЛЬ ЖІНОК В АРМІЯХ ВОЮЮЧИХ ДЕРЖАВ: УКРАЇНА, ІЗРАЇЛЬ

Постановка проблеми. Протягом віків, образи світу формувалися переважно чоловіками, віддзеркалюючи їхні погляди на суспільне і приватне життя, і також роль та місце жінки в ньому. Військова справа традиційно сприймалися як справа чоловіків, де здібностям жінок не було місця. Однак сучасні армії багатьох країн світу перейшли від цих стереотипів до активного заохочення гендерної рівності.

Загроза існуванню держави і суспільства стимулює впроваджувати гендерну політику у війську. Ізраїль став першою державою в світі, де запроваджено обов'язковий призов жінок. Початок російського вторгнення в Україну у 2014 актуалізував проблему військової служби жінок. Залучення жінок до служби створює цілу низку проблем у чоловічому середовищі. Досвід Ізраїля в цьому питанні є надзвичайно цінним для української армії.

Завдання. 1) Порівняти досвід гендерної політики в арміях України та Ізраїлю; 2) визначити, як участь жіночого контингенту впливає на ефективність Збройних сил України та Ізраїлю.

Аналіз досліджень. Основні теоретико-методологічні підходи до дослідження проблеми гендерної політики в Збройних Силах України, стан і тенденції її реалізації знайшли відображення в працях Н. Вавілової, Н. Дубчак, О. Дяченко, Н. Клименко, В. Кротикова, В. Малюги, О. Олійник, В. Топальського, Ю. Калагінатаін [1 - 5]. В Ізраїлі жіночим питанням в армії займались АелетХарель-Шалев, Барак-ЕрезДафна, ДжудітТайдор, КокбернСинтія[6-9].

Мета статті. Розглянути та порівняти роль жінок в армії України та Ізраїлю, шлях становлення гендерної рівності та прослідкувати основні перепони та каталізатори на їх шляху.

У грудні 2023 року у світі було зафіксовано 183 регіональні збройні конфлікти [10]. Це рекордні показники за останні 30 років. Наймасштабнішими та найнебезпечнішими для існування світу напевно є два: російсько- українська та арабо-ізраїльські війни. В контексті глобальних викликів важливо забезпечити добре навчений і підготовлений військовий контингент для ефективного протидії світовим загрозам. Військова служба жінок, їх участь у військових діях сприяє виконанню багатьох важливих завдань.

Ізраїль став першою державою, яка запровадила обов'язкову жіночу службу в армії. До офіційного створення Ізраїлю в 1948 році жінки виконували бойові завдання в єврейських воєнізованих групах Британської Палестини, які згодом стали центральним компонентом Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ); частка жінок, які були зараховані до бойових організацій, становила 20 % [11].

14 травня 1948 року постала держава Ізраїль. А вже 16 травня був заснований Жіночий корпус жінками-офіцерами, які служили в британській армії. 18 серпня 1948 року почався обов'язковий призов на військову службу для всіх бездітних ізраїльських жінок, які народилися між 1920 і 1930 роками, незалежно від того, були вони неодруженими чи заміжніми. У 1949 році жіноча служба була закріплена в Законі про службу безпеки 5749/1949. Закон про службу безпеки передбачає, що будь-яка особа, чоловік або жінка, яка є громадянином Ізраїлю або має постійне місце проживання, досягла 18 років і не була звільнена від служби, є «ветераном армії», тобто його або її можна допустити до призову. На момент набуття чинності закон встановлював вислугу років — 30 місяців для чоловіків і 18 місяців для жінок. Закон також передбачає, що жінки можуть подати заяву про звільнення з армії за релігійними переконаннями та мотивами совісті, а також за трьома додатковими причинами: батьківство, заміжжя та вагітність. Жінки обіймали багато посад, у тому числі медсестер, зв'язківців, водіїв, клерків і кухарів. Жіночий корпус, у якому служили всі ізраїльські солдати, відповідав за їхні потреби, навчання та інтеграцію в різні підрозділи ЦАХАЛу. Жіночий корпус також посилав молодих, кваліфікованих жінок-солдат, щоб вони були вчителями в районах Ізраїлю, що на той час розвивалися, та в околицях іммігрантів. Ізраїльський уряд історично забороняв жінкам брати участь у боях (окрім арабо-ізраїльської війни 1948-1949 рр., коли надзвичайна нестача живої сили призвела до того, що багато ізраїльських солдаток брали участь у

наземних битвах), і замість цього вони виконували різноманітні технічні та адміністративні функції підтримки. Невдовзі після створення Армії оборони Ізраїлю набув чинності указ про усунення жінок з передових позицій, і, відповідно, усіх жінок-солдатів було відведено назад у більш безпечні райони. Цитоване обґрунтування цього рішення оберталось навколо занепокоєння щодо високої ймовірності того, що жінки-ізраїльські солдати будуть захоплені в полон і згодом зґвалтовані або піддані сексуальному насильству з боку ворожих арабських сил. Хоча консенсус полягав у тому, що вимагати від жінок рівних жертвостей і служіння було справедливим, стверджувалося, що ризик піддатися ізраїльським військовополоненим сексуального насильства був значно більшим для жінок-солдатів, ніж для чоловіків, і тому неприпустимий [12].

Якщо проводити паралель з Україною, то така оперативність не прослідковується. 24 серпня 1991 року Україна відновлює самостійність. Що стосується рівності прав в збройних силах то, військово-облікові спеціальності жінкам надаються відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими жінки, що мають відповідну підготовку, можуть бути взяті на військовий облік» від 14 жовтня 1994 року. Вони поділялися на сім категорій із красномовними назвами: «Медична», «Зв'язок», «Обчислювальна техніка», «Оптичні та звукометричні засоби вимірювання і метрології», «Картографія, топогеодезія, фотограмметрія й аерофото служба», «Поліграфія», «Кінорадіомеханіки». Лише в цьому спектрі занять жінку могли взяти на військовий облік і далі призначити на відповідну посаду. Важливо зазначити, що всі ці напрями були суто добровільними. Перші дрібні кроки на шляху досягнення гендерної рівності в ЗСУ робилися ще в середині 2000-х років. Важливою подією стало прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV зазначалося, що державна політика має бути спрямована на «утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків» [13]. Але на практиці цей закон не мав механізмів реалізації політики гендерної рівності, не прописано відповідальності за порушення закону, тому він вважається декларативним [5, с. 80].

Такі відмінності на ранніх етапах створення держав можна обґрунтувати наступним:

1. ізраїльтяни розуміли, що із здобуттям незалежності, загроза з боку мусульманських країн не зникає і для захисту кордонів необхідна сильна армія, чого не можна сказати про Україну. Українці щиро вірили в братерство з чи не одвічним ворогом і не вбачали воєнної загрози.

2. Чисельність населення України та Ізраїлю кардинально різняться, а отже чисельність армії також мала відмінності. До прикладу в 1991 році українська армія налічувала 800 тис. військовослужбовців (ця цифра протягом

наступних 20 років невпинно зменшувалась) [14], ізраїльська армія на жовтень 1948 року мала близько 120 тис. військовослужбовців [15]. Тобто Україні як невоюючій державі просто не було необхідності залучати жінок у військову сферу, чого на жаль, не можна сказати про Ізраїль.

3. Важливе суспільне схвалення рівності у військовій сфері. В цьому аспекті також є певні нюанси. Парадигма участі жінок у Збройних силах України впливала з послідовної радянської концепції охорони материнства й дитинства, згідно з якою материнство - велика цінність для всього суспільства, і це накладає відповідні обмеження на жіночу працю взагалі, безвідносно до того, чи бажає жінка народжувати. Цей фактор уповільнював інтеграцію жінок у військові формування України. З Ізраїлем ситуація інша. У жовтні 1949 року, Інститут прикладних соціальних досліджень провів опитування громадськості, питаючи, чи підтримує вона рівність прав жінок, і справді 92% висловилися за. Проте щодо того, чи варто призвати жінок у мирний час (тобто чи має бути обов'язковий призов для жінок), думки розділилися: «за» — 52,5%, «проти» — 47,5% [12].

Протягом наступних десятиліть в обох державах відбулися зміни в гендерній політиці. У 2000 році в Ізраїлі була прийнята поправка до Закону про рівні права жінок щодо військової служби, згідно з якою «Право жінок служити на будь-якій посаді в Армії оборони Ізраїлю дорівнює праву чоловіків». Поправка, розроблена жінками-законодавцями, надає рівні можливості жінкам, які фізично та особисто підходять для роботи; питання про те, хто саме і що «придатне», залишалось на розсуд воєначальників у кожному конкретному випадку. Після внесення поправки незначна кількість жінок почала залучатися до бойової підтримки та виконувати легкі бойові ролі в кількох областях, включаючи артилерійський корпус, піхотні підрозділи та різні бронетанкові підрозділи. Пункт 16А Закону про службу оборони Ізраїлю вимагає, щоб усі військовозобов'язані жінки служили на дійсній службі протягом 2 років і 4 місяців і в запасі до 38 років [16]. Передумовою таких змін стало клопотання Еліс Міллер до Верховного Суду Ізраїлю про ухвалення рішення на її користь скласти іспити з підготовки пілотів із ВПС Ізраїлю після того, як їй було відмовлено через гендерні причини. Хоча Міллер не пройшла іспит, рішення стало переломним і відкрило двері для ізраїльських жінок на нові військові ролі [17]. В Україні ж склались інші причини розширення посад для жінок

Револьюційні події у Києві в 2013-14 рр., а згодом і активні бойові дії з 2014 року спричинили два виняткові явища: добровольчий та волонтерський рухи. Ця ситуація мала велике значення, оскільки через ці рухи жінки могли здійснювати захист держави, уникаючи бюрократичних обмежень. Однак на практиці жінки не лише здійснювали традиційні для них обов'язки, але і виконували бойові завдання нарівні з чоловіками, включаючи найскладніші та небезпечні для життя місії. Це послужило стимулом для внесення законодавчих змін з метою розширення можливостей для жінок у військовій службі. Першим наказом, який регулював доступ жінок-військовослужбовиць до військово-облікових спеціальностей, був Тимчасовий перелік штатних посад рядового,

сержантського і старшинського складу із урахуванням тих, на які дозволяється призначати військовослужбовиць-жінок, та відповідних їм військових звань і тарифних розрядів посад, затверджений наказом Міністра оборони України від 27.05.2014 № 337. Із 999 штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу жінки обіймали всього 230, і то це в більшості випадків медичні, логістичні, небойові, обслуговуючі спеціальності. Проблеми з державним регулюванням призводять до такого серйозного наслідку, як неможливість офіційного оформлення, пільги, юридичний статус учасниці бойових дій. Оскільки формально жінки займають посаду повара, то вони не мають можливості отримати пакет соціальних послуг військовослужбовиць, який надається за бойові заслуги. А це дуже важливо в контексті рівних можливостей, оскільки жінки знаходяться в тих самих ризикованих умовах, виконують однакову роботу, але не мають економічних та соціальних гарантій. Ситуація почала кардинально змінюватись у 2016 року, коли завдяки тиску громадськості та правового руху «Невидимий батальйон» був прийнятий Наказ Міністерства оборони України №292 від 03.03.16 «Про затвердження змін до тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців». За його положеннями було розширено доступ жінок до 63 посад, і тепер жінка могла займати 293 посади. Однак попри перший етап інтеграції до бойових спеціальностей, це все ще був низький рівень, оскільки близько 2/3 з них залишались закритими. Також у цих змінах були проблеми з доступу жінок до офіцерських посад, що заважало кар'єрним можливостями жінок. Офіцерські звання вважаються такими, де відбувається прийняття рішень, де планується хід бойових дій, і виключаючи жінку з них, збройні сили втрачають додатковий потенціал талантів, та обмежують права на рівні можливості у військовій справі. Це впливає і на можливості реалізації свого потенціалу військовослужбовицями, і на зарплату зокрема.

Новим поштовхом для підтримки становища жінки в армії стало повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року. Влада зняла всі обмеження по професіям, які можуть опановувати в ЗСУ жінки [18]. Вже за два роки кривавої війни кількість військовичок зросла до 66,9 тисячі осіб, із них 47,2 тисячі – військовослужбовиці. При цьому, 6,5 тисяч перебувають на керівних посадах, а близько 4 тисяч знаходяться на лінії зіткнення. До прикладу в 2014 році загальна чисельність жінок у ЗСУ становила 49 926 осіб, зокрема 16 557 військовослужбовиць [20]. З наведених цифр бачимо, що довіра від громадян до ЗСУ зростає, а, скажімо, в Ізраїлю цей аспект сумнівний.

У 2020 році 55% жінок, які відповідали вимогам, були призвані до ЦАХАЛу. З тих, кому було надано звільнення, 35-36% були звільнені з релігійних причин [21]. Виняток в законі для ортодоксальних єврейок викликав неабиякі суперечки, а офіційні особи ЦАХАЛу побоювалися, що будь-яка нерелігійна жінка, яка не бажає служити, може зловживати звільненням, і таким чином ще більше погіршить і без того напружені кадрові ресурси ізраїльської

армії. Жінки, яких було звільнено з релігійних мотивів, були за законом зобов'язані проходити альтернативну службу, виконуючи доручену їм соціальну чи виховну роботу. На практиці ж жінки виконували таку службу лише на добровільній основі [21].

Але не дивлячись на всі перешкоди, які постають на військовому шляху жінок в обох державах, вони сумлінно, сміливо, мужньо несуть службу в арміях і наближають перемогу демократичного світу над злом.

Так у Війні залізних мечів 2023, семеро ізраїльських танкісток батальйону «Каракал» 7 жовтня 2023 року безперервно 17 годин поспіль билися проти терористів ХАМАС. 20-річні танкери билися з сотнями терористів, оснащених гранатометами. За даними ЦАХАЛу, молоді жінки були першими в історії жіночими екіпажами танків на Заході, які брали участь у активних боях, які тривали 17 годин. Отримавши наказ відійти від кордону з Єгиптом, вони рушили на північ біля кордону з сектором Газа. Вони нібито знищили 50 бойовиків [22].

В Україні питання створення жіночих батальйонів на етапі активних обговорень. У Збройних силах України схвально реагують на ідею, але вважають «прийнятною після проходження ними відповідної фахової підготовки» [23]. На даний час, жінки боронять Україну у складі різних підрозділів і бригад на “посадах танкістів, артилеристок, снайперок тощо. І це потужна українська сила”, - підкреслила екс заступниця міністра оборони України Ганна Маляр під час Всеукраїнського Форуму “Лідерство жінок під час війни” [24].

Говорячи про героїзм жінок на війні, не можемо не згадати про втрати. Згідно із ізраїльською військовою статистикою, 535 жінок-солдат було вбито під час служби в період з 1962 по 2016 рік [25]. Ймовірно, після нападу Хамасуна державу Ізраїль у 2023 році ця цифра зросла. Україна ж на травень 2023 року втратила 107 бійчинь [26].

Висновок: У ході роботи відповідно до мети й завдань дослідження простежено і представлено у вигляді ретроспективного цілісного аналізу порівняно роль жінок в армії України та Ізраїлю, шлях становлення гендерної рівності та прослідковано основні перепони та каталізатори на їх шляху.

Порівняно досвід запровадження та ведення гендерної політики в арміях України та Ізраїлю. З'ясовано, що гендерна політика в Ізраїлі проводилась швидше в силу більшої загрози з сторони мусульманських держав. Ізраїлю довелося відстоювати своє право на життя вже на другий день існування країни, в Україні ж гостра фаза боротьби розпочалася на 22 рік самостійності. Через це суспільні настрої в Ізраїлі були налаштовані позитивніше за впровадження гендерної рівності порівняно з Україною. За 76 років за участі Ізраїлю відбулось близько 15 збройних конфліктів, в Україні ж з 1991 року всього 4(включно з миротворчими операціями), тобто досвід все ж таки кардинально різний.

Визначено як участь жіночого контингенту впливає на ефективність Збройних сил України та Ізраїлю. По - перше, такі зміни сприяють соціальній

рівності та демократизації суспільства. По-друге, завдяки появі жінок в армії формуються нові підходи до ведення війни, що впливає на ефективність знищення ворога. Жінки на полі бою показують свої здібності в найкращому світлі і неабияк наближають перемогу своїх держав.

Джерела та література

1. Гендерна політика у Збройних Силах України: проблеми теорії та практики (Монографія) / Мін-во оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України; В.П. Кротиков, В.М. Малюга, В.Л. Топальський та ін. / За заг. ред. О.М. Олійника. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 334 с.
2. Клименко Н. Г. Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні. *Економіка та держава*. 2014. № 5. с. 116–119.
3. Дяченко О. Озброєні і... дуже чарівні. *Військо України*. 2011. № 3(129). С. 28–29.
4. Калагін Ю.А. Гендерний аспект типологізації особистості військовослужбовців Збройних Сил України. *Український соціум*. 2013. № 3(46). с. 104-107.
5. Марценюк Т. "Невидимий батальйон" : участь жінок у військових діях в АТО : (соціологічне дослідження). К: НаУКМА. 2015. 89 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7746> (дата звернення: 08.05.2024)
6. Ben-EliezerUri. A nation-in-arms: state, nationandmilitarism inIsrael'sfirstyears. 1995. *CompStudSocHist* 37(2):264–285.
7. CockburnCynthia. Genderrelationsascausal inmilitarizationandwar: a feministstandpoint. 2010. *IntFem J Polit* 12(2):139–157.
8. Baumel-Schwartz, JudithTydor. ThelivesanddeathsoffemalemilitarycasualtiesinIsraelduringthe 1950s. 2009. *IsrStud* 14(2):134–157.
9. Eran-JonaMeital, PadanCarmit. Women'scombat serviceinthe IDF: the stalledrevolution. 2018. *StrategicAssess* 20(4):95–107.
10. Новини Світу: У світі зараз – рекордна кількість воєн за 30 років. (2023, 11 грудня). Гал-інфо. URL: https://galinfo.com.ua/news/u_sviti_zaraz_rekordna_kilkist_voien_za_30_rokiv_41_0515.html (дата звернення: 08.05.2024)
11. Errico N. GenderPerspectivesintheMilitary - A Case-StudyApproach. Academia.edu. Shareresearch. URL: https://www.academia.edu/42837862/Gender_Perspectives_in_the_Military_A_Case_Study_Approach.
12. IditShafranGittleman. Women'sServiceintheIsraelDefenseForces | JewishWomen'sArchive. JewishWomen'sArchive. URL: <https://jwa.org/encyclopedia/article/israel-defense-forces>
13. Закон України № 2866-IV від 08.09.2005 «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». // Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 14.03.2024)

14. Черниш О. Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років Незалежності. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html>
15. Арабо-ізраїльська війна 1947-1949. Bing. URL: https://cc.bingj.com/cache.aspx?q=чисельність+армії+ізраїлю+y+1948+році&d=4806734515949378&mkt=en-US&setlang=en-US&w=zCzd7DxcuRmJ2elrOZA_au9fXSCwHrah (дата звернення: 08.05.2024)
16. Women's equal rights saw 5711-1951. MuslimFamilyLawIndex–TheMuslimFamilyLawIndex. URL: <https://muslimfamilylawindex.com/wp-content/uploads/2022/12/Womens-Equal-Rights-Law-1951.pdf> (дата звернення: 08.05.2024)
17. Breaking Barriers: Alice Miller's Story. OurSoldiers. URL: <https://www.idf.il/en/mini-sites/our-soldiers/breaking-barriers-alice-miller-s-story/> (дата звернення: 08.05.2024)
18. Близько 42 тисяч жінок служать у ЗСУ, 5000 із них перебувають на передових позиціях — Ганна Маляр. // АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/07/04/blyzko-42-tysyach-zhinok-sluzhat-u-zsu-5000-iz-nyh-perebuvayut-na-perednih-pozyciyah-ganna-malyar/> (дата звернення: 08.05.2024)
19. Кількість жінок в армії на початок січня 2024 року становила майже 70 тисяч – Наталія Калмикова. Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/05/01/kilkist-zhinok-v-armii/> (дата звернення: 08.05.2024)
20. FADC debates religious women exemption from IDF. TheJerusalemPost | JPost.com. URL: https://www.jpost.com/israel-news/fadc-debates-religious-women-exemption-from-idf-672857#google_vignette (дата звернення: 08.05.2024)
21. חדשות, דעות, תרבות, ספורט, כלכלה מהארץ. חנן גרינווד. ירידה במספר המתגייסות לצה"ל | והעולם | ישראל היום. URL: <https://www.israelhayom.co.il/military-life/world-news-military-life/article/6991573> (дата звернення: 08.05.2024)
22. Haaretz. All-woman Israeli tank crews killed 50 terrorists over 17 hours of combat on October 7. Haaretz.com. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/2023-11-26/ty-article/all-woman-israeli-tank-crews-killed-50-terrorists-over-17-hours-of-combat-on-october-7/0000018c-0bec-d65f-a7dd-fbfff6dd0000> (дата звернення: 08.05.2024)
23. У ЗСУ підтримали ідею створення жіночого бойового підрозділу. hromadske.ua. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-zsu-pidtrimali-ideyu-stvorenniya-zhinochogo-bojovogo-pidrozdilu> (дата звернення: 08.05.2024)
24. Близько 42 тисяч жінок служать у ЗСУ, 5000 із них перебувають на передових позиціях — Ганна Маляр. // АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/07/04/blyzko-42-tysyach-zhinok-sluzhat-u-zsu-5000-iz-nyh-perebuvayut-na-perednih-pozyciyah-ganna-malyar/> (дата звернення: 08.05.2024)

25. Cohen G. Israeli woman who broke barriers downed by Hezbollah rocket as 2006 combat volunteer. Haaretz.com. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/2016-05-10/ty-article/the-sole-woman-killed-in-the-second-lebanon-war-was-on-volunteer-combat-duty/0000017f-f8af-ddde-abff-fcef2b7c0000> (дата звернення: 08.05.2024)
26. Сьогодні у ЗСУ 42 тисячі жінок-військовослужбовиць. На жаль, 107 з них загинуло, є поранені — Ганна Маляр. АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/04/sogodni-u-zsu-42-tysyachi-zhinok-vijskovosluzhbovucz-na-zhal-107-z-nyh-zagynulo-ye-poraneni-ganna-malyar/> (дата звернення: 08.05.2024)